

47412

Ancedota Oxoniensia

TEXTS, DOCUMENTS, AND EXTRACTS

CHIEFLY FROM

MANUSCRIPTS IN THE BODLEIAN

AND OTHER

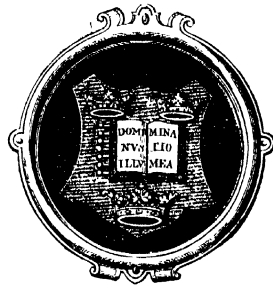
OXFORD LIBRARIES

ARYAN SERIES, VOL. I—PART IV

KĀTYĀYANA'S SARVĀNUKRAMAṆĪ ETC.

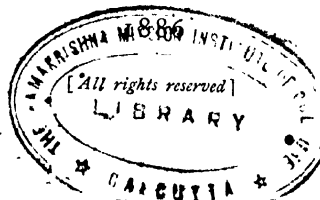
EDITED BY

A. A. MACDONELL

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

London
HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE
AMEN CORNER, E.C.

KÂTYÂYANA'S SARVÂNUKRAMANÎ

OF THE

RIGVEDA

WITH EXTRACTS FROM

SHADGURUSISHYA'S COMMENTARY

ENTITLED

VEDÂRTHAÐÎPIKÂ

EDITED

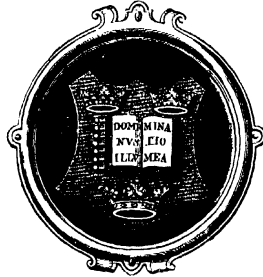
WITH CRITICAL NOTES AND APPENDICES

BY

A. A. MACDONELL, M.A., PH. D.

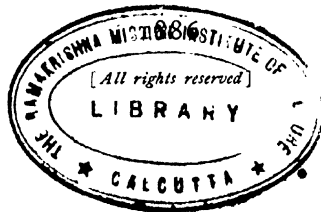
MEMBER OF THE GERMAN ORIENTAL SOCIETY

AND OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

RMIC LIBRARY	
Acc. No.	47,412
Class No.	294'1631
KAT	
Date	18.8.62
St. Card	M.B.
Class.	ABh
Cat	ABh
Ek. Card	ae
Checked	ABh

London
HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE
AMEN CORNER, E.C.

TO
THE MEMORY OF
THEODOR BENFEY,
MY FIRST TEACHER IN SANSKRIT,
THIS WORK IS INSCRIBED
AS A TOKEN OF GRATITUDE.

CONTENTS.

	PAGE
PREFACE	v-xxii
SARVĀNUKRAMANĪ	1-46
ANUVĀKĀNUKRAMANĪ	47-53
<i>KHANDA</i> ḤSAṆKHYĀ	54-55
VEDĀRTHADĪPIKĀ	57-168
Introduction	57-80
Mandala I	80-99
" II	99-104
" III	104-108
" IV	108-112
" V	112-123
" VI	123-130
" VII	130-136
" VIII	136-143
" IX	144-148
" X	148-168
COMMENTARY ON THE ANUVĀKĀNUKRAMANĪ	169-174
APPENDICES	175-222
I. EXPLANATORY NOTES	177-186
II. INDEX OF PRATĪKAS AS GIVEN IN THE SARVĀNUKRAMANĪ	187-195
III. INDEX OF METRES	196-203
IV. LIST OF VERSES FROM THE <i>RIGVEDA</i> , QUOTED BY SHADGURU- SISHYA AS EXAMPLES OF METRES	204-205
V. LIST OF AUTHORS AND WORKS QUOTED BY SHADGURUSISHYA	206-209
VI. LIST OF ITIHĀSAS RELATED BY SHADGURUSISHYA	210
VII. INDEX OF WORDS OCCURRING IN THE SARVĀNUKRAMANĪ, THE ANUVĀKĀNUKRAMANĪ, AND IN SHADGURUSISHYA	211-222
CORRIGENDA	223

PREFACE.

INDIAN tradition at the time of Shadgurusishya, who completed his commentary to the Sarvānukramanī, the Vedārthadīpikā, about the year 1187¹, ascribed that index to Kātyāyana, and named Saunaka as the composer of five other works specially entitled Anukramanīs. These, as enumerated by Shadgurusishya in the introduction to his commentary², are:—

1. The Ārshānukramanī; 2. the Kṛāṇḍo-nukramanī; 3. the Devatānukramanī; 4. the Anuvākānukramanī; 5. the Sūktānukramanī.

The first, quoted fifteen times by Shadgurusishya, is composed in verse, and contains about 320 slokas. The only MS. of it known to exist, is described by Rājendra Lāla Mitra in his Notices of Sanskrit MSS. for 1881–1882 (p. 176, no. 2112). The owner being unwilling to part with it, Rājendra Lāla Mitra promised to have it copied for me. My hopes of receiving this MS. have, however, hitherto been disappointed.

The Kṛāṇḍo-nukramanī is also composed in slokas. The only MS. of this index known to exist is in the possession of Rājendra Lāla Mitra. To his kindness I am indebted for a copy of it, which he sent me from Calcutta. Unfortunately this copy (and presumably the original) omits the index of metres for the first *maṇḍala* completely.

As the work in this fragmentary state comprises 238 verses, the whole work must have contained about 300, assuming the index to the first *maṇḍala* to have been of about the same length as that to the tenth (viz. 65 slokas). At the end of each *maṇḍala* there is here an enumeration in figures, of the number of verses in each metre, besides the total number of verses and of hymns in each *maṇḍala*. I have found these data of considerable value in corroborating my calculations for the table given below, which shows the distribution of the various metres in each *maṇḍala*. Unfortunately in addition to the absence of the first *maṇḍala*, individual figures also are omitted here and there. Shadgurusishya

¹ See conclusion, p. 168, verses 13–14, and Weber in Ind. Stud., vol. viii, p. 160, note.

² See Max Müller, Ancient Sanskrit Literature, p. 234. This introduction is not printed in this edition for the reason stated below.

has only two quotations from this anukramanî. Of these I was able to verify the second only, the first occurring in *maṇḍala* I.

Of the *Devatānukramanî* no MS. appears to have been found, but judging by the ten quotations in *Shadgurusishya*, it was composed in the mixed verse¹ peculiar to *Saunaka*'s works, and showed similar irregularities of metre to those of the *Anuvākānukramanî*². It must have been a work not unlike the *Bṛihaddevatā*, though, no doubt, much shorter.

The *Sūktānukramanî* is neither known to exist, nor is it quoted by *Shadgurusishya*. There is, however, no reason to suppose that it did not exist in *Shadgurusishya*'s time, like the remaining eight works which he attributes to *Saunaka*, and all³ of which are still extant. (The tenth, the *Smārta Sūtra* of *Saunaka*, is stated by *Shadgurusishya* to have been destroyed⁴ by that author in favour of his pupil *Āsvalāyana*.⁵) Judging from the subject-matter of the other anukramanîs, this was probably chiefly an index of *pratikas*, and as such would not call for quotation.

The *Anuvākānukramanî* is not only thrice quoted by *Shadgurusishya*, but was specially commented on by him. Both the text and the commentary are printed in this edition. Several MSS. of this index exist, six having been collated by me.

Besides the above five among the ten books of *Saunaka*, there is another well-known work, which though not called an anukramanî is practically one, the *Bṛihaddevatā*, which contains about 1050 slokas. *Shadgurusishya* calls it an anukramanî in his comm. on *Rîgv.* X, 71, and indeed speaks of all *Saunaka*'s works as anukramanîs in another passage⁶. The editing of this index, though it exists in several MSS., will prove a matter of considerable difficulty owing to the widely divergent readings it contains. Professor Max Müller possesses three fairly correct MSS. of it, which have been of great service to me for collating with the numerous and often extensive quotations from this work in the *Vedārthadīpikā*.

Lastly, there is another anukramanî work attributed to *Saunaka*. It is quoted by *Shadgurusishya* as 'another' in his commentary to the *Sarvānukramanî*⁷, where he quotes the whole introduction (with the exception of the first two verses), which treats of the *Atikēṇāṇḍas* metres.

¹ Cp. the quotation in comm. on I, 165.

² See comm. on I, 112. The *Ārshānukramanî* seems to contain similar irregularities; see p. 86, line 1. ³ See what is said below about the *Pādānukramanî*.

⁴ Cp. Meyer, *Rîgvidhāna*, p. ii, note 4.

⁵ Max Muller, A. S. L., p. 235.

⁶ Introd., § 1, 1.

⁷ Introd., § 11, 6.

This passage is also quoted by Max Müller, *R̥igv. Pr̥atisākhya*, pp. cccxxv and cclviii. Of this *anukramanī* only one MS. exists in Europe. It belongs to the India Office Library, and is written on palm leaves in the Grantha character. Though not dated, it is apparently of the seventeenth century. It is described in Burnell's small Sanskrit Catalogue, where the first seven lines of the introduction, as well as the first two lines of section 2, are printed¹. This MS. I have copied and transliterated into the Nāgarī character. The work is here called the *Pādānukramanī*. Rājendra Lāla Mitra possesses another MS. of this work in Nāgarī, a copy of which he was kind enough to send me. The work is here entitled the *Pādavidhāna*². It is short, occupying only four pages of twenty lines each, besides an introduction of seven verses (omitted in this copy), and is composed in slokas mixed with trishubhs. In the latter MS. this part is followed by a kind of commentary (six pages and a half), which gives the whole of each pāda mentioned in the former part by its pratika, and this second part is called the *Pādavidhānānukramanīkā*. This work, then, would appear to be identical with the *Pādavidhāna* mentioned by Śhaṅgurusishya as one of the ten works of Saunaka. It is not ready for publication, as I have not yet discovered on what principle this *anukramanī* is based. I hope to be able to publish this together with the *Ārshānukramanī* and the *Kāṇḍo-nukramanī* in a future appendix to this edition.

That *anukramanīs* existed as a branch of literature several centuries before the beginning of our era, is shown by an unmistakeable reference to the *Anuvākānukramanī* in the Dharma Sūtra of Āpastamba (I, iii, 11, 6). Prof. Bühler in his introduction to his translation of this sūtra³ has furnished a tolerably convincing proof that the composition of this sūtra cannot be placed later than the third century B. C., and even makes it probable that its date should be placed 150 or 200 years earlier. Thus the composition of the *Anuvākānukramanī* would reach back to the fifth century. Apart from the evidence of the tradition in Śhaṅgurusishya, the probability is great that this index, owing to the similarity of style, was composed by Saunaka, the author of the *R̥igveda Pr̥atisākhya*. It is at the same time extremely likely that the

¹ Part I, Vedic MSS., p. 6, no. iv.

² It begins with the words, अथ शौनकोक्तं

पादविधानं लिख्यते । अथ संशयिकाः पादा भवन्ति etc.

³ Sacred Books of the East, vol. ii.

remaining *anukramanîs* mentioned above are closely connected in time with those two works. For on the one hand it is probable that when fixing the canon of the *Rîgveda* became a desideratum, the want was supplied almost simultaneously in the various directions of the indexes attributed to Saunaka, while all of them on the other hand, like the *Prâtisâkhyâ*, have a metrical form, several of them (the *pâda*- and the *devatâ*-, besides the *Anuvâkânukramanî* and the *Bṛihaddevatâ*¹), containing an occasional admixture of *trishubh*, such as appears in the *Prâtisâkhyâ*. That most of them at least were anterior to the *Sarvânukramanî*, is tolerably clear, for the latter, on *Shadgurusishya*'s showing from the quotations which he adduces, is based on them, and, as embodying the substance of all of them², is for the sake of brevity composed in *sûtras*. That the desire to condense the matter contained in the various indexes into a single work of a comprehensive character should soon have arisen, is in itself likely; and that this task should have been undertaken by *Kâtyâyana*, himself the author of a *Prâtisâkhyâ* and of a *Srauta Sûtra*, is highly probable. The date of the *Sarvânukramanî* would thus be about the middle of the fourth century B. C. To lay stress on the numerous archaisms³ in the diction of the *Sarvânukramanî* pointed out by *Shadgurusishya*, as an argument for its early date, might justly be considered weak; for that the grammarian who completed and corrected *Pânini* should have been anything but intentionally archaistic, can hardly be assumed.

As regards the contents⁴ of the *Sarvânukramanî*, the main part of the work is preceded by an introduction in twelve paragraphs⁵ (pp. 1-5). § 1 shortly describes the scope of the work and the good resulting from a knowledge of its contents. §§ 2 and 12 contain the *paribhâshâs* necessary as a key to the *sûtras* of the main portion of the work. §§ 3-11 contain a treatise on the metres of the *Rîgveda*⁶, which coincides almost word for word with the corresponding portion of the *Vâgasaneyi Anukramanî*⁷. The main part of the work (pp. 5-46) contains, for every hymn of the *Rîgveda* in their order, according to the recension of the

¹ See comm. on III, 5-6 and IV, 57.

² Max Müller, A. S. L., p. 235.

³ Upwards of thirty are discussed in the comm.; see Index, s. v. *khândasa*.

⁴ Given at the end of Max Müller's and Aufrecht's editions of the *Rîgveda*.

⁵ This part has already been printed by Prof. E. Windisch in 'Zwölf Hymnen des *Rîgveda*.'

⁶ See Weber, Ind. Stud. VIII, pp. 137-144.

⁷ See Weber's *Vâgasaneyi Samhitâ*, appendix.

Sākala Sākhā, the first word or words (pratika), the number of verses, the name of the poet and of the deity, as well as the metres of the whole hymn or of its various parts. Occasionally, in order to make the meaning of the hymn clearer, an itihāsa is briefly sketched¹, which Shadgurusishya in his commentary always relates in detail, usually by a quotation from the *Bṛihaddevatā*. Here and there paribhāshās are inserted which refer to a limited number of hymns².

The conclusion of the various *mandalas* I have indicated with Shadgurusishya's words in small type.

In order to facilitate the use of the text, I have indicated the number of the hymn in each *mandala* with small figures above the line on the left of the pratika. At the top of each page the *mandala* is given, after it on the left the number of the first hymn on the page, on the right the number of the last hymn on that page.

Every adhyāya begins with a new line, and its number is placed at the end of the paragraph.

In the choice of readings for the text I have given the chief weight to Shadgurusishya's authority, in order to obtain the exact text which this commentator had before him in the twelfth century. There are a few instances in which the text is slightly in conflict with the commentary. Here I have considered it right to correct the former in accordance with the latter. These slight variations are only such as might easily escape the attention. For instance, in the sūtra on X, 179 all the MSS. read *aindraḥ*, but the commentary, which discusses the formation of this patronymic, shows that Shadgurusishya read *aindriḥ*, and that consequently the *ī* has dropped out since his time. All such cases are of course discussed in the notes³.

Quotations are not frequent in the *Sarvānukramanī*. In the introduction, § 1, a passage from the *Ārsheya Brāhmaṇa* is quoted, in § 2, 7 two verses from the *Rīgveda* itself, then in the main part of the work, VII, 32, the *Sātyāyanaka* and the *Tāndaka*, two passages from 'Sruti' (III, 31 and III, 36), and twice the opinion of certain persons (IV, 13 and V, 27).

The diction of the *Sarvānukramanī* contains numerous forms which Shadgurusishya characterises as actually Vedic, the references to which

¹ I, 51, 166, 170, 179; II, 1, 43; III, 1; V, 61; VI, 52; VII, 32; VIII, 1, 91; X, 9, 33, 47, 50, 57-60, 95, 102, 108.

² See I, 14, 15, 64, 139; III, 6; V, 1; VIII, 1; IX, 1, 67; X, 56, 110, 111-114.

³ For other instances see I, 132 and IV, 57.

will be found in the index of words under *khândasa*. This chiefly applies to dvandva compounds of the names of gods which have often *Vriddhi* in one element only, while according to *Pân.* VII, 3, 21 it is required in both words. In one or two instances where I had followed this rule of *Pânini* for the sake of consistency, I have restored the 'Vedic' form in the list of corrigenda.

With regard to the Sandhi it is to be noticed that the MSS. follow very consistently two grammatical rules of *Sākalya*. Firstly, *ā* remains unchanged before *ri*, and *ā* is shortened before it¹; and, secondly, *au* becomes *āv* before all words 'except *u*, but becomes *ā* before *u*². The only exceptions to the former rule are the particles *vā*, *yathā*, *ka*, which are contracted, and the compound *brahmarshi*.

In preparing this edition of the *Sarvānukramanī* I have used nine MSS., and at the same time always carefully collated the quotations in *Sāyana*. It appears that the latter commentator cites the *Sarvānukramanī* inaccurately, especially as regards the order of the words; words and whole sūtras are occasionally omitted. To notice all these variations among the critical notes, I considered unnecessary. The MSS. collated by me are:—

(1) A MS. belonging to the Wilson Collection (No. 379) in the Bodleian Library, briefly described in Aufrecht's Sanskrit Catalogue. It contains *Shadgurusishya's* commentary to both the *Anuvākānukramanī* and the *Sarvānukramanī*, the text always preceding the commentary by parts of verses in the former and by sūtras in the latter. The *Anuvākānukramanī* occupies leaves 1 to 4a (incl.), the *Sarvānukramanī* 46 to 74 a. This is on the whole a first-class MS., and it is not too much to say that it would have been impossible without it to produce an approximately correct edition of *Shadgurusishya*. However, both the beginning, especially parts of *Shadgurusishya's* introduction, and the end contain many mistakes. The accuracy of this MS. in comparison with all the others becomes most apparent in the quotations, notably in the references to the sūtras of *Pânini*. Its date (A.D. 1599) and the name of the writer are thus stated at the end: संवत् १६५६, वर्षे ज्येष्ठे यदि सप्तमी रविवसरे विशालनागरज्ञातीयव्यासश्रीहरिनाथसुतव्यासपुरुषोत्तमेन लिखितं परोपकारार्थं। शुभमस्तु। श्रीः। श्रीः। श्रीः॥

¹ Cp. Max Muller, *R̥igv.* Pr. p. 12 and sūtras 136 and 168; *Pân.* VI, i, 128.

² Cp. Max Müller, *R̥igv.* Pr. p. 11 and sūtra 135; also Aufrecht, *Ait. Br.*, notes, p. 427.

(2) C: a MS. of the same contents as W 1, which belongs to the Chambers Collection in the Royal Library of Berlin, and is described at great length in Weber's Sanskrit Catalogue, pp. 12-15. It is 134 years younger than W 1, and is far less correct. It repeats all the mistakes of W 1 in such a manner that there can be no doubt as to its having been copied from that MS. Any doubts on this point will be removed by referring to the critical note to the commentary on the word 'Rausadasva' in the sūtra on X, 179. This MS. I therefore found to be of very little value for purposes of collation, except in the few cases where letters or words had become indistinct or illegible in W 1. There is, moreover, a great lacuna in this MS., embracing *mandalas* VI, VII, VIII, besides part of V and of IX.

(3) A MS. of the Bodleian Library, containing only the text of the *Sarvānukramanī* and of the *Anuvākānukramanī*. It is tolerably correct, and dates from 1659 A.D. It is briefly described in Aufrecht's Catalogue under Wilson 502.

(4) I 1: a MS. of the India Office (No. 132), which contains the text only; it contains 19 leaves, and is correct, for it is, as is stated at the end, *likhitam svārtham parārtham ka*. It is dated A.D. 1745 (Samvat 1802).

(5) I 2: also from the Library of the India Office (No. 1823), into whose possession it came in 1822. It contains no statement as to the copyist, nor as to the place or time of its origin, but is without doubt a recent MS., probably not more than a century old. It concludes simply with the words, *Srisitārāmaṅdrārpanam astu, subham astu, srīr astu*. It consists of 140 leaves, and contains the text and the commentary of *Shadgurusishya* to the *Sarvānukramanī*, but omits *Shadgurusishya's* introduction. It begins with the words, *Srigaṇesāya namaḥ. Atha rīgvedāmnāye*, etc. It is an incorrect MS. There can be no doubt that it is copied from P 2 (described below), even the most absurd mistakes of which it repeats with faithful accuracy. It is therefore of no independent value.

(6) I 3, a MS. of the India Office (No. 1636), contains the commentary of another writer, named *Gagannātha*, on the *Sarvānukramanī*. This commentary is much shorter than the *Vedārthadīpikā*, as it contains no stories or discussions. It is probably not more than 140 years old at the most, being dated Samvat 184, which is probably meant for either 1804 or 1840. Although this MS. does not contain the text

of the Sarvānukramāṇī, it nevertheless proved of some service with regard to the spelling of names and to the contents generally.

(7) I 4: a MS. of the India Office Library (No. 2396) in 173 leaves, containing both the text of the Sarvānukramāṇī and the commentary of Śhaḍgurusishya, but omitting the introduction. It begins with the words, *Sṛigaveśāya namaḥ. Sarasvatyai namaḥ. Śrībhairavāya namaḥ. Atha ṛigvedāmnāye, etc.* There is some confusion in the date, which is given as both Saka 1602 (A.D. 1680) and Samvat 1812 (A.D. 1755). It has the appearance of being about two hundred years old, so that the former is probably the correct date. The conclusion in full is as follows: **सख्या ग्रंथय नविंशतं । सहस्रं विंशतादूर्ध्वं विंशद्वैवं ततः परं (sic) ॥ इति सर्वानुक्रमणीभाष्यं समाप्तः ॥ छ ॥ इति चतुःपश्चरभ्यायः सपूर्णः ॥ छ ॥ विश्वेरापणमस्तु ॥ छ ॥ इति श्रीत शके ॥ १६०२ ॥ संवतः १६१२ ॥ शमैनामका तीका वदी दुइ जीवा रवी ह कै ॥** This specimen will suffice to show that it is an incorrect MS. An examination of the critical notes to the commentary will show that I 4 is more nearly connected with P 1 and P 2 than with W 1, though occasionally, but less frequently, it agrees with W 1, as opposed to these two. It thus stands between the two groups P 1, P 2, I 2, and W 1, C, but nearer to the former than to the latter. The various readings in the text of the Sarvānukramāṇī of I 4 and of the following two MSS. are to be found in the critical notes to the Vedāṛthadīpikā, as I did not receive these three MSS. till after the text of the Sarvānukramāṇī had been printed.

(8) P 1: a MS. belonging to the Deccan College at Poona, and lent to me through the Indian Office. For an Indian MS. it is very old, dating from the year 1392 A.D. (Samvat 1449). The paper looks very old (being of a brownish yellow colour turning to dark brown near the edges), and is very brittle and much worn away at the margin. It consists of 178 loose leaves, and contains the text of the Sarvānukramāṇī with the commentary of Śhaḍgurusishya, omitting his introduction. It begins with the words, **सर्वानु० गणेशाय नमः । अथ चतुर्वेदास्त्राये** etc. The last leaf contains an abstract (18 lines) of the Anuvākānukramāṇī, the words **इति सर्वानुक्रमवृत्तिः समाप्ताः** (sic) being followed by **अथानुवाकाः ॥ अग्निसमीठे सुरुपकृतुमेद्रसानसिं** etc., i. e. the pratikas of the anuvākas, to which is added an abstract of the numerical statements, together with one or two of the actual verses (43 a and 45 a) of the Anuvākānukramāṇī. The

MS. ends with the words, स्वस्ति सं १४४९ वर्षे आ० शु० रवौ नंदपंडे द्विवे (two letters obliterated) जैगसुतमुरारे (several letters worn away at the edge) संवत् १५७४ वर्षे अषाढा दि ७४ आश्विन वदि (the concluding line being obliterated with ink). The second date probably is that of the sale of the MS., and the obliterated words the name of the then owner. The writing of this MS. is still very clear. One of its peculiarities is worth noticing. The medial diphthongs e and o are not written above the line, but with perpendicular strokes at the side of the consonant; e.g. १क=ke, १का=ko; similarly kai would be १के, and kau, १को. It is not a correct MS., being very corrupt in many difficult passages. It is especially untrustworthy in grammatical quotations. I nevertheless found it a very valuable MS. for Shaṅgurusishya, because owing to its great age, being separated from that commentator's time by only two centuries, it was bound to contain many old readings.

(9) P 2, which also belongs to the Deccan College, is about 250 years younger than P 1, being dated 1638 or 1645 A. D. (Saka 1560 or 1567)¹. It consists of 147 leaves, but 2 leaves, 122 b to 124 a, are missing. It has the same contents as P 1. It begins with the words, सर्वानुक्रमभाष्य श्रीगणेशाय नमः । अथ ऋग्वेदान्ताये etc.; and ends, ग्रंथसंख्या ३९३० ॥ शुभमस्तु ॥ शके १५६७ (०?) गणेशभट्टकवीश्वरेण लिखितं ॥ There can hardly be a doubt as to its being lineally descended from P 1. An examination of the critical notes will show that its mistakes coincide in a remarkable manner with those of that MS. The lacunae of P 1 are generally filled up, and often wrongly. One passage in particular will make pretty clear the connexion of P 2 with P 1². P 1, however, contains two long quotations from the *Bṛihaddevatā* not to be found in P 2 or in any other of the MSS.

Besides the above-mentioned MSS., I have used three of the *Bṛihaddevatā*, kindly lent me by Professor Max Müller, for collating with the quotations from that work in the *Vedārthadīpikā*. I have called them M 1, M 2, and M 3. They are all quite young MSS., the latter two being dated 1845 and 1866 A. D. respectively. M 2 and M 3 are almost identical (the latter probably being a copy of the former), while M 1 diverges from them to some extent; but as a rule, the readings of all three agree where they differ from those of Shaṅgurusishya.

¹ It is difficult to make out whether the last figure is a 7 or a 0.

² See note on comm. to *Introd.*, § 2, 22.

For the quotations from the *Bṛihaddevatā*, I have also in a few cases collated a MS. (named N), belonging to Professor Max Müller, of the *Nitimañigari*, a modern work containing tales, some of them taken from the *Bṛihaddevatā*, the purpose of which is to point a moral.

THE ANUVÂKÂNUKRAMANÎ.

This *anukramanî* is composed in verse, partly *trishṭubh*, partly *anushṭubh*. The first verse, which is a *trishṭubh*, has a modern look, and is probably not by the author of the *anukramanî*. It is only to be found in those MSS. which contain 'Shadgurusishya's commentary, but is not commented on, nor indeed is the second, which mentions Saunaka by name. The introduction (verses 1-14) begins with a statement of the contents of the *anukramanî*, and then adds some remarks on the course of Vedic study. The work is stated by the author (verse 9) to belong to the Saisirîya branch of the Sâkala Sâkhâ of the *Rigveda*. He then enumerates the ten poets of the Âpri hymns and the pratikas of these hymns. Then follow some remarks on the last Âpri hymn (X, 110), composed by Gamadagni, which is also to be found in the *Vâgasaneyi Samhitâ* (XXIX, 24-36) and in the *Taittiriya Brâhmava* (III, vi, 3), in both of which passages, however, the second verse of the Âpri hymn, composed by Vasishṭha (VII, 2), is introduced. Only three of the six MSS. I have collated contain these slokas (11-14); and the readings in 13 b being corrupt, the text had to be amended. In accordance with my emendation I translate verses 13 and 14 as follows:—

'All *Rishi* families use the *Samiddha* hymn (X, 110) with the exception of the *Sunakas* and the *Vasishṭhas*. Objection to *Tanûnapât* (is met) by the second verse of the *gushasva* hymn, as this verse is to be found in the *Yagurveda* in the midst of the *Samiddha* hymn (X, 110). With regard to the animal sacrifice, these verses of the *Gamadagni* hymn (X, 110) are employed in all cases (i. e. by all *Rishi* families, even by the *Sunakas* and the *Vasishṭhas*) according to the *Sûtra* of *Âsvalâyana* "yatharshi vâ¹." Judging by the last remark, the author seems to have considered *Âsv. Sr. Sûtra* III, ii, 7 and 8 to be *one sûtra*.

Of this introduction, one of the six MSS. collated by me (I 4) has nothing; one (W 2) has only one verse, the third; three (W 1, C, C 1) have the whole, while the *Grantha* manuscript (B) contains only verses

¹ With regard to the Âpri hymns, see Max Müller, A. S. L., pp. 463-469.

3-10^{*}(inclusive). The tenth and eleventh verses *Shadgurusishya* must have considered genuine, for he comments on them. On the other hand, one might be tempted to ascribe verses 13 and 14 to *Shadgurusishya* himself, as there is not a single word of comment, though these lines are difficult. It is worth noticing that the metre from 11 b to 14 is iambic in the first pāda, whereas the preceding slokas scan regularly according to the *later* form of the anuṣṭubh¹. Meyer, *R̥gvidhāna*, p. xxvii, is of opinion that the end of the work (37-46) is not genuine. In that case verses 5 and 6 would not be genuine either, as these state the contents of the latter part of the anukramanī. There does not seem to me to be any sufficient reason to assume this. The very last line, in fact, which contains the particle vāva, on the contrary, looks old.

With verse 15 begins the main part of the Anuvākānukramanī, which comprises 31 verses and a line. Of these verses 14½ are anuṣṭubh: 15-21 c and 38-44. The metre is irregular, seven lines ending with three long syllables, one with ---, and two with -o---. The introduction does not show *this* irregularity, and its versification has, therefore, probably undergone revision. 42 b seems to consist of a trishṭubh pāda and of an anuṣṭubh pāda. The remaining 34 half-verses are trishṭubh. Among these only 18 have 22 syllables; of the remaining 16, two have 20 syllables, one 21, seven 23, four 24, one 25, and one 18 (or 20). The last line seems to be prose; I cannot, at least, discover any metre in it. It has 20 syllables.

As regards the contents, verses 15-21 contain the pratikas of the anuvākas and the number of hymns contained in these anuvākas for mandāla I; 22 a the same for II; 22 b and 23 a for III; 23 b and 24 a for IV; 24 b and 25 a for V; 25 b and 26 a for VI; 26 b and 27 a for VII; 27 b and 28 for VIII; 29 for IX; 30 and 31 for X.

32 states the number of anuvākas in the various mandālas: I has 24; II, 4; III, 5; IV, 5; V, 6; VI, 6; VII, 6; VIII, 10; IX, 7; X, 12. [Total 85.]

33-35 contain the number of hymns in the various mandālas: I has 191; II, 43; III, 62; IV, 58; V, 87; VI, 75; VII, 104; VIII, 92; IX, 114; X, 191. [Total 1017.]

36 states the total number of hymns to be 1017, whereas in the Bāshkala recension there are 8 additional hymns (i.e. 1025). In the

¹ Cp. Oldenberg, on the *Sloka*, Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft, vol. xxxv.

Saisirīya branch of the Śākala Śākhā no anuvākas are stated for the Khilas.

37: in the ten *maṇḍalas* there are 85 anuvākas.

38: 64 adhyāyas, 10 *maṇḍalas*, 2006 vargas.

39: without counting the Khilas there are 1017 hymns.

40-42 state the number of the vargas according to the number of verses which they contain :—

	Vargas	Verses
Varga with 1 verse	1	1
" " 9 verses	1	9
Vargas " 2 "	2	4
" " 3 "	97	291
" " 4 "	174	696
" " 5 "	1207	6035
" " 6 "	346	2076
" " 7 "	119	833
" " 8 "	59	472
	<hr/> 2006	<hr/> 10417 ¹

43 states the total number of verses in the *R̥gveda* to be 10580 and one pāda².

44: the number of half-verses is 21232 [=10614½]³; of the padas, 153,826.

45: of the *karkāpadas*, 110,704. The last line gives the number of the syllables as 432,000.

The six MSS. collated by me for the *Anuvākānukramanī* are :—

(1) W 1, (2) C, both already described.

(3) C 1, a MS. belonging to the Royal Library of Berlin (No. 1405 in Weber's new Sanskrit Catalogue), contains the *Anuvākānukramanī* with Shadgurusishya's commentary, followed by that writer's introduction to his *Vedārthadīpikā*. It consists of 7 leaves, and is dated A. D. 1525 (Samvat 1582). The commentary in this MS. is more correct than in W 1, but it is no better than that MS. in Shadgurusishya's introduction. It begins, श्रीविश्वेश्वराय नमः । अथ गद्यात्मक (sic) अनुवाकानुक्रमणिका लिख्यते । and the comm. to the *Anuvākānukramanī* ends, इत्यनुवाकानुक्रमणी समाप्ता । संवत् १५८२ वर्षे लिपितमस्ति । श्रीविश्वेश्वरार्पणमस्तु ॥

¹ This table is given in A. S. L., p. 220.

² This pāda, according to Shadgurusishya, is *R̥g* v. X, 20, 1. See the comm. on this verse and on *Anuvākānukramanī*, ver. 43. Cp. Ind. Stud. X, 132.

³ See A. S. L., p. 221.

(4) B: a Grantha manuscript, belonging to the India Office, which only contains the text. It omits verses 1, 2, 11-14. Its date is not stated, but it is probably about two centuries old. It is tolerably correct. It is described in Burnell's small Catalogue, pp. 5-6, where 14 verses from it are printed.

(5) W 2, containing the text only, is tolerably correct; only the old irregular ones are in this MS. almost always corrected so as to have the regular form of the classical anuṣṭubh. The introduction, with the exception of the third verse, is wanting. Two verses and a half are also omitted from the main part of the work. This MS. has already been partly described.

(6) I 4, a MS. belonging to the India Office, containing the text only, is incorrect. It has many points of similarity with W 2, leaving out the whole of the introduction, the same two verses and a half, and replacing the old irregular verses in the same way, as will appear from the various readings of verses 15 and 21.

THE *KHANDA/SAṆKHYĀ*.

This short index must be considered a *pariśiṣṭa* to the *Khanda-nukramanī*. For the latter, though stating the number of verses in each metre besides the aggregate number of verses of all metres for every *mandala*, does not supply the totals of every metre for the whole *Rigveda*. This omission the *Khanda/saṅkhyā*, as I have entitled it, supplies. It is obviously wrong in two items: the number of *pañktis* being stated to be 312 instead of only 248 (see Index of Metres, Appendix III), and that of the *dvipadās* as 17 instead of 127. The latter error may be due to the calculations of this index being based on totals in figures, as in the *Khanda-nukramanī* (see above), and being written in words after the 2 of 127 had dropped out. The remaining totals agree very nearly with those I have arrived at by adding up the aggregates of the metres in each *mandala*. My aggregates of all verses contained in each *mandala*, tally both with those of the *Khanda-nukramanī* (excepting three slight variations, which will be explained below) and with the statements of Dayānanda Sarasvatī in his *Rigveda-bhāṣya* (pp. 1-8), except in *mandalās* VIII and IX, but in these two cases my totals agree with those of the *Khanda-nukramanī*. In the former case the cause of the error is evident, as hymn 20 of *mandala* VIII

is stated to have 36 verses, whereas it has 26. The grand total of verses in the Sākala recension of the *R̥igveda* resulting from the addition of the totals for each *mandāla* is thus 10442, which is the exact sum I obtain by adding up the aggregates of each metre, whereas the same calculation for the aggregates of the *Khandaśaṅkhyā* produces only 10402¹. Dayānanda Sarasvatī, though his totals for each would give only 10521, states the grand total to be 10589. My total by counting the *dvipadās* (127) twice² would be 10569, only eleven less than the figure of the *Anuvākānukramavī*. I think it is not at all improbable that the apparent inconsistencies³ in the numerical statements of this ancient index will be removed by taking into consideration all the verses of the *R̥igveda* which are repeated. If this should prove to be the case, it will indeed be one of the most remarkable facts in the history of literature that a people should have preserved its sacred book without adding or subtracting a single word for 2300 years, and that too chiefly by means of oral tradition. The subjoined table shows the distribution of the metres in detail :—

Mand. G.	U.	A.	B.	P.	T.	G.	Atig.	S.	Atis.	A.	Aty.	D.	Atidh.	Dv.	Ek.	B.Pr.	K.	Pr.	M.Pr.	Total
I. 472	21	117	5	61	742	356	5	4	80	1	1	31	..	80	1976
II. 37	..	14	1	..	230 ⁴	142 ⁵	4	1	429
III. 104	10	27	19	2	399	50	6	677
IV. 119 ⁶	27	27	403 ⁸	33	1	1 ⁸	..	1	..	1	1	589 ⁹
V. 79	19 ⁹	155	6	54	284 ¹⁰	103 ¹¹	11	1 ¹¹	4	3 ¹²	4	4	727 ¹³
VI. 137	9	45	14 ¹⁴	5	478	39 ¹⁴	1	6 ¹⁵	1	3	1 ¹⁶	20	4	2	..	765 ¹⁷
VII. 61	1	44	4	1	586	39	..	1	40	..	64	841
VIII. 733 ¹⁸	228	112 ¹⁹	89 ²⁰	33 ²¹	81	65	3	7	13	..	188 ²²	84	1636 ²³
IX. 600	42	55	10	20	149	166	3	27	..	22	14	1108 ²⁴
X. 108	12	260	32	72	901	351	..	4	9	1	4	1754
Total 2450	344	856	180	248	4253	1344	16	20	10	6	83	2	1	127	6	388	106	2	..	10442

¹ See the table in A. S. L., p. 222 ; cp. Ind. Stud., vol. viii, p. 51.

² See comm. on Intro. to Sarv., § 12, 10.

³ See A. S. L., p. 222.

⁴ *Khandaśaṅkhyā* n. 229.

⁵ *Kh.* 143.

⁶ *Kh.* 120.

⁷ *Kh.* 1.

⁸ The total of the *Kh.* is 588, 402 T., 2 S., and no ekapadā. The explanation is that a *trishubh* and the following *ekapadā* are here considered a *sakvarī*. It is the same in *mandālas* V and VI.

⁹ Omitted in *Kh.* ¹⁰ *Kh.* 281. ¹¹ *Kh.* 5. ¹² None *Kh.* ¹³ *Kh.* 724. See note 8.

¹⁴ *Kh.* 40.

¹⁵ *Kh.* 7.

¹⁶ None *Kh.*

¹⁷ *Kh.* 764.

¹⁸ *Kh.* 717.

¹⁹ *Kh.* 104. The difference in these cases is exactly made up for by 8 *anushūmmukhas* (= 8 an. and 16 *gāy.*), (cp. Sarv. Intro., § 11, 6), which, though not mentioned in the *Kh. Śaṅkhyā*, are given in the Sarv. VIII, 68 and 74.

²⁰ *Kh.* 93. ²¹ *Kh.* 35. ²² *Kh.* 19 (= 38). ²³ Dayān. Sarasv. 1726. ²⁴ Dayān. Sarasv. 1097.

The *K/anda/saṅkhyā* I have found in two MSS. only; in W 2, already described, and in I 5, a MS. belonging to the India Office, in which it comes immediately after the text of the *Sarvānukramanī*. The latter part of this MS. I have not collated, having obtained it after the text of the *Sarvānukramanī* was printed.

THE VEDĀRTHADĪPIKĀ.

Shadgurusishya, who five times¹ gives the above title to his commentary, lived in the middle of the period of the revival of Vedic studies in India, almost half-way between Kumārila and Sāyana. He flourished, as he tells us himself (see p. 168, verses 13-14), in the latter half of the twelfth century. His commentary on the *Sarvānukramanī* shows him to have been a man of some originality and of considerable learning, grammatical no less than Vedic. In the conclusion of his commentary (p. 168, verses 16-17) he enumerates the seven works in which he was specially instructed by his six teachers. In Appendix V there is given a complete list of the quotations to be found in his commentary with the sole exception of the continual references to the sūtras of Pāṇini's grammar². Quotations from nearly all the works of Saunaka occur, but the lion's share among these falls to the *Bṛhaddevatā*, which is mentioned twenty-five times, and from which no fewer than 46 slokas are cited. Besides occasional references to the *Samhitās* and *Brāhmaṇas* of the other Vedas, to Manu, the *Bhagavadgītā*, the *Mahābhārata*, and other works, the great majority of the quotations naturally come from the *Aitareya Brāhmaṇa* and *Āraṇyaka*, and from the *Srauta* and *Gṛhya* Sūtras of Āśvalāyana. The *Aitareya Brāhmaṇa* is in the conclusion (p. 168, ver. 16) called the *Katvāriṃsadbrāhmaṇa*, while the *Bhagavadgītā* is once referred to as the *Gitopanishadbrūti*. It is worthy of notice that Shadgurusishya always refers to the fifth *Āraṇyaka* as the fourth, apparently looking upon the fourth and fifth as one book. Piṅgala's *K/anda/ Sūtras* he mentions under the title of the *K/andovikīti* at the end of his work³, where he

¹ Twice in the introduction, ver. 6: सवौनुक्रमणीवृत्तिर्नौस्रा वेदार्थदीपिका, and vers. 65-6: वृत्तिर्नौस्रा वेदार्थदीपिका . . . सवौनुक्रमणीवृत्तिः; and in his conclusion, p. 167, ver. 12, and p. 168, vers. 13 and 18.

² A few passages of little or no importance, quoted vaguely with उक्तं, स्मर्यते, श्रूयते, will be found by looking up those words in the Index.

³ See comm. on X, 191.

quotes the last sūtra of that author in illustration of the practice of repeating the last word or words of a work to show that it is concluded.

Shadgurusishya's commentary does not consist merely of a bare amplification¹ explaining the obscurities arising from the brevity of the sūtra style, but introduces many tales from Vedic mythology². These are frequently quoted from the *Bṛhaddevatā*; but even when he relates these stories in his own words, he generally does so in ślokas, and in one passage³ of considerable length he even uses the trishubh metre. In fact this commentator has a way of breaking into verse even when speaking of far drier matters; he does not even shrink from working sūtras of Pāṇini into a poetical form⁴. Besides these itihāsas, there are frequent discussions on the diction and the construction of the sūtras of the *Sarvānukramanī*.

The present edition supplies practically the whole of the *Vedārthadīpikā*. Its bulk has, however, been considerably reduced by the omission of the fuller pratika (which is invariably given by Shadgurusishya), of all that can easily be supplied by using the paribhāshās, of commonplace grammatical remarks, and of the continual repetitions from the introduction explaining unusual metres. I have been careful to retain matter of any importance or interest, such as all quotations, grammatical explanations of unusual or difficult forms, itihāsas, and discussions bearing on the construction and wording of the sūtras. I have paid especial attention in this respect to the formation of proper names in connexion with the *ganas*, thinking that this might prove to be of some value in the criticism of the *ganapāṭha*, the present state of which is far from satisfactory. All references to the various *ganas* will be found in the index of words at the end.

In his commentary on the treatise on metre (*Sarv. Introd.*, §§ 3-11), Shadgurusishya quotes a number of examples (mostly identical with those in the *R̥gveda Prātisākhya*) for the various metres enumerated and explained in the text. A list of these verses is given in Appendix IV.

I have collated five MSS. in preparing this edition of the *Vedārthadīpikā*, viz. W 1, I 2, I 4, P 1, P 2 (and in a few instances C also), which have already been described.

¹ Like that of *Gagannātha*.

² A list of these is given in Appendix VI.

³ Comm. on II, 33.

⁴ See comm. on II, 11.

Shadgurusishya's introduction to the Vedārthadīpikā, which, as is well known, possesses considerable interest and value for the history of Sanskrit literature, consists of 66 verses. I was obliged to refrain from publishing it owing to the hopelessly corrupt state of several passages. This part of Shadgurusishya's work occurs in three MSS. only; but C, as has been shown, has no independent value, while C 1, though slightly better than W 1, has on the whole the same or similar corruptions. W 1, otherwise so good a MS., fails here completely. I had entertained hopes that P 1 and P 2 would contain this introduction, but on the arrival of these MSS. from India, my hopes were disappointed. However, almost all that is of importance in it, nearly two-thirds of the whole, has already been printed; the first seven verses in Weber's Catalogue, verses 25-56 in Max Müller's History of Ancient Sanskrit Literature, pp. 236-239, and verses 56-60 in Meyer's *Rigvidh.*, p. xx. Shadgurusishya's real name is not known, for he mentions only the names of his six teachers. These are enumerated in the first verse of the introduction¹, and repeated with two variations in the conclusion².

The Vedārthadīpikā was apparently intended to be a work of much wider scope than a mere commentary of the Sarvānukramanī, for it concludes with the statement that it is only the end of the first adhyāya³.

The commentary to the Anuvākānukramanī, also composed by Shadgurusishya, but not forming part of the Vedārthadīpikā, being short, has been printed in full. The text itself contains no further quotations than the two references to the Yagurveda and the Āsvalāyana Srauta Sūtra, in verses 13 and 14, already mentioned; nor does the commentary cite anything more than a passage from the *Rigveda*⁴ itself, a sūtra of the Āsvalāyana *Grihya*⁵, another of the Srauta⁶, a passage from a lexicographical work⁷, a rule of Bhāguri⁸, and, lastly, a passage from the *Āranyaka*⁹.

Besides the appendices already mentioned, I have added, with a view to facilitate the use of the commentary, some explanatory notes, too long for insertion among the foot-notes, discussing difficulties or explaining the reason; for my emendations of corrupt passages.

The critical notes to the commentary do not contain all the various readings; I have kept for possible future reference upwards of thirty

¹ See Weber's Catalogue, p. 12.

² Page 168, ver. 15.

³ वेदार्थदीपिकायां प्रथमोऽध्यायः समाप्तः, p. 168.

⁴ Verse 7.

⁵ Ver. 8.

⁶ Ver. 10.

⁷ Ver. 9.

⁸ Ver. 35.

⁹ Ver. 46.

pages of such, consisting for the most part of trivial mistakes or omissions, the larger proportion of which do not find a place among the foot-notes. The space occupied by the latter is quite large enough already.

The printed text of the *Sarvānukramanī*, together with an introduction and a short autobiography in German, I offered as a dissertation for the degree of Ph. D. in the University of Leipzig, at Easter 1884. I desire to take this opportunity of thanking my examiners, Profs. Hildebrand, Leskien, and Windisch, for their courtesy to me on the occasion of my oral examination at Leipzig, and the latter also for some transcripts from Berlin MSS. of the introduction to the *Sarvānukramanī*, which he was kind enough to lend me. I am indebted to my friend Prof. E. Leumann, of Strassburg, for some useful hints he gave me, while in Oxford, with regard to the arrangement of the notes. Prof. Julius Eggeling I have to thank for a note about the *Âpṛī* hymns. To Prof. Max Müller I must express my gratitude for the help derived from the very wide knowledge of Vedic literature which the editor of the *Rigveda* and of *Sāyana* possesses, in finding the clue to obscure references in *Shadgurusishya's* commentary. To his guidance in my Sanskrit studies I owe so much, that although I never attended any of his lectures, with the exception of a few informal ones on the *Lalita Vistara*, given some six years ago for the benefit of two young Japanese priests, who had come to study Sanskrit under him at Oxford, I cannot but look upon myself as a pupil of his in the real sense of the word.

I cannot conclude without congratulating the Delegates on possessing the services of an Oriental Reader who performs his duties so excellently well as Mr. J. C. Pembrey of the University Press.

A. A. M.

OXFORD,
August 20th, 1886.

KÂTYÂYANA'S
SARVÂNUKRAMANÎ
ETC.

ABBREVIATIONS.

A. S. L.	= Ancient Sanskrit Literature.
Ait.	= Aitareya.
Âr.	= Âraṇyaka.
Âsv.	= Âsvalâyana.
Ath.	= Atharva.
BD. or Brî. Dev.	= Brîhaddevatâ.
Br.	= Brâhmaṇa.
Comm.	= comment or commentary.
Grîh.	= Grîhya.
Ind. Stud.	= Indische Studien.
Kâty.	= Kâtyâyana.
M. M.	= Max Müller.
Pân.	= Pânini.
Rîgv.	= Rîgveda.
Rîgvidh.	= Rîgvidhâna.
Rîgv. Pr.	= Rîgveda Prâtisâkhya.
Samh.	= Samhitâ.
Sânkh.	= Sâṅkhâya.
Sây.	= Sâyana.
Shadg.	= Shadgurusishya.
Sr.	= Srauta.
Taitt.	= Taittirîya.
Up.	= Upanishad.
Vâg.	= Vâgasaneyi.
Vârt.	= Vârtika.

The symbols designating MSS. are explained in the preface. The abbreviations for the metres in the table (p. xviii) are in the order in which the metres are given in Appendix III.

॥ अथ भगवत्कात्यायनविरचिता सर्वानुक्रमणी ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ ऋग्वेदास्त्राये शाकलके सूक्तप्रतीकऋक्संख्यऋषिदैव-
तच्छंदांस्यनुक्रमिष्यामो यथोपदेशं । न ह्येतज्ज्ञानमृते श्रीतस्मार्त-
कर्मप्रसिद्धिः । मंचाणां ब्राह्मणार्षेयच्छंदोदैवतविद्याजनाध्यापना-
भ्यां श्रेयोऽधिगच्छतीति^३ । एताभ्यामेवानेवंविदो यातयामानि
च्छंदांसि भवन्ति^४ । स्थाणुं वर्च्छति^५ गर्ते वा पात्यते प्रमीयते वा
पापीयान्भवतीति विज्ञायते^६ ॥ १ ॥

अथ ऋषयः ॥ १ ॥ शतर्चिन आद्ये मंडलेऽत्ये क्षुद्रसूक्तमहा-
सूक्ता मध्यमेषु माध्यमाः ॥ २ ॥ ऋचित्कथंचिदविशेषितं ब्रह्मर्षि-
मस्त्रियमनुक्तगोचमांगिरसं विद्यात् ॥ ३ ॥ यस्य वाक्यं स ऋषिः ॥ ४ ॥
या तेनोच्यते सा देवता ॥ ५ ॥ यदक्षरपरिमाणं तच्छंदः ॥ ६ ॥
अर्थेऽसव ऋषयो देवताच्छंदोभिरुपाधावन्^७ ॥ ७ ॥ तिस्र एव देव-
ताः क्षित्यंतरिक्षद्युस्थाना अग्निर्वायुः सूर्य इति ॥ ८ ॥ एवं व्याहृतयः
प्रोक्ता व्यस्ताः ॥ ९ ॥ समस्तानां प्रजापतिः ॥ १० ॥ ओंकारः सर्व-

^१ W 1, C, I 1; ब्राह्मणार्षेयः W 2; ब्राह्मण ऋषेयः I 2. ^२ स श्रेयो C 81. ^३ W 1;
°च्छति W 2, I 1, I 2, C. ^४ भवंत्यथस्तु विपरीते W 2, C 55, 56. ^५ W 2, I 1, C 55, 56, 81;
°मृच्छति W 1, C. ^६ See Max Müller, A. S. L. p. 226, note 2. ^७ I 1, I 2 क्षुद्रसूक्ता.
^८ C 81 °रभ्यधावन्.

देवत्यः पारमेष्ठ्यो वा ब्राह्मो दैव आध्यात्मिकः^१ ॥११॥ तत्तत्स्थाना
अन्यदेवतास्तद्विभूतयः ॥१२॥ कर्मपृथक्काङ्क्षि पृथगभिधानस्तुतयो
भवन्ति ॥१३॥ एकैव वा महानात्मा देवता ॥१४॥ स सूर्य
इत्याचक्षते ॥१५॥ स हि सर्वभूतात्मा ॥१६॥ तदुक्तमृषिणा सूर्य
आत्मा जगतस्तस्युषश्चेति^३ ॥१७॥ तद्विभूतयोऽन्या देवताः ॥१८॥
तदप्येतदृचोक्तं ॥१९॥ इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरिति ॥२०॥ यथा-
भिधानं त्वनुक्रमिष्यामः ॥२१॥ प्रायेणैन्द्रे मरुतः ॥२२॥ राज्ञां
च दानस्तुतयः ॥२३॥२॥

अथ छंदांसि ॥१॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुबृहतीपंक्तिचिष्टुञ्जगत्यति-
जगतीशक्वर्थतिशक्वर्थ्यष्ट्यत्यष्टिधृत्यतिधृतयः^५ ॥२॥ चतुर्विंशत्यक्षरा-
दीनि चतुस्तराणि ॥३॥ जनाधिकेनैकेन^६ निचृद्भुरिजौ ॥४॥
द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ ॥५॥ पादपूरणार्थं तु क्षैप्रसंयोगैकाक्ष-
रीभावान्व्यूहेत् ॥६॥ आद्ये तु सप्तवर्गे पादविशेषात्संज्ञावि-
शेषाः ॥७॥ ताननुक्रामन्त एवोदाहरिष्यामः ॥८॥ विराडूपा
विराट्स्थानाश्च बहूना अपि चिष्टुभ एवेत्युद्देशः ॥९॥ तच्च दशै-
कादशद्वादशाक्षराणां वैराजचैष्टुभजागता इति संज्ञाः ॥१०॥
अनादेशेऽष्टाक्षराः पादाः ॥११॥ चतुष्पदाश्चर्चः ॥१२॥३॥

^१ W 2 reads पारमेष्ठ्यो वा after आध्यात्मिकः.

^२ ° ना अन्यस्तद्वि° W 2, I 1.

^३ Rigv. I, 115, 1.

^४ Rigv. I, 164, 46 (cf. Weber, Ind. Stud. V, p. iv).

^५ After

this sūtra the Vs. Anukr. and MSS. W 2, C insert a sloka from the *Rigvedaprātisākhya* (M. M., *Rigv.-Prāt.* ccxxiv, 56): कृतिः प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संकृतिस्तथा । पठो चाभिकृ-
तिर्नाम सप्त्युत्कृतिरुच्यते ॥ MS. W 1 has on the margin: कृतिः प्रकृ° च्यते. See Weber,
Ind. Stud. VIII, p. 137. ^६ एकेनोनाधिकेन W 2.

प्रथमं छंदस्त्रिपदा गायत्री ॥१॥ पंचकाश्चत्वारः षट्शैकश्च-
तुर्थश्चतुष्को वा पदपंक्तिः ॥२॥ षट्सप्तैकादशा उष्णिग्गर्भा ॥३॥
त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् ॥४॥ मध्यमः षट्शेदतिनिचृत् ॥५॥
दशकश्चेद्यवमध्या ॥६॥ यस्यास्तु षट्सप्तकाष्टकाः सा वर्धमा-
ना ॥७॥ विपरीता प्रतिष्ठा ॥८॥ द्वौ षट्शौ सप्तकश्च^१ ह्रसी-
यसी ॥९॥४॥

द्वितीयमुष्णिक् चिपदांत्यो द्वादशकः ॥१॥ आद्यश्चेत्पुंरं-
उष्णिक् ॥२॥ मध्यमश्चेत्ककुप् ॥३॥ त्रैष्टुभजागतचतुष्काः ककुभ्यं-
कुशिरा ॥४॥ एकादशिनोः परः षट्स्तनुशिरा ॥५॥ मध्ये चेत्पि-
पीलिकमध्या ॥६॥ आद्यः पंचकस्त्रयोऽष्टका अनुष्टुब्गर्भा ॥७॥
चतुःसप्तकोष्णिगेव ॥८॥५॥

तृतीयमनुष्टुप् ॥१॥ पंच पंचकाः षट्शैको महापदपंक्तिः ॥२॥
जागतावष्टकश्च कृतिः ॥३॥ मध्ये चेदष्टकः पिपीलिकमध्या ॥४॥
नवकयोर्मध्ये जागतः काविराट् ॥५॥ नववैराजत्रयोदशैर्नष्ट-
रूपा ॥६॥ दशकास्त्रयो विराट् ॥७॥ एकादशका वा ॥८॥६॥

चतुर्थं बृहती तृतीयो द्वादशकः ॥१॥ आद्यश्चेत्पुंरस्ताबृहती ॥२॥
द्वितीयश्चेत्त्र्यंङ्कुसारिण्युरोबृहती वा^३ स्तंधोयीवी वा ॥३॥ अंत्य-
श्चेदुपरिष्टाबृहती ॥४॥ अष्टिनोर्मध्ये दशकौ विष्टारबृहती ॥५॥
चिजागतोर्ध्वबृहती ॥६॥ त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः पिपीलिकम-

^१ W₂, I₁, I₂; चेत्ति W₁, C, Vs. Anukr.

^२ चेत्त्र्यंङ् W₁, W₂, I₁, I₂, C.

^३ Vs. Anukr. omi's वा.

ध्या ॥७॥ युजावष्टकावयुजौ नवैकादशिनौ बृहती विषमपदा^१ ॥८॥
चतुर्नवका बृहत्येव ॥९॥७॥

पंचमं पंक्तिः पंचपदा ॥१॥ अथ चतुष्पदा^२ ॥२॥ विराड्
दशकैः^३ ॥३॥ अयुजौ जागतौ सतोबृहती ॥४॥ युजौ चेद्विपरी-
ता ॥५॥ आद्यौ चेत्प्रस्तारपंक्तिः ॥६॥ अंत्यौ चेदास्तारपंक्तिः ॥७॥
आद्यांत्यौ चेत्संस्तारपंक्तिः ॥८॥ मध्यमौ चेद्विष्टारपंक्तिः ॥९॥८॥

षष्ठं त्रिष्टुप् त्रैष्टुभपदा ॥१॥ द्वौ तु जागतौ यस्याः सा जागते
जगती ॥२॥ त्रैष्टुभे त्रिष्टुप् ॥३॥ वैराजौ जागतौ चाभिसारि-
णी ॥४॥ नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च द्वौ वा वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च
विराट्स्थाना ॥५॥ एकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विराडूपा ॥६॥ द्वा-
दशिनस्त्रयोऽष्टकश्च ज्योतिष्मती ॥७॥ यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिः ॥८॥
चत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहती ॥९॥ मध्ये चेद्यवमध्या ॥१०॥
आद्यौ दशकावष्टकास्त्रयः पंक्त्युत्तरा विराट्पूर्वा वा ॥११॥९॥

सप्तमं जगती जागतपदा ॥१॥ अष्टिनस्त्रयः स्वौ च द्वौ
महासतोबृहती ॥२॥ अष्टकौ सप्तकः षट्को दशको नवकश्च षठ्-
ष्टका वा महापंक्तिः ॥३॥१०॥

अथ प्रगाथाः ॥१॥ बृहतीसतोबृहत्यौ बार्हतः ॥२॥ ककुप्
चेत्पूर्वा काकुभः ॥३॥ महाबृहतीमहासतोबृहत्यौ महाबार्हतः ॥४॥

^१ W 1, W 2, C; नवकाष्टकेकादशाष्टिनो विषमपदा Vs. Anukr.; नवकाष्टकेकादशाष्टिनो विष-
मपदा I 1, I 2, and Sây. Rîgv. VIII, 46 introd. See Ind. Stud. VIII, p. 143. ^२ °पादा
Vs. Anukr. ^३ W 1, I 2, C; दशकाः Vs. Anukr.; वैराजैर्विराट् W 2, C 55, 56. See
Ind. Stud. VIII, p. 143.

बृहतीविपरीते विपरीतोत्तरः ॥५॥ अनुष्टुब्जायथौ चानुष्टुभोऽनु-
ष्टुम्मुखास्तुचा इत्युक्ते ॥६॥ ११॥

सूक्तसंख्यानुवर्तत आन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः ॥१॥ ऋषिश्चा-
न्यस्मादृषेरवाविशिष्टः ॥२॥ तुहिहवैतच्छब्दविशिष्टान्यृषिदैवत-
च्छंदांसि द्विचिचतुःपंचषट्सूक्तभांजि यथासंख्यं ॥३॥ अनिरुक्ता
संख्या विंशतिः ॥४॥ अनादेशे त्रिंद्रो देवता ॥५॥ त्रिष्टुप् छंदः ॥६॥
प्रगाथा बार्हताः ॥७॥ विंशतिका द्विपदा विराजः ॥८॥ तदर्ध-
मेकपदाः ॥९॥ द्विर्द्विपदास्त्वृचः^१ समामनन्ति ॥१०॥ अयुस्त्वंत्या
द्विपदैव^२ ॥११॥ मंडलादिष्वाग्नेयमैन्द्रात् ॥१२॥ त्रिष्टुबंतस्य सूक्तस्य
शिष्टा^३ जगत्यः ॥१३॥ आदौ गायत्रं प्राग्घैरण्यस्तूपीयात् ॥१४॥ १२॥

॥ इति द्वादशकांडी तु परिभाषा प्रवर्णिता ॥

^१अग्निं नव मधुच्छंदा वैश्वामित्रः । ^२वायो वायव्येन्द्रवायवमैत्रा-
वरुणास्तुचाः । ^३अश्विना द्वादशाश्विनैन्द्रवैश्वदेवसारस्वतास्तुचाः ।
सप्तैताः प्रउगदेवताः । ^४सुरूपकृत्नुं दशैन्द्रं । ^५आ तु । ^६युंजत्यादहेत्येताः
षण्मास्त्यो वीळु चिदिंद्रेणेत्यैश्वर्यौ च । ^७इंद्रमित् । ^८एन्द्र सानसिं ।
^९इंद्रेहि । ^{१०}गायन्ति द्वादशानुष्टुभं तु । ^{११}इंद्रमष्टौ जेता माधुच्छं-
दसः । ^{१२}अग्निं द्वादश मेधातिथिः काण्व आग्नेयमग्निनेति पादो
अग्निदैवतो निर्मेथ्याहवनीयौ^३ । ^{१३}सुसमिद्ध इतीधमः समिद्धो

^१ C, W₁; तृचः I₁, I₂; °दा ऋचः W₂, C 55, 56, 81. ^२ See Ind. Stud. VIII, p. 144. ^३ शेपा I₁. ^४ W₁, W₂, C; °गिरण्यस्तूपात् I₁, I₂, C 55, 56, Sây. Introd. to Rîgv. I, 1. ^५ W₁, W₂, C; निर्मेथ्य I₁; निर्मेथ्य I₂ and Sây. ^६ °अय्य साहवनीयश्च Sây.

वाग्निस्तनूनपाक्षराशंस इळो बर्हिर्देवीर्द्वार उषासानक्ता दैव्यौ
 होतारौ प्रचेतसौ तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यस्वष्टा वनस्पतिः
 स्वाहाकृतय इति प्रनृचं देवताः^१ । एतदाग्नीसूक्तं । एतेनान्यान्युक्त-
 दैवतानि । एकादशकानि तु नाराशंसान्याप्रशब्दोक्तान्यतनूनपांति ।
^{१३} एभिर्वैश्वदेवं । ^{१४} इंद्र सोममृतयं । तच्चैंद्री मारुती त्वाष्ट्याग्नेय्यैंद्री
 मैत्रावरुणी चतस्रो द्रविणोदस आश्विन्याग्नेयीत्यृतुदेवताः सर्वत्र ।
^{१५} आ त्वा नव । ^{१६} इंद्रावरुणयोरिंद्रावरुणं युवाकु पादनिचृतौ ।
^{१७} सोमानमिति पंच ब्राह्मणस्पत्याश्चतुर्थ्यामिंद्रश्च सोमश्च पंचम्यां
 दक्षिणा चान्याः सादसस्पत्या नाराशंसी वांत्या^२ । ^{१८} प्रति त्यमाग्नि-
 मारुतं ॥१॥

^{२०} अयमष्टावार्भवं । ^{२१} इह षष्ठेन्द्राग्रं । ^{२२} प्रातर्युजा सैका चतस्र
 आश्विन्यस्तथा सावित्र्य आग्नेय्यौ द्वे देवीनामेकैकेन्द्राणीवरुणा-
 न्यग्रायीनां द्यावापृथिव्ये पार्थिवी षड्वैष्णव्योऽतो देवा दैवी वा ।
^{२३} तीव्राश्चतुर्विंशतिर्वायव्यैकैन्द्रवायव्यौ मैत्रावरुणमरुत्वतीयवैश्व-
 देवपौष्णास्तृचाः शिष्टा^४ आप्योऽंत्याध्यर्धाग्नेय्यप्स्वंतः पुरउष्णिक्
 परानुष्टुप्प्रिस्रश्चांत्या एकविंशी प्रतिष्ठा । ^{२४} कस्य पंचोनाजीगर्तिः
 शुनःशेषः स कृचिमो वैश्वामिचो देवरातो वारुणं तु चैष्टुभमादौ
 काव्याग्नेय्यौ साविचस्तृचो गायत्रोऽस्यांत्या^५ भागी वा । ^{२५} यच्चित्ते-
 का । ^{२६} वसिष्ठ^६ दशमेयं तु । ^{२७} अश्वं सप्तीना गायत्रेऽंत्या दैवी

^१ W 1, I 2, C; °ता Sây.

^२ I 1, I 2, Sây.; W 1 corrected to वा; वांत्या C, W 2.

^३ I 1, Sây.; °मेकेन्द्रा° W 1, W 2, I 2, C.

^४ शेषा I 1, I 2, Sây.

^५ °ता I 1, Sây.

^६ Sây. °ष्ठा (Samhita).

चिष्टुप् । ^{२७}यत्र यावा नव षठ्नुष्टुबादि यच्चिष्टौलूखल्यौ परे
मौसल्यौ च प्रजापतेर्हरिश्चंद्रस्यांत्या चर्मप्रशंसा वा । ^{२८}यच्चित्सप्त
पांक्तं । ^{२९}आ वो अधिकास्माकं पादनिचृच्छश्चिष्टुप्परौ तृचा-
वाश्विनोषस्यौ^२ । ^{३१}त्वमग्ने द्यूना हिरण्यस्तूप आग्नेयं चिष्टुबंत्याष्ट-
मीषोऽश्वौ च । ^{३२}इंद्रस्य पंचोना ॥ २ ॥

^{३३}एत । ^{३४}चिष्टिद्वादशाश्विनं नवम्यंत्ये^३ चिष्टुभौ । ^{३५}ह्याम्ये-
कादश साविचं नवमी जगत्याद्या च लिंगोक्तदेवतपादा^४ । ^{३६}प्र
वो विंशतिः कल्पो घौर^५ आग्नेयं प्रागाथमूर्ध्व ऊ षु यीष्यौ ।
^{३७}त्रीळं पंचोना मारुतं हि गायचं तु । ^{३८}कड्व । ^{३९}प्र यहश् प्रागाथं
तु । ^{४०}उत्तिष्ठाष्टौ ब्राह्मणस्पत्यं । ^{४१}यं रक्षन्ति नव वरुणमिचार्यम्णां
मध्ये तृच आदित्येभ्यो गायचं हि । ^{४२}सं पूषन्दश पौष्णं । ^{४३}कद्रुद्राय
नव रौद्रं तृतीया मैत्रावरुणी चांत्यस्तुचः सौम्योऽंत्यानुष्टुप् । ^{४४}अग्ने
षकूना प्रस्करवः कारव आग्नेयं तु प्रागाथमाद्यो वृचोऽव्युषसां
च । ^{४५}त्वमग्ने दशानुष्टुभमर्धर्चोऽंत्यो दैवः । ^{४६}एषो पंचोनाश्विनं तु
गायचं ॥ ३ ॥

^{४७}अयं दश प्रागाथं तु । ^{४८}सह षोऽश्वस्यं तु । ^{४९}उषश्चतुष्क-
मानुष्टुभं तु । ^{५०}उदु त्यं सप्तेना सौर्यं नवाद्या गायत्र्योऽंत्यस्तुचो
रोगघ्न उपनिषत्^६ । ^{५१}अभि त्यं पंचोना सव्यो द्विचिष्टुबंतं । अंगिरा

^१ यच्चिष्टि Sây. ^२ नौषस्यं W 2. ^३ ०म्यंते Sây. ^४ W 1, C; ०तोः पादास्त्रयः
Sây. and W 2. I 2 has देवतापवादः (!), but com. देवतपादाः । I 1 ०देवतपाद्य. ^५ घोर
W 2, I 2. ^६ The words चंत्योऽर्धर्चः शत्रुघ्नश्च are added by MSS. C, W 2, I 3; supplied
on the margin in W 1; omitted in Sây., I 1, I 2. Shadgurushishya makes no comment on
them; cf. Rigvidh. I, 19, 2.

इंद्रतुल्यं पुत्रमिच्छन्नभ्यध्यायत्सथ्य इतींद्र एवास्य पुत्रोऽजायत ।
^{५२}त्यं सु त्रयोदश्यां चिष्टुभौ । ^{५३}न्यू श्वेकादश्यां चिष्टुभौ । ^{५४}मा
 नोऽंत्या चिष्टुप् षष्ठ्यष्टमी नवमी च । ^{५५}दिवश्चिदष्टौ जागतं हि ।
^{५६}एष प्र षट् । ^{५७}प्र मंहिष्ठाय । ^{५८}नू चिन्नव नोधा गौतम आग्नेयं हि
 चतुस्त्रिष्टुवंतं । ^{५९}वया इत्सप्र वैश्वानरीयं । ^{६०}वह्निं पंच । ^{६१}अस्मा
 इदु षोळश ॥ ४ ॥

^{६२}प्र सप्तोना । ^{६३}त्वं नव । ^{६४}वृष्णे पंचोना मारुतं चिष्टुवंतं ।
 परमाग्नेयमैन्द्रात् । ^{६५}पश्चा दश पराशरः शाक्त्यो द्वैपदं तत् । ^{६६}रयिः ।
^{६७}वनेषु । ^{६८}श्रीणन् । ^{६९}शुक्रः । ^{७०}वनेमैकादश । ^{७१}उप प्र दश । ^{७२}नि
 काव्या । ^{७३}रयिर्न । ^{७४}उपप्रयंतो नव गौतमी राहूगणो गायचं तु ।
^{७५}जुषस्व पंच । ^{७६}का ते । ^{७७}कथा । ^{७८}अभि त्वा गायचं तु । ^{७९}हि-
 राण्यकेशो द्वादशाष्टौ तृचौ चैष्टुभौष्णिहौ पूर्वोऽग्नये वा मध्यमाय ।
^{८०}इत्या षोळशैंद्रं पांक्तं हि ॥ ५ ॥

^{८१}इंद्रो नव । ^{८२}उपो षु षड् जगत्यंतं । ^{८३}अश्वावति जागतं ।
^{८४}असावि विंशतिः षठ्नुष्टुभ औष्णिहपांक्तगायचचैष्टुभास्तृचाः
 प्रगाथः । ^{८५}प्र ये द्वादश मारुतं ह पंचम्यंत्ये^१ चिष्टुभौ । ^{८६}मारुतो दश
 गायचं । ^{८७}प्रत्नक्षसः षड् जागतं । ^{८८}आ विद्युन्मद्भिराद्यांत्ये प्रस्तार-
 पंक्ती पंचमी विराड्रूपा । ^{८९}आ नो दश वैश्वदेवं तु पंचाद्याः सप्तमी
 च जगत्यः षष्ठी विराट्स्थाना । ^{९०}ऋजुनीती नव गायचमंत्या-
 नुष्टुप् । ^{९१}त्वं सोम अधिका सौम्यं पंचम्यादि गायत्र्यो द्वादशोष्णिक्
 च । ^{९२}एता उ त्या ब्रूनोषस्यं चतुर्जगत्यादि षट्कुष्णिगंतं तृचोऽंत्य

आश्विनः । ^{९३}अग्नीषोमी द्वादशाग्नीषोमीयमाद्यास्त्रिस्तोऽनुष्टुभ
उपांत्यास्त्रिस्तो गायत्र्योऽष्टमी जगती वा । ^{९४}इमं षोऽष्टश कुत्स
आग्नेयं तद्विचित्रुबंतं पूर्वो देवास्तयः पादा दैवास्तन्नो मिचोऽर्धर्चो
लिंगोक्तदेवतो^१ यद्देवत्यं^२ वा सूक्तं ॥ ६ ॥

^{९५}द्वे एकादशौषसाय^३ वामये । ^{९६}स प्रत्नया नव द्रविणोदसे ।
^{९७}अप नोऽष्टौ शुचये गायत्रं । ^{९८}वैश्वानरस्य तृचं वैश्वानरीयं ।
^{९९}जातवेदस एका जातवेदस्यमेतदादीन्येकभूयांसि सूक्तसहस्रमेत-
त्कश्यपार्धे । ^{१००}स यो वृषैकोना वार्षागिरा ऋजाश्चांबरीषसहदेवभ-
यमानसुराधसः । ^{१०१}प्र मंदिन एकादश कुत्स आद्या गर्भसाविण्यु-
पनिषच्चतुस्त्रिष्टुबंतं^४ । ^{१०२}इमां तेऽंत्या चिष्टुप् । ^{१०३}तत्तेऽष्टौ । ^{१०४}यो-
निर्नव । ^{१०५}चंद्रमा एकोनाश्वस्तितो वा वैश्वदेवं हि पांक्तमंत्या
चिष्टुर्बष्टमी महाबृहती यवमध्या । ^{१०६}इंद्रं मिचं सप्त चिष्टुबंतं ।
^{१०७}यज्ञस्तृचं । ^{१०८}य इंद्राग्नी सप्तोनैन्द्रायं तु । ^{१०९}वि स्यष्टौ । ^{११०}ततं
नवार्भवं तु पंचम्यंत्ये^७ चिष्टुभौ । ^{१११}तत्सप्तपंचांत्या चिष्टुप् । ^{११२}ईळे
पंचाधिकाश्विनमाद्यौ पादौ लिंगोक्तदेवतावंत्ये चिष्टुभौ ॥ ७ ॥

^{११३}इदं विंशतिरुषस्यं द्वितीयोऽर्धर्चो रात्रेश्च । ^{११४}इमा एकादश
रौद्रं द्विचिष्टुबंतं । ^{११५}चिचं षट् सौर्ये । ^{११६}नासत्याभ्यां पंचाधिका
कक्षीवान्दैर्घतमस उशिकप्रसूत आश्विनं वै । ^{११७}मध्वः । ^{११८}आ
वामेकादश । ^{११९}आ वां रथं दश जागतं । ^{१२०}का राधद्वादशांत्या

^१ W I, Sây.; °देवतो C; °दैवतो W 2, I 2.

^२ W I, W 2, C; यद्देवत्यं I I, I 2, Sây.

^३ °शोषसाय W 2, I 2.

^४ W I, W 2, C; °तत्तु I I, I 2, Sây.

^५ W I, C; कुत्सश्चतुस्त्रिष्टु-

बंतमाद्या गर्भसाविण्युपनिषत् W 2, I I, I 2, Sây.

^६ चिष्टुबंतं W 2.

^७ °ते Sây., C.

दुःस्वप्ननाशिन्याद्या गायत्री द्वितीया ककमृतीयाचतुर्थ्यौ काविरा-
 गनष्टरूप्यौ पंचमी^१ तनुशिरा षष्ठ्यक्षरैरुष्णिग्विष्टारबृहती कृति-
 विराट् तिस्रो गायत्र्यः^२ ।^{१२१} कदित्था पंचोना वैश्वदेवं वा ॥८॥

^{१२२} प्र वो वैश्वदेवमा वो विराडूपे^३ ।^{१२३} पृथुः सप्तो नोषस्यं तु ।
^{१२४} उषा उच्छंती ।^{१२५} प्राता रत्नं सप्त स्वनयस्य दानस्तुतिरूप^४
 जगत्यौ ।^{१२६} अमंदानिति कक्षीवान्दानतुष्टः पंचभिर्भावयथ्यं तुष्टा-
 वांत्ये अनुष्टुभौ भावयथ्यरोमशयोर्दपत्योः संवादः ।^{१२७} अग्निमेका-
 दश परुच्छेपो दैवोदासिराग्नेयं तु पारुच्छेपं सर्वमात्यष्टं तचाति-
 धृतिः षष्ठी ।^{१२८} अयं जायताष्टौ ।^{१२९} यं त्वमेकादश षष्ठ्येदवी प्रमा
 वोऽतिशक्त्यावष्टिरंत्या^५ ।^{१३०} एन्द्र याहि दशांत्या चिष्टुप् ।^{१३१} इंद्राय
 सप्त ।^{१३२} त्वया^६ षड्युवंतमैन्द्रापार्वतोऽर्धर्चः ।^{१३३} उभे सप्तादौ त्रिष्टुप्ति-
 स्रोऽनुष्टुभो गायत्री धृतिः ।^{१३४} आ त्वा षड्वायथ्यं त्वंत्याष्टिः ।^{१३५} स्तीर्णं
 नव चतुर्थ्याद्याः पंचैद्व्यष्टोपांत्ये अष्टौ ।^{१३६} प्र सु सप्त मैचावरुणं
 त्वंते त्रिंशोक्तदेवत्ये^७ अंत्या चिष्टुप् ॥९॥

^{१३७} सुषुम तृचमतिशक्तरं ।^{१३८} प्रप्र चतुष्कं पौष्णं ।^{१३९} अस्तु श्री-
 षष्ठेकादश वैश्वदेवी मैचावरुण्याश्चिन्यस्तिस्र एंड्राग्नेयी मारुत्यै-
 द्राग्नेयी बार्हस्पत्या वैश्वदेव्यंत्या त्रिष्टुप्पंचमी बृहती वैश्वदेवमेतदेव-
 मन्यासामपि सूक्तप्रयोगे वैश्वदेवत्वं सूक्तभेदप्रयोगे यल्लिंगं सा

^१ ० न्यौ W 2. ^२ W 2, I 1, I 2, I 3, Sây.; का राधद्वादशांत्या दुःस्वप्ननाशिनी गायत्रा-
 नुष्टुभौष्णिहा दृष्टा विष्टारबृहती कृतिर्विराट् तिस्रो गायत्र्यो द्वितीयोष्णिगवा तृतीयाचतुर्थ्यौ कावि-
 रागनष्टरूप्यौ पंचमी तनुशिरा वा W 1, C. ^३ MSS.; Sây. omits आ वो विराडूपे.
^४ उप चरंति W 1. ^५ I 1, I 2, Sây.; ० ष्यंत्या W 1, W 2, C. ^६ त्वया वयं Sây.
^७ W 1, C.; ० ते I 1, I 2, W 2, Sây.

देवता।^{१४०} वेदिषदे सप्नोना दीर्घतमा औचथ्य आग्नेयं तु द्विचिष्टुबंतं
तु चिष्टुन्दशमी वा।^{१४१} बळित्या।^{१४२} समिद्ध आप्रिय आनुष्टुभ-
मंत्येंद्री।^{१४३} प्र तथ्यसीमष्टावाग्नेयं तु तच्चिष्टुबंतं।^{१४४} एति प्र सप्त
जागतं।^{१४५} तं पृच्छत पंचांत्या चिष्टुप्।^{१४६} चिमूर्धानं।^{१४७} कथा।
^{१४८} मथीद्यत्।^{१४९} महः स वैराजं।^{१५०} पुरु तृचमौष्णिहं।^{१५१} मिचं
नव मैत्रावरुणं हि जागतं मैत्र्याद्या।^{१५२} युवं सप्त।^{१५३} यजामहे
चतुष्कं।^{१५४} विष्णोः षड्विष्णवं हि।^{१५५} प्र वो जागतं त्वेन्द्रश्चाद्यस्तुचः।
^{१५६} भव पंच।^{१५७} अबोधि षठाश्विनं त्वंते चिष्टुभौ॥१०॥

^{१५८} वसू अंत्यानुष्टुप्।^{१५९} प्र द्यावा पंच द्यावापृथिवीयं^१ तु जागतं
तु।^{१६०} ते हि।^{१६१} किमु श्रेष्ठः षकूनार्भवं चिष्टुबंतं।^{१६२} मा नो
द्व्यधिकाश्वस्तुतिस्तु तृतीयाषष्ठ्यौ जगत्यौ।^{१६३} यदक्रंदः सप्नोना।
^{१६४} अस्य द्विपंचाशदल्पस्तवं त्वेतत्संशयोत्थापनप्रश्नप्रतिवाक्यान्यत्र
प्रायेण ज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसा च पंचपादं साकंजानां यज्ञायचेऽयं
स शिंक्ते सप्नार्धगर्भा गौरीरिति जगत्यः। एतदंतं^२ वैश्वदेवं तस्याः
समुद्रा इति वाचः समुद्रा आपोऽक्षरं सा प्रस्तारपंक्तिः शकमय-
मिति शकधूम उक्षाणं पृश्निमिति सोमस्त्वयः केशिन इत्यग्निः सूर्यो
वायुश्च केशिनश्चत्वारि वाग्वाच इंद्रं मिचं सौर्यौ द्वादशेति संवत्स-
रसंस्थं कालचक्रवर्णनं यस्ते सरस्वत्यै यज्ञेन साध्येभ्यः परानुष्टु-
प्सौरी पर्जन्याग्निदेवता वांत्या सरस्वते सूर्याय वा।^{१६५} कथा
पंचोना संवादोऽगस्त्येन्द्रमस्तां^३ तृतीयाद्युजो मस्तां वाक्च-

^१ MSS.; °धिष्यं Sây. ^२ °तं तु I 1, Sây. ^३ W 2; ऽगस्त्येन्द्रमस्तां supplied on the
margin in W 1; omitted in C, I 1, I 2, and Sây.

मन्त्यस्तुचोऽगस्त्यस्य शिष्टा इन्द्रस्यैकादशी च मरुतांस्त्रिंद्रो देव-
ता ॥ ११ ॥

^{१६६} तन्वगस्त्यो मारुतं हि द्विचिष्टुबंतं मिचावरुणयोर्दीक्षित-
योर्बर्षीमप्सरसं दृष्ट्वा वासतीवरे कुंभे रेतोऽपतत्ततोऽगस्त्य-
वसिष्ठावजायेतां । ^{१६७} सहस्रमेकादशद्यिंद्री । ^{१६८} यज्ञायज्ञा दश चि-
चिष्टुबंतं । ^{१६९} महोऽष्टौ द्वितीया विराट् ^{१७०} न नूनं पंचागस्त्येनैन्द्रे
हविषि मरुतामुद्यत इन्द्रागस्त्ययोः संवाद ऐन्द्रस्तचाद्या तृतीया चेन्द्र-
वाक्यं चतुर्थी वादौ बृहती तिस्रोऽनुष्टुभः । ^{१७१} प्रति वः षण्मारुतं
तु चतस्रोऽन्त्या मरुत्वतीयाः । ^{१७२} चिचस्तुचं गायचं । ^{१७३} गायत्स-
प्नोना । ^{१७४} त्वं राजा दश । ^{१७५} मत्सि षष्ठानुष्टुभं तु चिष्टुबंतं त्वाद्या
स्कंधोमीवी । ^{१७६} मत्सि नः । ^{१७७} आ चर्षणिप्राः पंच । ^{१७८} यज्ञ स्या ।
^{१७९} पूर्वीः षड् जायापत्योर्लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च बृचाभ्यां रत्यर्थं
संवादं श्रुतांतेवासी ब्रह्मचार्यन्ते बृहत्यादी अपश्यत् । ^{१८०} युवोर्द-
शाश्विनं वै । ^{१८१} कदु नव । ^{१८२} अभूदिदमष्टौ षष्ठ्यन्ते चिष्टुभौ ।
^{१८३} तं युंजाथां षट् ॥ १२ ॥

^{१८४} ता वां । ^{१८५} कतरैकादश द्यावापृथिवीयं । ^{१८६} आ नो वैश्वदेवं ।
^{१८७} पितुं त्वचंस्तुतिर्गायचं त्वाद्यानुष्टुब्गर्भा तृतीया ^१ पंचम्याद्याश्च
तिस्रोऽनुष्टुभोऽन्त्या च बृहती वा ^२ । ^{१८८} समिद्ध आप्रियः । ^{१८९} अग्ने
नयाष्टावाग्नेयं । ^{१९०} अनर्वाणं बार्हस्पत्यं । ^{१९१} कंकतः षोष्ठशीपनिष-

^१ तु omitted in W 2. ^२ W 1, C add पंक्तिः । ^३ C, W 1, I 3; W 2, I 1, I 2, and
Sây. ^४ Cf. Rîgvidh. I, 26, 6. ^५ तृतीयांते Sây. ^६ Sây. omits बृहती वा ;
all the MSS. have it (even I 3: अन्त्या बृहतीयानुष्टुभा (sic)).

दानुष्टुभममृणसौर्ये विषशंकावानगस्त्यः प्राब्रवीद्दशम्याद्यास्तिस्त्रो
महापंक्तयो महाबृहती च ॥

॥ शतर्चिनां मंडलं तु समानं प्रथमं त्विति ॥

य आंगिरसः शौनहोचो भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्स गृत्स-
मदो द्वितीयं मंडलमपश्यत् । ^१त्वमग्ने जागतं तु । ^२यज्ञेन सप्नोना ।
^३समिद्ध एकादशाग्रं सप्नमी जगती ^४ । ^५हुवे नव सोमाहुतिर्भार्गवो
ह । ^६होताष्टावानुष्टुभं । ^७इमां मे गायचं हि । ^८श्रेष्ठं षट् । ^९वा-
जयन्निवांत्यानुष्टुप् ॥ १३ ॥

^{१०}नि होता । ^{११}जोहूचः । ^{१२}श्रुधि सैकेंद्रं विराट्स्थानमृतेऽंत्यां ।
^{१३}यो जातः पंचोना ^{१४} । ^{१५}ऋतुः सप्नोनांत्या चिष्टुप् । ^{१६}अध्यर्च्यवो
द्वादश । ^{१७}प्र घ दश । ^{१८}प्र वो नवांत्या चिष्टुप् । ^{१९}तदस्मै द्वि-
चिष्टुवंतं । ^{२०}प्रातः । ^{२१}अपायि । ^{२२}वयं ते स नो विराडूपा ^{२३} ।
^{२४}विश्वजिते षट् चिष्टुवंतं । ^{२५}चिकदुकेषु चतुष्कमध्याद्यतिशास्कर-
मंत्याष्टिर्वा । ^{२६}गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं ह ^{२७} बार्हस्पत्यास्तु
दृष्टलिङ्गाः पंचदश्यंत्ये चिष्टुभौ ॥ १४ ॥

^{२८}सेमां षोऽष्टां चिष्टुद्वादशी च सैंद्री च । ^{२९}इंधानः पंच
जागतं तु । ^{३०}ऋजुश्चतुष्कं । ^{३१}इमार्क्यूना कूर्मो गार्त्समदो हि

^१ C, W 1, W 2, 1 2; °द्याश्च तिस्रो Sây., I 1. ^२ I 1, I 2, and Sây.; पञ्चादि जगत्यः
W 2, C; W 1 the same, but जगत्यः corrected on the margin to जगत्यौ. ^३ W 1, W 2,
C, I 1; स नो विराडूपा omitted by I 2, Sây. ^४ MSS.; Sây. has तु. ^५ I 1, I 2,
and Sây. give the fuller pratika इमा गिरः ।

वादित्येभ्यः^१ । ^२इदमेकादश वारुणं^२ । ^३धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवं ।
^४ऋतमेकादश जगत्यंतं षष्ठ्यंद्रासौमी^३ सरस्वति त्वमिति सार-
 स्वतोऽर्धर्चो यो नो बार्हस्पत्या तं वो^४ मारुती । ^५अस्माकं सप्त
 वैश्वदेवं चिष्टुवंतं । ^६अस्य मेऽष्टौ जागतं अनुष्टुवंतं द्यावापृथिव्यैका
 द्वे ऐंशौ त्वाष्ट्रौ वा द्वे द्वे राकासिनीवात्योरंत्या लिंगोक्तदेवता ।
^७आ ते पंचोना रौद्रं । ^८धारावरा मारुतं चिष्टुवंतं । ^९उपेमपो-
 नप्रीयं^५ । ^{१०}तुभ्यं षकृतव्यं तु जागतं तु ॥ १५ ॥

^{११}मंदस्व । ^{१२}उदु य एकादश साविचं । ^{१३}ग्रावाणेवाष्टावाश्विनं ।
^{१४}सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमंत्योऽर्धर्चोऽप्यदितेः । ^{१५}वायो सैका
 गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगेणाद्ये तु तृचेऽत्येंद्रवायवी द्यावापृथिव्यो
 ऽत्यस्तृचो हाविर्धानो वा तृतीयः पादो वामेयोऽंबितमेऽनुष्टुभौ
 बृहती च । ^{१६}कनिक्कदत्तुचं । ^{१७}प्रदक्षिणिज्जागतं मध्येऽतिशक्कुर्य-
 ष्टिर्वा । एताभ्यामृषिरध्वनि वाश्यमानं शकुंतं तुष्टाव^६ ॥

॥ इति गार्त्तमदं द्वितीयं मंडलं समाप्तं ॥

कुशिकस्त्वैषीरथिरिंद्रतुल्यं पुत्रमिच्छन्ब्रह्मचर्यं चचार तस्येंद्र
 एव गाथी पुत्रो जज्ञे^७ गाथिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मंडलम-

^१ W 1, W 2, C, I 2; °तं Sây., I 1. ^२ C, W 1, W 2, Sây.; उपांता दुःस्वप्नाश्विनी
 added in I 1, I 2, I 3; Shadg. makes no comment on these words. See Rigvidh. I, 30, 1.
^३ W 1, C; °सौमी W 2, I 1, I 2, I 3, Sây. ^४ I 1, I 2, (I 3), Sây.; बृहस्पतिस्तवोऽंत्या
 W 1, W 2, C. ^५ I 1, I 2, and Sây.; °त्रियं W 1, C; °त्र्यं W 2. ^६ See M. M.,
 Rigv. vol. ii, p. xl; cf. Rigvidh. I, 31, 3, 4. ^७ Sây. on Rigv. I, x, 11 quotes so far,
 omitting the rest.

पश्यन् । ^१सोमस्य अधिका । ^२वैश्वानराय पंचोना वैश्वानरीयं तु जागतं तु । ^३वैश्वानरायैकादश । ^४समित्समिदाप्रियः । ^५प्रत्यग्निः । ^६प्र कारवः । इत्याग्नेययोरन्यासामपि निपातो दृश्यते ॥ १६ ॥

^७प्र ये । ^८अंजंति यूपस्तुतिः षष्ठ्याद्याभिर्बहवोऽत्या व्रश्चिन्यष्टमी वैश्वदेवी वा तृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ । ^९सखायो नव बार्हतं चिष्टु-
बन्तं । ^{१०}त्वामग्न औष्णिहं । ^{११}अग्निर्होता गायचं तु^१ । ^{१२}इंद्राग्नी
ऐंद्राग्नं । ^{१३}प्र वः सप्त ऋषभस्त्वानुष्टुभं । ^{१४}आ होता । ^{१५}वि पाजसा
कात्य उल्कीलस्तु^२ । ^{१६}अयमग्निः षट् प्रागाथं । ^{१७}समिध्यमानः
पंच कतो वैश्वामित्रस्तु । ^{१८}भवा नः । ^{१९}अग्निं होतारं गाथी ह ।
^{२०}अग्निमुषसमाद्यात्ये^३ वैश्वदेव्यौ । ^{२१}इमं न उपाद्ये अनुष्टुभौ वि-
राडूपा सतोवृहती चांत्या । ^{२२}अयं स उपांत्यानुष्टुप्पुरीषेभ्यो
ऽग्निभ्यः । ^{२३}निर्मथितो देवश्च वा देववातश्च भारतौ तृतीया सतो-
वृहती । ^{२४}अग्ने सहस्व गायत्रमाद्यानुष्टुप् । ^{२५}अग्ने दिवो वैराज-
मुपांत्याग्नेद्री । ^{२६}वैश्वानरं नव तृचौ वैश्वानरीयमारुतौ जागतौ
वृच आत्मस्तुतिर्वा पूर्वात्मगीतांत्योपाध्यायस्तुतिः । ^{२७}प्र वः पंचोना
गायचं तृतया वाद्या । ^{२८}अग्ने जुषस्व षट् तृतीयाद्युष्णिक्चिष्टुञ्ज-
गत्यः । ^{२९}अस्तीदं षोढशाद्याचतुर्थीदिशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्ये-
कादश्युपांत्ये च जगत्यः पंचम्यृत्विग्भ्यो वा ॥ १७ ॥

^{३०}इच्छंति द्व्यधिकैर्द्रं । ^{३१}शासत्कुशिको विश्वामित्र एव वा श्रुतेः ।
^{३२}इंद्र सोमं च्यूना । ^{३३}प्र पर्वतानां सप्तोना संवादो नदीभिर्वि-

^१ MSS.; Sây. omits तु.
Sây., W 2, I 2.

^२ C, W 1 corrected; कात्यो उल्कीलस्तु I 1; कात्योल्कीलस्तु
^३ W 2, I 1, I 2; °ते W 1, C, Sây.

श्वामिचस्योत्तितीर्षोस्तत्र नदीवाक्यं चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीदशम्यः षष्ठी-
सप्तम्योस्त्विन्द्रस्तुतिरन्त्यानुष्टुप् । ^{३३} इन्द्रः पूभिंदेकादश । ^{३४} तिष्ठा हरी ।
^{३५} इमामू षूपांत्यां घोरोऽपश्यत्सा निर्देहेच्छस्यमानेति श्रूयते ।
^{३६} वार्चहत्याय गायत्रमन्त्यानुष्टुप् । ^{३७} अभि तष्टेव दश प्रजापतिः
स वैश्वामित्रो वाच्यो वा द्वौ वा तौ न वैकोऽपि । ^{३८} इन्द्रं
मतिर्नव ॥ १८ ॥

^{३९} इन्द्र त्वा गायत्रं हि । ^{४०} आ तू नः । ^{४१} उप नः । ^{४२} आ यास्यष्टौ ।
^{४३} अयं ते पंच बार्हतं तु । ^{४४} आ मंदैः । ^{४५} युध्मस्य । ^{४६} मरुत्वान् ।
^{४७} सद्यो ह । ^{४८} शंसा महान् । ^{४९} इन्द्रः स्वाहा । ^{५०} चर्षणीधृतं द्वादशाद्यांत्यौ
तृचौ जागतगायत्री । ^{५१} धानावंतमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी जगती ।
^{५२} इन्द्रापर्वता चतुर्विंशतिराष्टिन्द्रापार्वती पंचदश्यादिद्वे वाचे सप्त-
पैर्यै चतस्रो रथांगस्तुतयोऽन्त्या अभिशापास्ता^१ वसिष्ठद्वेषिण्यो
न वसिष्ठाः शृण्वन्ति । दशमीषोऽष्टश्यौ जगत्यौ त्रयोदशी गायत्री
द्वादशीविंशीद्वादविंश्योऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहती । ^{५३} इमं महे ब्रूधि-
कोक्तगोचः प्रजापतिर्हि विश्वदेवं ह । ^{५४} उषसः ॥ १९ ॥

^{५५} न ताष्टौ । ^{५६} प्र मे षट् । ^{५७} धेनुर्नवाश्विनं । ^{५८} मित्रो मैत्रं
चतुर्गायत्र्यंतं । ^{५९} इहेह वः^२ सप्ताभवं जागतं तृचोऽत्य ऐंद्रश्च । ^{६०} उष
उषस्यं^३ । ^{६१} इमा उ ब्रूनेन्द्रावरुणबार्हस्पत्यपौष्णसावित्रसौम्यमैत्रा-
वरुणास्तृचा अंत्यो जमदग्न्यार्धो वा चतुर्थ्याद्या गायत्र्यः ॥

॥ तृतीयं मंडलं समाप्तं ॥

^१ C, W 1, W 2, I 2; °पाथोस्ता I 1, Sây.
Sây. ^३ MSS.; औषस्यं Sây.

^२ C, W 1, W 2, I 2; षः omitted by I 1,

वामदेवो गौतमश्चतुर्थे मंडलमपश्यत् । ^१त्वां ह्यग्रे विंशति-
रष्ट्यतिजगतीधृतय आद्या उपाद्याश्चतस्रो वारुण्यश्च वा । ^२यो
मर्त्येषु । ^३आ वः षोऽशद्या रौद्री^१ । ^४कृणुष्व पंचोना रा-
क्षोघ्नं ॥ २० ॥

^५वैश्वानराय वैश्वानरीयं । ^६ऊर्ध्व ऊ ष्वेकादश । ^७अयमिहादौ
जगती पंचानुष्टुभः । ^८दूतं वोऽष्टौ गायचं तु । ^९अग्रे मृळ । ^{१०}अग्रे
तमद्य पदपांक्तं पंचमी महापदपंक्तिरंत्योष्णिक् चतुर्थी षष्ठ्युपांत्या
वा सप्तम्याः पंचकौ मुख्यौ तृतीयः सप्तको नवकश्चाष्टम्याः पंचकः
पादश्चतुष्कः सप्तकस्त्रिष्टुभश्च । ^{११}भद्रं षट् । ^{१२}यस्त्वां । ^{१३}प्रत्यग्निः पंच
लिंगोक्तदैवतं त्वेके । ^{१४}प्रत्यग्निः । ^{१५}अग्निर्होता दश गायचमृषिर्बो-
धदित्याभ्यां^२ सोमकं साहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामस्याश्विनावायुर-
याचत । ^{१६}आ सत्यः सैकैंद्रं । ^{१७}त्वं मह्यं असिन्न्यामेकपदा । ^{१८}अयं
पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति वामदेवानां ॥ २१ ॥

^{१९}एवैकादश । ^{२०}आ नः । ^{२१}आ यातु । ^{२२}यन्नः । ^{२३}कथोपांत्या-
स्ति स ऋतदेव्यो वा । ^{२४}का सुष्टुतिरुपांत्यानुष्टुप् । ^{२५}को अद्याष्टौ ।
^{२६}अहं मनुः सप्ताद्याभिस्तिमृभिर्दिद्रमिवात्मानमृषिस्तुष्टावेन्द्रो वा-
त्मानं परा नवाष्टौ वा श्येनस्तुतिः । ^{२७}गर्भे नु पंचांत्या शक्करी ।
^{२८}त्वा युजैंद्रासौमं^३ वा । ^{२९}आ नः स्तुतः । ^{३०}नक्षिश्चतुर्विंशतिर्दिव-
श्चिनुच उषस्यश्च गायचं ह्यष्टम्यंत्ये^४ अनुष्टुभौ । ^{३१}कया पंचो-

^१ C, W₁, W₂, I₁, I₂, I₃; आद्या रौद्री omitted in Sáy. See M. M., *Rigv.* vol. vi, p. xxii. ^२ इति द्वाभ्यां I₁, I₂, Sáy. ^३ ० द्वासौमं MSS. See Pāṇini VII, iii, 21.
^४ ० ते C.

नाभी षु पादनिचृत् । ^{३२} आ तू नश्चतुर्विंशतिरन्त्याभ्यामिन्द्राश्वौ
स्तुतौ ॥ २२ ॥

^{३३} प्र ऋभुभ्य एकादशार्भवं वै । ^{३४} ऋभुर्विभ्वा । ^{३५} इहोप नव ।
^{३६} अनश्वोऽन्त्या चिष्टुप् । ^{३७} उप नोऽष्टौ चतुरनुष्टुबन्तं । ^{३८} उतो हि दश
दाधिकं हि द्यावापृथिव्याद्या । ^{३९} आशुं षठ्ठन्त्यानुष्टुप् । ^{४०} दधिक्काव्याः
पंच चतस्रोऽन्त्या जगत्योऽन्त्या सौरी । ^{४१} इन्द्रा को वामेकादशैन्द्रा-
वरुणं तु । ^{४२} मम द्विता दश चतस्रस्युः पौरुक्त्स्यः षठाद्या आत्म-
स्तवः^१ । ^{४३} क उ श्रवत्सप्र पुरुमीळहाजमीळहौ सौहोत्रौ त्वाश्विनं
हि । ^{४४} तं वां । ^{४५} एष स्य चिष्टुबन्तं । ^{४६} अयं वायव्याद्यैन्द्रवायवं तु
गायत्रं । ^{४७} वायो चतुष्कमाद्या वायव्यानुष्टुभं तु । ^{४८} विहि पंच वा-
यव्यं । ^{४९} इदं वां षठ्ठैन्द्राबार्हस्पत्यं गायत्रं । ^{५०} यस्तस्मैकादश बार्ह-
स्पत्यमन्त्ये ऐंध्यौ चोपांत्या जगती ॥ २३ ॥

^{५१} इदमुषस्यं तु । ^{५२} प्रति ष्या सप्त गायत्रं । ^{५३} तद्देवस्य सावित्रं
तु जागतं । ^{५४} अभूदेवः षट् चिष्टुबन्तं । ^{५५} को वो दश वैश्वदेवं चि-
गायत्र्यन्तं तु । ^{५६} मही सप्त द्यावापृथिवीयं । ^{५७} क्षेत्रस्याष्टौ तिस्रः
क्षेत्रपत्याः शुनायैका परा पुरउष्णिक् सांत्या च शुनासीराभ्यामु-
पांत्ये सीतायै ते चानुष्टुभावाद्याचतुर्थ्यौ च^२ । ^{५८} समुद्रादेकादशाग्नेयं
जगत्यन्तं सौर्यं वापं वा गव्यं वा घृतस्तुतिर्वा ॥

॥ इति ऋतुर्थे मंडलं समाप्तं ॥

^१ संस्तवः W 2. ^२ W 1, C; आद्या चतुर्थी च I 2; ते अनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी च Sây.;
च omitted in W 2, I 1.

नमोऽचिभ्यो भौमोऽचिः पंचमे मंडलेऽनुक्तगोचमाचेयं वि-
द्यात्पंक्त्यंतस्य च सूक्तस्य शेषमानुष्टुभं । ^१अबोधि द्वादश बुध-
गविष्ठिरौ । ^२कुमारं कुमारो वृशो वा जान ^३उभौ वा शक्येतं कं
वीत्यृचोस्तु वृश एव । ^४त्वमग्ने वसुश्रुतः । ^५त्वामग्न एकादश । ^६सुस-
मिद्धायाप्रं गायत्रं । ^७अग्निं तं दश पांक्तं । ^८सखाय इषः पंक्त्यंतं ।
^९त्वामग्ने सप्त जागतं ॥ २४ ॥

^{१०}त्वामग्ने गयोऽंत्यापंचम्यौ पंक्ती । ^{११}अग्न ओजिष्ठमंत्याचतुर्थी ^{१२}
च । ^{१३}जनस्य षट् सुतंभरो जागतं । ^{१४}प्राग्नये । ^{१५}अर्चेतो गायत्रं तु ।
^{१६}अग्निं स्तोमेन । ^{१७}प्र वेधसे पंचांगिरसो धरुणः । ^{१८}बृहत्पूरुः पंक्त्यंतं
हि । ^{१९}आ यज्ञैः । ^{२०}प्रातर्मृक्तवाहा द्वितः । ^{२१}अभ्यवस्था वत्रिगीयच्या-
वनुष्टुभौ विराडूपा । ^{२२}यमग्ने चतुष्कं प्रयस्वंतः पंक्त्यंतं ह । ^{२३}मनुष्यत्स-
सः ^{२४}प्र विश्वसामन्विश्वसामा ^{२५}अग्ने द्युम्नो विश्वचर्षणिः । ^{२६}अग्ने
त्वं गौपायना लौपायना वा बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैकर्चा
द्वैपदं । ^{२७}अच्छा वो नव वसूयव आनुष्टुभं । ^{२८}अग्ने गायत्रमंत्या
लिंगोक्तदेवता ^{२९}अनस्वंता षट् त्रैवृष्णपौरुक्त्स्यौ द्वौ चरुणच-
सदस्यू राजानौ भारतश्चाश्वमेधोऽंत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभो नात्मात्मने
दद्यादिति सर्वास्वचिं केचिदंत्यंद्रायी । ^{३०}समिद्धो विश्ववाराचेयी
त्रिष्टुब्जगती त्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्यौ । ^{३१}अयमा पंचोना गौरिवीतिः

^१ MSS. (I 3 जनपुत्रो वृशः); जारः Sây. ^२ W 1, C, I 1, Sây.; अंत्या चतुर्थी च W 2, I 2.

^३ मनुष्यत्सः W 2. ^४ W 2, I 1, I 2, Sây.; प्र विश्वसामा W 1, C. ^५ C, W 2;

अंत्या लिंगोक्तदेवता added on the margin in W 1, omitted in I 2, Sây.; अंत्या वैश्वदेवी I 1;

I 3 explains अंत्या वैश्वदेवी वा; Shadg. has no comment. ^६ वृष्णि W 2.

शाक्त्य ऐंद्रमुशना यदौशनसो वा पादः।^{३०} क्व स्व बभुर्चुणंचयोऽप्यत्र
राजा स्तुतः।^{३१} इंद्रो रथाय सप्तेनावस्युर्यमिति कौत्स्यौशनसौ
वा पादौ परेंद्राकौत्सी।^{३२} अदर्दद्वादश गातुः ॥ २५ ॥

^{३३} महि दश प्राजापत्यः संवरणः।^{३४} अजातशत्रुं नव चिष्टुबंतं।
^{३५} यस्तेऽष्टौ प्रभूवसुरांगिरसः पंक्त्यंतं।^{३६} स आ गमत् षट् तृतीया
जगती।^{३७} सं भानुना पंचाचिः।^{३८} उरोरानुष्टुभं।^{३९} यदिंद्र पंक्त्यंतं।
^{४०} आ याहि नव च्युष्णिगाद्यंत्यानुष्टुम्मध्ये च सा सौरी तदादीति-
हासः^१ स्तुतिकर्मत्वादचिर्देवतैव^२।^{४१} को नु विंशतिर्वैश्वदेवं वै तत्
षोढश्याद्यतिजगत्यावंत्यैकपदा।^{४२} प्र शंतमा ब्रूनैकादशी रौद्री।
^{४३} आ धेनवस्त्र्यूना। एतयोरुपांत्यैकपदा।^{४४} तं प्रत्नया पंचोना
काश्यपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽच दृष्टलिंगा द्विचिष्टुबंतं।^{४५} वि-
दा एकादश सदापृणः।^{४६} हयोऽष्टौ प्रतिक्षत्रोऽंत्यो बृचो देव-
पत्नीस्तवोऽंत्या चिष्टुष्ट्रितीया च ॥ २६ ॥

^{४७} प्रयुंजती सप्त प्रतिरथः।^{४८} कदु पंच प्रतिभानुर्जागतं।^{४९} देवं
वः प्रतिप्रभोऽंत्या तृणपाणिः।^{५०} विश्वः स्वस्त्याचेयः पंक्त्यंतं।^{५१} अग्ने
पंचोना चतस्रो गायत्र्यः षट्कुष्णिहस्तिस्त्रो जगत्यस्त्रिष्टुभो वांत्ये
अनुष्टुभौ।^{५२} प्र श्यावाश्च त्र्यूना श्यावाश्चो मारुतं ह तत्पंक्तिः
षष्ठ्यंत्ये च^३।^{५३} को वेद षोढश ककुबृहत्यनुष्टुप्पुरउष्णिक् ककुप्स-
तोबृहत्यौ गायत्री सतोबृहती ककुभौ गायत्री सतोबृहत्यौ ककु-
प्सतोबृहती।^{५४} प्र शर्धाय पंचोना जागतमुपांत्या चिष्टुप्।^{५५} प्र-

^१ Sây.; °स MSS.
अंत्या च Sây.

^२ अचिरेव देवः I 1, Sây.

^३ W 1, W 2, C, I 1; °ते च I 2;

यज्यवो दशांत्या चिष्टुप् । ^{५६}अग्ने नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यौ सतो-
बृहत्यौ । ^{५७}आ रुद्रसोऽद्यौ द्विचिष्टुवंतं । ^{५८}तमु । ^{५९}प्र वस्त्रिष्टुवंतं ।
^{६०}ईळे द्विजगत्यंतमाग्नेयं च वा । ^{६१}के छैकोना गायचं श्यावाश्वोऽच
वैददश्वी तरंतपुरुमीळ्हौ दाल्भ्यं रथवीतिं मरुतश्च दानतुष्टः प्रश-
शंस बुद्ध्वा च तरंतमहिषीं शशीयसीं पंचम्यनुष्टुम्बवमी सतीबृहती ।
^{६२}ऋतेन च श्रुतविन्मैचावरुणं वै तत् ॥ २७ ॥

^{६३}ऋतस्य सप्तार्चनाना जागतं । ^{६४}वरुणं पंक्त्यंतं तु । ^{६५}यश्चि-
केत षड्रातहव्यः । ^{६६}आ चिकित्तानानुष्टुभं तु । ^{६७}बळित्था पंच
यजतः । ^{६८}प्र वो गायचं । ^{६९}ची रोचना चतुष्कमुरुचक्रिः । ^{७०}पुरु-
रुणा गायचं तु । ^{७१}आ नस्तृचं बाहुवृक्तः । ^{७२}आ मिच औष्णिहं ।
^{७३}यदद्य दश पौर आश्विनं तदानुष्टुभं तु । ^{७४}कूष्ठः । ^{७५}प्रति नवा-
वस्युः पांक्तं । ^{७६}आ भाति पंचाचिः । ^{७७}प्रातर्यावाणा । ^{७८}अश्विनौ
नव सप्तवध्रिस्त्युष्णिगादि चतुर्थी चिष्टुप्पंचानुष्टुभोऽन्त्याः पंच
गर्भेष्ठाविण्युपनिषत् ^१ । ^{७९}महे दश सत्यश्रवा उषस्यं तु पांक्तं ।
^{८०}द्युतद्यामानं षट् । ^{८१}युंजते पंच श्यावाश्वः साविचं तु जागतं ।
^{८२}तत्सवितुर्नव गायत्रमाद्यानुष्टुप् । ^{८३}अच्छ दशाचिः पार्जन्यमुपा-
द्यास्तिष्ठो जगत्य उपांत्यानुष्टुप् । ^{८४}बळित्था तृचं पार्थिवमानुष्टुभं ।
^{८५}प्र सप्तार्जेऽद्यौ वारुणं । ^{८६}इंद्रायी षळेंद्रायमानुष्टुभं विराट्पूर्वातं ।
^{८७}प्र वो नवैवयामरुन्मास्तमतिजागतं ॥

॥ इति पंचमं मंडलं ॥

¹ W 1, W 2, C, I 1, I 2 (I 3 पंचांता ऋतुष्टुभो गर्भेष्ठाविण्युप-
निषत् omitted by Sây.

बार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यत् । ^१त्वं ह्यग्ने सप्ती-
ना ॥ २८ ॥

^२त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्न्येतं । ^३अग्नेऽष्टौ । ^४यथा होतः । ^५हुवे
सप्त । ^६प्र नव्यसा । ^७मूर्धानं वैश्वानरीयं^१ हि द्विजगत्यंतं । ^८पृश्न-
स्यांत्या त्रिष्टुप् । ^९अहश्च । ^{१०}पुरो वो द्विपदांतं । ^{११}यजस्व षट् ।
^{१२}मध्ये । ^{१३}त्वद्विश्वा । ^{१४}अग्रा य आनुष्टुभं शक्न्येतं । ^{१५}इममू ष्वेकोना
वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्तृतीयापंचदश्यौ शक्न्यौ
षष्ठ्यतिशक्न्यनुष्टुबृहत्या उपांत्ये । ^{१६}त्वमग्नेऽष्टाचत्वारिंशन्नायचं वर्ध-
मानाद्या षष्ठी च सप्तविंशत्यनुष्टुप्प्रिष्टुप्पूर्वे चांत्ये ॥ २९ ॥

^{१७}पिब पंचोनेंद्रं चैष्टुभं द्विपदांतं । ^{१८}तमु षुहि । ^{१९}महान्सप्तीना ।
^{२०}द्यौर्न वि पिप्रोर्विराट् । ^{२१}इमा उ द्वादश नवम्येकादश्यौ वैश्व-
देव्यौ । ^{२२}य एक एकादश । ^{२३}सुत इहश्च । ^{२४}वृषा । ^{२५}या ते नव ।
^{२६}श्रुधी नोऽष्टौ । ^{२७}किमस्यांत्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो दान-
स्तुतिः । ^{२८}आ गावो गव्यं द्वितीयैंद्री वांत्यश्च पादोऽंत्यानुष्टुब्जा-
गतस्तुचो द्वितीयादिः ॥ ३० ॥

^{२९}इंद्रं षट् । ^{३०}भूयः पंच । ^{३१}अभूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थीं शक्नरी ।
^{३२}अपूर्व्या । ^{३३}य ओजिष्ठः शुनहोत्रस्तु । ^{३४}सं च त्वे । ^{३५}कदा नरस्तु ।
^{३६}सत्वा । ^{३७}अर्वाक् । ^{३८}अपात् । ^{३९}मंद्रस्य । ^{४०}इंद्रं पिब । ^{४१}अहेळ-
मानः । ^{४२}प्रत्यस्मै चतुष्कमानुष्टुभं बृहत्यंतं । ^{४३}यस्यौष्णिहं । ^{४४}यो
रयिवश्चतुर्विंशतिः शंयुर्बार्हस्पत्यो ह्यादौ षठ्नुष्टुभस्त्रिंशश्च विरा-
जो मध्यमैव वासां । ^{४५}य आनयत्तयस्त्रिंशन्नायचं पुरुतममतिनि-

^१ ० नरं W 1.^२ W 1, I 2, I 3, Sây.; च W 2, I 1.

चृदंत्यानुष्टुभृचेऽत्ये वृबुस्तक्षा दैवतं ।^{३६} त्वामिद्धि षळूना प्रागाथं ।
^{३७} स्वादुरेकचिंशर्गः पंचादौ सौम्योऽगव्यूत्यर्धर्चो लिंगेक्तदेवतः^१
 प्रस्तोक इति चिष्टुबनुष्टुभ्यायत्री द्विपदा सार्जयस्य प्रस्तोकस्य
 दानस्तुतिः परौ तृचौ रथदुंदुभिदेवत्याविंद्रोऽत्योऽर्धर्चो युजानो
 बृहती चिष्टुम्महि द्विपदा^२ दिवस्पृथिव्या जगती ॥ ३१ ॥

^{३८} यज्ञायज्ञा अघिका शंयुस्तृणपाणिकं^३ पृश्निसूक्तं प्रगाथौ बृहती
 महासतोबृहती महाबार्हतबार्हतौ प्रगाथावित्याग्नेयः काकुभः
 प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहत्यतिजगतीति मारुत्योऽत्यास्तिस्त्रो वासां
 लिंगोक्तदेवताः काकुभः प्रगाथः पुरउष्णिग्बृहतीति पौष्पयो बृह-
 ती महाबृहती यवमध्यांत्यानुष्टुम्मारुत्योऽत्या^४ द्यावाभूम्योर्वौ पृ-
 श्नेर्वौ ।^{३९} स्तुषे पंचोन ऋजिश्वा ह वैश्वदेवं ह शक्येतं ।^{४०} हुवे वः ।
^{४१} उदु त्यषोळश च्युष्णिगनुष्टुबंतं ।^{४२} न तर्क्यूना सप्तम्याद्याः षड्गा-
 यश्चतुर्दशी जगती । सुहोत्रादयोऽनुक्तगोत्रा भारद्वाजाः पौत्रा
 बृहस्पतेर्दौःषंतेर्वौ भरतस्य ।^{४३} वयं दश पौष्णं तद्गायत्रं वै यां
 पूषन्ननुष्टुप् ।^{४४} सं पूषन् ।^{४५} एहि वां षट् ।^{४६} य एनमंत्यानुष्टुप् ।
^{४७} इंद्रा त्विंद्रं च ।^{४८} शुक्रं चतुष्कं द्वितीया जगती ।^{४९} प्र नु दशेंद्रासं
 तु बार्हतं चतुरनुष्टुबंतं ।^{५०} अथत्पंचोना गायत्रं तु त्रिचिष्टुबादि

^१ ० दैवतः W I.^२ W I, W 2; चिष्टुन्दिपदा I 1, I 2. Sây. omits these three words.(I 3 explains: पंचविंशी द्विपदा चिष्टुप्.) ^३ Cf. com. on V, 49. ^४ W I, W 2, I 2;मारुत्योऽत्या omitted in I 1; W I has two marginal notes: (1) ० तुष्टुबंत्या द्यावाभूम्योर्वौ पृश्नेर्व-
 लेव पाठः । (2) ० तुष्टुप् द्यावाभूम्योरिति संहिताभाष्ये पाठः । विंशेकविंशयोः पृश्निसूक्तमित्युक्त-
 त्वाम्भस्ता माता पृश्निर्देवतेति तस्य तत्रार्थश्च. See M. M., *Rigv.* vol. vi, p. xxiii. MS. I 3
 explains: ततो मारुत्यौ । अंत्या मारुती वा । द्यावाभूमिपृश्निस्तुतिर्वा. In none of the MSS. of
 Shadg.'s comm. is there a word about the last three verses being sacred to the Maruts.

चिष्टुबृहत्यनुष्टुबंतं । ^{६१}इयं षकूना सारस्वतं चिजगत्यादि जगती-
चिष्टुबंतं ॥ ३२ ॥

^{६२}स्तुष एकादशाश्विनं तु । ^{६३}कृत्तैकपदांतं चैष्टुभं^१ । ^{६४}उदु श्रिये
षकृषस्यं तु । ^{६५}एषा स्या । ^{६६}वपुर्वैकादश मारुतं । ^{६७}विश्वेषां
मैचावरुणं । ^{६८}श्रुष्टी वामेन्द्रावरुणमुपांत्ये जगत्यौ । ^{६९}सं वामष्टा-
वेन्द्रावैष्णवं । ^{७०}घृतवती षट् द्यावापृथिवीयं जागतं । ^{७१}उदु ष सा-
विचं चिचिष्टुबंतं । ^{७२}इन्द्रासोमा पंचेन्द्रासौमं । ^{७३}यो अद्रिभितृचं
बार्हस्पत्यं । ^{७४}सोमारुद्रा चतुष्कं सौमारौद्रं^२ । ^{७५}जीमूतस्येवैको-
ना पायुर्भारद्वाजः संयामांगान्यृक्शोऽभितुष्टाव वर्म धनुर्ज्या-
मार्त्ती इषुधिं जगत्यर्धे सारथिमर्धे रश्मीनश्चान् रथं रथगोपाञ्ज-
गत्यां^३ लिंगोक्तदेवता द्वाभ्यामिषूः प्रतोदं हस्तम्रं द्वाभ्यामिषूः
पराः पन्थादयो लिंगोक्तदेवताः संयामाशिषोऽत्यानुष्टुबृजीत
आलाक्तेति च हे हे ॥

॥ इति षष्ठं मंडलं ॥

सप्तमं मंडलं वसिष्ठोऽपश्यत् । ^१अग्निं पंचाधिका विराजो
ऽष्टादशाद्याः ॥ ३३ ॥

^२जुषस्वैकादशप्रं । ^३अग्निं वो दश । ^४प्र वः । ^५प्राप्त्रये नव
वैश्वानरीयं तु । ^६प्र सम्राजः सप्त । ^७प्र वो देवं । ^८इंधे । ^९अबोधि
षट् । ^{१०}उषो न पंच । ^{११}महान् । ^{१२}अगन्म तृचं । ^{१३}प्राप्त्रये वैश्वा-
नरीयं । ^{१४}समिधा बृहत्यादि । ^{१५}उपसद्याय पंचोना गायचं । ^{१६}एना

^१ W 1, W 2, Sây.; आद्या विराट् added by I 1, I 2. ^२ सोमा° MSS.; see Pân. VII, iii, 21. ^३ MSS.; जगत्यादि Sây. ^४ ताभ्यां W 2.

वो द्वादश प्रागाथं । ^{१७}अग्ने भव सप्त द्वैपदं चैष्टुभं । ^{१८}ते ह पंचा-
धिकंदं सुदासः पैजवनस्यांत्याश्चतस्रो दानस्तुतिः । ^{१९}यस्तिग्मशृंग
एकादश ॥ ३४ ॥

^{२०}उग्रो दश । ^{२१}असावि । ^{२२}पिब नव वैराजमृतेऽंत्यां । ^{२३}उदु
षट् । ^{२४}योनिः । ^{२५}आ ते । ^{२६}न सोमः पंच । ^{२७}इंद्रं नरः । ^{२८}ब्रह्मा
णः । ^{२९}अयं सोमः । ^{३०}आ नः । ^{३१}प्र वो द्वादश गायचं चिवि-
राळंतं । ^{३२}मो षु सप्ताधिका प्रागाथं तृतीया द्विपदा सौदासैरग्रौ
प्रक्षिप्यमाणः शक्तिरंत्यं प्रगाथमालेभे^१ सोऽर्धर्च उक्तेऽदह्यत । तं
पुत्रोक्तं वसिष्ठः समापयतेति शाठ्यायनकं वसिष्ठस्यैव हतपुत्र-
स्यार्धमिति तांडकं । ^{३३}श्वित्यंचः षट्कूना संस्तवो वसिष्ठस्य सपुत्र-
स्येद्रेण वा संवादः । ^{३४}प्र शुक्रा पंचाधिका वैश्वदेवं हाद्या एक-
विंशतिर्द्विपदा अन्नामहेरर्धर्च उत्तरोऽहिर्बुध्याय । ^{३५}शं नः पंचोना
शान्तिः ॥ ३५ ॥

^{३६}प्र ब्रह्म नव । ^{३७}आ वोऽष्टौ । ^{३८}उदु ष सावित्रमंत्ये वाजिन्यौ
भगमिति भागो वार्धर्चः । ^{३९}ऊर्ध्वः सप्त वैश्वदेवं तु । ^{४०}ओ श्रुष्टिः ।
^{४१}प्रातर्भागं जगत्याद्या लिङ्गोक्तदेवतांत्योषस्या । ^{४२}प्र ब्रह्माणः
षड्वैश्वदेवं तु । ^{४३}प्र वः पंच । ^{४४}दधिक्रां दाधिक्रं जगत्याद्या लिं-
गोक्तदेवता । ^{४५}आ देवश्चतुष्कं सावित्रं । ^{४६}इमा रौद्रं चिष्टुवंतं ।
^{४७}आपो यमापं । ^{४८}अभुक्ष्ण आर्भवमंत्या वैश्वदेवी वा । ^{४९}समु-
द्रज्येष्ठा आपं । ^{५०}आ मां मैत्रावरुणयाग्नेयी वैश्वदेवी नदीस्तुतिर्जा-
गतमंत्यातिजगती शङ्करी वा । ^{५१}आदित्यानां तृचमादित्यं तु ।

^१ MSS. and Sây.; आरेभे marginal correction in W I.

^{४३}आदित्यासः । ^{४३}प्र द्यावा द्यावापृथिवीयं । ^{४३}वास्तोष्पते वास्तो-
ष्पत्यं । ^{४४}अमीवहाष्टौ वास्तोष्पत्याद्या गायत्री शेषास्त्युपरिष्ठाद्-
हत्यादयोऽनुष्टुभः प्रस्वापिन्य उपनिषत् । ^{४५}क ई पंचाधिका मा-
रुतं हाद्या एकादश द्विपदाः । ^{४६}मध्वः सप्त । ^{४६}प्र साकमुक्षे षट् ।
^{४७}यं चायध्वे द्वादश चिप्रंगाथादि नवम्याद्या गायत्र्योऽत्यानुष्टु-
ब्रौद्री मृत्युविमोचनी ॥ ३६ ॥

^{४०}यदद्य मैचावरुणं तु वै सौर्याद्या । ^{४१}उब्बां सप्त । ^{४२}उत्सूर्यः
षष्ठाद्यास्तिस्रः सौर्यः । ^{४३}उब्वेतीति चार्धपंचमाः । ^{४४}दिवि पंच ।
^{४५}प्रति वां । ^{४६}प्र मिचयोरेकोना गायत्रं दशम्यादयस्तयः प्रगाथाः
पुरउष्णिक् चतुर्थ्याद्या दशादित्यास्तिस्रः सौर्यः । ^{४७}प्रति वां दशा-
श्विनं तु तत् । ^{४८}आ शुभ्रा नव सप्ताद्या विराजः । ^{४९}आ वां रथो
ऽष्टौ । ^{५०}आ विश्ववारा सप्त । ^{५१}अप स्वसुः षट् । ^{५२}आ गोमता
पंच । ^{५३}अतारिष्म । ^{५४}इमा उ वां षट् प्रागाथं । ^{५५}व्युषा अष्टा
उषस्यं तु वै । ^{५६}उदु सप्त । ^{५७}उपो रुरुचे षट् । ^{५८}प्रति पंच ।
^{५९}व्युषाः । ^{६०}प्रति तृचं ॥ ३७ ॥

^{६१}प्रत्यु षट् प्रागाथं । ^{६२}इंद्रावरुणा दशेंद्रावरुणं ह जागतं तु ।
^{६३}युवां नरा । ^{६४}आ वां पंच । ^{६५}पुनीषे । ^{६६}धीराष्टौ वारुणं ह ।
^{६७}रदत्सप्त । ^{६८}प्र शुंध्यवमंत्या पाशविमोचनी^२ । ^{६९}मो षु पंच गायत्रं
जगत्यंतं । ^{७०}प्र वीरया सप्त वायव्यं ह्यंद्वाश्च या द्विवदुक्ताः । ^{७१}कुवि-
दंग । ^{७२}आ वायो पंच । ^{७३}शुचिं न्वष्टविंद्राग्रं तु । ^{७४}इयं वां द्वादश
गायत्रमंत्यानुष्टुप् । ^{७५}प्र क्षोदसा षट् सारस्वतं तु तृतीया सरस्वते ।

^१ चिःप्र० W I.^२ MSS.; चंत्या पाशविमोचनी omitted by Sây.

^{९६} बृहदु प्रगाथः प्रस्तारपंक्तिः परास्त्रिस्तो गायत्र्यः सरस्वते । ^{९७} यज्ञे दशैश्चादि बार्हस्पत्यमन्त्रेन्द्री च तृतीयानवम्यार्विन्द्राब्राह्मणस्यत्ये ।
^{९८} अध्वर्यवः सप्तीकृतदेवतांत्या । ^{९९} परो वैष्णवं तूरुमित्यिंश्च तिस्रः ।
^{१००} नू मर्तः ॥ ३८ ॥

^{१०१} तिस्रः षट् पार्जन्यं तु । ^{१०२} पर्जन्याय तृचं गायत्रं । एते कुमारं
 आग्नेयोऽपश्यद्वसिष्ठ एव वा वृष्टिकामः ^१ । ^{१०३} संवत्सरं दश पर्ज-
 न्यस्तुतिसंहृष्टान्मंडूकांस्तुष्टावाद्यानुष्टुप् । ^{१०४} इन्द्रासोमा पंचाधिकेन्द्रा-
 सौमं ^३ राक्षोग्नं शापाभिशापप्रायं षट् सप्त वाद्या जगत्य एकविं-
 शीचयोविंश्यौ चाष्टादशी मारुती च दशमीचतुर्दश्यावाग्नेय्यौ दैव्ये-
 कादश्यांत्यानुष्टुप्चवमी द्वादशी चयोदशी सौम्यः सप्तदशी याव्याष्ट-
 मीषोऽष्टश्यार्विंश्यौ प्र वर्तयेति पंचैश्व्यो मा नो रक्ष इत्यृषेरात्मन
 आशीरुत्तरोऽर्धर्चः पृथिव्यंतरिक्षदैवतः ॥

॥ इति वासिष्ठं मंडलं समाप्तं ॥

परं गायत्रं प्राग्वत्सप्रेः । ऋषिश्चानुक्तगोचः प्राङ्मुत्स्यात्काण्वः ।
^१ मा चिच्चतुस्त्रिंशन्मेधातिथिमेध्यातिथी ऐंद्रं बार्हतं द्विप्रगाथादि
 द्विचिष्टुबंतमाद्यं वृचं प्रगाथोऽपश्यत्स घौरः सन्भ्रातुः कण्वस्य
 पुत्रतामगात् प्रायोगिंश्चासंगो यः स्त्रीभूत्वा पुमानभूत्स मेध्यातिथये
 दानं दत्वा स्तुहि स्तुहीति चतसृभिरात्मानं तुष्टाव पत्नी चास्यां-
 गिरसी शश्वती पुंस्त्वमुपलभ्यैनं प्रीतांत्यया तुष्टाव । ^२ इदं वसो
 द्विचत्वारिंशन्मेधातिथिरांगिरसश्च प्रियमेधः स्वादवोऽनुष्टुबंत्या-

^१ MSS.; वृष्टिकामः omitted by Sáy.

^२ W 1, W 2, I 2; °स्तुतिः I 1 and Sáy.

^३ °द्रासोमं MSS.

^४ प्रायोगि° W 2.

भ्यां मेधातिथिर्विभिंदोदानं तुष्टाव।^३पिब चतुर्विंशतिर्मेध्यातिथिः
प्रागाथं त्वनुष्टुप् गायत्रौ बृहती चांत्याः कौरयाणस्य पाकस्थाम्नो
दानस्तुतिः।^४यदिंद्र सैका देवातिथिस्तृचोऽंत्यः पुरउष्णिगंतः
कुरुंगस्य दानस्तुतिस्तत्पूर्वाश्चतस्रः पौष्णयो वा ॥३९॥

"दूरादेकान्नचत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विने द्विबृहत्यनुष्टुबंतेऽंत्याः
पंचार्धर्चाश्चैद्यस्य कशोदानंस्तुतिः।^५महाँ इंद्रोऽष्टाचत्वारिंशद्वत्स-
स्तृचोऽंत्यस्तिरिंदिरस्य पार्श्वस्य^६ दानस्तुतिः।^७प्र यद्वः षट्त्रिंशत्पु-
नर्वत्सो मास्तं।^८आ नस्त्यधिका सध्वंस आश्विनं ह्यानुष्टुभं तु।
^९आ नूनं सैका शशकर्णोऽंत्ये गायत्र्या उपाद्ये चाद्या चतुर्थी षष्ठी
चतुर्दश्याद्ये च बृहत्यः पंचमी ककुब्दशम्याद्यास्त्रिष्टुष्टिराङ्गत्यः।
^{१०}यत्स्थः षट् प्रगाथोऽपश्यद्बृहती मध्येज्योतिरनुष्टुवास्तारपंक्तिः
प्रगाथः।^{११}त्वमग्ने दश वत्स आग्नेये गायत्रेऽंत्या त्रिष्टुवाद्या प्रति-
ष्टोपाद्या वर्धमाना ॥४०॥

^{१२}य इंद्र चयस्त्रिंशत्पर्वत औष्णिहं तु।^{१३}इंद्रः सुतेषु नारदः।
^{१४}यदिंद्र पंचोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनौ।^{१५}तम्वभि सप्तो-
नौष्णिहं।^{१६}प्र सम्राजं द्वादशेरिंबिठिः।^{१७}आ याहि पंचोना
प्रगाथांतं।^{१८}इदं ह अधिकादित्यमौष्णिहमष्टम्यश्विभ्यां पराग्नि-

^१ W 1, W 2, C; °नं द्विबृहत्यनुष्टुवंतं I 1, I 2, Sây. ^२ W 1, I 1, I 2; पारश्वस्य W 2, Sây.; cp. Sâṅkhây. Sr. Sûtra XVI, 11, 20; Weber, Ind. Stud. IV, p. 379; Zimmer, Alt-indisches Leben, pp. 136, 137; Ludwig, Rîgv. vol. iii, p. 196. ^३ I 1, I 2, Sây.; चतुर्थ्याद्यास्ततोऽदितेः here added in W 2 and W 1. Shadg.'s com. (q. v.) does not support this reading. The com. of Jagannâtha in I 3, however, says: चतुर्थीपंचमीषष्ठीसप्तमीष्वदितिः।

सूर्यानिलानां । ^{१९} तं गूर्धय सप्तचिंशत्सोभरिराग्नेयं काकुभं^२ प्रागाथं
ह पितुर्न द्विपदांत्ये ककुप्पंक्ती चसदस्योर्दानस्तुतिस्तत्पूर्वे उष्णिक्स-
तोबृहत्यावादित्येभ्यः । ^{२०} आ गंता षड्विंशतिर्मारुतं ॥४१॥

^{२१} वयमु झूनांत्ये वृचे चित्रस्य दानस्तुतिः । ^{२२} ओ त्यमाश्विनं^३
चिप्रगाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्याद्ये ककुम्मध्येज्योतिषी । ^{२३} ईळिष्ठ
चिंशद्विश्चमना वैयश्च आग्नेयमौष्णिहं ह । ^{२४} सखायस्तुचोऽंत्यः
सौषाम्णस्य वरोर्दानस्तुतिरंत्यानुष्टुप् । ^{२५} ता वां चतुर्विंशतिर्मैत्रा-
वरुणं दशम्याद्यास्तिस्रो वैश्वदेव्य^४ उपांत्योष्णिग्गर्भा । ^{२६} युवोः
पंचाधिका व्यश्चो वांगिरस आश्विनं विंश्याद्या वायव्यास्तत्पूर्वा-
श्चतस्रो गायत्र्योऽंत्यैकविंश्यौ च विंश्यनुष्टुप् । ^{२७} अग्निरुक्थे द्यधिका
मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं ह प्रागाथं । ^{२८} ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुर-
उष्णिक् । ^{२९} बभ्रुदेश कश्यपो वा मारीचो द्वैपदं । ^{३०} नहि वश्वतुष्कं
पुरउष्णिग्बृहत्यनुष्टुबंतं । ^{३१} यो यजाति झूनाचेज्यास्तवो यजमा-
नप्रशंसा च येत्यादिपंच दंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोऽनुष्टुप् चतु-
ष्पंक्त्यंतं नवम्यनुष्टुष्टदशमी पादनिचृत् ॥४२॥

^{३२} प्र कृतानि त्रिंशन्मेधातिथिः । ^{३३} वयं घैकोना मेध्यातिथिर्बार्हतं
चिगायत्र्यनुष्टुबंतं । ^{३४} एन्द्र याहि झूना नीपातिथिरानुष्टुभं तृचो
ऽंत्यो गायत्रस्तं सहस्रं वसुरोचिषोऽंगिरसोऽपश्यन् । ^{३५} अग्निना
चतुर्विंशतिः श्यावाश्च आश्विनमौपरिष्टाज्ज्योतिषं^६ पंक्तिमहा-

^१ W I, W 2, I 1; सौभरिः I 2; सौभरं Sây. ^२ I 1, I 2; °भप्रागाथं W I; °भः प्रागाथः W 2.
^३ °मश्विनौ Sây. ^४ W I, I 1; °व्यो वोपा° I 2; °देव W 2. ^५ W I, I 1; उपरिष्टाज्ज्यो-
तिषं W 2, I 2, I 3, Sây.

बृहतीपंक्त्यंतं । ^{३६}अविता सप्त शक्रं महापंक्त्यंतं । ^{३७}प्रेतं महा-
पांक्तमाद्यातिजगती । ^{३८}यज्ञस्य दशैन्द्रामं । ^{३९}अग्निमस्तोषि नाभाक
आग्नेयं महापांक्तं^१ हि । ^{४०}इंद्राग्नी द्वादशैन्द्रामं त्रिष्टुबंतं द्वितीया
शक्करी । ^{४१}अस्मा ऊ षु दश वारुणं तु । ^{४२}अस्तभ्रातृवर्चनाना
वा त्रैष्टुभमंत्यं वा तृचमाश्विनमानुष्टुभमपश्यत् । ^{४३}इमे चयस्त्रिं-
शद्विरूप आंगिरस आग्नेये तु । ^{४४}समिधाग्निं चिंशत् । ^{४५}आ घ
द्विचत्वारिंशच्चिशोक आद्याग्नेंदी ॥ ४३ ॥

47412

^{४६}त्वावतस्त्रयस्त्रिंशद्विशोऽप्य आ स आदि कानीतस्य पृथुश्रवसो
दानस्तुतिराद्या पादनिचृत् पंचम्यादि ककुब्गायत्री बृहत्यनुष्टुप्
सतोबृहती गायत्री विपरीतोत्तरः प्रगाथो द्विपदा चतुर्विंशिका
बृहती पिपीलिकमध्या ककुब्भ्यंकुशिरा विराड्गत्युपरिष्टाद्बृह-
तीबृहत्यौ विषमपदोत्तरे^२ पंक्ती^३ गायत्री पंक्तिः प्रगाथौ च^४
वायव्यौ^५ गायत्री द्विपदोष्णिक् पंक्तिर्वायव्या गायत्री । ^{४७}महि
वो झूना चित आप्त आदित्येभ्योऽन्त्याः पंचोषसेऽपि महापांक्तं ।
^{४८}स्वादोः पंचोना प्रगाथः सौम्यं त्रैष्टुभं पंचमी जगती । ^{४९}अभि^६
प्र दश प्रस्करवः प्रागाथं तत् । ^{५०}प्र सुश्रुतं पुष्टिगुः । ^{५१}यथा मनौ
श्रुष्टिगुः । ^{५२}यथा मनावायुः । ^{५३}उपमं त्वाष्टौ मेध्यः । ^{५४}एतत्ते
मातरिश्वा नो विश्व इति वैश्वदेवः प्रगाथः । ^{५५}भूरीत्यं च कृशः

^१ Corrected to महापांक्तं in W 1. ^२ W 1; °रा W 2; cp. M. M., *Rigv.* vol. iv, p. 32 (var. lect.) ^३ W 1, W 2; उह्वरा पंक्तिः संस्तारपंक्तिः I 1, I 2; a marginal note in W 1 mentions this as an alternative reading, °तरा पंक्तिः संस्तारपंक्तिरिति पाठांतरं; I 3 explains एकविंशी पंक्तिः । द्वाविंशी संस्तारपंक्तिः । ^४ W 1, I 1; च omitted in W 2, I 2. ^५ बृहत्यौ च here inserted in I 2. ^६ The Anukramanī for the Khilas is continued in MSS. W 2 and I 1 only.

प्रस्कृत्वस्य दानस्तुतिर्गायत्रं तृतीयापंचम्यावनुष्टुभौ । ^{५६}प्रति ते पृषधोऽन्त्यामिसौरी^१ पंक्तिः । ^{५७}युवं देवा चतुष्कं मेध्य आश्विनं चैष्टुभं^२ । ^{५८}इमानि वां सप्त सुपर्ण ऐद्रावरुणं जागतं । ^{५९}अम आ विंशतिर्भर्गः प्रागाथ आग्नेयं प्रागाथं तु । ^{६०}उभयं झूना । ^{६१}प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पांक्तं सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्यः । ^{६२}स पूर्व्यो गायत्रमाद्या चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभोऽन्त्या दैवी त्रिष्टुप्^३ । ^{६३}उच्चा । ^{६४}यदिंद्र । ^{६५}तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागाथ-
मन्यानुष्टुप् । ^{६६}त्यान्नु सैका मत्स्यः सांमदो मैत्रावरुणिर्मन्यो वा बहवो वा मत्स्या जालनञ्चा आदित्यानस्तुवन्^४ ॥४४॥

^{६७}आ त्रैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्याः षट्कृष्णाश्वमेधयोर्दानस्तुतिः । ^{६८}प्रप्र झूनानुष्टुभं द्विबृहत्यंतं द्विती-
योष्णिक् चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षोढश्येकादश्यौ पंक्ती अपा-
द्वैश्वदेवोऽर्धर्चस्त्रयो वारुणाः । ^{६९}यो राजा पंचोना पुरुहन्मा बार्हतं
त्रिप्रगाथाद्युष्णिगनुष्टुप्पुरउष्णिगंतं । ^{७०}त्वं नः सुदीतिपुरुमीळहौ
तयोर्वान्यतर आग्नेयं तु त्रिप्रगाथांतं^५ । ^{७१}हविर्झूना हर्यतः प्रागाथो
हविषां स्तुतिर्वा । ^{७२}उदीराथां गोपवन आचेयः सप्तवध्रिर्वाश्विनं ।
^{७३}विशो विशो वः पंचोनाग्नेयं त्वनुष्टुम्मुखास्तृचाश्चत्वारोऽन्त्यास्ति-
स्रोऽनुष्टुभ आर्क्षस्य^६ श्रुतर्वणो दानस्तुतिः । ^{७४}युद्धा हि षोढश

^१ W 2; अन्त्या सौरी I 1. ^२ ५८ is omitted in both MSS. ^३ W 2, I 1, Sây.;
स पूर्व्य आद्या चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभो गायत्रेऽन्त्या दैवी त्रिष्टुप् I 2; स पूर्व्यो गायत्रमाद्या
चतुर्थ्यादिद्वे सप्तमी चानुष्टुभो गायत्रेऽन्त्या दैवी त्रिष्टुप् W 1. ^४ W 1, I 1, I 2, Sây.; दशम्या-
द्यास्तिस्रोऽप्यदिते: added by W 2. ^५ त्वं नः सुदीतिः पुरुमीळहयो राक्षोगृहपतिर्यविष्टयोर्वायतर
आयं तु त्रिप्रगाथांतं I 2. ^६ W 1, W 2, I 1; आर्क्षस्य I 2, Sây.

विरूपः । ^{१६} इमं नु द्वादश कुरुमुतिः काण्वः । ^{१७} जज्ञान एकादश प्रगाथांतं । ^{१८} पुरोळाशं दश बृहत्यंतं । ^{१९} अयं कृत्नुर्नव कृत्नुर्भार्गवः सौम्यमंत्यानुष्टुप् । ^{२०} न ह्यन्यं दशैकद्वयोर्नौधसो गायचेऽन्त्या दैवी चिष्टुप् । ^{२१} आ तू नो नव कुसीदी काण्वः ॥ ४५ ॥

^{२२} आ प्र द्रव । ^{२३} देवानां वैश्वदेवं । ^{२४} प्रेष्ठमुशना काव्य आमेयं । ^{२५} आ मे कृष्ण आश्विनं हि । ^{२६} उभा हि पंच विश्वको वा कार्ष्णिजीगतं । ^{२७} द्युम्नी षड्वासिष्ठो वा द्युम्नीकः प्रियमेधो वा प्रागाथं ह । ^{२८} तं वो दस्मं नोधाः । ^{२९} बृहदिंद्राय सप्त नृमेधपुरमेधौ द्वानुष्टुबृहत्यंतं । ^{३०} आ नो विश्वासु षट् । ^{३१} कन्या वाः सप्ताचेयपालेतिहास ऐंद्र आनुष्टुभं द्विपंक्त्यादि । ^{३२} पातं त्रयस्त्रिंशच्छ्रुतकक्षः सुकक्षो वाद्यानुष्टुप् । ^{३३} उह्व चतुस्त्रिंशत्सुकक्षोऽत्यंद्रार्भवी । ^{३४} गौर्धयति द्वादश बिंदुः ^१ पूतदक्षो वा मारुतं । ^{३५} आ त्वा नव तिरश्चीरांगिरस ^२ आनुष्टुभं । ^{३६} अस्मै सैका द्युतानो वा मारुतिस्त्रैष्टुभं चतुर्थी विराळिथामीति मारुतः पादः परैंद्राबार्हस्पत्या । ^{३७} या इंद्र पंचोना रेभः काश्यपो बार्हतमतिजगत्युपरिष्टाबृहत्यावतिजगती चिष्टुजगतीत्यंततः ॥ ४६ ॥

^{३८} इंद्राय द्वादश नृमेध औष्णिहं सप्तम्युपांत्ये च ककुभोऽन्त्यानवम्यौ पुरउष्णिहौ । ^{३९} त्वामिदाष्टौ प्रागाथं । ^{४०} अयं ते द्वादश नेमो भार्गवस्त्रैष्टुभं षष्ठी जगती परास्त्रिस्तोऽनुष्टुभोऽयमिति बृचेनेंद्र आत्मानमस्तौदुपांत्ये वाच्यौ । ^{४१} ऋधक् षोळश जमदग्निर्भार्ग-

^१ MSS.; बिंदुः Sây.

^२ MSS.; आंगिरस omitted by Sây.

^३ मारुतस्त्रै Sây.

^४ W 1, I 1, Sây.; *मस्तौदृष्टमी सौपथी (सौवथी I 2) नवमी वज्रसंस्तुतिरुपांत्ये वाच्यौ W 2, I 2.

No mention is made of verses 8 and 9 in I 3.

वो मैत्रावरुणं प्रागाथं चिचिष्टुवंतं तृतीयादि गायत्री सतोबृहती
स्तोत्रं राजस्वृक्सपादादित्याश्विन्यौ वायव्ये सौर्यौ बृहन्नुषस्या सूर्य-
प्रभास्तुतिर्वा पावमानी गव्ये । ^{१०२} त्वमग्ने द्यधिका भार्गवः प्रयोगो
बार्हस्पत्यो वाग्निः पावकः सहस्रः सुतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्ठ-
योर्वान्यतर आग्नेयं तु । ^{१०३} अदर्शि षड्रूना सोभरिर्बार्हंतं पंचमी
विराडूपा सप्तम्याद्ययुजः सतोबृहत्योऽष्टम्यादि युजः ककुब्भसी-
यसी^३ ककुबनुष्टुवंत्याग्निमारुती ॥

॥ इत्यष्टमं मंडलं समाप्तं ॥

नवमं मंडलं पावमानं सौम्यं । ^१ स्वादिष्टया दश मधुच्छाः ।
^२ पवस्व मेधातिथिः । ^३ एषः शुनःशेषः । ^४ सन हिरण्यस्तूपः ।
^५ समिद्ध एकादश काश्यपोऽसितो देवलो वा विंशतिः सूक्तान्या-
द्यमाप्रियश्चतुरनुष्टुवंतं । ^६ मंद्रया नव । ^७ असृयं । ^८ एते सोमाः ।
^९ परि प्रिया । ^{१०} प्र स्वानासः । ^{११} उपास्मै । ^{१२} सोमा असृयं ॥ ४७ ॥
^{१३} सोमः । ^{१४} परि प्राष्टौ । ^{१५} एष धिया । ^{१६} प्र ते । ^{१७} प्र निम्नेनेव ।
^{१८} परि सुवानः सप्त । ^{१९} यत्सोम । ^{२०} प्र कविः । ^{२१} एते धावंति ।
^{२२} एते सोमासः । ^{२३} सोमा असृयं । ^{२४} प्र सोमासः । ^{२५} पवस्व षड्
दृव्हच्युत आगस्त्यः । ^{२६} तममृक्षंतेध्मवाहो दार्ढच्युतः । ^{२७} एष
कविर्नृमेधः । ^{२८} एष वाजी प्रियमेधः । ^{२९} प्रास्य नृमेधः । ^{३०} प्र धारा

^१ I 1, I 2, I 3, S&y. ; °यविष्ठयोः W 1, W 2. ^२ विराडूपा सप्तमी omitted in W 2, I 2
(text and com.) ^३ I 1, I 3; गायत्री W 2; W 1 also, but corrected, by the same hand,
to हसीयसी in both text and com. I 2 has हसीयसी in the text, but गायत्री in the com.
Cp. M. M., *Rigv.* vol. iv, p. 51 (var. lect.)

बिंदुः । ^{३१} प्र सोमासो गोतमः । ^{३२} प्र सोमासः श्यावाश्वः । ^{३३} प्र सोमासस्त्रितः । ^{३४} प्र सुवानः । ^{३५} आ नः पवस्व प्रभूवसुः । ^{३६} असर्जि । ^{३७} स सुतो रहूगणः । ^{३८} एष उ स्यः । ^{३९} आशुरर्ष बृहन्मतिः । ^{४०} पुनानः । ^{४१} प्र ये गावो मेध्यातिथिः । ^{४२} जनयन् । ^{४३} यो अत्य इव ॥ ४८ ॥

^{४४} प्र णोऽयास्यः । ^{४५} स पवस्व । ^{४६} असृग्रन् । ^{४७} अया सोमः पंच कविर्भार्गवः । ^{४८} तं त्वा । ^{४९} पवस्व । ^{५०} उक्ते शुष्मास उचथ्यः । ^{५१} अध्वर्यो । ^{५२} परि द्युक्षः । ^{५३} उक्ते चतुष्कमवत्सारः । ^{५४} अस्य प्रत्नां । ^{५५} यवयवं । ^{५६} परि सोमः । ^{५७} प्र ते धाराः । ^{५८} तरत्सः^१ । ^{५९} पवस्व । ^{६०} प्र गायत्रेणोपांत्या पुरउष्णिक् । ^{६१} अया वीती त्रिंशदमहीयुः । ^{६२} एते असृग्रं जमदग्निः । ^{६३} आ पवस्व निध्रुविः काश्यपः । ^{६४} वृषा सोम कश्यपः ॥ ४९ ॥

^{६५} हिन्वन्ति भृगुर्वारुणिर्जमदग्निर्वी । ^{६६} पवस्व शतं वैखानसा अष्टादश्यनुष्टुप्परास्त्रिस्त्रिंशद्वाजः । ^{६७} त्वं सोमासि द्वाचिंशद्भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽचिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इति ह तृचाः सप्त ऋषयः शेषे पवित्रो वसिष्ठो वोभौ वा पवस्व सोम तिस्रो नित्यद्विपदा गायत्र्योऽविता नस्त्रिस्त्रिंशद्वाजः पौष्ण्यो वा यत्ते पवित्रं पंचाग्नेय्यः सावित्र्यग्निसावित्री वैश्वदेवी वासामंत्यास्त्रिंशी पुरउष्णिक् सप्तविंश्यनुष्टुबंत्ये च ते पावमान्यध्येतृस्तुती । जागतमूर्ध्वं प्रागुशनसः । ^{६८} प्र देवं दश वत्सप्रीर्भालंदनस्त्रिष्टुबंतं ह । ^{६९} इषुर्न हिरण्यस्तूपोऽन्ये^३ त्रिष्टुभौ । ^{७०} चिरस्मै रेणुः । ^{७१} आ दक्षिणा नव

^१ सः omitted in W 1.

Rigv. vol ii, p. 494, note.

^२ C, W 1, W 2; °प्रि° I 1, I 2, I 3, Sây. See Aufrecht,

^३ MSS.; °ते Sây.

ऋषभः । तौ वैश्वामित्रौ । ^{१२} हरिं हरिमंतः । ^{१३} स्रक्के पवित्रः ।
^{१४} शिशुर्न कक्षीवांस्त्रिष्टुबष्टमी । ^{१५} अभि प्रियाणि पंच कविः ॥ ५० ॥
^{१६} धर्ता । ^{१७} एषः । ^{१८} प्र राजा । ^{१९} अचोदसः । ^{२०} सोमस्य वसुर्भा-
रद्वाजः । ^{२१} प्र सोमस्य । ^{२२} असावीति त्रिष्टुबंते । ^{२३} पवित्रं ते पवित्रः ।
^{२४} पवस्व वाच्यः प्रजापतिः । ^{२५} इंद्राय द्वादश वेनो भार्गवो द्वि-
त्रिष्टुबंतं । ^{२६} प्र ते ऽष्टाचत्वारिंशदृषिगणा दशर्चा अकृष्टा माषाः
प्रथमे सिकता निवावरी द्वितीये पृश्नयो ऽजासूतीये ^१ ऽत्रयश्चतुर्थे
^२ ऽत्रिः पंचांत्या ^३ गृत्समदः । ^{२७} प्र तु नवोशना । ^{२८} अयं सोमो ऽष्टौ ।
^{२९} प्रो स्य सप्त । ^{३०} प्र हिन्वानः षड्सिष्टः ॥ ५१ ॥

^{३१} असर्जि कश्यपः । ^{३२} परि सुवानः । ^{३३} साकमुश्रः पंच नोधाः ।
^{३४} अधि यत्कण्वः । ^{३५} कनिक्कंति प्रस्कण्वः । ^{३६} प्र सेनानीश्चतुर्विंश-
तिर्देवोदासिः प्रतर्दनः । ^{३७} अस्य प्रेषाष्टापंचाशदाद्यं तृचं वसिष्ठो
^४ ऽपश्यदुत्तरान्नव पृथग्वसिष्ठा इंद्रप्रमतिर्वृषगणो मन्युरुपमन्युर्ब्या-
घपाच्छक्तिः कर्णश्चुन्मृळीको वसुक्र इति चतुर्दश पराशरो ऽन्त्याः
कुत्सः । ^{३८} अभि नो द्वादशांबरीष ऋजिश्वा चानुष्टुभं ह बृहत्यु-
पांत्या । ^{३९} आ हर्यतायाष्टौ रेभसून् काश्यपौ बृहत्याद्या । ^{४०} अभी
नवंते नव ॥ ५२ ॥

^{४०१} पुरोजिती षोऽशंधीगुः श्यावाश्विर्ययातिर्नाहुषो नहुषो
मानवो मनुः सांबरण इति तृचाः शेषे प्रजापतिरुपाद्ये गायत्र्यौ ।
^{४०२} क्राणाष्टौ चित औष्णिहं वै । ^{४०३} प्र पुनानाय षड् द्वित आश्रः ।

^१ तृतीये त्रयः Sây. See Aufrecht, *Rigv.* vol. ii, p. 495, note; M. M., *Rigv.* vol. v, p. xl.
^२ Sây. inserts तिस्रः । ^३ C, W 1, W 2, I 1, I 2; श्यावाश्विरंधीगुः Sây.

^{१०३}सखायः पर्वतनारदौ काश्यपौ द्वे शिखंडिन्यौ वाप्सरसौ । ^{१०४}तं वः । ^{१०५}इंद्रमच्छ षठ्ठूनाग्निश्चासुषश्चक्षुर्मानवो मनुराप्तव इति तृचाः पंचाग्निः । ^{१०६}परीतः षड्विंशतिः सप्त ऋषयः प्रागाथं तृतीया-
षोऽश्वौ द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्यौ । ^{१०७}पवस्व षोऽश्व गौरिवी-
तिर्बृचं शक्तिरेकामूर्च्छजिश्चोर्ध्वसद्या कृतयशा ऋणंचय इत्यृषयो
बृचास्तिष्ठः शक्तिः काकुभाः प्रगाथाः स सुन्वे गायत्री यवमध्या ।
^{१०८}परि प्र द्व्यधिकामयो धिष्ण्या ऐश्वरयो^१ द्वैपदं । ^{१०९}पर्यं षु द्वादश
अरुणचसदस्यू राजानौ तिस्रोऽनुष्टुभः पिपीलिकमध्याः षठ्ठूर्ध्व-
बृहत्यस्तिष्ठश्च विराजः । ^{११०}अया रुचा तृचमनानतः पारुच्छेपि-
रात्यष्टं । ^{१११}नानानं चतुष्कं शिशुः पांक्तं हि । ^{११२}शर्यणावत्येकादश
कश्यपः । ^{११३}य इंदोश्चतुष्कं ॥

... ॥ नयमं मंडलं समाप्तं ॥

^१अये सप्त चितः । ^२पिप्रीहि । ^३इनः । ^४प्र ते । ^५एकः ॥ ५३ ॥

^६अयं । ^७स्वस्ति । ^८प्र केतुना नव त्रिशिरास्त्वाष्ट्रस्तृचोऽंत्य
ऐंद्रः । ^९आपो हि सिंधुद्वीपो बांबरीष आपं गायत्रं अनुष्टुबंतं
पंचमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा । ^{१०}ओ चित्पठूना वैवस्वत-
योर्यमयम्योः संवादः षष्ठ्ययुग्भिर्यमी मिथुनार्थं यमं प्रोवाच स
तां नवमीयुग्भिरनिच्छन् प्रत्याचष्टे । ^{११}वृषा नवांगिर्हविर्धान
आग्नेयं तु त्रिचिष्टुबंतं^२ । ^{१२}द्यावा । ^{१३}युजे पंच विवस्वान्वादित्यो^३
हाविर्धानं^४ जगत्यंतं । ^{१४}परेयिवांसं षोऽश्व यमो यामं षष्ठी

^१ C, W I, W 2; ऐश्वरा I I, Sáy.; cp. M. M., *Rigv.* vol. v, p. xliii. ^२ C, W I, W 2, I 2; त्रिष्टुबंतं I I, Sáy. ^३ C, W I, I I, I 2; वा omitted in W 2 and Sáy. ^४ W I, W 2; हविर्धानं I I, I 2, Sáy.; हाविर्धानं C.

लिंगीक्तदेवता पराश्च तिस्रः पित्र्या वा तृचः श्रभ्यां परा अनुष्टुभो
बृहत्युपांत्या । यामायनाः परे पंच । ^{१५} उदीरतां षठ्ठूना शंखः पित्र्यं
जगत्येकादशी । ^{१६} मैत्रं दमन आग्नेयं चतुरनुष्टुबंतं । ^{१७} त्वष्टा देवश्च वा
द्वे सरण्यूदेवते पौष्ण्यश्चतस्रः सारस्वत्यस्तिस्रः पंचाण्यो द्रप्सस्तिस्रः
सौम्यो वांत्ये^१ अनुष्टुभा उपांत्या पुरस्ताद्बृहती वा । ^{१८} परं मृत्यो
संकुसुकंश्चतस्रो मृत्युदेवताः परा धात्री परा त्वाष्ट्री पराः पितृमेधा
एकादशी प्रस्तारपंक्तिर्जगत्युपांत्यांत्यानुष्टुप् प्राजापत्या वा सा-
निरुक्ता ॥ ५४ ॥

^{१९} नि वर्तध्वमष्टौ मथितो भृगुर्वा वारुणिर्भार्गवश्चवन्नो वापं
गथं वानुष्टुभमग्नीषोमीयो^३ द्वितीयोऽर्धर्चः^४ षष्ठी गायत्री^५ । सप्तो-
त्तराण्येंद्रो विमदः प्राजापत्यो वा वासुक्त्रो वसुकृद्वा^६ । ^{२०} भद्रं
दशाग्नेयं तु गायत्रमाद्यैकपदा पाद एव वा शान्त्यर्थः परानुष्टुबंत्ये
विराट्त्रिष्टुभौ । ^{२१} आग्निं नाष्टावास्तारपांक्तं । ^{२२} कुह पचोना पुर-
स्ताद्बार्हतं त्रिष्टुबंतं त्वं त्या चिदा नस्त्वं नोऽनुष्टुभः । ^{२३} यजामहे
सप्ताद्यांत्ये त्रिष्टुभौ पंचम्यभिसारिणी । ^{२४} इंद्र सोमं षष्ठावास्तारपांक्तं
त्वाश्विन्योऽंत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः । ^{२५} भद्रमेकादश सौम्यं । ^{२६} प्र हि नव
पौष्णमानुष्टुभमाद्याचतुर्थ्या^७ उष्णिहौ । ^{२७} असत्सु चतुर्विंशतिरेंद्रो
वसुक्त्रः । ^{२८} विश्वो हि द्वादशेंद्रवसुक्त्रयोः संवाद ऐंद्रः सूक्तस्य प्रथ-
मयेंद्रस्य क्षुषा परोक्षवदिंद्रमाहेंद्रस्य युजः शिष्टा^८ ऋषेश्चतुर्थी च ।

^१ ० ते C, W I, I I.^२ Cp. M. M., *Rigv.* vol. v, p. 1.^३ ० गिनपोमीयो वा I २.^४ W २ inserts आनुष्टुभं here.^५ गायत्र्येंद्रो च W २.^६ प्राजापत्यो वासुकृदुचो वा C.^७ आद्या चतुर्थी च W २.^८ C, W I, W २; शेषाः I I, I २, Sây.

^{२९} वने नाष्टौ। ^{३०} प्रदेवचा पंचोना कवष ऐलूष आपमपोनप्रीयं वा।

^{३१} आ न एकादश वैश्वदेवं। ^{३२} प्र सु ग्मंता नव पंचाद्या जगत्यः॥५५॥

^{३३} प्र माद्या वैश्वदेव्यंद्रः प्रगाथः परा गायत्र्यो द्वे कुरुश्रवणस्य चासदस्यवस्य दानस्तुतिः पराभिर्मृते मिचातिथौ राक्षि तत्त्रेहा-
दृषिरुपमश्रवसं पुत्रमस्य व्यशोकयत्। ^{३४} प्रावेपाः षडूना मौज-
वान्वाक्षोऽक्षकृषिप्रशंसा चाक्षकितवनिंदा^१ च सप्तमी जगती।
^{३५} अबुध्रं लुशो धानाको वैश्वदेवं तु द्विचिष्टुवंतं तु। ^{३६} उषासानक्ता।
^{३७} नमो द्वादश सौर्योऽभितपाः सौर्यं जागतं वै चिष्टुष्टमी।
^{३८} अस्मिन्नः पंच मुष्कवानिंद्रः। ^{३९} यो वां षडूना काक्षीवती घो-
षाश्विनं हि चिष्टुवंतं। ^{४०} रथं यातं। ^{४१} समानं तृचं सुहस्त्यो^२ घौ-
षेयः। ^{४२} अस्तेवैकादश कृणः। ^{४३} अच्छा मे द्विचिष्टुवंतं तु। ^{४४} आ
यातु चिचिष्टुबादि। ^{४५} दिवस्पति द्वादश वत्सप्रीराग्नेयं तु॥५६॥

^{४६} प्र होता दश। ^{४७} जगृभाष्टौ सप्तगुर्वैकुठमिंद्रं तुष्टाव। विकुंठा
नामासुरींद्रतुल्यं पुत्रमिच्छंती महर्त्तपस्तेपे तस्याः स्वयमेवेंद्रः पुत्रो
जज्ञे। स सप्तगुस्तुतिसंहृष्ट आत्मानमुत्तरैस्त्रिभिस्तुष्टाव। ^{४८} अहं
भुवमेकादशान्ये चिष्टुभौ सप्तमी च। ^{४९} अहं दामंत्योपाद्ये चिष्टुभौ^३।
^{५०} प्र वो महे सप्त द्विजगत्याद्यंतं के तेऽभिसारिण्यौ। वषट्कारेण
वृक्केषु भ्रातृषु सौचीकोऽग्निरपः प्रविश्य देवैः समवददुत्तरैस्त्रिभिः।
^{५१} महर्त्तन्नवाच^४ युजोऽग्निवाक्यं। ^{५२} विश्व इत्युत्तरं च षट्मयुजो

^१ See M. M., *Rigv.* vol. v, p. liv.

^२ See *ibid.* p. lv.

^३ °स्तो C.

^४ वत्सप्रिः

MSS.; but see IX, 68; cp. M. M., *Rigv.* vol. v, p. lvii.

^५ महत् omitted in W 2.

^६ C,

W 1, W 2; °तोपाद्ये च I 2; Sây.; °द्ये च चिष्टुभौ I 1.

^७ W 1, I 1, C; तत्र W 2, I 2, Sây.

देवानां । ^{४३}यमैच्छामेत्युत्तरं चैकादशकं तदद्येति तु बृचोऽग्नेस्तनु-
माद्या जगत्योऽष्टमीवर्जं । ^{४४}तां सु षड् बृहदुक्थो वामदेव्यः । ^{४५}दूरे
ऽष्टौ । ^{४६}इदं ते सप्त वैश्वदेवं तु चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो जगत्यः । पराणि
चत्वारि सूक्तान्युक्ता ऋषयो द्वैपदे त्वचिमंडले ^{४७} । अथ हैष्वाको
राजासमातिर्गोपायनान्बन्धादीन्पुरोहितांस्यक्त्वान्यौ मायाविनौ
श्रेष्ठतमौ मत्वा पुरोदधे । तमितरे क्रुद्धा अभिचेरुः । अथ तौ मा-
याविनौ सुबन्धोः प्राणानाचिक्षिपतुरथ हांस्य भ्रातरस्त्रयः । ^{४८}मा
प्र गामेति षट् गायत्रं स्वस्त्ययनं जप्त्वा । ^{४९}यज्ञे यममिति द्वा-
दशर्चमानुष्टुभं मनश्चावर्तनं जेषुः । ^{५०}प्र तारीति दशर्चं चतस्रो
निर्ऋत्यपनोदार्थं जेषुश्चतुर्थ्या सोमं चास्तुवन्मृत्योरपगमायोक्त-
राभ्यां दैवीमसुनीतिं सप्तम्यां लिंगोक्तदेवताः शिष्टाभिः पंक्ति-
महापंक्तिपंक्त्युत्तराभिर्द्यौवापृथिव्यौ समिद्रेतीदं वार्धर्चेन । ^{५१}आ
जनमिति द्वादशर्चं आनुष्टुभे ^{५२} चतसृभिरसमातिमस्तुवन् पंचम्येदं
षष्ठ्यागस्त्यस्य स्वसा मातिषां राजानमस्तौत्पराभिः सुबन्धोर्जीव-
माह्वयंस्तमंत्यया लब्धसंज्ञमस्पृशन् पंचाद्या गायत्र्योऽष्टम्याद्ये
पंक्ती । ^{५३}इदमित्या सप्ताधिका नाभानेदिष्टो मानवो वैश्वदेवं
तत् ॥ ५७ ॥

^{५४}ये यज्ञेनैकादशाद्याः षष्ठंगिरसां स्तुतिर्वीत्या त्रिष्टुप्पंचम्य-
नुष्टुप्प्रगाथोऽनुष्टुभौ गायत्री चतस्रोऽत्याः सावर्णेदानस्तुतिः ।

^१ MSS.; वा added by Sây. ^२ See M. M., *Rigv.* vol. vi, p. 5 (var. lect.) ^३ I 1, W 2; इ omitted in the text of C, W 1, I 2, but explained in the commentary. ^४ वा C, W 1, I 1; च W 2, Sây.; च in the text, but वा in the commentary of I 2. ^५ C, W 1, I 1; द्वादशर्चमानुष्टुभं W 2, I 2, Sây.

^{६३} परावतस्त्र्यूना गयः प्रातो द्विचिष्टुबंतं तु स्वस्ति नस्त्रिष्टुवा सह
सोत्तरया^१ पथ्यास्वस्तिदेवत्या। ^{६४} कथा यां मे चिष्टुप्। ^{६५} अग्निरिद्रः
पंचोना वसुकर्णो वासुक्रस्त्रिष्टुबंतं तु। ^{६६} देवान्हुवे। ^{६७} इमां धियं
द्वादशायास्यो बार्हस्पत्यं तु। ^{६८} उदमुतः। ^{६९} भद्राः सुमित्रो वाध्रश्च
आग्नेयं द्विजगत्यादि। ^{७०} इमां म एकादशप्रं। ^{७१} बृहस्पते बृहस्प-
तिर्ज्ञानं तुष्टाव^२ नवमी जगती ॥ ५८ ॥

^{७२} देवानां नव लौक्यो वा बृहस्पतिर्दाक्षायण्यदितिर्वा दैव-
मानुष्टुभं। ^{७३} जनिष्ठा एकादश गौरिवीतिः। ^{७४} वसूनां षट्। ^{७५} प्र
सु नव सिंधुक्षिप्रैयमेधो नदीस्तुतिर्जागतं तु। ^{७६} आ वोऽष्टौ सर्प
ऐरावतो जरत्कर्णो ग्राव्णोऽस्तौत्। ^{७७} अभ्रमुषः स्यूमरश्मिभार्गवो
मारुतं तु पंचमी जगती। ^{७८} विप्रासो द्वितीया पंचम्याद्याश्च तिस्रो
जगत्यः। ^{७९} अपश्यं सप्त सौचीकोऽग्निर्वैश्वानरो वा सप्रिर्वा वा-
जंभर आग्नेयं तु। ^{८०} अग्निः सप्रिं। ^{८१} य इमा विश्वकर्मा भौवनो
वैश्वकर्मेणं तु। ^{८२} चक्षुषः। ^{८३} यस्ते मन्यो मन्युस्तापसो मान्यवं तु
जगत्यादि। ^{८४} त्वया मन्यो चतुर्जगत्यंतं। ^{८५} सत्येन सप्तचत्वारिंशत्सा-
वित्री सूर्यात्मदैवतमानुष्टुभं पंचभिः सोममस्तौत्पराभिः स्वविवाहं
सप्तदश्या देवान्परया सोमाकौ परया चंद्रमसं परा नृणां वि-
वाहमंचाशीः प्रायाः^३ परा देहि द्वे वधूवासः संस्पर्शमोचन्यौ^४ परा

^१ C, W 1; सा सहोत्तरया I 1; सोत्तरया W 2, Sáy.; सहोत्तरया I 2. ^२ तु शिष्टा W 2.

^३ W 1, W 2; °वाशीप्रायाः C; °वा आशीः प्रायाः I 1, I 2. ^४ W 2; संस्पर्शनिर्दार्ये I 1, I 2, which is the original reading of W 1 and C, but is corrected by the same hand in both MSS. to °मोचिन्यौ (W 1) and °मोचन्यौ (C), which is the reading explained in Shadg.'s com. (q. v.) Jagannātha, however, (I 3) says: परा देहीनृग्नये वधूवासःस्पर्शनिर्दा.

यक्ष्मनाशिनी^१ दंपत्योर्नवोनवस्तिस्त्रोऽनृक्षरा गृभामीति द्वे द्वे
यदश्विना पूषाघोरचक्षुरिति त्रिष्टुभस्त्रिष्टमुरोबृहती पूर्वापरमिह
प्रियमा नः प्रजां जगत्यः^२ ॥ ५९ ॥

^{१६} वि हि अयधिकेंद्रो वृषाकपिरिन्द्राणीन्द्रश्च समूदिरे पांक्तं ।
^{१७} रक्षोहणं पंचाधिका पायुराग्नेयं राक्षोघ्नं चतुरनुष्टुवंतं । ^{१८} हविरे-
कोनांगिरसो मूर्धन्वान्वामदेव्यो वा सौर्यवैश्वानरीयं । ^{१९} इंद्रं स्तव
झूना रेणुः पंचम्येंद्रासौमी^३ । ^{२०} सहस्रशीर्षा षोऽश नारायणः
पौरुषमानुष्टुभं त्रिष्टुवंतं तु । ^{२१} सं जागृवद्भिः पंचोनारुणो वैतहव्य^४
आग्नेयं । ^{२२} यज्ञस्य शर्यातो मानवो वैश्वदेवं तु जागतं । ^{२३} महि
तान्वः पार्थः^५ प्रस्तारपांक्तं पुरस्ताद्बृहत्यंतं त्रयोदशुपाद्ये चानुष्टुभो^६
नवम्यक्षरैः पंक्तिरेकादशी न्यंकुसारिणी । ^{२४} प्रैते षट्कूना सर्पोऽर्बुदः
काद्रवेयो याव्णोऽस्तौत्पंचम्यंत्ये त्रिष्टुभौ सप्तमी च ॥ ६० ॥

^{२५} हये झूनोर्वशीमैठः पुरुरवाः पूर्वोषितां^७ कामात्पुनरासा-
द्यावरोद्भुमैच्छत्सा तमनिच्छंती प्रत्याचष्टे हय इषुर्या कदा सुदे-
वोऽंतरिक्षप्रां सचेति तिस्रश्चैठवाक्यं शिष्टा उर्वश्याः । ^{२६} प्र ते
सप्तोना बरुः सर्वहरिर्वैद्रो हरिस्तुतिर्द्वित्रिष्टुवंतं । ^{२७} या ओष-
धीस्त्यधिकाथर्वणो भिषगोषधिस्तुतिरानुष्टुभं । ^{२८} बृहस्पते द्वाद-
शष्टिषेणो देवापिर्वृष्टिकामो देवांस्तुष्टाव । ^{२९} कं नो वमो वैखा-

^१ परा comes after यक्ष्मनाशिनी in W 2. ^२ Sáy. quotes only the first two words of this sūtra. ^३ ०सौमी C, W 2, I 1, I 3; पंचम्येंद्रासौमी added by another hand on the margin in W 1, omitted in I 2 and Sáy. ^४ वीतहव्य C. ^५ W 1, W 2, C, Sáy.; पार्थः I 2; पार्थः corrected to पार्थ्यः I 1; cp. M. M., Rígv. vol. vi, p. 18 (var. lect.) ^६ ०भौ W 2, Sáy. ^७ W 1, W 2, C; ०तात् I 2, Sáy.; ०तात् corrected to ०तां I 1.

नसः। ^{१००} इंद्र दुवस्युर्वोदनो वैश्वदेवं तु चिष्टुवंतं^१। ^{१०१} उबुध्यध्वं बुधः
सौम्य ऋत्विक्स्तुतिर्वा नवम्यंत्ये जगत्यौ गायत्र्योर्मध्ये पंचमी बृह-
ती। ^{१०२} प्र ते मुद्गलो भार्ग्यश्चो दुधणेन ऋषभेण^२ चाजिं जिगायेति
द्रौघणं वाद्या तृतीयांत्या च^३ बृहत्यः। ^{१०३} आशुः सप्तेनैन्द्रोऽप्रति-
रथश्चतुर्थीं बार्हस्पत्योपांत्याप्वादेष्यंत्यानुष्टुप्मारुती वा। ^{१०४} असा-
येकादशाष्टको वैश्वामित्रः। ^{१०५} कदा कौत्सो दुर्मिचो नाम्ना सुमिचो
गुणतः सुमिचो वा नाम्ना दुर्मिचो गुणत औष्णिहं हरी वज्रं
पिपीलिकमध्ये चिष्टुवंत्याद्या गायत्री वा ॥ ६१ ॥

^{१०६} उभौ भूतांशः काश्यप आश्विनं। ^{१०७} आविर्दियो दक्षिणा
वा प्राजापत्या दक्षिणां^४ तहातृन्वास्तौचतुर्थीं जगती। ^{१०८} किमि-
च्छंती पणिभिरसुरैर्निरूळ्हा^५ गा अन्वेष्टुं सरमां देवशुनीमिंद्रेण
प्रहितार्मयुग्भिः पणयो मिचीयंतः प्रोचुः सा^७ तान्युग्मांत्याभिर-
निच्छंती प्रत्याचष्टे। ^{१०९} तेऽवदंत्सप्त जुहूर्ब्रह्मजाया ब्राह्मो वोर्ध्व-
नाभा वैश्वदेवं ह्यनुष्टुवंतं। ^{११०} समिद्ध एकादश जमदग्निस्तत्सुतो
वा राम आप्रियः। परे चत्वारो वैरूपाः। ^{१११} मनीषिणो दशा-
ष्टादंष्ट्रः^९। ^{११२} इंद्र पिब नभःप्रभेदनः। ^{११३} तमस्य शतप्रभेदनोऽंत्या
चिष्टुप्^{१०}। ^{११४} घर्मा सध्रिस्तापसो वा घर्मो वैश्वदेवं चतुर्थीं जगती।
^{११५} चित्र इन्व वाष्टिहव्य उपस्तुत आग्नेयं जागतं चिष्टुप्शक्यंतं।

^१ W I, C, I 1; त्वंता चिष्टुप् W 2, I 2, Sây.

and I 1. ^४ Sây.; °णा C, W 1, W 2, I 2; °णाः I 1.

I 2, Sây. ^६ W 2, I 1, I 2, Sây.; प्रेषितां W 1, C.

W 2. ^९ W 1, W 2, C, I 3; °ष्टादंष्ट्रः I 1, I 2, Sây.

^२ ऋषभेन Sây.

^३ च is omitted in C

^५ C, W 1, W 2; निगूळ्हाः I 1,

^७ स C, Sây.

^८ युग्मांताभिः

^{१०} चिष्टुवंतं W 2, Sây.

^{११६}पिब स्थीरो^१ऽम्रियुतो^२ऽम्रियूपो वा । ^{११७}न वा उ भिक्षुर्ध-
नान्नदानप्रशंसाद्ये^३ जगत्यौ । ^{११८}अग्ने हंस्युरुक्ष्य आमहीयव
आग्नेयं राक्षोघ्नं गायचं तु । ^{११९}इति वै सप्तो नैन्द्रो लव^४ आत्मानं
तुष्टाव ॥ ६२ ॥

^{१२०}तदिन्नवाथर्वणो बृहद्विवः । ^{१२१}हिरण्यगर्भो दश हिरण्यगर्भः
प्राजापत्यः कायं । ^{१२२}वसुं नाष्टौ चित्रमहा वासिष्ठ आग्नेयं जा-
गतमाद्यां पंचमीं चर्ते । ^{१२३}अयं वेनो वैम्यं । ^{१२४}इमं नो नर्वैद्युत्तमा
निहवोऽम्रिवरुणसोमानामाग्नेय्याद्या तिस्रश्चाग्नेरात्मस्तवः शिष्टा
यथानिपातं सप्तमी जगती । ^{१२५}अहमष्टौ वागांभृणी तुष्टावात्मानं
द्वितीया जगती । ^{१२६}न तं शैलूषिः^५ कुल्मुलं बर्हिषो वामदेव्यो
वांहोमुग्वैश्वदेवमुपरिष्टाद्वाहंतमंत्या चिष्टुप् । ^{१२७}राची कुशिकः
सौभरो रात्रिर्वा^७ भारद्वाजी रात्रिस्तवं गायचं । ^{१२८}ममाग्ने नव
विहव्यो वैश्वदेवं जगत्यंतं । ^{१२९}नासत्सप्त प्राजापतिः परमेष्ठी भा-
ववृत्तं तु । ^{१३०}यो यज्ञो यज्ञः प्राजापत्यो जगत्याद्या । ^{१३१}अप प्राचः
सुकीर्तिः काक्षीवतो मध्येऽनुष्टुप्सोत्तरा चाश्विन्यौ । ^{१३२}ईजानं शक-
पूतो नार्मेधो मैत्रावरुणमाद्या लिंगोक्तदेवता न्यंकुसारिण्यंत्या
महासतो बृहत्युपाद्योपांत्ये प्रस्तारपंक्ती शेषा विराडूपाः । ^{१३३}प्रो धु
सुदाः पैजवनः शाक्करमहापांक्तावाद्यौ तृचौ चिष्टुवंत्या । ^{१३४}उभे
यन्मांधाता यौवनाश्वो महापांक्तं पंक्तिरंत्या तामध्यर्धा गोधाप-

^१ W r, C, I 2, I 3; स्थूलः W 2; स्थौवः I 1; cp. M. M., Rigv. vol. vi, p. 23. ^२ W 2,
I 1, I 2, I 3; °यूतो C, W r. ^३ °सा चाद्ये W 2, I 2. ^४ W 1, W 2, I 2; लव C, I 1, Sây.
^५ C, W 1, I 1, I 2; ° षः W 2, Sây. ^६ C, W 1, W 2, I 3; कुल्मल° I 1, I 2, Sây. ^७ वा
omitted in C.

श्यत् । ^{१३५} यस्मिन्कुमारो यामायनो याममानुष्टुभं हि ^१ । ^{१३६} केशी
मुनयो वातरशना जूतिर्वातजूतिर्विप्रजूतिर्वृषाणकः करिक्कत एतश्
ऋष्यशृंगश्चैकर्चाः कैशिनं । ^{१३७} उत देवाः सप्त ऋषय एकर्चा वैश्वदेवं ।
^{१३८} तव त्वे षळंग औरवो जागतं । ^{१३९} सूर्यरश्मिर्देवगंधर्वो विश्वाव-
सुरात्मानमस्तौत्पूर्वार्धं ^२ सवितारं । ^{१४०} अग्ने तवाग्निः पावक आग्नेयं
विष्टारपंक्तिस्तिष्ठः सतोबृहत्य उपरिष्टाज्ज्योतिः । ^{१४१} अग्ने अच्छा-
मिस्तापसो वैश्वदेवमानुष्टुभं हि । ^{१४२} अयमष्टौ बृचाः शार्ङ्गा जरिता
द्रोणः सारिसृक्तः ^४ स्तंबमित्रश्चाग्नेयमाद्ये जगत्यौ चतस्रश्च त्रि-
ष्टुभः ॥ ६३ ॥

^{१४३} त्वं षट् सांख्योऽत्रिराश्विनं । ^{१४४} अयं हि तार्क्ष्यपुत्रः सुपर्णो
यामायनो वोर्ध्वकृशनी ^५ गायत्री बृहती गायत्री सतोबृहती विष्टा-
रपंक्तिः । ^{१४५} इमामिन्द्राण्युपनिषत्सपत्नीबाधनमानुष्टुभं तु पंक्त्यंतं ।
^{१४६} अरण्यान्यैरमदो देवमुनिररण्यानीं तुष्टाव । ^{१४७} अत्रे पंच सुवेदाः
शैरीषिस्त्रिष्टुवंतं । ^{१४८} सुष्वाणासः पृथुर्वैन्यः । ^{१४९} सवितार्चं न्हैरण्यस्तूपः
सावित्रं । ^{१५०} समिद्धो वासिष्ठो मृळीक ^७ आग्नेयं बार्हतमन्ये उपरि-
ष्टाज्ज्योतिषी जगत्युपांत्या वा । ^{१५१} अद्भया अद्भ्या कामायनी आद्भ-
मानुष्टुभं तु । ^{१५२} शासः शासो भारद्वाजः । ^{१५३} ईक्षयंतीर्देवजामय
इंद्रमातरो गायत्रं । ^{१५४} सोमो यमी भाववृत्तमानुष्टुभं तु । ^{१५५} अरायि

^१ MSS.; तु Sây. ^२ W 1, C, I 1, I 2; °धं W 2, Sây. ^३ C, W 1, I 1, Sây.;
विष्टारपंक्ति° corrected by another hand to आद्ये विष्टारपंक्ती on the margin in W 1; आद्ये
विष्टारपंक्ती W 2; आद्या विष्टारपंक्तिः I 2. ^४ W 1, W 2, C, I 2; °क्त I 1, I 3, Sây. All
the MSS omit the visarga. ^५ °कृशानो I 1; cp. M. M., Rīgṣ. vol. vi, p. 28 (var. lect.)
^६ °तार्क्षिनो है I 2; °तार्क्ष्ये W 2. ^७ C, W 1, I 1; मृळीको वासिष्ठ W 2, I 2, Sây.

शिरिंबिठो भारद्वाजोऽलक्ष्मीघ्नं द्वितीयातृतीये^१ ब्राह्मणस्पत्ये
अंत्या वैश्वदेवी । ^{१५६}अग्निं केतुराग्नेय आग्नेयं गायत्रं । ^{१५७}इमा नु
कं भुवन आसः साधनो वा भौवनो वैश्वदेवं द्वैपदं चैष्टुभं । ^{१५८}सूर्यो
नश्चक्षुः सौर्यः सौर्यं गायत्रं । ^{१५९}उदसौ षट् पौलोमी शच्यात्मानं
तुष्टावानुष्टुभं । ^{१६०}तीव्रस्य पंच पूरणो वैश्वामित्रः । ^{१६१}मुंचामि
प्राजापत्यो यक्ष्मनाशनो राजयक्ष्मघ्नमंत्यानुष्टुप् । ^{१६२}ब्रह्मणा षड्
ब्राह्मो रक्षोहा गर्भसंस्त्रावे प्रायश्चित्तमानुष्टुभं हि । ^{१६३}अक्षीभ्यां
विवृहा काश्यपो यक्ष्मघ्नं । ^{१६४}अपेहि पंच प्रचेता दुःस्वप्नघ्नं पंक्त्यंतं
चिष्टुम्मध्यं । ^{१६५}देवा नैर्ऋतः कपोतः कपोतोपहतौ प्रायश्चित्तमिदं^२
वैश्वदेवं । ^{१६६}ऋषभमृषभो वैराजः शाकरो वा सपत्नघ्नमानुष्टुभं
महापंक्त्यंतं । ^{१६७}तुभ्येदं चतुष्कं विश्वामित्रजमदग्नी जागतं तृतीया
लिंगोक्तदेवता^३ । ^{१६८}वातस्यानिली वातायनो वायव्यं । ^{१६९}मयोभूः
शबरः काक्षीवतो गव्यं । ^{१७०}विभ्राड्विभ्राट् सौर्यः सौर्यं जागतमा-
स्तारपंक्त्यंतं । ^{१७१}त्वं त्यमिठो भार्गवो गायत्रं । ^{१७२}आ याहि संवर्तं
उषस्यं द्वैपदं । ^{१७३}आ त्वा षड् ध्रुवो राज्ञः स्तुतिस्त्वानुष्टुभं तु ।
^{१७४}अभीवर्तेन पंचाभीवर्तः । ^{१७५}प्र वश्चतुष्कमूर्ध्वयावार्बुदिर्यावणो
ऽस्तौज्ञायत्रं । ^{१७६}प्र सूनवः सूनुरार्भव आग्नेयमानुष्टुभं द्वितीया
गायत्र्याद्यार्भवी^४ । ^{१७७}पतंगं तृचं पतंगः प्राजापत्यो मायाभेदं जग-
त्यादि । ^{१७८}त्यमू ष्वरिष्टनेमिस्तार्क्ष्यस्तार्क्ष्यं । ^{१७९}उत्तिष्ठतैर्कचाः शिबि-

^१ W 2, I 2, Sây.; द्वितीया तृतीया W 1, C, I 1. ^२ W 2, I 2, Sây.; इदं omitted in W 1, C, I 1. ^३ C, W 1, I 1; वा is added by W 2, I 2, Sây. See Aufrecht, *Rigv.* vol. ii, p. 502, note 2. ^४ द्वितीयं गायत्र्यार्भवी C, Sây. ^५ W 1, W 2, I 2; शिबि° C, I 1, Sây.

रौशीनरः काशिराजः प्रतर्दनो रौहिदश्वो^१ वसुमना आद्यानुष्टुप् ।
^{१६०} प्र ससाहिषे जय ऐंद्रः । ^{१६१} प्रथश्चैकर्चाः प्रथो वासिष्ठः सप्रथो
 भारद्वाजो घर्मः सौर्यो वैश्वदेवं । ^{१६२} बृहस्पतिस्तपुर्मूर्धा बार्हस्पत्यो
 बार्हस्पत्यं । ^{१६३} अपश्यं प्रजावान्प्राजापत्योऽनृचं यजमानपत्नी-
 होचाशिषः । ^{१६४} विष्णुस्त्वष्टा गर्भकर्ता विष्णुर्वा प्राजापत्यो गर्भार्था-
 शीर्लिङ्गोक्तदैवतमानुष्टुभं । ^{१६५} महि सत्यधृतिर्वारुणिरादित्यं स्वस्त्य-
 यनं गायत्रं वै । ^{१६६} वातो वातायन उलो वायव्यं । ^{१६७} प्राग्रये
 पंचाग्रेयो वत्स आग्रेयं तु । ^{१६८} प्र नूनं तृचमाग्रेयः श्येनो जातवेदस्यं ।
^{१६९} आयं गौः सार्षपाज्यात्मदैवतं सौर्यं वा । ^{१७०} ऋतं माधुच्छंदसो
 ऽघर्मर्षणो भाववृत्तमानुष्टुभं तु । ^{१७१} संसं चतुष्कं संवननः संज्ञा-
 नमाद्याग्रेयी तृतीया चिष्टुप् तृतीया चिष्टुप् ॥ ६४ ॥

॥ इति कात्यायनमुनिकृता सर्वानुक्रमणी समाप्ता ॥

^१ रौहिषदश्वो C.

^२ ० देवत० C.

॥ अथ शौनकाचार्यकृतानुवाकानुक्रमणी ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

सर्वं कर्म सफलं^१ यच्च तुष्टेऽतुष्टे न किञ्चित्तमहं नमामि ।
विनायकं गिरिराजेंद्रपुत्रीमहेश्वरप्रियसूनुं घृणाब्धिं ॥१॥
बह्वृचानां जनानां तु शौनकस्य प्रसादतः ।
अनुवाकानुक्रमणीरूपं किञ्चित्प्रवर्ण्यते ॥२॥
पितृदेवर्षिश्चाङ्गेभ्यो^३ ब्राह्मणेभ्यश्च सर्वशः ।
आचार्येभ्यो गुरुभ्यश्च प्रणम्य प्रयतः शुचिः ॥३॥
मधुच्छंदःप्रभृतिभिर्ऋषिभिर्हि तपोबलात् ।
दृष्टानामनुवाकानामृजु^५ वक्ष्याम्यतंद्रितः ॥४॥
सूक्तादि परिमाणं तु संख्यां^६ च क्रममेव च ।
मंडले मंडले चैव यावंतो हि समीरिताः ॥५॥
सूक्तसंख्यानुवाकानां सूक्तानामृक्समाहिता^७ ।
पदाक्षरसमाम्नायं छंदस्येव प्रतिष्ठितं ॥६॥
एकैकमनुवाकं तु खिलानि ब्राह्मणानि च ।
संवत्सरे संवत्सरे पठेदहरहः शुचिः ॥७॥
श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यामुपक्रमः ।
समाप्य तर्पयेद्देवानुषीन्पितृननुक्रमात् ॥८॥

^१ C I; कर्मफलं W I, C. ^२ B, C I; °देवर्षि° C, W I. ^३ °साध्येभ्यो B;
°सिद्धेभ्यो C 209 b, 3 (Weber's Catal. No. 48). ^४ B, C I; मधुच्छंदप्र° W I, C. ^५ °मृजु
B, C 209. ^६ दृष्टानामनुवाकानां संख्यां C 209; आदिं सूक्तपरिमाणं संख्यां क्रममेव च B.
^७ B omits this line.

ऋग्वेदे शैशिरीयायां संहितायां यथाक्रमं ।
 प्रमाणमनुवाकानां सूक्तैः शृणुत शाकलाः ॥९॥
 कखांगिरोऽगस्त्यशुनका विश्वामित्रोऽचिरेव च ।
 वसिष्ठकश्यपवाध्यश्वा जमदग्निरथोत्तरं^१ ॥१०॥
 श्लोकस्यास्य यथासंख्यं^२ सूक्तानि दश वै विदुः ।
 न आ वहाम आ वहाद्य राजसीत्यग्निर्नि च^३ ॥११॥
 समित्समित्सु शोचिवे जुषस्व विश्वतस्तथा ।
 इमां मे अद्य मन्विमा यथर्षिपक्ष आप्रियः^४ ॥१२॥
 वसिष्ठशुनकौ विना समिद्धसर्वपक्षता^५ ।
 जुषस्वादिद्वितीयया तनूनपाद्विरोधिता^६ ।
 यजुःश्रुतौ^७ तथाश्रुतेः समिद्धसूक्तमध्यतः ॥१३॥
 प्रजापतेः पशोः^८ सदा^९ भवेयुरद्य मन्विमाः^{१०} ।
 इतीरितं हि बह्वैर्यथर्षि वेति सूचतः^{११} ॥१४॥

^१ Cp. Nārāyaṇa, on Âsv. Sr. Sûtra III, ii, 7. ^२ C 1; °ख्य W 1, C. ^३ C, C 1;
 °ग्निर्निहितः W 1. ^४ C omits one समित्. ^५ See Ait. Br. II, 4; Sat. Br. III,
 viii, 1, 2; VI, ii, 1, 28; XI, viii, 3, 5; XIII, ii, 2, 14; Kāty. Sr. Sûtra XIX, vi, 12, vii,
 19; Nirukta VIII, 4 sqq.; Roth, Nir., introd. p. xxxvi, Erl. p. 122; M. M., A. S. L.
 pp. 463-466. ^६ Cp. Âsv. Sr. Sûtra III, ii, 6. ^७ जुषस्व द्वितीयया यजू याद्विरोधितां
 W 1, C; जुषस्व द्वितीयया यजू याद्विरोधिः C 1; cp. Âsv. Sr. Sûtra V, i, 21, 22; Haug, note
 on Ait. Br. II, 4; Roth, note on Nir. VIII, 7. ^८ C 1; श्रुतो W 1, C. See Vâg. Sanh.
 XXIX, 27; Taitt. Br. III, 6, 3. ^९ यथो W 1; यशो C; यज्ञः C 1. ^{१०} यदा C 1.
^{११} Âsv. Sr. Sûtra III, ii, 8; Roth, note on Nir. VIII, 5; Sây. on Rîgv. X, 110, introd.
^{१२} Âsv. Sr. Sûtra III, ii, 7.

अग्निमीळे चिसूक्तस्तु सुरुषैर्द्र चतुःसूक्तौ¹ ।
 अग्निं सोमानमित्येतौ षट्पौ कस्येति सप्तकः ॥ १५ ॥
 त्वमग्ने पंचकं विद्यात् प्र वो यद्दमयाष्टकं ।
 अग्ने विवस्वदभि त्वं नू चित्ते सप्तकास्त्रयः ॥ १६ ॥
 पश्चा न नवकं विद्यादुपप्रयंतो दशैकं च² ।
 खैलिकानामनादेशोऽस्मिन्यंथेऽनुवाकानां³ ॥ १७ ॥
 यस्तु चर्चायते वेदे तस्य संख्येति नः⁴ श्रुतिः ।
 प्र ये शुभंते नवकमिमं⁵ द्वादशकं विद्यात्⁶ ॥ १८ ॥
 इंद्रं मित्रं दशैवाथ नासत्याभ्यां तु पंचकं ।
 कदित्था षट् परः सप्ताग्निमा त्वा जुवः षट्⁷ ॥ १९ ॥
 वेदिषदे सप्तदशाबोधीत्यष्टौ सूक्तानि⁸ ।
 कया चिपंचसूक्तस्तु युवोर्द्वादशकं विद्यात्⁹ ॥ २० ॥
 इत्याद्ये मंडले दृष्टाश्चत्वारो विंशतिश्चैव¹⁰ ।
 गौतमादौशिजः कुत्सः परुच्छेपादृषेः परः ।
 कुत्साहीर्घ्यतमा इत्येष तु बाष्कलकः क्रमः¹¹ ॥ २१ ॥

¹ B, C; चतुष्कौ corrected by the same hand to चतुःसूक्तौ W 1; चतुष्कौ W 2, C 1, I 4.
² B, W 1, C 1; उपप्रयंतो दशैवं च C; विद्यादुपैकादशकं तथा W 2, I 4. ³ See Ind. Stud. III, p. 251; Max Müller, A. S. L., pp. 218, 222, 230; Rîg-veda, vol. ii, p. xxxiii; Meyer, Rîgvidhānam, p. xx. ⁴ B, W 1, C, C 1; अनुवाकानामिह स्मृतः W 2, I 4. ⁵ The visarga is added above the line in W 1; न W 2, C, C 1, I 4, B. ⁶ °मिदं I 4. ⁷ W 1, C, C 1; विदुः W 2, I 4; °के विदुः B. ⁸ W 1, C, C 1; जुवश्च षट् W 2, I 4. ⁹ W 1, C, C 1, B; °येषोऽष्टसूक्तकः W 2, I 4. ¹⁰ B, C, C 1, W 1; विदुः W 2, I 4. ¹¹ B, W 1, C, C 1; °तिस्तपैव I 4; °तिस्तथा W 2. ¹² क्रमात् C 1.

त्वं यो गणानामा ते दश तृतीय एकादशास्त्रयः परे ।
 सोमस्य मा तवसं द्वादशोक्तं प्र वो देवायेति सप्तदशकं तु विद्यात् ॥ २२ ॥
 इच्छन्ति त्वा नवेदं मतिस्त्रिपंचको नवक इमं महे ।
 त्वां ह्यग्ने दश भद्रं यन्नस्त्वेकादशकावुभाविमौ ॥ २३ ॥
 त्रयोदशायं प्र ऋभुभ्य ईरितोऽयं पिबेत्येष चापि त्रयोदश ।
 अबोध्यग्निः समिधा चतुर्दशातः परोऽष्टादशकः प्र वेधसे ॥ २४ ॥
 महि महे द्वादशको विदास्तथा रुद्रासः षोडश^१ यत्त्रिपंचकः ।
 त्वं ह्यग्ने पंचदश त्वमष्टौ वृषा मदो विंशतिर्यो रयिवस्तु षट्^३ ॥ २५ ॥
 द्विषद्दुवे^४ स्तुषेऽथ^५ द्विसप्तकः षष्ठः षष्ठे मंडले योऽनुवाकः ।
 अग्निं नरः सप्तदशाथ षोडश^६ त्वे ह^७ प्र शुक्रा द्यधिका तु विंशतिः ॥ २६ ॥
 क ई व्यक्ताः पंचदशोना विंशतिरप^८ स्वसुः पंचदश प्र वीरया ।
 मा चिन्महाँ इंद्र इंद्रः सुतेषु पंचाथ सप्ताष्ट वयं द्विपंचकः ॥ २७ ॥
 यो यजाति द्वादशेमे ह षट्कोऽग्ने दशैकादशको य इत्युत^९ ।
 त्रयोदशा नू न इंद्र क्षुमंतमतः^{१०} परो दशको गौर्धयत्ययं ॥ २८ ॥
 स्वादिष्टया अष्टसूक्तः पवस्व चिंशत्सषट्कः परः सप्तकोऽया^{१२} ।
 प्राष्टादशैकादशकः^{१३} प्र तेऽस्य प्रेषा सप्तैकादशकः सखायः ॥ २९ ॥

^१ C I, W 2, I 4; षोडश W I, C, B.^२ C I; यत्त्रि° W I, C, B; यस्त्रि° W 2; यत् I 4.^३ रयिवः षट् B.^४ षट्दुवे B, C I, W 2; षट् दुवे W I, C.^५ द्विः षडस्तु य (sic) I 4.^६ B, C I, W 2, I 4; षोडश W I, C.^७ W I, C, C I; त्वे ह यत् W 2, I 4, B.^८ B;^९ दश ... ऊना विंश° W I, C, C I; °दशैकोनविंश° W 2; पंचदशको नु विंशतिपः (sic) I 4.^{१०} B, W I, C, C I; इत्यथ W 2; इत्या I 4.^{११} B, W 2, I 4; इंद्र ... ऋतः W I, C, C I,omitting क्षुमंतं. ^{१२} Cp. Meyer, *Rigv.* p. xxvii, note 1. ^{१३} इयाः W 2, I 4. ^{१४} B, W 2,

I 4; °कादश W I, C, C I.

अये बृहन् षोडशं कस्त्योदश त्वष्टा प्र देवचेति चाष्टादशाच्छ² ।
 अष्टाविदं षोडशं कस्तु भद्राः सत्येन षट् सं नवेन्द्र चयोदश ॥३०॥
 तमस्य द्यावापृथिवी अष्टकः परस्त्योविंशतिर्नासदासीत् ।
 ऋग्वेदांत्यो द्वादशकोऽनुवाकश्चत्वारिंशच्छास इत्येति चास्मिन्³ ॥३१॥
 आद्ये⁴ चतुर्विंशतिर्हानुवाका अतः⁵ परं मंडलं यच्चतुष्कं⁶ ।
 द्वे पंचके त्रीणि षट्कानि चैव दशाष्टमं सप्त नवमं द्वादशांत्यं⁷ ॥३२॥
 एकाधिका स्यान्नवतिः शतं च वदंति वै मंडलमादितो यत् ।
 चत्वारिंशत्त्रीणि चाहुर्वितीयं सूक्ते च षष्टिं च तृतीयमाहुः ॥३३॥
 अष्टापंचाशदपि यच्चतुर्थं सप्ताधिकाशीतिरतः परं स्यात् ।
 पंचाधिका सप्ततिरुत्तरं तु चत्वारि वासिष्ठमथो शतं च ॥३४॥
 द्वे चैव सूक्ते नवतिं च विद्यादथाष्टमं नवमं वै शतं स्यात्⁸ ।
 चतुर्दश त्वाहुरथाधिकान्यप्याद्ये⁹ यदुक्तं दशमे तथैव ॥३५॥
 एतत्सहस्रं दश सप्त चैवाष्टावतो बाष्कलकेऽधिकानि¹⁰ ।
 तान्पारणे शाकले शैशिरीये¹¹ वदंति शिष्टा न खिलेषु विप्राः¹² ॥३६॥
 पंचाशीतिर्दशतये¹³ऽनुवाका दृष्टाः पुराणैर्ऋषिभिर्महात्मभिः ।

¹ C I, W 2, I 4; षोडशं W I, C, B. ² दशाच्छ दशाष्ट W 2; दश I 4. ³ B, W 2; छास इत्या चास्मिन् W I, C, C I; चत्वारिंशच्छास इत्येति चास्मिन् ऋग्वेदाते द्वादशकोऽनुवाकाः (sic) I 4.
⁴ आद्यं B. ⁵ अतिरिहानुवाका अंतः I 4. ⁶ B, W 2, C I, I 4; यत् . . . अतः परं मंडलं चतुष्कं W I, C. ⁷ च added in W I, C, C I. ⁸ W 2 and I 4 omit 33, 34, 35 a.
⁹ कानि त्वाद्ये B. ¹⁰ B, W I, C, C I; बाष्कलकोऽधिकारे W 2; बाष्कलाधिकारो I 4.
¹¹ पारण्ये शाकले शैशिरीय W 2; तान्पारणे शाकले शैशिरे तु I 4. ¹² B, W I, C, C I; शैशिरीया वदंति शिष्टानखिलेषु विप्रा इति पठंत्ये Shadg.; see Max Müller, Rig-veda, vol. ii, p. xxxiii; Weber, Ind. Stud. III, 253; Meyer, Rigvidh. p. xxvii. ¹³ B, W 2; दशतये W I, C, C I, I 4.

यस्तानृग्विद्दे चैवाप्यधीते स नाकपृष्ठं भजते ह^१ शश्वत् ॥३७॥
 अध्यायानां चतुः षष्टिर्मंडलानि दशैव तु ।
 वर्गाणां तु सहस्रे द्वे संख्याते च षट्कुक्षरे^२ ॥३८॥
 सहस्रमेतत्सूक्तानां निश्चितं खैलिकैर्विना ।
 दश सप्त च पठ्यन्ते संख्यातं वै पदक्रमं ॥३९॥
 एकर्च एकवर्गः^३ स्यादेकश्च नवकस्तथा ।
 द्वौ वर्गौ तु^४ बृचौ ज्ञेयौ त्र्यूनं तृचशतं स्मृतं^५ ॥४०॥
 चतुष्कं शतमेकं च चत्वारः सप्ततिस्तथा ।
 पंचकानां सहस्रं तु द्वे च सप्तोत्तरे शते^६ ॥४१॥
 त्रीणि शतानि षट्कानां चत्वारिंशत् षट् च^७ वर्गाः ।
 शतमूनविंशतिः^८ सप्तकानां न्यूना^९ षष्टिरष्टकानां ॥४२॥
 ऋचां दश सहस्राणि ऋचां पंचशतानि च ।
 ऋचामशीतिः पादश्च पारणं संप्रकीर्तितं^{१०} ॥४३॥
 अर्धर्चानां सहस्राणामेकविंशतिकं तथा ।
 शतद्वयं तु द्वाविंशत्सपादं मुनिभिः पुरा ॥४४॥
 शाकल्यदृष्टे पदलक्षमेकं सार्धं च^{१०} वेदे त्रिसहस्रयुक्तं ।
 शतानि चाष्टौ दशकद्वयं च पदानि षट् चेति^{११} हि^{१२} चर्चितानि ॥४५॥

^१ B, C 1, W 2, I 4; भजेतेह W 1, C.

^२ Ind. Stud. III, 254.

^३ ० गी स्यात् MSS.

^४ B, C 1, W 2, I 4; तु omitted in W 1, C.

^५ शते omitted in I 4.

^६ B; षट्कुक्षरे W 1,

C, I 4; षट्कुक्षरे C 1; चत्वारिंशत् षट्कुक्षरे W 2; cp. Ind. Stud. X, 133, note 1.

^७ C 1;

शतमूनं विंशतिः W 1, W 2, C, I 4; शतमूनविंशतिकं B.

^८ त्र्यूनं द्विषष्टिर^० B.

^९ पादश्चेतत्पारायणमुच्यते I 4; see Ind. Stud. III, 256.

^{१०} च omitted in C 1.

^{११} चर्चे

दश W 2, I 4.

^{१२} C 1; च B; no particle in the other MSS.

एकं च शतसहस्रं दश च सहस्राणि सप्त^१ शतानि चर्चापदानि
ज्ञेयानि पदानि चान्यानि चत्वारि। चत्वारि वाव^२ शतसहस्राणि
द्वाविंशच्चाक्षरसहस्राणि द्वाविंशच्चाक्षरसहस्राणि ॥

॥ इत्यनुवाकानुक्रमणी समाप्ता ॥

^१ च added in B.
particle in C 1.

^२ B; वा च W 1, C; च W 2; चत्वारिंशत्सहस्राणि I 4; no

॥ अथ छंदःसंख्या ॥

एकपंचाशदृग्वेदे गायत्र्यः शाकलेयके ।
 सहस्रद्वितयं चैव^१ चत्वार्येव शतानि तु ॥ १ ॥
 त्रीणि शतानि सैकानि चत्वारिंशत्तयोष्णिहः ।
 अनुष्टुभां शतान्यष्टौ पंचाशत्पंचसंयुता ॥ २ ॥
 बृहतीनां शतं ज्ञेयमेकाशीत्यधिकं बुधैः ।
 शतानि त्रीणि पंक्तीनां द्वादशाभ्यधिकानि तु ॥ ३ ॥
 पंचाशत्त्रिष्टुभः प्रोक्तास्त्रिष्टुभश्चैव ततोऽधिकाः ।
 सहस्राण्येव चत्वारि विज्ञेयं तु शतद्वयं ॥ ४ ॥
 चत्वारिंशत्तथाष्टौ च तथा चापि शतत्रयं ।
 जगतीनामियं संख्या सहस्रं तु प्रकीर्तितं ॥ ५ ॥
 दशैवातिजगत्योऽपि तथा सप्त न संशयः ।
 शक्योऽपि तथैवोक्तास्तथा नव विचक्षणैः^३ ॥ ६ ॥
 नव चैवातिशक्यैः षष्ठयः प्रकीर्तिताः^४ ।
 अशीतिश्च चतस्रश्च^५ तथात्यष्टिञ्च^६ स्मृताः ॥ ७ ॥
 धृतिद्वयं^७ विनिर्दिष्टमेकातिधृतिरेव च ।
 एकपदास्तु षट् प्रोक्ता द्विपदा दश सप्त च ॥ ८ ॥

^१ वैव W २. ^२ Weber, Ind. Stud. VIII, p. 51 note. ^३ I ५; नवति च चक्षणेः W २.
^४ W २; षष्ठयः परिकीर्तिताः I ५. ^५ अशीतिश्चतस्रश्च W २; अशीतिश्च चतस्रश्च I ५.
^६ °ष्टिञ्चः W २, I ५. ^७ धृतिद्वयं W २, I ५.

प्रगाथा बार्हता येऽच तेषां शतमुदाहृतं ।
चतुर्नवतिरेवोक्तास्तद्धृचांस्वसंशयः ॥९॥
काकुभानां तु पंचाशद्विज्ञेया पंचसंयुता ।
महाबार्हत एवैक एवं सार्धं शतद्वयं ॥१०॥
एवं दश सहस्राणि शतानां तु चतुष्टयं ।
ऋचां द्वाधिकमाख्यातमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥११॥

॥ इति छंदःसंख्या समाप्ता ॥

॥ अथ षड्गुरुशिष्यकृता वेदार्थदीपिका सर्वानुक्रमणीवृत्तिः ॥

१, १. अथेति मंगले प्रस्तावे वा । ऋगंशाहुत्यादृग्वेदः । तत्राद्याये सम्यग्भासयुक्ते खि-
लरहिते शाकलके । शाकल्योच्चारणं शाकलकं । तत्रादिः प्रतीकं । ऋक्संख्या च्चामेकत्वादिः ।
ऋषिद्वेष्टा । ऋषयोऽनागतातीतवर्तमानार्थवेदिनः । अर्तः सनोतेष्ट ऋषिशब्दो निरुच्यते^१ । दाना-
दिसर्वैकल्याणगुणयोगी पचाद्यज् देवः । देवास्तलंतात् स्वार्थे अण् देवतं । छंदः पापेभ्यश्छादनात्^२ ।
छादयंतोह वा एनं छंदांसि पापात्कर्मण^३ इति श्रुतेः । षष्ठीसमासगर्भो द्वंद्वसमासः । सूक्तानां हि
प्रतीकादि । अत्र च्युत्यकः^४ । आनुपूर्व्या प्रतिपाद्यानुक्रमिष्यामः । ननु च । एको हि शौनका-
चार्यशिष्यो भगवान् कात्यायनः । कथं बहुवचनं ॥

उच्यते । व्याख्येयार्थबहुत्वेन बहुमानेन चात्मनः ।

व्याख्यार्वात्मन्यपारोप्य बहुत्वं तु प्रयुज्यते^५ ॥

यथा हि निधमासाद्य प्रयुंजानस्तु दृश्यते ।

एते वयं समृद्धार्थो देवोऽस्मासु प्रसीदति ॥

इत्येतेन सर्वबहुवचननिर्देशः प्रतिपादितः । यथोपदेशं । शौनकोपदेशानुक्रमणीदशकाश्वलायनो-
पदेशसूत्रगृह्यचतुर्थारण्यकानतिक्रमेण^७ । अथ सर्वानुक्रमण्यारंभसंबंधेऽज्ञानदोषसंकीर्तनेन तदारंभं
समर्थयते ॥

२. अग्निहोत्रादि विश्वसृजामयनांतं श्रुतिविहितं कल्पसूत्रे व्याख्यातं कर्म श्रौतं । निषेकादि
श्माशानांतं स्मृतिगृह्यविहितं स्मार्तं सदाचारादि कर्म । प्रशब्द आदिकर्मणि । प्रसिद्धिः फलप्रदानं ।
एतज्ज्ञानमिति छंदसं व्यत्ययाच्छंदोवज्रावाच्छंद एव वा । एतस्माज्ज्ञानादृत इति यावत् । प्रकृतत्वात्
सर्वानुक्रमणीगतं ज्ञानं । अस्माज्ज्ञानादृते श्रौतस्मार्तकर्मणोः फलप्रदानसंभवाय^८ वादोऽपि नास्ति ।
अप्याद्यज्ञानेन संवर्कटकत्वाद्यागकंटकत्वाच्चानधिकृतत्वात् सर्वत्रैव । तथा हि स्पर्धते ॥

अविदित्वं ऋषिं छंदो देवतं योगमेव च ।

योऽध्यापयेज्जपेद्वापि^९ पापीयान्नायते तु सः ॥

^१ Cp. Nirukta, II, 11, where it is derived from दृश्. ^२ Cp. Nirukta, VII, 12 ;
Ind. Stud. VIII, pp. 3-8. ^३ Cp. Sâyana, M. M., Itigv. vol. i, p. 44, line 5 ; Sat.

Br. VIII, 5, 1, 1 ; Khandogya Up. I, 4, 2. ^४ Pân. VI, 1, 128 ; W I ; तत्र चिरितुक्तेः

the other MSS. ; in all the MSS. the words come between अनुक्रमिष्यामः and ननु च ।

^५ व्याख्याम् W I ; व्याख्याता the others. ^६ W I ; प्रयुंजते the others. ^७ W I ;

शौनकोपदेशानतिक्रमेण only in the other MSS. ; cp. M. M., A. S. L., p. 234. ^८ °प्रदा-

नांतत् ° W I. ^९ MSS. ; also Sâyana, who quotes this and the next two slokas,

PP. 43, 44 ; cp. also Burnell, Ârsheya Br., p. 4 ; आध्यापयेज्जपेद्वापि W I only.

अपि चोक्तं । अष्टिच्छन्दोदेवतानि ब्राह्मणार्थं खराद्यपि ।
 अविदित्वा प्रयुज्जानो मन्त्रकण्ड उच्यते ॥
 अन्यत्राप्युक्तं । खरो षण्णोऽष्टरं मात्रा विनियोगोऽर्थं एव च ।
 मन्त्रं जिज्ञासमानेन वेदितव्यं पदे पदे ॥
 इत्यस्य श्लोकस्यार्थः खरादियुक्तः ॥
 मन्त्राणां देवतं छन्दो निरुक्तं ब्राह्मणानृषीन् ।
 कृत्तद्धितादींश्चाशान्वा यजंतो यागकण्डकाः ॥
 इति च । कण्डकाः पीडकाः कण्टयतीति¹ निरुक्तितः । अपि च नृसिंहपुराणे ।
 श्रुत्यादिकं परिज्ञाय यजन्यश्मन्तं द्वितः ॥
 अक्तं च महाभारते² ।
 अन्वारि कर्मण्यभयप्रदानि भयं प्रयच्छंत्ययथाकृतानि ।
 मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥
 इत्येतदशस्य सर्वकर्मनैष्क्यत्यदोष उक्तः ॥ अथ त्रिदुषः फलमाह ॥
 ३. ब्राह्मणं विधायकं च स्तावकं च कर्मणां । आर्षेयमृषिदर्शनं । इतश्चानिज³ इत्येवमृषिप-
 दात् ढक् ॥
 अपत्यषट्पेरिष्टं⁴ मन्त्रदर्शनमित्यतः ।
 अपत्यादप्युषेरिष्टं⁵ खलु मन्त्रस्य दर्शनं ॥
 अशपञ्चैतश्⁶ श्रुतिः पुत्रं मन्त्रविगर्हकं⁷ ।
 प्रह्लादः पुत्रमशपञ्चेद्वेदार्थदूषकं ।
 महाबलिर्मतोऽपत्यप्रत्ययो दर्शने मत्तः¹⁰ ॥
 किं च । श्रुतिर्मेचदृशं वेदपितरं मन्यते यतः¹² ।
 तद्वसिष्ठासः पितृवद्वाचमक्त¹³ लिंगतः ॥
 छन्दो गायत्र्यादि । तद्योगाद्वि वेदः । देवतविद् इंद्रादिवित् । यथावज्ज्ञाता । सापेक्षत्वेऽपि गम-
 कत्वात्समासः । मन्त्राणां विहितानां पदार्थानामनुष्ठानकाले स्मारकतया मननसाधनभूतानां विनि-

¹ कंतापयतीति W I; cp. Nirukta, IX, 32. ² Mahābh. I, 3623. ³ Pān. IV, i, 122. ⁴ W I, I 4; अपत्यं चेदुषेदृष्टं I 2, P I, P 2. ⁵ अपत्यम् वेदुष्टं I 2, P 2. ⁶ I 2, I 4, P 2; वेतश् W I, P I. ⁷ W I; विगर्हितं the other MSS. ⁸ पौत्रम् W I. ⁹ I 4, P I; महाबलम् W I, I 2, P 2. ¹⁰ यतः W I. ¹¹ तमुक्थौ श्रुतिर् I 2, P 2; कथम् श्रुतिर् P I; किं च । श्रुतिं W I, I 4; वेदपितरं P I (not वेदः पितरं W I, I 4; वेद omitted in I 2, P 2) must be read in order to make sense of this passage in the Bri. Dev., from which this line is quoted. ¹² See, in comm. to Mand. V, 61, Itihāsa of Śyāvasva (śloka 10), quoted by Shadg. from the Bri. Dev. ¹³ Rīg. X, 66, 14 (author, Vasukarna).

योज्यवेदभागानां संबंधिनां ब्राह्मणादीनां ज्ञाता । याजनाध्यापनाभ्यां । करणाभ्यासाभ्यां । श्रेयः प्रश-
स्यत्तमब्रपुत्रादिमोक्षांतं फलं । अधिगच्छतीति पाठादाधिक्येन गच्छति लभते । अपाशं निंदति ॥

४. एताभ्यां याजनाध्यापनाभ्यामनेवविदः सर्वानुक्रमण्यस्त्यैव पुनर्यातयामाणि । यातः प्राप्तो
यामः फलरक्षाविषयमौदासीन्यं यैस्तानि यातयामाणि । नास्य तारका वेदा इत्यर्थः । अपवा
यातयामो जीर्णे भुक्तोच्छिष्टेऽपि चेति निबंधौ^२ । जीर्णे भुक्तोच्छिष्टे वात्तादौ वर्तते । यातयामशब्दो
निरसत्वादिसाम्याच्छंदःसु वर्तते । छंदसि वेदाः । भवंति संपद्यन्ते ॥

५. अत एवानेवविद् स्यात्तुं वृक्षादिजातिमृच्छति प्राप्तोति । वा खलु । गते नरके कूपे पंक-
वारिमध्ये मत्स्यमंडूकच्छपादिजातिषु पातयते । अधश्चात्यते । कैः । देवैः^३ । यद्देवा देवहेलनम्^४
अपभर्ता रपसो दैव्यस्येति^५ श्रुतेः । प्रवीयते वा । कदाचिदपि न वेदोक्तमायुर्भजते ॥

उक्तं हि । अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् ।

आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्षिप्राप्तिर्भासति ॥

इति भगवता मनुना^६ । पापीयान् भवतीति । दस्युस्तेच्छादिजातिषु जायते । इति विज्ञायते । इत्येवं
सामवेदार्थब्राह्मण आह्नातं^७ । विज्ञायते विशेषेण ज्ञायतेऽवगम्यते सर्वमहर्षिभिः ॥

अतो महर्षयः सर्वे वेदविदो इति स्थिताः ।

अधीयते कर्षयति देहं मृत्युं न भुंजते ॥

इति सर्वानुक्रमण्यारंभः समर्थितः ॥

२, १. अपेति प्रस्तावे । सामान्येनर्षयः प्रसूयन्ते । अथ ऋषय इति । ऋषयः^८ ॥

२. आद्यमंडलस्था ऋषयः शतर्चिन इति संज्ञिताः । ऋचां शतं शतर्चं । आद्यस्यर्चं ऋक्शतयोगेन
छद्मिन्यायेन शतर्चिनः सर्वे । ब्राह्मिकेऽपि शतोक्तिर्बाहुल्यात् ॥

उक्तं हि । शतर्चिसंज्ञा विज्ञेया साद्यमंडलदर्शिनः ।

ददर्शदौ मधुच्छंदा ब्राह्मिकं यदृचां शतं ॥

तत्साहचर्यादन्येऽपि विज्ञेयास्तु शतर्चिनः ।

अच्छद्मिनाश्छद्मिण्यैकेन यथा वै छद्मिणोऽभवन् ॥

नासदासीयात्^९ पूर्वं महामूक्तं परं क्षुद्रमूक्तं । मूक्तदर्शित्वादंते दशमे मंडले स्थिता ऋषयः क्षुद्रमूक्त-
महामूक्तनामानः । द्वितीयादिनवमतिषु मध्यमेषु मंडलेषु स्थिता माध्यमनामान ऋषयः ॥

३. अथ परिभाषते । एवंभूतस्यर्षेर्गोत्रानुक्तौ तर्मागिरसं विद्यात् सर्वानुक्रमणीजिज्ञासुरव-
गच्छेत् । ब्रह्मर्षिमिति । अन्धमेधनृमेधतरंतपुरुषमीदृहादिराजर्षिनामसु मा भूत् । अस्त्रियमिति ।

^१ W 1; अरसो रक्षा^० I 2, P 2; उपरामो रक्षा^० P 1; उपरमः फलरक्षा^० I 4. ^२ Not
in Yāska's Nighantu. ^३ वेदैः W 1, I 4; दोषैः I 2, P 1, P 2. ^४ Ath.-veda VI, 114.
^५ Rīg. II, 33, 7. ^६ Manu V, 4. ^७ Ārsheya Br. I, 1; see M. M., A. S. L.,
p. 226, note 2. ^८ Pān. VI, 1, 128. ^९ Rīg. X, 129.

उच्यते इत्यर्थः । अर्थः फलमन्नुवादिमोक्षांतं । अर्थमात्मा-
धीनं कर्तुमिच्छंतो मधुच्छंदःप्रभृतयः संवननांता ऋषयो देवताः मूकहविर्भगिनीश्छंदोभिगीयव्या-
दिभिरुपायभूतैस्तद्युक्तां वैश्वामित्रायन् । अत्रयागच्छन् । अर्थस्य प्राप्तावयमेवोपाय इति दृढसंकल्पः ।
यादृगिव वै देवेभ्यः करोति तादृगिवास्मी देवाः कुर्वेति । भद्रा इंद्रस्य रातयः^३ स्तोत्राणामुत भद्रकृत्^४ य
इंद्राय मुनवामेत्याह^५ येयामिंद्रस्ते जयंति^६ अथ स्तोमेभी रुद्रं दिषीय^७ न मृषा आतं यद्वंति देवाः^८
यत्कामास्ते जुहुमस्तत्रो अस्तु^९ भुवासो अस्य कीरयो जनासः^{१०} पूषन्तव व्रते वयं न रिष्येम कदा चन^{११}
न स जीयते मरुतो न हन्यते^{१२} न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंह^{१३} इत्यादिश्रुतिशेतेभ्यः समाश्रि-
तरक्षयं देवाः कुर्वतीति दृढबुद्धयः प्रामवंत इत्यर्थः ॥ देवता अभ्यधावन्निति प्रसंगादेवता आह ॥

८. उक्तं च । ऋषिर्दर्शनादिति^२ ॥

९. तेन वाक्येन यत्प्रतिपाद्यं वस्तु सा देवता ॥

१०. अथर्षिच्छंदोदेवतानां संबंधमाह । अर्थः फलमन्नुवादिमोक्षांतं । अर्थमात्मा-
धीनं कर्तुमिच्छंतो मधुच्छंदःप्रभृतयः संवननांता ऋषयो देवताः मूकहविर्भगिनीश्छंदोभिगीयव्या-
दिभिरुपायभूतैस्तद्युक्तां वैश्वामित्रायन् । अत्रयागच्छन् । अर्थस्य प्राप्तावयमेवोपाय इति दृढसंकल्पः ।
यादृगिव वै देवेभ्यः करोति तादृगिवास्मी देवाः कुर्वेति । भद्रा इंद्रस्य रातयः^३ स्तोत्राणामुत भद्रकृत्^४ य
इंद्राय मुनवामेत्याह^५ येयामिंद्रस्ते जयंति^६ अथ स्तोमेभी रुद्रं दिषीय^७ न मृषा आतं यद्वंति देवाः^८
यत्कामास्ते जुहुमस्तत्रो अस्तु^९ भुवासो अस्य कीरयो जनासः^{१०} पूषन्तव व्रते वयं न रिष्येम कदा चन^{११}
न स जीयते मरुतो न हन्यते^{१२} न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंह^{१३} इत्यादिश्रुतिशेतेभ्यः समाश्रि-
तरक्षयं देवाः कुर्वतीति दृढबुद्धयः प्रामवंत इत्यर्थः ॥ देवता अभ्यधावन्निति प्रसंगादेवता आह ॥

८. ऋषयः निवसंत्यत्रेति पृथिवी क्षितिः । भूमिस्वर्गयोरेतरा मध्येऽमूर्ततयानुपलंभादंतरा खांत-
मिदं वैश्वमंतरिक्षं । क्रीडादानादिसंयुक्ता नित्यतृप्ता अत्रासत इति द्यौः स्वर्गः । सूर्यो नो दिवस्यातु
वातो अंतरिक्षादग्निर्नः पार्थिवेभ्यः^{१५} तमू अकृषन् चेधा भुवे कं^{१६} बहुधा वदंत्यग्निं यमं
मातरिष्णानमाहुर^{१७} इति लिङ्गाक्षिप्त एव देवताः । अग्निगृहपतिरिति हेतु आहुरित्यादितश्च ॥

९. उक्तमदेवतायोगितया व्याहृतीः प्रस्तौति । देवता इत्येवमुक्तत्वादुक्तदेवतासंबन्धिन्यः प्रोक्ताः ॥

१०. भूरादीनां समस्तानामिति दर्शनादेवतेति शेषः ॥

११. सोमिति शब्दः सर्वदेवताभिधायित्वेन सर्वदेवतः । ओंकारः परमेष्ठिनं वाभिधत्ते । परम
उत्कृष्टतमे स्थाने तिष्ठतीति परमेष्ठी । ब्राह्मो वेत्तेव । ब्राह्मदेवतो वोंकारः । देवो वा । देवदेवतो
वोंकारः । शरीरवर्तिप्रत्यगात्मनोऽभिधायको वोंकारः । प्रासंगिकं समाप्य प्रकृतमनुसरति ॥

१२. बृहदेवतायां^{१८} निरुक्ताशास्त्रव्याख्येयदेवताकांडे च पृथिव्यादिस्थानभेदेन पठ्यमाना अन्य
देवतास्तन्निभृतयः । अग्न्यादीनां विभृतयो विकृतय इत्यर्थः ॥

तथा हि । आद्यं नैषंदुर्कं कांडं द्वितीयं नैगमं तथा ।

तृतीयं दैवतं चेति समाप्तायस्त्रिधा स्थितः ॥

^१ Cp. sūtra on III, 13, 14 and IX, 71. ^२ Nirukta, II, 11. ^३ Rīg. VIII, 62, 1.
^४ VIII, 14, 11. ^५ IV, 25, 4. ^६ VIII, 16, 5. ^७ II, 33, 5. ^८ I, 179, 3.
^९ X, 121, 10. ^{१०} VII, 100, 4. ^{११} VI, 54, 9. ^{१२} V, 54, 7. ^{१३} III, 59, 2.
^{१४} Cp. Nirukta, II, 10. ^{१५} Rīg. X, 158, 1. ^{१६} X, 88, 10. ^{१७} I, 164, 46.
^{१८} Bri. Dev. I, 69-85.

गौराद्यपारंपर्येतामाद्यं नैयंतुकं मतं ।
जहाद्युत्थमृषीसांतं नैगमं संप्रचक्षते ॥
अग्न्यादिदेवपर्यंतं देवताकांडमुच्यते ।
तत्राग्न्यादिदेवर्जैर्हृत्यंतः क्षितिगतो गणः ॥
वाय्वादयो भर्गाताः⁵ स्युरंतरिक्षस्थदेवताः ।
सूर्यादिदेवपर्यंतं द्युस्थानदेवता इति ।
गौरादिदेवपर्यंतं समाप्तायमधीयते⁷ ॥

बृहदेवतायामपि निर्यंतुषत् । ननु च । अन्याश्च देवताः संति बह्व्यः । नेत्याह ॥

१३. हीति प्रसिद्धौ । वृत्रवधसमाश्रितरक्षयवर्षेणदहनपवनपचनद्योतनादिव्यापारभेदात् पृथग्ना-
मानः पृथक्स्तवा बहुरूपाश्च ता एव तिष्ठो देवता भवन्ति । तथा हि । नामानि ते शतश्रुतो
विष्वाभिर्गीभिरीमहे⁸ इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते⁹ नहि नु ते महिमानः समस्य¹⁰ न ते महि-
त्वमन्वसुर्वन्ति¹¹ भुवनस्य पितरं गीर्भिराभिः¹² आस्य जानंतो नाम चिद्विवक्तन¹³ यस्येमे
हिमवंतो महित्वा¹⁴ सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधि भूम्याम्¹⁵ इत्यादिश्रुतिशतेभ्यः । अभिधानं
नाम गुणावच्छिन्नं । गुणसंकीर्तनं स्तुतिः ॥

उक्तं हि । स्तुतिः स्तुत्यप्रभावोक्तिः स्तोतृभिस्तु सभक्तिका ॥

१४. एका वा देवता न तिष्ठः । तस्या नाम महानाम्नेति च । श्रूयते हि । तस्य नाम महदश
इति । आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीदिति¹⁶ । कः स एक इत्याह ॥

१५. उक्तचिकित्सिकः सूर्यो यः स एक इति वेदविदो वदन्ति । एतमेव बह्वृचा महसुक्ये मीमांसंत
इत्यारण्यकश्रुतेः¹⁷ । अथोक्तमर्थमुपपादयति ॥

१६. स सूर्ये सर्वे इति नेध्यायकाः¹⁸ पठन्ति प्रमाणत्वेन ॥

१७. क्षुधिया कुत्सेन मंत्रेण वा तदर्थैरुपमुक्तं प्रतिपादितं । पुराणे च ।

दिप्यं ज्योतिः सलिलपवनैः पूरयित्वा त्रिलोकीं ।

एकीभूतं पुनरपि च तत्सारमादाय गोभिः ॥

अंतर्लीनो विश्वसि वसुधां तद्वत्तः सूर्यसेऽन्नं ।

तच्च¹⁹ प्राणास्त्वमिति जगतां प्राणभृत्सूर्य आत्मा ॥

इति । जगतो जंगमस्य । तस्युपः स्थावरस्य ॥

¹ Adhyāyas 1-3. ² Adhy. 4. ³ Adhy. 5. ⁴ §§ 1-3. ⁵ §§ 4-6.
⁶ § 6. ⁷ See P. M., Rigv. vol. i, p. 38; A. S. L., p. 155 and p. 157, note. ⁸ Rigv.
III, 37, 3. ⁹ VI, 47, 18. ¹⁰ VI, 27, 3. ¹¹ VII, 99, 1. ¹² VI, 49, 10.
¹³ I, 156, 3. ¹⁴ X, 121, 4. ¹⁵ Vāg. Samh. XVI, 53, 54. ¹⁶ Ait. Âr. II, 4, 1;
cp. M. M., Upanishads, Sacred Books of the East, vol. xv, p. xvii. ¹⁷ Ait. Âr. III, ii,
3, 12. ¹⁸ [शेतेरेयकाः]; I 2, P 1, P 2; स सूर्यः स्वर्गं यतयारण्यकं पठति प्रमाणत्वेन W 1, I 4.
¹⁹ I 1, P 1, P 2; वसुधांतगतः सूर्ये से नं तद्वत् W 1; वसुधां तद्वत् सूर्ये से नं तद्वत् I 4.

१६. देवताकांडत्रयवर्तिन्यः सूर्यव्यतिरिक्ता या अग्निवाय्वाद्यास्तद्भिभूतयः । तस्य सूर्यस्य वि-
भूतय इत्यर्थः ॥

१७. तदिदं वाक्योपन्यासे । एतदर्थरूपमृचैव स्पष्टमुक्तं । कथमित्याह ॥

२०. उभयं^१ मा भूदित्याहुःरित्युक्तं ॥

इह च । रससिद्धं^२ यथा तावमाप्नोति हि सुवर्णांतां ।

एवमर्थोऽप्युक्ता स्पष्ट इति वेदे च बुध्यते ॥

सत्यं वै वागुक्ता स्पष्टेत्यत्र ज्ञातं महर्षिभिः ।

अगुदाहरणं तस्माद्वाक्ये^३ बहुशः कृतं ॥

सूत्राणि च ब्राह्मणवच्छ्रुतेः^४ सूत्रयतेऽन्वयं ॥

२१. नैकेन सूर्यशब्देन न त्रिभिरग्निवायुसूर्यैर्न पर्यायैः किंत्वभिधानमुपदेशं मंत्रद्रष्टव्यामनति-
क्रमेणानुक्रमिष्यामः^५ ॥

२२. ऐंद्रसूक्ते मरुतः प्रायेण बाहुल्येन निपातभाजो भवति । ऐंद्रे तु प्रायेणनिंद्रे त्वत्पश इति
प्रायशब्दादर्थः । निपातो ह्यागतपूजनमित्यनुक्रमणीविदः । अपि च यथैंद्रमेवात ऊर्ध्वं छंदः शस्यते
तद्धि सर्वं मरुत्वतीयं भवति मंत्रलिङ्गात् । तेनादह सधामन्विति^६ मारुतपदान्वयेऽपि युजंति
ब्रह्ममरुधर्मित्येन्द्रस्य ब्राह्मणाच्छंसिधिनियोगः सिद्धो भवति ॥

२३. दानसुतिं^{१०} प्रति संबंधिनो राजानः । चकारोऽवधारणे । विभिदोर्दानं तुष्टावेत्यादी^{११} वि-
भिन्नादीनां राजत्वं विधीयते ॥

३. १. अथेति प्रस्तावे । अनंतरं छंदांसि प्रलूयंत इत्यर्थः । अथैतेषां छंदसामेव चतुर्दश
नामान्याह ॥

२. एषां गायत्र्यादीनां शब्दानामितरेतरयोगे ब्रह्मः । संज्ञाप्रदेशाः प्रथमं छंदस्त्रिपदा गायत्री-
त्येवेत्यादयः । अथ तेषामेवाक्षरसंस्थामाह ॥

३. चतुर्विंशत्यादि चतुर्लक्षरपृष्ट्या षट्सप्तत्यंतानि छंदांसि भवन्ति । चतुर्विंशतिर्गायत्री । अष्टा-
विंशतिरुष्णिक् । द्वात्रिंशदनुष्टुप् । षट्त्रिंशदक्षरा बृहती । अत्वारिंशदक्षरा पंक्तिः । चतुष्टत्वारिंश-
दक्षरा त्रिष्टुप् । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती । द्वापंचाशदक्षरातिजगती । षट्पंचाशच्छकरी ।

^१ औन्नत्यं I 2, P 1, P 2. ^२ तारविद्धं I 2, P 2; चारविद्धं P 1 [चारविद्धं]. ^३ A marginal
note in MS. W 1, आच्छलायनारख्यके, apparently refers to ब्राह्मणे बहुशः कृतं । ^४ ० वृद्धति

सूत्रायते त्वयं W 1; ० वात् श्रुति सूत्रायते त्वयं I 4; सूत्राणि ब्राह्मणवत्सूत्रायते त्वयं I 2, P 1, P 2.

^५ W 1; I 4 also, but ending ० देशं तदुष्टव्यामनुक्रमेणानुक्रमिष्यामः । P 2, I 2 एकेन सूर्यशब्देन

त्रिभिरग्निवायुसूर्यैः किंतु उपदेशे मंत्रद्रष्टव्यामभिः क्रमेणानुक्रमिष्यामः । P 1 the same, but ending
उपदेशमंत्रद्रष्टव्यामिति क्रमेणानुक्रमिष्यामः । ^६ Rigv. I, 6, 4. ^७ मारुतः P 1; मारुतः

the rest; cp. Sāyana, vol. i, p. 95. ^८ Rigv. I, 6. ^९ ० छंसी MSS. ^{१०} ० ति I 4;

० ब्रत I 2, P 1, P 2.

^{११} See sūtra on VIII, 2.

^{१२} § 4, 1.

वहिरतिशङ्करी । चतुःवहिरष्टः । अष्टावहिरत्यष्टः । द्वादशमतिभृतिः । षट्समतिरतिभृतिरित्यर्थः । अत्र विशेषमाह ॥

४. एकेनाक्षरेणोनेनैषामेष निचृत्तायत्री निचृदुष्णिग् निचृत्यदपंक्तिर्निचृत्कुकुल्यकुशिरा निचृत्तगतीत्यादि सर्वसंज्ञाः स्युः । तथाधिकेनैकेन भुरिगायत्रीत्यर्थः । त्रयोविंशतिर्निचृत्तायत्री पंचविंशतिर्भुरिगायत्रीत्यादि । यथा । अग्निः पूर्वेभिर्भुविभिरिति निचृत्तायत्री । विद्वांसोविद्वुरः पृच्छेदिति² भुरिगायत्री ॥

५. अनाधिकेनेव । द्वाभ्यामक्षराभ्यामूनाभ्यां विराज्जायत्रीत्यादि सर्वसंज्ञाः स्युः । तथा द्वाभ्यामधिकभ्यां खराज्जायत्रीत्यादीत्यर्थः । द्वाविंशतिर्विराज्जायत्री । पञ्चविंशतिः खराज्जायत्री विराजुष्णिग्वा । यथा राजन्तमध्वराणाम्³ इति विराज्जायत्री । इंद्र जुषस्व प्र बहा याहीति⁴ खराजनुष्टुप् सूत्रपठिता⁵ । अत्र शास्त्रे निचृदादिविशेषणचतुष्टयस्य क्वचिदप्यनुक्लिष्टाधवार्यो । इतरपेदमिदमिति प्रतिपत्तुमुक्तौ बहुवक्तव्यतया शास्त्रं गुरुतरं स्यात् । न खल्वेतद्विशेषणचतुष्टयास्पृष्टं किंचिदपि सूक्तं प्रायेण विद्यते । तथाप्यस्माकमेतच्चतुष्टयं सामान्योक्तावपि सति न्यूनाधिकाभावेऽवश्यं ज्ञातव्यमेवातो योगद्वयादुपदेशेषु क्वचित्कथंचिदुपलंभाच्च । तथा हि छंदोऽनुक्रमण्यां । हिरण्यपाणिः सविता विचर्षणिर्⁶ इतीयमुत्तमस्य सूक्तस्य नवमी जगती निचृदित्युच्यते । तथा हि प्रातिशाख्ये ॥

ददी रेक्छ⁷ इति त्वेषा ककुल्यकुशिरा निचृत्⁸ ॥

त्रयो द्वादशका यस्याः सा होर्ध्वबृहती विराद् ।

महो यो अधीन्न तं मत्सीजानमिदञ्जीजनः⁹ ॥

इति च । अथोनाक्षरेषु गायत्र्यादिव्यवहारसिद्धये पादनिर्वाहप्रकारमाह¹¹ ॥

६. छैत्रसंयोगो यकारवकारसंयोगः । यणसंयोग इत्यन्ये । कुत एतत् । यणं हि छिप्रे भवति । छैप्रो दध्यन्वेत्यादावेकमात्रमध्यां करोतीति¹² । एकः पूर्वपरयोरित्यधिकारे संपन्नः संधिरेकाक्षरीभावः¹⁴ । तत्र पूर्वं द्वे अक्षरे एकमक्षरं क्रियत इति । एतान्यादपूरणार्थं व्यूहेत् पृथक्पृथक् । यकारं व्यूहेत् । दिवस्मृषिष्याः पयोज उद्भूतं¹⁵ प्रत्नो होता वरेण्यः¹⁶ तत्सवितुर्वरेण्यं¹⁷ इत्यादी । वकारं व्यूहेत् । द्रुजः सर्षिरासुति¹⁸ दिवं गच्छ स्वःपत इत्यादी । रेफं व्यूहेत् । एषा त्वामिन्द्र वज्रिज्वर¹⁹ । आहुणं²⁰ व्यूहेत् उपेदमुपपचनं²¹ इंद्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिः²² । एवं वृद्धं व्यूहेत् । प्र ब्रह्मेति²³ । एङः

¹ Rigv. I, 1, 2.

² I, 120, 2.

³ I, 1, 8.

⁴ Sâma-v. II, 3, 1, 22, 1.

⁵ W I; सूत्रे पठिता I 4; अनुष्टुप् पठितत्वात् I 2, P 1, P 2.

⁶ Rigv. I, 35, 9.

⁷ VIII,

46, 15.

⁸ See M. M., Rigv. Pr. 892.

⁹ Ibid. 907 and comm.

¹⁰ निर्व्यूह I 4,

P 1, P 2.

¹¹ प्रतिज्ञाम् I 2, I 4, P 1, P 2.

¹² Cp. Vâg. Prât. IV, 146.

¹³ Pân.

VI, i, 84.

¹⁴ Cp. Rigv. Pr. 973 and Uvata in comm.

¹⁵ Rigv. VI, 47, 27.

¹⁶ II,

7, 6.

¹⁷ III, 62, 10.

¹⁸ II, 7, 6.

¹⁹ IV, 19, 1.

²⁰ Pân. VI, i, 87.

²¹ VI, 28, 8; cp. Rigv. Pr. 910.

²² Rigv. VIII, 16, 7.

²³ VII, 36, 1.

पदांतादतीति¹ पूर्वरूपं व्यूहेत् । अयासा मनसा कृतोऽयासं हव्यमूहिषेऽया नो धेहि भेषजं² ।
इंद्रं वाजेषु नोऽव³ इंद्रं सखायोऽनु सं रभध्वर्मिति च । सवर्णदीर्घं⁴ व्यूहेत् । वदन् ब्रह्मावदतो
वनीयान्⁵ अद्याद्या ऋः ऋ इति⁷ च । आनुतं व्यूहेदित्याद्येकाक्षरीभावस्योदाहरणं ॥

७. तुशब्दोऽवधारणे । अतुदेशसु च्छंदःस्वाद्ये तु सप्तवर्गे गायत्र्यादिजगत्सं एव पादविशेषात्संज्ञा-
विशेषा भवन्ति नोत्तरसप्तकेऽतिजगत्याद्यतिधृत्यंते । आद्ये सप्तके पादविशेषात्संज्ञायुक्ता ऋच इति
पुनर्वेदनीयमित्याह⁸ ॥

८. तान्यादकृतसंज्ञाविशेषानेवानुकार्मतोऽग्निं नव मधुच्छंदा वैश्वामित्रो⁹ वायो वायव्यमित्यादि
प्रतिभूक्तम्यादि परिपाठो वदंतं¹⁰ उदाहरिष्यामः । न पुनः सामान्यगायत्र्यादिशब्दान् ॥

९. त्रिष्टुभश्चतुश्चत्वारिंशदक्षरत्वे प्राप्ते सति बहुभिरक्षरैरुक्ता हीना अपि विराड्रूपा विराट्स्या-
नाश्च त्रिष्टुभधिकारोक्तास्त्रिष्टुभ एव स्युः । नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च द्वौ वा वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च
विराट्स्यानैकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विराड्रूपेति¹¹ चैकोनचत्वारिंशच्चत्वारिंशदेकचत्वारिंशदिति
पञ्चभिश्चतुर्भिस्त्रिभिरक्षरैरुक्ता अप्यधिकाराद्भिष्टुभ एवेत्यर्थः । किमर्थमिदमुच्यते । असत्यस्मिन्योगे
ल्लेकोनचत्वारिंशतो निचृत्यंक्तित्वं चत्वारिंशतः पंक्तिवत् एकचत्वारिंशतो भुक्तिर्यंक्तित्वं च स्यात् ।
इत्युद्देशः । इतिशब्दः प्रकारे । उद्देशः संक्षेपः । पूर्वोक्तप्रकारो बहूनेषु तत्तदधिकारान्नदात्मकः सप्त
च्छंदःसु गायत्र्यादिष्वभिमत इत्यर्थः । तेन त्रयः सप्तकाः पादनिचृदित्येकविंशत्यक्षराणि गायत्र्येव¹²
मध्यमः षट्छंदेतिनिचृदिति च विंशत्यक्षराणि गायत्र्येवेत्यादि सिद्धं भवति¹⁴ । न वा एकेनाक्षरेण
च्छंदांसि विर्यंति न द्वाभ्यामिति¹⁵ । न ल्लेकस्मादक्षराद्वाधयंतीति च । तत्र विर्यंतीत्यन्यत्वं गच्छंती-
त्यर्थः । बाधयंतीति नश्यंतीत्यर्थः । श्लोकयोरुपलक्षणत्वाद्बहूनेष्वपि भवति । तत्राद्यसप्तके गायत्र्या-
दिजगत्संते षष्ठ्यमाद्ये वेदितव्यं । अस्य चानंतरमूचे प्रयोजनाभावादनदेशेऽष्टाक्षरा¹⁶ इत्यादि
पूर्वसप्तक एव नोत्तरसप्तक इति वक्तुं तत्रोपयोगः । तेनातिजगत्याद्यतिधृत्यंते यथाध्ययनं पादा-
क्षरसंख्याव्यवस्येति सिद्धं । व्यवहारलाघवाय संज्ञां करोति ॥

१०. पादानामिति शेषः । अक्षरशब्दस्य प्रत्येकं संबंधः । दशाक्षरस्य पादस्य संज्ञा वैराज इति ।
एकादशाक्षरस्य पादस्य त्रैष्टुभ इति । द्वादशाक्षरस्य पादस्य जागत इति वैराजादिप्रदेशाः ।
नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च¹⁷ त्रिजागतोर्ध्वबृहतीत्येवंमादयः । सूच्यते पिंगलेनापि त्रयमर्थो महात्मना ।
विराजो दिशः । त्रिष्टुभो रुद्राः । जगत्या आदित्या इति¹⁹ । दशाक्षरा विराट् । एकादशाक्षरा
त्रिष्टुप् । द्वादशाक्षरा जगतीति²⁰ श्रुतिरपि पादाभिप्रायेणैव ॥

¹ Pān. VI, i, 109. ² Cp. Āsv. Sr.-sūtra, I, xi, 13. ³ Rīg. I, 7, 4. ⁴ X, 103, 6. ⁵ Pān. VI, i, 102. ⁶ X, 117, 7. ⁷ VIII, 61, 17. ⁸ W I, I 4; न पुनश्चोदनीयमित्याह I 2, P 1, P 2. ⁹ Sūtras on I, 1 and 2. ¹⁰ W I, I 4; परिपाठां वदंतं I 2, P 1, P 2. ¹¹ § 9, 5-6; cp. Rīg. Pr. 926 and 928. ¹² Ibid. 880. ¹³ § 4, 5. ¹⁴ Rīg. Pr. 881. ¹⁵ Ait. Brāhm. I, 6. ¹⁶ See sūtra II. ¹⁷ § 9, 5. ¹⁸ § 7, 6. ¹⁹ Pīṅgala, Kāṇḍaś-sūtra, III, 4-6. ²⁰ Ait. Br. I, 5.

११. अक्षरसंस्थानुक्तौ पादोऽष्टाक्षरो भवतीति पूर्वसमके । तेन त्रिपदा गायत्रीत्यादौ त्वह-
केत्यादि सिद्धं ॥

१२. तत्रानादेश इत्येव । आद्यसमकेऽनुक्तपादसंख्या चतुश्चतुर्भिः पादैर्गुक्ता भवति । तेन तृतीय-
मनुषुषित्यत्र चतुष्पदा चतुर्भो भवति । अथादितः सम छंदांसि पादविशेषात्संज्ञाविशेषान्विविच्य
दर्शयितुमुपक्रमते ॥

४, १. चतुर्दश छंदसामादिभूतं गीतासु च स्वयं साक्षाद्भगवता गायत्री छंदसामहर्मियुक्त-
त्वात्प्रधानभूतं च । गायतां चाणाहायत्रीति निरुक्तं नाम छंदसः । त्रिपदा पादत्रययुक्ता । त्रित्वं
चतुष्कनिवृत्त्यर्थं । पादाश्च त्रयोऽष्टाक्षराः । उदाहरणम् अग्निमीळे पुरोहितम्^२ इत्यादि । गाय-
त्रीति प्रागुष्णिहोऽधिकारः । प्रथमं छंद इति श्रुत्यनुकरणं । एवमुत्तरत्र द्वितीयमित्यादि समम-
मित्यंतं । सकलश्रुतिदर्शी स्वयमाचार्यः ॥

२. गायत्रीत्यव । अत्र संज्ञिनौ द्वौ पदपंक्तिरिति संज्ञा । आदितश्चत्वारः पादाः पंचकाः पंचमः
षडक्षरः । एषा पदपंक्तिर्गायत्री । अधा सगने^३ । इयं वा पदपंक्तिः । आदितस्त्रयः पंचकाश्चतुर्थेष्ट-
तुरक्षरः पंचमः षडक्षर इति । सगने तमष्ट^४ ॥

३. प्रत्येकान्वयिनः कनो लुक् छंदसः । षट्कः समक एकादशुक्त इति त्रयः पादा यस्या
उष्णिगर्भा सा । ता मे अम्भानां^५ ॥

४. सा हि पादनिचृद्यस्यास्त्रयः पादास्तु समकाः ॥

युवाकु हि शचीनाम्^६ अभी पु शः सखीनां^७ ॥

५. आद्यपादस्तृतीयश्च समकौ मध्यमो यदि ।
षडक्षरः सा विज्ञेया गायत्र्यतिनिचृत्स्विति ॥

पुरुतमं पुरुषां स्तोतृणां विवाचि^८ । ननु च ।

षट्समक्रमध्येऽष्टावतिपादनिचृत्स्विति ।
पैंगलमूचि ते शास्त्रे^९ तत् किं नैवेह मूच्यते ॥
यथा निचृत्पादनिचृद्धर्धमानादि मूच्यते ।
उदाहृतिश्च प्रेष्ठे वः^{१०} प्रेष्ठमु प्रियाणामिति ॥

^१ Bhagavadgītā, X, 35. ^२ Rigv. I, 1, 1. ^३ IV, 10, 2. ^४ IV, 10, 1. See
Rigv. Pr., sūtra 877, where the order of the pādas is not determined in the latter form
of the padapañkti, while the former is called padapañkti bhurig. Kātyāyana apparently
does not recognise a third form of this metre, consisting of five pādas of five syllables,
as Saunaka does in the above-mentioned sūtra. ^५ Rigv. VIII, 25, 23. See Rigv. Pr.
887 and comm. ^६ Rigv. I, 17, 4. ^७ IV, 31, 3; cp. Rigv. Pr. 880. ^८ Rigv.
VI, 45, 29; cp. Rigv. Pr. 881. ^९ Piṅgala's Khandah-sūtra, III, 11; cp. Ind. Stud.
VIII, pp. 239-241. ^{१०} Rigv. VIII, 84, 1. ^{११} VIII, 103, 10; cp. Rigv. Pr. 882.

उच्यते । व्यूहनेनै हि गायत्र्याचित्यं तत्र सूच्यते¹ ।
सावित्रीति तदिदं गायत्री व्यूहनाद्यथा ॥

६. मध्यम इत्येव ।

आद्यः पादस्तृतीयश्च सप्तको मध्यमो यदि ।
दशाक्षरः सा गायत्री यवमध्या प्रकीर्तिता ॥

स सुन्वे यो वसूनां³ ॥

७. यस्याः पादाः क्रमेण स्युः षट्सप्तकाश्चतस्र्यः ।
सा गायत्री वर्धमाना पादैकाक्षरवर्धनात् ॥

त्वमसि प्रशस्यः⁴ त्वमग्ने यज्ञानामिति⁵ ॥

८. अष्टकः सप्तकः षट् इति यस्यास्तु पादकाः ।
क्रमेण सा प्रतिष्ठोक्ता त्वमग्ने व्रतपा असि⁶ ॥

९. द्वौ षट्पदौ सप्तकश्चायः प्रेङ्⁷ सा तु ह्रसीयसी ।
इति पादविभागेन नव गायत्र्य ईरिताः⁸ ॥

५, ९. उष्णिगिति प्रागनुबुभोऽधिकारः । अत्र चतुरस्रवृद्धारंभादूर्ध्वं अक्षयतीनुष्णिगिति निरुच्यते । उक्ताद्यपेक्षया गायत्र्याश्च चतुरस्रवृद्धान्वयेनोष्णिगत्वं पंकजादिवद्योगरुदित्वात् । अंत्यो द्वादशक इत्यष्टाक्षरत्वापवादः । त्रिषदेति चतुष्पदापवादः परिभाषयैव सिद्धत्वात् ।

आद्यावष्टाक्षरौ पादौ तृतीयो द्वादशाक्षरः⁹ ।
सोष्णिगुदाहृतिः प्रोक्ता य इन्द्र सोमपातमः¹⁰ ॥

२. द्वादशक इत्येव ।

आद्यो द्वादशकः पादस्त्वष्टकावपरौ यदि ।
पुरउष्णिगिति प्रोक्ता सा सप्तसंतर्¹¹ उदाहृतिः ॥

¹ इति अत्र न सूच्यते I 2, I 4, P 1, P 2; इति तत्र तत्सूच्यते W 1. ² *Rigv.* III, 62, 10. ³ IX, 108, 13; *Rigv.* Pr. 886. ⁴ *Rigv.* VIII, 11, 2. ⁵ VI, 16, 1; *Rigv.* Pr. 883. ⁶ *Rigv.* VIII, 11, 1. ⁷ VIII, 103, 10. This verse is twice quoted in the *Rigv.* Pr., 882 and 1000. In the former sūtra it is represented as consisting optionally of pādas of 6 + 8 + 7 (*Shadg.*, § 4, 5: 7 + 6 + 7) syllables, with vyūha of the second pāda, instead of 6 + 6 + 7, as in 1000. In the latter sūtra it is said to be shorter (ह्रसीयसी) than another verse. This expression may probably, as M. M. suggests, have originated the name given to it by Kātyāyana. ⁸ It is to be noticed that of these nine gāyatrī metres, two (pratishthā and hrasyāsi) are not mentioned in the Prātisākhya, whereas the latter has six which are omitted in the Sarvānukramanī (cp. the list of metres, p. ccclvi in M. M.'s *Rigv.* Pr.). ⁹ Cp. *Rigv.* Pr. 888. ¹⁰ *Rigv.* VIII, 12, 1. ¹¹ I, 23, 19.

३. द्वादशक इत्येव ।

द्वादशाक्षरको मध्ये त्वह्वावभितो यदि ।
सोष्णिक्कुञ्जिति प्रोक्ता वयमु त्वाभपूर्व्य^१ ॥

४. एकादशाक्षरस्वाद्यो द्वितीयो द्वादशाक्षरः ।
चतुष्कोऽपीति यस्यां सा ककुब्धं कुशिरा मता ॥

ददी रेकणस्तन्वे ददिवसु^२ । ननु चतुर्षोऽस्वके ददी रेकण इति द्विपदा नूनमपेतेकपदेत्येतद्विरुध्यते ।
न । एतस्या एव ऋत्वर्थे द्विपदेकपदात्वविधेः ॥

५. एकादशाक्षरावाद्यौ तृतीयस्तु षडक्षरः ।
यस्याः सैषा तनुशिरा प्र या घोष^४ उदाहृतिः ॥

६. षट्क इत्येव ।
एकादशाक्षरः षट्कः पुनरेकादशाक्षरः ।
सा पिपीलिकमध्योक्ता हरी यस्येत्युदाहृतिः^५ ॥

७. आद्यः पंचाक्षरः पादस्त्रयस्त्रयाक्षराः परे ।
अनुबुद्धार्था सा प्रोक्ता पितुं नु स्तोर्धमित्यसौ ॥

८. चतुर्भिः सप्तकैः पादैर्गुक्तापुष्पाणिगिहोच्यते ।
नदं व ओदतीनां^७ संसीमहीत्युदाहृतिः^८ ॥

द्वितीयपुष्पाण्यं विपदांतो द्वादशक इत्यत्र चतुःसप्तका चेति लाघवाय घाच्येऽत्र गुरुसूचकणं
चतुःसप्तकोष्णिहोऽत्यप्रयोगत्वसूचनार्थमित्याहुः । कथं पुनः प्र प्र वसिष्ठबुभमिषम्^९ अर्चत प्रार्चत^{१०}
यो व्यतीरफाण्यत्^{११} इति नृचाननुक्रम्य प्रज्ञाता अनुबुभः शंसतीति ब्राह्मणं^{१२} तृचा जानुबुभा इति
च सूचं^{१३} नदं व^{१४} इत्यस्या उष्णिक्त्वं नोपपद्यते । तेषु हीयमपि पठ्यते । उच्यते ।

अनुबुध्पादसान्धेन गुणवादोऽयमुष्णिहः ।
रहस्यब्राह्मणेऽप्येवं संयगास्त्रायते सत्तु ॥

नदं व ओदतीनामित्युष्णिगक्षरैर्भवत्यनुबुध्पादैरिति^{१५} ।

इत्युष्णिहोऽष्टावुहिष्ठाः सम्यक् पादविभेदतः^{१६} ॥

^१ Rigv. VIII, 21, 1. ^२ VIII, 46, 15; Rigv. Pr., 982, calls this verse निचतृ because the number of syllables is 27 instead of 28. ^३ Ait. Ār. V, ii, 5. ^४ Rigv. I, 120, 5; Rigv. Pr. 894. ^५ Rigv. X, 105, 2; Rigv. Pr. 893. ^६ Rigv. I, 187, 1; Rigv. Pr. 895. ^७ Rigv. VIII, 69, 1. ^८ X, 26, 4; Rigv. Pr. 891, where this metre is said to be anushtubh by pādas or ushniḥ by syllables. ^९ Rigv. VIII, 69, 1. ^{१०} VIII, 69, 8. ^{११} VIII, 69, 13. ^{१२} Ait. Br. IV, iv, 4; cp. Haug, Ait. Br., vol. ii, p. 261. The words नृचाननुक्रम्य do not occur in the text of either Haug or Aufrecht (cp. comm.). ^{१३} Āsv. Sr.-sūtra, VI, ii, 9. ^{१४} Rigv. VIII, 69, 2. ^{१५} The Rigv. Pr. 891 says the same of this verse as well as of X, 26, 4. ^{१६} The Rigv. Pr. has exactly the same eight varieties of ushniḥ.

६, १. आ बृहत्या अनुष्टुभधिकारः ।

- अनुष्टुभिरष्टकैः पादैर्युक्तानुष्टुभिहोच्यते ॥
 गायंति त्वा गायत्रिण^१ ईदं विश्वा अवीवृधन्^२ ।
 अनदेशाच्चतुष्पात्वं पादाश्चाष्टाक्षरास्तथा ॥
 २. पंच पंचाक्षरा यस्याः षष्ठ्यैकः षडक्षरः ।
 सोक्ता महापदपंक्तिस्तव स्वादिष्टैर्युदाहृतिः ॥
 ३. द्वादशाक्षरकावाद्यौ तृतीयोऽष्टाक्षरः कृतेः ।
 मा कस्मै धार्तमित्येषा कृत्यनुष्टुबुदाहृतिः ॥
 ४. यस्या द्वादशकस्त्वाद्यस्तथाष्टद्वादशाक्षरौ ।
 सा पिपीलिकमध्योक्ता पर्यु पु प्रेत्युदाहृतिः ॥
 ५. चेदित्येव ।

नवाक्षरो द्वादशको नवाक्षरक एव चेत् ।

इति पादास्त्रयो यस्याः सा प्रोक्ता काविराडिति ॥

ता विद्वांसा हवामहे वा^३ ॥

६. पादैर्युक्तेति शेषः ।

नवाक्षरो दशाक्षरस्त्रयोदशाक्षरस्तथा ।

इति त्रयो हि यत्रैव नष्टरूपा तथेह सा ॥

वि पृच्छामि पात्मा३ न देवान्^४ ॥

७. दशाक्षरास्त्रयः पादा यस्याः सा हि विराड् भवेत् ।

त्रयोग्रहस्त्वनदेशाच्चतुष्पात्वं तु मास्म भूत् ॥

पिवा सोममिन्द्र मंदतु त्वा^५ ॥

८. त्रय इत्येव विराडिति च ।

एकादशाक्षरा यस्यास्त्रयः सापि विराड्भवेत् ।

तुहीयन्मित्रधितये युवाकु^६ ॥

इत्यनुष्टुभ उद्दिष्टा अष्टौ पादप्रभेदतः^७ ॥

९, १. आ पंक्तेर्बृहत्याधिक्रियते ।

आदितोऽष्टाक्षरौ पादौ तृतीयो द्वादशाक्षरः ।

अनुष्टुभोऽष्टाक्षरश्चेति बृहती खलु वै भवेत् ॥

^१ Rigv. I, 10, 1. ^२ I, 11, 1. ^३ IV, 10, 5. ^४ I, 120, 8. ^५ ० छो
 अथ^६ MSS. ^६ Rigv. IX, 110, 1. ^७ I, 120, 3. ^८ I, 120, 4. ^९ VII,
 22, 1. ^{१०} I, 120, 9. ^{११} The eight forms of anushtubh are identical with those
 of the Rīg. Pr. 896-903.

अभि त्वा शूर नोनुम¹ उन्निष्ठ ब्रह्मणस्पते² ।

अष्टाक्षरचतुष्पात्तमनादेशेन लभ्यते ॥

२. द्वादशक इत्येव ।

द्वादशाक्षर आदौ चेदृकाश्च परे त्रयः ।

पादा यस्या हि सा प्रोक्ता पुरस्ताद्बृहतीति वै ॥

महो यस्यतिः श्वसो असाम्या³ कुह श्रुत इंद्रः⁴ ॥

३. द्वादशक इत्येव ।

आदितोऽष्टाक्षरः पादो द्वितीयो द्वादशाक्षरः ।

पादावपाठको सोक्ता त्रिभिरेव तु नामभिः ॥

श्रुवीणां मतभेदो हि नामभेदेऽस्ति कारणं ।

पिंगलस्य⁵ मते चेयं महर्षेर्न्यकुसारिणी ॥

स्कंधोग्रीवी कौटुकेश्च यास्कस्योरोबृहत्यपि ।

मत्स्यपायि ते मर्हः । इंद्ररिति रेफव्यूहेन तृतीयोऽष्टाक्षरः⁷ ॥

४. द्वादशक इत्येव ।

आदितस्त्वष्टका यस्यास्त्रयोऽंत्यो द्वादशाक्षरः ।

उपरिष्ठाद्बृहतेषा न तमह⁸ उदाहृतिः ॥

५. चेदित्येव । अष्टास्य संतीत्यष्टी ।

यद्यष्टाक्षरयोर्मध्ये पादौ स्यातां दशाक्षरौ ।

विष्टारबृहती सोक्ता युवं स्यात्तमुदाहृतिः ॥

६. त्रयो द्वादशका यस्याः सा होर्ध्वबृहती मता ।

अजीजनो अमृत मर्त्येष्वा¹⁰ दिवः पीयूषं पूर्य्य यदुक्थ्यं¹¹ ॥

७. यदि स्रष्टाक्षरो मध्ये त्रयोदशकयोर्भवेत् ।

सा पिपीलिकमध्योक्ता बृहती द्विस्त्रयोदशात् ॥

अभि वो वीरमंभसो मदेषु गाय¹² ॥

८. नवाक्षरोऽष्टाक्षरश्च तथैवैकादशाक्षरः ।

¹ Rīg. VII, 2, 22.

² I, 40, 1.

³ X, 22, 3.

⁴ X, 22, 1; Rīg.

Pr. 905.

⁵ Pīṅgala, Khandaḥ-sūtra, III, 26.

⁶ I, 175, 1.

⁷ Cp. Rīg. Pr.

907 and comm.; Ind. Stud. VIII, 95, 243-4.

⁸ Rīg. X, 126, 1; Rīg. Pr. 907.

⁹ Rīg. I, 120, 7; Rīg. Pr. 908.

¹⁰ Rīg. IX, 110, 4.

¹¹ IX, 110, 8;

Rīg. Pr. 906-7, where this metre is called urobrihatī virāt.

¹² Rīg. VIII,

46, 14.

चतुर्थोऽष्टाक्षरश्चेति पादा यस्यास्तु सोच्यते ।
बृहत्तेषां तु विषयप्रदेति सतु चतुर्थैः ॥

सनितः सुसनितरुद्र¹ ॥

९.

चतुर्भिर्नवकैः पादैर्युक्तापि बृहती मता ॥

तं त्वा वयं पितो वचोभिः² ॥

चतुर्थे बृहती तृतीयो द्वादशक³ इत्यत्र लाघवाय चतुर्नवकाश्चेति वाच्येऽस्यप्रयोगसूचनार्थं गुरु-
सूचकरणमित्याहुः । तथा च सूच्यते हि भगवता पिंगलेन पाणिन्यनुजेन⁴ क्लृप्तिवचकाश्चत्वार⁵
इति । तत्र क्लृप्तिरिति हि प्रयोगात्पत्नं सूच्यते ।

इति चतुर्चसिहेन बृहत्सो नव कीर्तिताः⁶ ॥

८, ९. आ त्रिदुभः पंक्त्यधिकारः । अत्र पंचपदेत्युक्तेऽनुप्यात्वं नास्ति भूत् ।

अष्टाक्षराः पंचपादा यस्याः सा पंक्तिरुच्यते ।

इंद्रो मदाय वावुधे⁸ इत्या हि सोम इम्महे⁹ ॥

२. पंक्तिरुच्यते इति शेषः । अथेत्यधिकारे । तेन विराट् दशकैरित्यादौ चतुर्भिः पादैरिति सिद्धं
भवति । असत्यस्मिन्योगेऽनादेशसिद्धचतुष्पादत्वस्य पंचपदाधिकारेण बाधः स्यात् ॥

३. दशाक्षरैश्चतुर्भिस्तु पादैः पंक्तिर्युक्ता विराट् ॥

चतस्य पपि वेधा अपायि¹⁰ ॥

४. तृतीयाष्टौ द्वादशकौ द्वितीयांस्तौ तथाष्टकौ ।

यस्याः सतोबृहत्तेषां न त्वावानिस्तुदाहृतिः ॥

५. जागतावित्येव । द्वितीयांस्तौ द्वादशकौ तृतीयाष्टौ तथाष्टकौ ।

यस्याः सा विपरीतेति नास्तीति चतुर्चोक्तैः ॥

य च्चुष्यः आवयत्सस्ता¹² ॥

¹ *Rigv.* VIII, 46, 20. ² I, 187, 11; *Rigv. Pr.* 909, where M. M. remarks that this verse is considered an anuštubh by the Sarvānukramanī; all the MSS. however agree, in the sūtra on I, 187, in the statement that it is anuštubh or brihatī. Śāyana in his quotation of the sūtra omits बृहती वा. ³ Sūtra, § 7, 1. ⁴ MSS. (W 1, I 2, I 4, P 1, P 2), not पाणिनीयानुजेन as Weber, *Ind. Stud.* VIII, pp. 160 and 248.

⁵ Pīṅgala, *Kh.-sūtra*, III, 33. ⁶ Identical with the nine forms in *Rigv. Pr.* 904-912.

⁷ ० क्लृप्ते MSS. ⁸ *Rigv.* I, 81, 1. ⁹ I, 80, 1. ¹⁰ VI, 44, 8; in the sūtra on this hymn (q. v.) this verse is stated to be vitāg or trishtubh. *Rigv. Pr.* (922) gives another example (VIII, 96, 4). ¹¹ *Rigv.* VII, 32, 23; *Rigv. Pr.* 922 has I, 84, 20.

¹² *Rigv.* VIII, 46, 12.

६. जागतावित्वेव । आद्यौ द्वादशकौ पादावष्टकौ च परौ यदि ।
प्रस्तारपंक्तिः सा प्रोक्तोक्तचत्वेत्याद्युदाहृतिः ॥
७. जागतावित्वेव । आद्यावष्टाक्षरौ पादौ ततो द्वादकौ परौ ।
यस्याः सास्तारपंक्तिः स्यादाग्निं नेत्याद्युदाहृतिः ॥
८. जागतावित्वेव । द्वादशाक्षरयोर्मध्ये पादावष्टाक्षरौ यदि ।
यस्याः संस्तारपंक्तिः स्यात् पितृभृतो न तंतुमिह^९ ॥
- ननु च । आ याहि वनसा सहेति द्विपदाः शंसति^५ आ याहि वनसा सहेमा नु कं^६ बधुरेक^७
इति द्विपदासूक्तानीति^८ ब्राह्मणसूत्राभ्याम् आ याहि संवर्त उपस्यं द्वैपदमिति^९ सर्वानुक्तमण्यां च
द्विपदासूक्ते पितृभृत इत्येषा पठ्यते । तात्पर्यमियं चतुष्पदोदाह्रियते । उच्यते । द्विद्विपदा च्युचः
समामनंतीति द्वयोर्द्विपदयोरध्ययन एकर्चत्वमवैव वक्ष्यते । तेन चतुष्पास्त्वमित्यदोषः ॥
९. जागतावित्वेव । यस्यास्त्वष्टकयोर्मध्ये भवेतां द्वादशाक्षरौ ।
विष्टारपंक्तिः सा प्रोक्ता स्यग्ने तव श्रवो वयः^{११} ॥
इति पंक्तय उद्दिष्टा अष्टौ^{१२} शिष्टेष्टपुष्टिदाः ।
बह्वृचाचार्यसिंहेन कात्यायनमहर्षिणा ॥
९. १. आ जगत्यास्त्रिष्टुबधिकारः । त्रैष्टुभमित्यनदेशाष्टाक्षरनिवृत्त्यर्थे । पादाश्च चत्वारोऽना-
देशात् । चत्वार एकादशकालु पादा यस्याः सोक्ता त्रिष्टुबाचार्यविशिष्टैः । कस्य नूनं^{१३} ॥
२. यस्या द्वादशकौ पादावन्तावेकादशाक्षरौ ।
त्रिष्टुब् जागतसूक्तस्या सोच्यते जगतीति वै ॥
इमं स्तोममिदं सूक्तं जागतं न्वियमव च ।
यस्मै त्वमायजसे^{१५} ॥
३. सैव त्रैष्टुभसूक्तस्या त्रिष्टुबित्युच्यते यथा ।
यूपव्रस्ता^{१६} ये वाजिनम्^{१७} इत्येतत्सूक्तं हि त्रैष्टुभं ॥
४. यस्या द्वादशाक्षरौ पादौ ततो वै द्वादशाक्षरौ ।
सोक्ताभिसारिणी त्रिष्टुब् यो वाचा वीर्युदाहृतिः ॥

^१ Rigv. X, 18, 11; Rigv. Pr. gives X, 93, 1. ^२ Rigv. X, 21, 1; नेत्यादिसूक्तं W 1, 14. ^३ X, 172, 3; cp. Rigv. Pr. 922, note. ^४ Rigv. X, 172, 1. ^५ Ait. Br. V, xvii, 10; cp. Ait. Âr. V, ii, 2, 9. ^६ X, 157, 1. ^७ VIII, 29, 1. ^८ Âsv. Sr.-sûtra, VIII, ii, 24; cp. Sâyana on X, 172. ^९ See sùtra on X, 172 and comm. ^{१०} § 12, 10. ^{११} Rigv. X, 140, 1. ^{१२} The eight forms of pañkti are identical with those given in the Rigv. Pr., 913-921. ^{१३} Rigv. VIII, 84, 7. ^{१४} I, 94. ^{१५} I, 94, 2. This metre, in Rigv. Pr. 924, is called upagagati, a name not occurring in the Sarvânukramant. ^{१६} I, 162, 6; in the sùtra on this hymn verse 6 is said to be gagati; it is not quoted in the Rigv. Pr. ^{१७} Ibid., ver. 12. ^{१८} Rigv. X, 23, 5; Rigv. Pr. 925.

५. यस्या नवाक्षरौ पादौ तृतीयो दशकस्तथा ।
एकादशाक्षरोऽत्यश्च विराट्स्थाना तु सा मता ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः^१ ॥

यस्या दशाक्षरावाह्यौ तृतीयश्च नवाक्षरः ।
एकादशाक्षरश्चात्यो विराट्स्थानैव सापि च ॥

श्रुषी हवमिन्द्र मा रिषयः^२ ॥ वेति प्रकारविकल्पार्थं ॥

६. एकादशाक्षर यस्याः पादाः स्युस्त्रय आदितः ।
चतुर्थैश्चाष्टकः स्रोक्ता विराडूपाति षट्चैः^३ ॥

तुभ्यं श्रोतं त्वभिगो शचीवः^४ श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमेति^५ च ॥ नात्र^६ क्रमादर सा वो
रुचस्युर्मितृषि तृतीयस्याष्टकत्वदर्शनात्^७ । बहुवचनस्य त्रित्वाद्यनेकविषयत्वेऽपि कपिञ्जला-
धिकरणन्यायेनानादेशे चतुष्पादश्चै इति^८ परिभाषया चैकादशाक्षरपादचित्त्वे सिद्धे त्रय इति
न्यायप्राप्तानुवादः । श्रुत्यनुकरणं वा ॥

७. यस्या द्वादशकाः पादास्त्रयः क्वाप्यस्ति चाष्टकः ।
एषा ज्योतिष्मती^९ त्रिष्टुबुक्तरच सुदाहृतिः ॥

८. यत इति सप्रत्यर्थं तसित् । तत इत्यनुकरणे । पुरस्ताद्वा मध्ये वोपरिष्टाद्वा यत्राष्टकोऽष्टा-
क्षरः पादस्तेन युक्तो ज्योतिःशब्दो नाम भवेत् । पुरस्ताज्ज्योतिर्मध्येज्योतिरुपरिष्टाज्ज्योतिरित्येताः
संज्ञाः पैंगलेऽपि शास्त्रे दृष्टा हि । तद्यथा । पुरस्ताज्ज्योतिः प्रथमेन । मध्येज्योतिर्मध्येन । उपरि-
ष्टाज्ज्योतिरित्येन^{१०} । तत्र पुरस्ताज्ज्योतिरुदाहरणं वेदांतरे । इमे त इन्द्र ते वयं ये त्वाभ्य चरामेसीति ।
अस्माकं त्वियम् इमे त इन्द्र ते वयं पुरुषुतेति पाठाज्जगत्वेव । मध्येज्योतिः । यद्वा यज्ञं मनवे
संमिमिक्षुः^{११} ताभिरा यातं वृषणोप मे हवमिति च । तृतीयाष्टकेन पादेन मध्येज्योतिर्वेदांतरे ।

तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी सरस्वती वयति पेशो चंतरे ।

अस्थि मज्जानं मासरेः कारोतरेण दधतो गवां त्विषि ॥

^१ *Rigv. I, 89, 6.*

^२ *II, 11, 1; Rigv. Pr. 926.*

^३ *Cp. Rigv. Pr. 928, which*

does not prescribe the order of the pādas.

^४ *Rigv. III, 21, 4.*

^५ *I, 122, 6.*

^६ *W I* alone adds this remark, which, though apparently contradicting *Shadg.*'s own words above (एकादशाक्षरास्त्रय आदितः), agrees both with the vagueness of the *Rigv. Pr.* and with the actual facts; cp. the third pāda in *I, 122, 5*, and the first in *V, 19, 5* (quoted in *Rigv. Pr.*). ^७ *Rigv. I, 122, 5.* ^८ *§ 3, 12.* ^९ *Rigv. Pr. 929.*

^{१०} *Piṅgala, III, 52-54; Ind. Stud. VIII, pp. 250, 251.*

^{११} This verse (= the following with पुरुषुत omitted) does not occur in the text of any of our recensions of the other three Vedas; it must be the reading of another Śākhā.

^{१२} *Rigv. I, 57, 4; Sāma-v. I,*

iv, 2, 4, 4.

^{१३} *VIII, 10, 2.*

^{१४} *VIII, 22, 12.*

^{१५} *Vāg. Samh. XLX, 82.*

इति । उपरिष्ठाज्योतिः । अग्निनेद्रेण वरुणेन विष्णुनेत्याद्याः । श्रुतावानं महिषं विश्व-
दर्शतमिति च । पूर्वैच³ तु क्रमाविषय्येह त्वनेकसंज्ञार्थोऽयमारंभः । एतदेव ज्ञापकं भवत्यन्य-
त्रोक्तक्रमविवर्धेति⁵ ॥

९. चत्वारोऽष्टाक्षराः पादाः क्षाप्यन्तो द्वादशाक्षरः ।

यस्यास्तु प्रोच्यते नाम्ना सा महाबृहतीति वै ॥

अत्रापि क्रमो न विवर्धितः । तेनादितो द्वादशकोऽंततो द्वादशकः सिध्यति । तत्रादितो द्वादशकः ।
नमोवाके प्रस्थिते अश्वरे नरा⁶ । अंततो द्वादशकः । नवानां नवतीर्तामिति स्पृहेत् ॥

१०. जागत इत्येष ।

आद्यावष्टाक्षरौ यस्यास्तृतीयो द्वादशाक्षरः ।

पुनर्द्वावष्टकौ चेत्सा यवमध्या प्रकीर्तिता ॥

सं सा तपंत्यभितः⁸ ॥

११. आद्यौ दशाक्षरौ यस्यास्त्रयश्चाष्टाक्षराः परे ।

पंक्त्युक्तरा विराट्पूर्वा तस्या द्वे नामनी इमे⁹ ॥

द्विनामत्वं ब्राह्मणेपु¹⁰ चोक्तिद्वेधोपलंभनात्¹¹ ॥

हवेंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं¹² ।

इति त्रिष्टुभ उद्दिष्टा दश¹³ कात्यायनपरिणा¹⁴ ॥

१०, १. आ प्रगाथाज्जगत्यधिकारः । जागतेत्यष्टाक्षरनिवृत्त्यर्थं । अनादेशे चतुष्पात्वं ।

यस्याः पादास्तु चत्वारो द्वादशाक्षरसंयुताः ।

जगती नाम सा प्रोक्ता इमं स्तोमभुंदाहुतिः ।

¹ *Rigv.* VIII, 35, 1; *Rigv. Pr.* 929.

² *Rigv.* X, 140, 6.

³ *Sūtra* 7.

⁴ *W* 1, I 4 (omits इह); पूर्वैक्रमाविषयाद्या त्वेक⁰ I 2, P 2; पूर्वैच क्रमाविषयाद्या त्वेक⁰ P 1.

⁵ *W* 1; विवर्धितः I 4; अन्यथा उक्तक्रम वेति जयति I 2, P 2; अन्यतोक्तक्रमं वेव जयति (sic)

P 1. Cp. with this statement sūtra 6 and comm. (note 6). ⁶ *Rigv.* VIII, 35, 23;

Rigv. Pr. 932. ⁷ *Rigv.* I, 191, 13. Uvata in his comm. on *Rigv. Pr.* (972) calls

this verse a paṅkti. ⁸ *Rigv.* I, 105, 8; *W* 1 alone adds मूपो न शिष्टा (apparently

to indicate that X, 33, 2 is not meant). The *Rigv. Pr.* (931) quotes VI, 48, 7, which in

the text of the Sarvānukr. is simply called a mahābṛīhati. ⁹ द्वे आर्त्तौ इमे I 2,

P 1, P 2. ¹⁰ *W* 1, P 1; ब्राह्मणे तु I 4; च P 2, I 2. ¹¹ तस्माद्वेधोपलंभनात् *W* 1,

I 4; उक्तिद्वेधोपलंभनात् I 2, P 2; कृतं द्वेधोपलंभनात् P 1. ¹² *Rigv.* V, 86, 6; in *Rigv.*

Pr. 1028 called mahāsatomukhā. ¹³ Identical with those given in *Rigv. Pr.* 922-31.

¹⁴ I 4; महर्षिणा the rest.

¹⁵ *Rigv.* I, 94, 1.

यस्यास्वष्टाश्वराः पादास्त्रयो द्वौ द्वादशाश्वरौ ।

महासतोबृहत्पुक्ता सा नाचोक्तकमादरः ॥

आ यः पप्रौ भानुनेति तृतीयाद्यौ हि जागतौ² ।

तत्र स्वावित्यात्मीयो जागतावित्यर्थः । कुतः । प्रकृतत्वाज्जगत्याः ॥

३. वेति प्रकारविकल्पे ।

आदावष्टाश्वरौ यस्याः सप्तकोऽथ षडश्वरः ।

दशाश्वरोऽथ नवकः सा महापंक्तिरुच्यते ॥

सूर्ये विषमा सजामौति तिस्रः⁴ ।

अष्टाश्वरा वा यस्याः षट् सा महापंक्तिरेव हि ।

अथ द्वके अथ त्रिका⁵ उभे यदिद् रोदसी⁶ ॥

तिस्रो⁷ जगत्पुक्ता प्रोक्ता कात्यायनमहर्षिणा ॥

इति च्छंदांसि समेह व्याख्यातानि विभागशः ।

एषु च्छंदोद्वययुताः संज्ञा वक्तुं विजृम्भते ॥

११. १. अथशब्दोऽधिकारायः । सूक्तसंख्यानुवर्तते इत्यतः प्राक् प्रगाथा अधिक्त्रियंत इत्यर्थः । प्रगाथ्यते संमेल्यते⁹ छंदसा छंद इति प्रगाथः ॥

२. प्रगाथ इत्येव । बार्हतः प्रगाथ इत्युक्तः । आदौ बृहती ततः सतोबृहती । छंदोद्वयं मिलितं विद्यात् । अतुर्थे बृहती तृतीयो द्वादशको¹⁰ऽयुजौ जागतौ सतोबृहतीपुक्ते । अयं दश प्रगाथमितादावयं वीमिति बृहती त्रिवंधुरेणेति¹⁴ सतोबृहतीत्येवमादि¹⁵ । बार्हत इति सोऽस्यादिरिति छंदसः प्रगाथेर्ध्वित्यर्थः । एवं काकुभादिष्वपि द्रष्टव्यं ॥

३. बृहतीस्थाने ककुप चेत् काकुभः प्रगाथः । मध्यमश्रेत्ककुवित्युक्तं¹⁷ । उत्तरा सतोबृहतीयेव पूर्ववत् । वयमु त्वा¹⁸ काकुभः प्रगाथ इत्यादौ वयमु त्वा ककुभम् उप त्वा कर्मेर्विति सतोबृहतीं विद्यात् ॥

४. प्रगाथ इत्येव । एते अत्वारोऽष्टका जागतश्च महाबृहतीष्टिनस्त्रयः स्त्रौ च द्वौ महा-

¹ Rigv. VI, 48, 6; Rigv. Pr. 937.

² Cp. Rigv. Pr. 937, note 3.

³ Rigv.

I, 191, 10.

⁴ I.e. the three verses 10-12.

⁵ Rigv. X, 59, 9; Rigv. Pr. 935

(cp. also 975, comm.) quotes VIII, 37, 2 and VIII, 41, 1.

⁶ Rigv. X, 134, 1; Rigv.

Pr. 937. ⁷ Identical with those given in Rigv. Pr. 933-7.

⁸ I 2, P 2; छंदोऽन्वयः

W 1, P 1; छंदस्वयं I 4.

⁹ W 1; प्रगाथ्यते संमेल्यते... प्रगाथाः I 4; प्रगाथ्यते संमिलति

I 2, P 2; प्रगाथयति संमेल्यते (sic) P 1. ¹⁰ § 7, 1. ¹¹ § 8, 4. ¹² See sūtra on I, 47.

¹³ Rigv. I, 47, 1.

¹⁴ I, 47, 2.

¹⁵ Rigv. Pr. 1003 gives four examples, not

the above.

¹⁶ Pān. IV, ii, 55.

¹⁷ § 5, 3.

¹⁸ Rigv. VIII, 21, 1.

¹⁹ VIII, 21, 2; Rigv. Pr. 1003 quotes this and VIII, 19, 1-2.

²⁰ § 9, 9.

सतोवृहतीत्युक्ते । उत्तरपदवृद्धिशब्दादसौ । अन्यथा माहावृहत्² इति हि प्राप्नोति । यहायज्ञीये³ महाबाह्वैतबाह्वैतो प्रगाथावित्यत्र वृहद्विरग्न⁴ इति द्वौ ॥

५. प्रगाथ इत्येव । वृहती विपरीता सतोवृहती च । आभ्यां विपरीतोत्तरः प्रगाथो भवति । युजौ चेद्विपरीतेत्युक्तं । त्वावतीये⁶ विपरीतोत्तरः प्रगाथ इत्यत्र नहि ते शूरेति द्वे⁷ ॥

६. अत्र शास्त्रेऽस्माभिरनुष्टुप्सुखास्तुचा इत्युक्तं आनुष्टुभः प्रगाथः प्रत्येतव्यः । अत्र चाद्यानुष्टुप् द्वे गायत्र्याविति विद्यात् । अत्रानुष्टुप् च गायत्री चेत्यनुष्टुप्गायत्र्याविति द्वंद्वो ना विज्ञायीति । द्वंद्वे त्येकानुष्टुबेका गायत्री स्यात् । आ त्वैकोना प्रियमेध आदावनुष्टुप्सुखास्तुचाश्चत्वार⁸ इत्या त्वा रथमित्यनुष्टुप् तुविशु⁹मेति द्वे गायत्र्यावित्यादि । अनुष्टुप्सुखास्तुचा इत्युक्तं इति वचनं गायंति द्वादशानुष्टुभमित्यनुष्टुबेका गायत्रीद्वयं चेति ना भूदिति । अथ छंदासीत्युपात्तचतुर्दशछंदःसु गायत्र्यादिजगत्वंताद्यसप्तवर्गे भेदा उक्ताः¹² । उत्तरसप्तवर्गेऽतिजगत्त्याद्यातिधृत्यतेऽक्षरसंख्यैव न पादविशेषात्संज्ञाविशेषाः । पादाश्चानुक्रमण्यंतरं¹³ सिद्धा उच्यते ।

पादा अतिजगत्त्यां तु त्रयो द्वादशकाः परौ ।

अष्टकौ शक्नोपादाः सप्तैवाष्टाक्षरास्तु ते¹⁴ ॥

अतिशास्त्ररपादौ द्वावादितः षोडशाक्षरौ ।

जागतोऽष्टाकावष्टिपादाः षोडशकास्त्रयः ॥

अष्टकौ चात्यष्टिपादौ जागतौ चाष्टकास्त्रयः ।

जागतश्चाष्टकश्चाथ धृतिपादास्तु¹⁵ जागतौ ॥

पादास्त्रयोऽष्टकाश्चाथ¹⁶ षोडशाक्षर¹⁷ एव च ।

अष्टकश्चाथातिधृतौ द्वौ पादौ जागतौ ततः¹⁸ ॥

त्रयोऽष्टका जागतश्च तथाष्टाक्षरकावपि¹⁹ ।

पूर्वसप्तकपादास्तु प्रसंगात्स्वयमीरिताः ॥

¹ § 10, 2. ² माहाबाह्वैत W 1, P 2; महाबाह्वैत P 1, I 2; महावृहत् I 4. ³ Rigv. VI, 48. ⁴ VI, 48, 7-10; Rigv. Pr. 1015. ⁵ § 8, 5. ⁶ Rigv. VIII, 46. ⁷ VIII, 46, 11-12; Rigv. Pr. 1016, where this metre is called विपरीतांत. ⁸ Sūtra on VIII, 68. ⁹ Ver. 1. ¹⁰ Ver. 2. ¹¹ Sūtra on I, 10. ¹² W 1, I 4; अत्र अथ छंदांस्युच्यमानेषु चतुर्दशछंदसु गायत्र्यादिजगत्वंताद्ये सप्तके भेदो वर्गे उक्ते P 2, I 2; P 1 also except छंदांस्युसीचान्ते (sic) and °जगत्वंताद्य°. Besides these four, the Rigv. Pr. specifies 23 other pragāthas; cp. sūtras 1002 to 1030. ¹³ Pādānukramanī, § 1 (MS. B). ¹⁴ B; °क्षराश्च ते P 1, P 2, I 2; °क्षराः स्मृताः W 1, I 4. ¹⁵ पादौ तु W 1, I 4. ¹⁶ °श्चात्राय B. ¹⁷ W 1, I 4; षोडशक एव च B; चतुर्दशक एव च P 2, I 2; त्रयोदशक एव च P 1. ¹⁸ Marginal correction by the same hand in W 1; जागतः षोडशाक्षरः all the MSS. ¹⁹ Marginal correction by the same hand in W 1; द्वावष्टकौ जागतश्चतुष्टाक्षर-

तत्रातिजगत्याद्यतिधृत्यतोदाहरणानि प्रदर्शयते । अतिजगती । प्र वो महे मतयो यंतु¹ । शक्ररी । प्रो ध्वस्त्रै पुरोरथं² । अतिशक्ररी । साकं जातः ऋतुना³ । अहिः । चिकटुकेषु महिषो यवाशिरं⁴ । अत्यहिः । अग्निं होतारं मन्ये⁵ । धृतिः । अवर्मह इंद्र दादृहि श्रुधी नः⁶ । अतिधृतिः । स हि शर्थो न मारुतं⁷ । इत्येतस्यां शाकल्यसंहितायामेतावन्ति चतुर्दश छंदांस्येव संतीति पुरस्ताच्चोक्तादि-पंचकस्य परस्ताच्च कृत्याद्युक्त्यंतस्य समकस्य चानुक्तिरिति वेदितव्यं⁸ । तत्र च । उक्तम्⁹ आयुक्तं मध्यं प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठेति¹⁰ चतुरक्षरवृद्धा चतुरक्षरादिविशयक्षरांतं पुरस्ताच्छंदःपंचकं परस्ता-च्छंदःसमकं तु कृतिः प्रकृतिराकृतिविकृतिः संकृतिरभिकृतिरुत्कृतिरित्यशीत्यक्षरादि चतुरक्षरवृद्धा चतुरधिकशतांतं । एताव्यपि भगवता¹¹ पिंगलनागेन¹² सूच्यते । उक्तं साति¹³ । मध्यं¹⁴ । प्रतिष्ठा । सु¹⁵ च¹⁶ । चतुःशतमुत्कृतिः । चतुरश्रं तुरस्यजेदुत्कृतेः । ताव्यभिसंख्यामेव कृतिः । प्रकृत्या चेति¹⁷ । अयोक्तादिद्वादशकस्योदाहरणानि प्रदर्शयते । तत्रोक्तं नाम छंदः । नूनमथेयैकपदा । तथा हि चतुर्धोरण्यके सूच्यते । नूनमथेयैकपदेति । असुक्तं । अग्निज्योतिरित्योतिरित्येति द्विपदा । मध्यं । अग्निज्योतिः सूर्यो ज्योतिः प्रजा ज्योतिरिति त्रिपदा । प्रतिष्ठा । अगनाश्च पत्नीवंत्सजुदेवेन त्वष्टा सोमं पिबेति त्रिपदा । सुप्रतिष्ठा । पुरुतमं पुरुणां स्तोत्राणां विवाचि वाजेभिवैजयतामिति त्रिपदा । मध्यमः षट्छेदतिनिचृष्टायत्रीमिमां वयं ब्रूमः ।

कावपि (sic) I 4 ; तथैवाष्टक इत्यपि all the other MSS. The reading of all the MSS. (except the marginal corr. in W I) gives only 72 syllables instead of 76 for atidhriti ; cp. M. M., *Rigv.* Pr. pp. ccclviii and cccxxv. ¹ *Rigv.* V, 87, 1 ; यंतु omitted in B ; *Rigv.* Pr. 950 quotes VIII, 97, 13. ² *Rigv.* X, 133, 1 ; पुरोरथं omitted in B. ³ *Rigv.* II,

22, 3 ; *Rigv.* Pr. gives I, 137, 1. ⁴ *Rigv.* II, 22, 1 ; यवाशिरं omitted in B. ⁵ *Rigv.* I, 127, 1 ; *Rigv.* Pr. gives IX, 111, 1. ⁶ *Rigv.* I, 133, 6 ; श्रुधी नः omitted in B ; *Rigv.* Pr. gives IV, 1, 3. ⁷ *Rigv.* I, 127, 6 ; here ends the quotation from the Pādānukramanī. ⁸ W I (which however reads पुरस्तान्नो⁹ and परस्तान्न) ; पुरस्तान्नो-

क्तानि । उक्तादिपंचकं नोक्तं पुरस्तात्कृत्याद्युक्त्यंतस्य च समकस्यानवतिरिति वेदितव्यं P 2, I 2 ; पुरस्तान्नोक्तानि पंचकस्य पुरस्तान्न कृत्याद्युक्त्यंतस्य च समकस्यानवतिरिति वेदितव्यं P 1 ; पुरस्तान्नोक्तादि पंचकस्यान्नं कृत्याद्युक्तिपर्यंतस्य च समकस्य चानुक्तिरिति वेदितव्यं I 4. ⁹ Cp. Ind. Stud. VIII, pp. 113, 283. ¹⁰ W I, I 4 ; the intervening words are omitted in P I, P 2, I 2. ¹¹ W I, I 4 ; महर्षिणा P I, P 2, I 2. ¹² साति only in P I, P 2, I 2 ; साति । सति W I, I 4. ¹³ W I ; मध्यां I 4 ; मध्यमं P I, P 2, I 2. ¹⁴ P I, P 2, I 2 ; सुवा W I ; युवा I 4 ; cp. Ind. Stud. VIII, 283. ¹⁵ Pīṅgala, IV, 1-4 ; Ind. Stud. VIII, p. 281. ¹⁶ *Rigv.* VIII, 46, 11. ¹⁷ Ait. Ār. V, ii, 5. ¹⁸ Vāg. Samh. III, 9 ; Sāma-v. II, 1, 1, 8, 1 ; Sāṅkh. Sr.-sūtra, II, 9. ¹⁹ Vāg. Samh. VIII, 10. ²⁰ *Rigv.* VI, 45, 29. ²¹ Cp. comm. to § 4, 5, and sūtra on VI, 45.

उक्तादि पंचकं कैश्चिद्वायवीत्येव कथ्यते ।

यथा स्रतिजगत्यादि त्वतिच्छंदः प्रवर्त्यते¹ ॥

उक्तादिपंचकस्योक्तं जृतीनामथ वक्ष्यते ॥

तत्र कृतिः । त्रिशुग्धर्मो विभातु मे । आकृत्या मनसा सह । विराजा ज्योतिषा सह । यज्ञेन ययसा सह । ब्रह्मणा तेनसा सह । छत्रेण यशसा सह । सत्येन तपसा सह । तस्य दोहमशीमहि । तस्य सुन्नमशीमहि । तस्य भक्षमशीमहि² ॥

प्रकृतिः । भगो अनु प्रयुक्तामिंद्रो यातु पुरोगवः । यस्याः सदो हविर्धाने । यूपो यस्यानुमीयते । ब्राह्मणा यस्यामर्चति । शुभिः साक्षा यजुर्विदः । युध्यते यस्यामृत्विजः । सोममिंद्राय पातवे । सा नो भूतिर्देहिष्याया सुशेवा यत्ने ददातु सुमनस्यमानेति पंचावसाना ॥

आकृतिः । तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्लमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं । जीवेम शरदः शतं । नंदाम शरदः शतं । मोदाम शरदः शतं । भवाम शरदः शतं । शृण्वाम शरदः शतं । प्रब्रवाम शरदः शतं । अजीताः स्याम शरदः शतं । ज्योक् च सूर्ये दृश³ इति ॥

विकृतिः । इमे सोमाः सुरामाणः । छागैर्न मेपेक्ष्यभैः । सुताः शप्यैर्न तोकभिः । लाजैर्महस्वतो मदा । मासरेण परिष्कृताः । शुक्राः पयस्वतोऽमृताः । प्रस्थिता वो मधुश्रुतः । तानश्चिना सरस्वती । इंद्रः सुत्रामा वृत्रहा । जुपतां सोमं मधु । पिबंतु मदंतु व्यंतु सोमं⁴ । इति दशाष्टाक्षराः पादा एक एकादशाक्षरः ॥

संकृतिः । देवो अग्निः स्विष्टकृत् । सुदृविषा मंद्रः कविः । सत्यमन्मा यज्ञी होता । होतुर्होतुरायज्ञी यान् । अग्ने यादेवानयाद् यानपिप्रेः । ये ते होचे अमत्सत । तां ससनुषीं होत्रां देवंगमां । दिवि देवेषु यज्ञमेरयेम । स्विष्टकृच्चान्ने होताभूः । वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहीति⁵ ॥

अभिकृतिः । देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्यक्षयथायथं होताराविंद्रमश्चिना वाचा वाचं सरस्वतीं अग्निं सोमं स्विष्टकृत् स्विष्ट इंद्रः सुत्रामा सविता वरुणोऽभिपगिष्ठो देवो वनस्पतिः स्विष्टा देवा आज्यपाः स्विष्टो अग्निरग्निना होता होचे स्विष्टकृद्यशो न दधर्दिद्रियमूर्जमपचितिं स्वधां⁶ । इति त्रयोदश गायत्रपादाः ॥

उत्कृतिः । छागस्य हविष आत्तामद्य मध्यतो मेद उद्गतं पुरा ज्ञेयोभ्यः पुरा पौरुषेय्या गृभो घस्तां नूनं घासे अज्जाणां यवसप्रयमानां सुमःखराणां शतरुद्रियाणामग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानां पार्श्वतः श्रोणितः शितामत उत्सादतो अंगादंगादवत्तानां करत एवेद्राग्नी⁷ जुपेतां हविर्विति ॥

॥ इति छंदांसि संप्रोच्य त्वचायं परिभाषते ॥

१२, १. सूक्तं च्चुचां संख्या सूक्तसंख्या । सा पूर्वमुक्तान्यस्याः सूक्तसंख्याया आ सधिकापत

¹ W I, I 4; प्रवर्त्यते P 2, I 2; प्रवर्त्यते (sic) P 1.

² Taitt. Âr. IV, xxi, 1.

³ Taitt. Âr. IV, xlv, 32; cp. Vâg. Samh. XXXVI, 24.

⁴ Vâg. Samh. XXI, 42,

where the text reads होतयेज instead of सोमम् (all the MSS.).

⁵ Taitt. Br. III, v, 9, 1.

⁶ Vâg. Samh. XXI, 58.

⁷ MSS.; text एवाश्चिना.

⁸ Vâg. Samh. XXI, 43.

इति वेदितव्यं । आङ् मयोदायां । वायो वायव्येन्द्रवायवमेवावरुणास्तुषा¹ इत्यग्निं नवेत्यतो नवेत्यनुवर्तत इत्यर्थः । इह यत्र³ सूक्तग्रहणममृतगतकैसंख्याया⁴ अवाधित्वमधिकारश्च मा भूदिति । तेनादहेत्येताः पण्मास्तु⁵ इति षट्संख्याया नाधिकारो नाप्यवधित्वमिति । सुरुपकृतं दशैद्रमिति दशसंख्यैवानुवर्तत इति सिद्धं ॥

२. अनुवर्तत इत्यनुवर्तते । अन्यस्मादृषेरा⁷ प्राक् प्रकृतविध्याप्यनुवर्तते । स चेद्वाविशिष्टो न भवति । वाशब्देन विशेषो यदुक्तौ वाशब्दोऽस्ति यथाप्यस्ति ततो वेति⁸ स इत्यर्थः⁹ । इन्द्रं विध्या अवीवृधक्षितः प्राग् वायवा याहीत्यादौ मधुच्छंदा इत्यादि निदर्शनं । अवाविशिष्ट इति वचनं । चंद्रमा एकोनाप्यस्ति ततो वेति¹² वाविशिष्टस्ति ततः । इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमृतय¹³ इति नास्यानुवृत्तिरिति¹⁴ । अथ निपातविशेषान्वयेन तत्परिभाष्यते¹⁵ ॥

३. तु हि ह वै तद् इति पंचभिः शब्दैर्विशिष्टानि संवद्धान्यृषिदैवतच्छंदांसि यथासंख्यं द्वित्रिचतुःपंचषट्सूक्तभाजि सूक्तान्वयवर्ति भवन्ति । कदा नरस्तु¹⁶ देवरातो वारुणं¹⁷ गायंति ङादशानुष्टुभं त्विति तुशब्दोक्तावृषिदैवतच्छंदोभिर्द्विसूक्तान्वयं विद्यात् । एवं हिशब्दयोगे त्रित्वं । हयोगे चतुष्ट्वं । वैयोगे पंचतां । तच्छब्दयोगे षट्सुमिति द्रष्टव्यं । तत्र भांजीति । भजो शिवः¹⁹ । अत उपभाषाः²⁰ । शौ नुं²¹ ॥

४. स्वरूपेणोक्ता निरुक्ता पंच नवेत्यादि । पंचोना पंचाधिकेत्यादि विशेषणरूपेणोक्ता स्वरूपेणानुक्तानिरुक्ता संख्या विंशतिरिति वेदितव्यं । यथा । कस्य पंचोनेति²² पंचोनविंशतिः पंचदशेति । एवं च निरुक्तशब्दः²³ । इदं विंशतिरुपस्यम्²⁴ इत्यादिषु विंशतिग्रहणानि चापेवन्ति²⁵ भवन्ति । अन्यथानुवृत्तिसंख्यानिरुक्तसंख्याविंशत्योविषयविभागोऽपि न ज्ञायेत । किं च । एवं चानादेशे त्विन्द्रो देवते²⁶ सुहरवानादेशग्रहणं चार्थवद्भवति । इतरथात एवानिरुक्तेयैवानुवर्तिष्यत इति ॥

५. देवानामनुक्तौ तु ज्ञेय इन्द्रो देवता । तेना तु²⁷ युजंतीत्यादाविन्द्र एवेति सिद्धं भवति । तुशब्दोऽवधारणे । सुरुपकृतं दशैद्रम्²⁹ इत्यादावनुक्तेर्वैद्वत्वे सिद्धे मंडलादिव्याग्नेयैर्द्रादिवाग्नेयावर्धयेमैद्रग्रहणं । एवमुत्तराख्यपि दशैद्रग्रहणानि वेदितव्यानि ॥

¹ Sūtra on I, 2. ² I, 1. ³ P I, I 2, I 4; यत्र P 2; उभयत्र W I. ⁴ W I, I 4; °ख्यायां P I, P 2, I 2. ⁵ Sūtra on I, 6. ⁶ I, 4. ⁷ P I, P 2, I 2; आ omitted in W I, I 4. ⁸ Sūtra on I, 105. ⁹ W I, I 4; वाविशिष्टो (न P I) वाशब्देन विशेषितः, यद्युक्तो (न I 2) वाशब्दोऽस्ति यथा अप्यस्ति ततो वा । त्रितो वा भवति स इत्यर्थः P I, P 2, I 2. ¹⁰ Sūtra on I, 11. ¹¹ I, 2. ¹² I, 105. ¹³ I, 106. ¹⁴ W I; इति नास्यानुवर्तत इति I 2, I 4, P I; इत्यादिषु कुत्स एव P 2. ¹⁵ W I, I 2, I 4; °न्ययेन परिभाष्यते P I, P 2. ¹⁶ Sūtra on VI, 35. ¹⁷ In sūtra I, 24. ¹⁸ I, 10. ¹⁹ Pān. III, ii, 62. ²⁰ Pān. VII, ii, 116. ²¹ Cp. Pān. VII, i, 72. ²² Sūtra on I, 24. ²³ W I, I 4; एवं विंशतिशब्दः P 2, I 2; एवं च तिशब्दः P I. ²⁴ Sūtra on I, 113. ²⁵ चाप्यवद् W I, I 4. ²⁶ § 12, 5. ²⁷ Sūtra on I, 5. ²⁸ I, 6. ²⁹ I, 4. ³⁰ § 12, 12. ³¹ P I, P 2; °अर्था I 4; °पवादा° W I, I 2.

६. अनादेश इत्येव । छंदोऽनुक्तौ त्रिष्टुप् छंदो भवति । तेनेद्रस्य पंचोनेत्यादौ छंदोऽनुक्तौ त्रिष्टुप् छंद इति सिद्धं । देवरातो वारुणं तु त्रैष्टुभम्^२ इत्यत्रानुक्तेरेव त्रैष्टुभत्वे सिद्धे त्रैष्टुभमित्यादौ गानचं प्राग्धैरव्यस्तूपीयादिनि गायत्रत्वापवादः ॥

७. अनादेश इत्येव । अयं दश प्रागायम्^४ इत्यत्र^५ विशेषानुक्तौ बृहतीसतोबृहती ब्राह्मणं^६ इत्युक्तौ ब्राह्मण एव प्रागाथो भवति । तेन युजः सतोबृहतोऽयुजो बृहत् इति सिद्धं ॥

८. द्विपदा विंशत्यक्षराः परिमाणतश्छंदस्तो विराज इति विद्यात् । यथा । पञ्चा दश पराशरः शाक्त्यो द्वैपदमित्यादौ ॥

९. या एकपदास्ता दशाक्षराः परिमाणतश्छंदस्तः पूर्ववद्विराज इत्येव विद्यात् । यथा । अत्येकपदेति । तदर्थं विंशत्यर्थमित्यर्थः । अथ प्रसंगाद्विपदास्त्वध्ययनकाले विशेषमाह ॥

१०. ऋचोऽध्ययने त्वधेतारो द्वे द्वे द्विपदे एकैकामृचं कृत्वा समामनन्ति समामनेयुः । अधी-
यीरन् । आभ्यासे^{११} । लिङ्गुर्थे लेट्^{१२} । पाद्मादिना^{१३} शपि मनादेशः । द्वे द्विपदे यासां ता ऋचो
द्विद्विपदाः । समामनन्तीति वचनाच्छंसनादौ न भवन्ति^{१४} । तेन पञ्चा न तापुमिति द्वैपदमिति
शंसने दशर्चत्वम् आसां चाध्ययने तु पंचत्वं भवति ॥

११. समामनन्तीत्येव । अयुष्टेकादशादिषु द्विपदास्त्वैव द्विपदा भवेन्नान्यथा^{१६} । यथा । घनेमे-
कादशेत्यत्र साधुर्न गृह्णीरित्यादि ॥

१२. आ ऐन्द्राह ऐन्द्रसंशब्दनाम्ना मंडलादिध्वानेयं विद्यात् । यथा । अग्निं नव मधुच्छंदीस्त्व-
मग्ने जागतं त्वित्यादिषु ॥

१३. यस्य मूक्तस्यांति त्रिष्टुबित्युच्यते तस्य मूक्तस्य तद्वर्जं शिष्टा अन्या ऋचो जगत्तो वेदितव्याः ।
यथा । आग्नेयं त्रिष्टुवंत्याष्टमीषोऽष्टम्यौ चेति^{२२} ॥

१४. संहितादौ त्वमग्ने ब्रूना हिरण्यस्तूप^{२३} इति हिरण्यस्तूपसंशब्दनाम्ना छंदो गायत्रीति
विद्यात् । छंदसः प्रत्ययविधाने नपुंसके स्वार्थे उपसंख्यानमिति गायत्र्येव गायत्रं । संहितापेक्षमा-
दित्वं । अन्यत्र हिरण्यस्तूपस्यानुलंभात् संहितायाः परमप्रकृतत्वाच्च ॥

॥ इति द्वादशखंडी^{२४} तु परिभाषा प्रवर्णिता^{२६} ॥

^१ Sūtra on I, 32. ^२ In sūtra on I, 24. ^३ § 12, 14. ^४ Sūtra on I, 47. ^५ P 1, P 2, I 2; इत्यादौ W 1, I 4. ^६ § 11, 2. ^७ Sūtra on I, 65. ^८ For Yāska's view of the ekapadā, cp. *Rīgv.* Pr. 993 and *Ind. Stud.* VIII, pp. 133, 144, foot-notes. ^९ Sūtra on V, 41. ^{१०} W 1, I 4; ^{११} पदाध्ययनकाले I 2, P 1, P 2. ^{१२} W 1, I 4; ^{१३} आभ्यासे P 1; omitted in P 2, I 2. ^{१४} Pān. III, iv, 7; ^{१५} छंदसां लिङ्गुर्थे लेट् P 2, I 2. ^{१६} Cp. Pān. VII, iii, 78. ^{१७} I 2; ^{१८} भवति W 1, I 4. ^{१९} Sūtra on I, 65. ^{२०} W 1; ^{२१} नान्या I 4; ^{२२} नान्याः P 1, P 2, I 2. ^{२३} Sūtra on I, 70. ^{२४} Ver. 11. ^{२५} संशब्द-
त्वात् W 1. ^{२६} Sūtra on I, 1. ^{२७} II, 1. ^{२८} I, 31. ^{२९} I, 31. ^{३०} I 4, P 1, P 2; ^{३१} कंडो W 1; ^{३२} खंडेषु I 2. ^{३३} W 1, I 4; ^{३४} प्रवर्णिताः P 1, P 2, I 2.

अग्निमील इत्यादि खिलरहितसप्तदशाधिकसूक्तसहस्रस्य प्रतिमूक्तमादिमूक्तप्रतिज्ञानमप्यादिकं दर्शयितुमुपक्रमते। अत्र च सूत्रेऽध्वनुक्तं परिभाषातो गृहीतव्यं। अत्र शास्त्रे सर्वत्र नवाधौ ज्ञातव्याः। सूक्तादिः। ऋक्संख्या। छंदः। पादः। अक्षराणि। देवतं। अयुषेर्नाम। गोत्रं च। कृत्विक्चेति च ॥

१, १. अग्निमिति सूक्तादिः। ईले पुरोहितं। नचेति सूक्तस्य ऋक्संख्या। मधुच्छंदा इत्युषेर्नाम। वैश्वामित्र इति तस्य गोत्रं। अत इमो^१ऽपवादः। ऋष्यण्^२। आदौ गायत्रं प्राग्घैरण्यस्तूपीयादिति गायत्री छंदः। मंडलादिध्वानेयमैन्द्रादित्यग्निदेवता सुरुपकतुं दशैन्द्रमित्यतः प्राक्। त्रिपदा गायत्री पादाश्चाष्टाक्षराः। प्रथमं छंदस्त्रिपदा गायत्र्यनादेशोऽष्टाक्षराः पादा^३ इति। एवमुत्तरत्रापि सर्वैकोक्तादित्यपरिभाषातो ग्राह्यं^४। सूक्तादिरेव सर्वत्र स्थिरः^५। अन्वष्टिचार्यं। अत्राग्निः पूर्वैभिर्ऋषिभिरेकोनत्वान्निष्ठायात्री वेदितव्या। एवमुत्तरत्राप्युष्णिगादावेकोनत्वे निष्कृत्वम् एकाधिके^{१०} भुरिक्ते जूनत्वे विरादत्वं व्याधिके^{११} स्वरादत्वं च। ततश्छंदःसु स्वयमेव^{१२} वेदितव्यमित्याचार्यवद्वयमपि नाभिदध्यः ॥

२. नवेत्येव। ऋषिः स एव। छंदश्च तदेव। वायव्यं। वाय्वृतुपिनुषसो यत्^{१४}। अगिगुणः^{१५}। वांतो यि प्रत्यय^{१६} इति वांतादेशः। इन्द्रवायुमित्रावरुणाभ्यामख्यादिवृद्धिः^{१७}। देवताद्वे चेत्यानङ्। उभयत्र वायोः प्रतिषेधः^{१८}। दीर्घाच्च वरुणस्य^{२०}। ऐन्द्रवायवः। मैत्रावरुणः। ऋचि चेरुत्तरपदादिलोप इति संप्रसारणं^{२१}। ऋक्पूरित्यप्रत्ययस्तुचः। देवतानिर्देश आग्नेयत्वापवादः। एवमुत्तरत्रापि ॥

३. तृचा इत्येव। मधुच्छंदाः। गायत्रं। अथ्वष्टंज्ञातत्वादेश्चाथैश्चिनौ। अत इति^{२२}। देवतानास्त्रीनख्यनपत्य^{२३} इति प्रकृतिभाव आश्रितः। सरस्वत्या अण् सारस्वतः। एता वाय्वाद्याः सरस्वत्यंता वायवायाश्चिनेति सूक्तद्वयवर्तिनृचसप्तकस्तुत्याः प्रउगस्य देवताः। प्रउगं नाम होतुः प्रातः सवनिकं द्वितीयं शस्त्रं। एता इत्येतावत्संख्याः संनिहिता वाय्वादय एव स्युः। वायो सैका गायत्रमुक्ता देवताः प्रउगेश्चैतत्क्रमोक्तदेवतासप्तकज्ञानार्थमिदं ॥

^१ Cp. Pân. IV, i, 95. ^२ Cp. Pân. IV, i, 114. ^३ Sûtra on I, 4. ^४ Introd. § 4, 1. ^५ Ibid. § 3, 11. ^६ ज्ञातव्यं W I. ^७ सुस्थिरः W I. ^८ Rigv. I, 1, 2; cp. comm. on Introd. § 3, 4. ^९ णिहाद् W I; णिहादौ नूनत्वे I 2 (corr.); णायांताद् P I, P 2, I 2, I 4. ^{१०} एकाधिके W I, I 2. ^{११} णिके W I. ^{१२} W I, I 2 (तत्र I 2); तत्तच्छंदः सुखत एव P I; तत्तच्छंदः सुखत्रातं इति (sic) P 2; तत्तच्छंदोमुखत एव I 4. ^{१३} P I, P 2, I 2; णायावचनद्वयमपि I 4, W I (वचन corr. W I). ^{१४} Pân. IV, ii, 31. ^{१५} Pân. VI, iv, 146. ^{१६} Pân. VI, i, 79. ^{१७} Cp. Pân. VII, iii, 21. ^{१८} Pân. VI, iii, 26. ^{१९} Cp. Vârt. on Pân. VI, iii, 26. ^{२०} Pân. VII, iii, 23. ^{२१} Cp. Vârt. to Pân. VI, i, 37. ^{२२} Cp. Pân. V, iv, 74; ण्यकारः। तृचः P I, P 2, I 2. ^{२३} I 4; अत्र ज्ञातत्वाद् P 2; अस्तद्वंज्ञातत्वाद् P I; अत्र द्वंज्ञातत्वाद् I 2; अथ्वष्टंज्ञातत्वाद् W I (corr. to ज्ञात). ^{२४} P 2, I 2; अस्याच् P I; अवस्याच् I 4; दृष्टाच् W I. ^{२५} Cp. Pân. V, ii, 115. ^{२६} Pân. VI, iv, 164. ^{२७} Sûtra on II, 41.

४. मधुच्छंदाः । गायत्रं । अवध्यर्थेभैद्रपदमित्युक्तं ॥

५. दशेत्येव । आदह स्वधामन्यत्याद्याः षडृचो मरुहेवत्याः । आसु च वीळु चिदाहजल्लुभिरिद्रेण सं हीयेते ऐन्द्रौ चक्राराम्नाह्यौ च । षट्सु द्वितायाचतुर्थ्यौ हि ते । शिष्टा ऐन्द्राः ॥

१०. तुशब्दो द्विरुक्तभावीति परिभाषासिद्धं । तेनेदं चोत्तरं च द्वे सूक्ते आनुषुभे अनुपुष्पदंस्के । गायत्रत्वापवादः ॥

११. मधुच्छंदः सुतो जेता नामर्षिः ॥

१२. मेधातिथिर्नामर्षिः काखगोत्रः । अत इमो^१ ऽपवादं चृष्यन्^२ । आग्नेयं । अग्नेर्देव^३ । अग्निदेवत्वं सूक्तं । अग्निनाग्निः समिध्यत^४ इति पादो द्वाग्निदैवतः । द्वावग्नी देवते यस्य सः । कौ द्वौ । निर्मेय्य आहवनीयश्च । निर्मेयनेन प्राप्तव्योऽरणीभ्यां^५ सोऽग्निरित्युच्यते । एत^६ हूयते यस्मिन्^७ साहवनीयः । हु दानादानयोः । अधिकरणेऽनीयर् । सोऽग्निरित्युक्तः ॥

१३. अत्र सूक्तं आद्याया इभ्योऽग्निदैवता समिद्धोऽग्निर्वा । अथ तनूनपात् । अथ नराशंसः । अथेडः (नस्) । अथ बर्हिः । अथ देवीङ्गारः । जसृष्टयं । अथोपासानक्तौ । अथ दैव्यौ होतासौ । एतदेव व्याचष्टे प्रचेतसाविति प्रकृष्टज्ञानबलाविति । तो चाग्न्यादित्यावग्नीवरुणौ वरुणादित्यौ वा । अथ तिस्रो देव्यः । तास्मिन्नः स्वयमाह सरस्वतीळाभारतः । सरस्वती ब्रह्मपत्नी । इडा विष्णुपत्नी पृथिवीत्यर्थः । भरतस्यादित्यस्य पत्नी भारती । अथ त्वष्टा । अथ वनस्पतिः । अथ स्वाहाकृतयः । का एताः । विष्टे देवाः । तथा हि ब्राह्मणं । तदाहुः का देवताः स्वाहाकृतय इति विष्टे देवा इति ब्रूयादिति । इत्येवं प्रत्युचम् चूचमूचं प्रति देवताः । यथासंख्यमन्वयो हि लौकिकः । यथा ।

पथेन्दुमृगमातंगपुंस्कोकिलकलापिनः ।

वक्त्रकांतीक्षणगतिस्वरकेशैस्त्वया जिताः ॥

इति लक्ष्मीं प्रति नारदस्तोत्रे दर्शनात् । एतत्सूक्तमाग्नीसंज्ञकं भवति । अग्नीभिराग्नीणाति^८ होता यजत्वाग्नीभिरिति ब्राह्मणसूत्रविनियोगस्यान्वयार्थमिदं ॥

एतेनान्यानुक्तदैवतानि । अस्मिन्नास्त्रे समिद्ध आग्नेय इत्याद्याप्रमित्युक्तान्यन्यानाग्नीसूक्तान्येतेन सूक्तेन प्रतिपादितदैवतानि भवंति । एतत्क्रमकैतद्देवतानीत्यर्थः ॥

एकादशकानीत्यादि । अस्मिन्नास्त्रे ऽस्माभिराग्नेयसूक्तानि सूक्तानि नराशंसपुक्तानि तनूनपा-
द्वर्जितान्येकादशर्षानि भवंति । यथा । समिद्ध एकादशाप्रमित्यादावाप्रशब्दोक्तान्यतनूनपातीति
सिद्धेरन्यद्विस्मयार्थः । तत्र तत्र सुक्तेरेकादशत्वं सिद्धं परिशेषाच्च नाराशंसतेति ॥

^१ Pân. IV, i, १५.

^२ Cp. Pân. IV, i, 114.

^३ Pân. IV, ii, 33.

^४ Ver. 6.

^५ P I, P 2, I 2, I 4; रणिजः W I, I 2 (corr.).

^६ W I, I 2 (corr.); इत्य P I, P 2;

omitted in I 4.

^७ W I; यस्मिन्नित्या° P I; ऽस्मिन्नित्या° P I, P 2.

^८ Ait. Br. II,

xiii, 3-4.

^९ Ait. Br. II, iv, 1.

^{१०} Âsv. Sr.-sûtra, III, ii, 5.

^{११} W I;

आग्नेय इत्याद्या इत्युक्तान्य° I 2, I 4, P I, P 2.

^{१२} W I; एतत्क्रमदैवतानीत्यर्थः I 4;

°क्रमकैतदेव° P I. °क्रमके दे° P 2, I 2.

^{१३} Sûtra on II, 3.

१५. ऋतव्यं । वायुतुपिबुपसो यत्^१ । ऋतुदेवस्य । ऋतवो वसंताद्याः । तच्चतुर्देवत्ये सूक्त आद्येन्द्रदेवत्या । अथ मारुती । अथ त्वाष्ट्री । अथाग्नेयी । अथेन्द्री । अथ मैत्रावरुणी । दीर्घाच्च वरुणस्यैषु चरपदवृद्धिनिषेधः । अथ चतस्रो द्रविणोदसे । एतन्नामकदेवताभिधायिन्यः^३ । द्रविणोदस इति तादर्थ्यं के^४ । अथाश्विनी । अथाग्नेयी ॥

इत्युदेवताः सर्वत्र । ऐन्द्रीत्यारभ्याग्नेयीपर्यन्ता द्वादश देवता एतन्क्रमका ऋतुदेवत्ययुक्तदेवा इति वेदितव्याः । सर्वत्र चैवं भवति । तत्र तुभ्यं षट्कृतव्यं तु जागतं तु मंदस्त्वैषोपतिष्ठते^६ । सूत्रे च । ऋतुयानैश्चरंतीति ॥

१६. युवाकु हि शर्चोनामिति त्रिःसप्तके द्वे ऋचौ । शिष्टा गायत्र्यः । इन्द्रावरुणदेवस्य ॥

१७. अत्र नवचैसूक्त आदितः पंचर्चो ब्रह्मणस्पतिदेवत्याः । चतुर्थ्यामृचिन्द्रश्च सोमश्च अकाराद्ब्रह्मणस्पतिश्च देवतात्वेन स्थिताः^९ । पंचम्यामृचि दक्षिणा अकाराद्ब्रह्मणस्पतिश्च^{१०} । अन्याः शिष्टाश्चतस्रः सादसस्पत्याः । सदसस्पतिदेवत्याः । नाराशंसी वांया । नवम्याः सदसस्पतिर्नाराशंसी वा देवता विकल्प्यते ॥

१८. अग्निश्च मरुतश्च देवता अस्येति ॥१॥

२०. ऋतुदेवस्य ॥

२२. सैका । एकया सहिता विंशतिः । अनिरुक्ता संख्या विंशतिरित्युक्तं । आदितश्चतस्रोऽश्विदेवत्याः । तथा चतस्रः सावित्र्यः । अथ द्वे अग्निदेवत्ये । अथैका देवीनां संबन्धिनी^{१२} स्तुतिर्वेन । अथैकेन्द्राणीवरुणान्यग्नायीनां । इहेन्द्राणीर्मैत्रेषा तिस्रो देवताः स्तौति । इन्द्राणी वरुणानी । इन्द्रवरुणेत्यादिना स्त्रियां पुंयोगे ङीपानुक्तौ । अगनायीति वृषाकप्यग्नीति^{१६} ङीप् ऐत्वं । अथ मही छौरिति^{१६} द्वे छावापृथिवीदेवत्ये । छावापृथिवीसुनासीरिति^{१७} यत् । अथ पृथिवीदेवत्या पार्थिवी । अथ षडृचो विष्णुदेवत्या वैष्णव्यः । विष्णोर्देवतास्योर्गुणः^{१८} । अतो देवा अवंतु न^{१९} इत्युदेवी देवदेवत्या वैष्णवी वा ।

अतो देवा इति देवी सूक्तशेषं तु वैष्णवं ॥

^१ Pân. IV, ii, 31. ^२ Pân. VII, iii, 23. ^३ W I; चतस्रो द्रविणोदोनामकदेवताभिधायिन्यः I 4. ^४ तादर्थ्यं के W I, I 2, P 2; तादर्थ्यं ड P I; तादर्थ्यं चतुर्थी I 4. ^५ Sûtra on II, 36, 37. ^६ ऋचं [शेषं] तिष्ठते I 4. ^७ Sâṅkh. Sr.-sûtra, VII, viii, 1; Ait. Br. II, xxix, 1; Schol. Pân. VII, iii, 62; Âsv. Sr.-sûtra, V, viii, 1. ^८ Verses 4 and 5. ^९ P I, P 2, I 2, I 4; स्थितिः W I. ^{१०} A marginal note in W I adds इन्द्रसोमौ च. ^{११} Introd. § 12, 4. ^{१२} ऋचिना W I; अ - - - अग्निदेवत्यौ अथ द्वे देवीनां देवसंबन्धिन्यौ । स्तुतिर्वेन P I; अग्निदेवत्यौ द्वे देवीनां देवसंबन्धिन्यौ स्वस्तित्वेन (sic) P 2, I 2; अथ द्वे अग्निदेवत्ये । अथ देवीनामेका I 4. ^{१३} Ver. 12. ^{१४} Cp. Pân. IV, i, 49. ^{१५} Cp. Pân. IV, i, 37. ^{१६} Ver. 13. ^{१७} Pân. IV, ii, 32. ^{१८} Pân. VI, iv, 146. ^{१९} Ver. 16.

इति देवतानुक्रमण्यं। आपद्यतो¹ देवा अवंतु न इति जपेदपि वान्यां वैष्णवीमिति सूत्राच्च विकल्पः। तत्र सन्यामित्यनेन पूर्वस्या अपि वैष्णवीत्वं साध्यते ॥

२३. पूर्वत्र सैकेतिवच्चतुरधिकेति वाच्ये चतुर्विंशतिरित्युक्तेरविशेषास्यधुत्वे विस्पष्टत्वाच्चास्य लाघवार्थं हि परिभाषणं। तर्हि सचतुष्केति वाच्यमिति चेद् वैचित्र्यमेव प्रयोजनं। आद्या वायुदेवत्या। एकेति द्वंद्वधर्मानिवृत्त्यर्थं। वायव्यैन्द्रवायव्याविति द्वन्द्वेऽनादेशानुतीर्थेन्द्रो हि स्यात्। अथ द्वे ऐन्द्रवायव्याविन्द्रवायुदेवत्ये। अथ मित्रावरुणदेवत्य एकस्त्वृचः। अथ मरुत्वनुण्डदेवत्य इति। कुत एतद् मरुत्वतीयसृच इत्युक्ते मरुत्वनुण्डदेवत्य इति। मरुत्वास्त्विन्द्रो देवतेति वक्ष्यमाणत्वात्। मरुत्विस्तद्वानिति गम्यते। मरुत्वतीय इति मृक्ष प्राणत्यागे। मृक्षोरिति मरुत्³ रुय⁴ इति मतुपो वत्त्वं। तसौ मत्वर्थे⁵ इति भत्वं। द्यावापृथिवीमुनासरीर्यादिना छः। अथ वैश्वदेव एकस्त्वृचः। विश्वेदेवदेवत्य इत्यर्थः। अथ पूषदेवत्य एकस्त्वृचः। अथ शेषा आप्यः। उक्तपंचदशकादस्या अन्वेद्यताः। अंत्याध्यानेयी। पयस्वानित्यर्धचैयुक्ता सं माग्ने वर्षसेत्येपाग्निदेवत्येत्यर्थः। तत्राप्यंतः⁷ पुरजिष्णक्। सांहितिकः कंष ऐकश्रुत्ये नास्ति⁸। पराप्सु मे सोमो अन्नवीदित्याद्यापश्च विश्वभेषजोरित्यंतानुष्टुप्। अनुष्टुप्छंदोयुक्त्यर्थः। तिस्रश्चांताः। अनुष्टुप्चित्यनुष्टुप्चमनुष्टुभ इति विपरिणम्यते। एकविंशो प्रतिष्ठा। शिष्टा गायत्र्यः ॥

२४. अजीगर्तिः। अजीगर्तेशब्दाद् अत इमो⁹ऽपवादः ऋष्यणि¹⁰ प्राप्ते बाह्यादित्वादिम्। अजीगर्तपुत्रो जन्मना शुनःशेषो नाम। शेषपुच्छलांगूलेषु शुनः संज्ञार्या। पक्ष्या अलुक्। शुनःशेषः कृत्रिमः क्रियया निवृत्तः¹¹। दुकृम् करणे। द्वितः त्रिः¹²। त्रैमिष्रित्यं¹³। वैश्यामित्रः। दत्तपुत्रतया¹⁴ विश्वामित्रपुत्रो देवरातो नाम। देवै रातो दत्तः¹⁵। रा दाने। श्रूयते हि। देवा वा इमं मह्यमरासतेति स ह देवरात¹⁶ इति। इदं चोत्तरं च द्वे मृक्ते वरुणदेवत्ये। त्रेष्टुभमिदं मृक्ते। प्राग्घिरण्यस्तूपाद्याप्राप्तगायत्रत्वापवादः। अत्र चादौ कायी कदेवत्या। कशब्दात्प्रजापतिवचनाद्देवताणि कस्येदितीत्ये वृद्धिः। अण् डीप्। अणो यस्येति चेति¹⁷ लोपः। ननु ब्राह्मणे²⁰ स प्रजापतिमेव

¹ W I; आपदि omitted in the other MSS.; cp. Sây. on ver. 16. ² See sūtra on I, 165.

³ W I; मृत्वरिति मरुत्व इति I 4; मृत्वरिति मरुत्व इति P I; मृत्वरिति मरुत्व इति P 2, I 2. ⁴ Pân. VIII, ii, 10. ⁵ Pân. I, iv, 19. ⁶ Cp. Pân. IV, ii, 32.

⁷ Ver. 19. ⁸ W I; ऐकश्रुत्ये नास्ति I 2; नास्ति I 4; एव नास्ति P I; एव स्वास्य (sic) नास्ति P 2. ⁹ Pân. IV, i, 95. ¹⁰ Cp. Pân. IV, i, 114. ¹¹ W I;

क्रियया निवृत्तः I 4; क्रियाया निवृत्तः P I; क्रियायो निवृत्तः P 2, I 2. ¹² Pân. III, iii, 88.

¹³ Pân. IV, iv, 20. ¹⁴ P 2, I 2; यत्त्वपुत्रतया W I; यदपुत्रतया I 4; यदत्र पुत्रतया P I.

¹⁵ देवरातः। देवदत्तः W I. ¹⁶ Ait. Br. VII, xvii, 3. ¹⁷ चैरण्यस्तूपाद् W I; see sūtra on I, 31; Introd. § 12, 14. ¹⁸ Pân. IV, ii, 25. ¹⁹ Pân. VI, iv, 148.

²⁰ कल्पसूत्रे I 4; all except W I omit ननु.

प्रथमं देवानामुपससारेति¹ प्रजापतिदर्शनात्प्राजापत्येयं भवितुमर्हति कस्य मूनमिति न तु कायी ।
उच्यते । प्रजानां पतिरित्यर्थः । क एव तत्राप्युक्तः । अथ द्वितीयाग्नेयी । अथ सावित्रस्तृतीयो
गायत्रः । अथ त्वा देव सवितरिति तृचः सवितृदेवतो गायत्रीछन्दस्कश्च । गायत्र इत्यत्र विहित-
त्रैष्टुभत्वापवादः । अस्य सावित्रस्य तृचस्यांत्वा भगभक्त्येत्येवा भगदेवता सावित्री वा । शिष्टा
दश वारुण्यः ।

अत्रेतिहासः श्रुतुक्तः² सम्यगेव प्रवर्त्यते³ ।
हरिश्चन्द्रो ह वैधस इत्यादि ब्राह्मणेति⁴ ।
राजसूये क्तावेप शौनःशेष⁵ इति श्रुतः⁶ ॥१॥
शतभार्यो हरिश्चन्द्रं ऐक्ष्वाकः पुत्रकाम्यया ।
नारदश्रुतपुत्रार्यो वरुणात्सुतमाप्नवान् ॥२॥
जाते पुत्रे त्वामनेन यक्ष्येऽहमिति चोक्तवान् ।
वरुणस्तनये जाते निर्देशे⁷ जातदंतके ॥३॥
च्युतदंते पुनर्जातदंते वर्मभरे⁸ तथा ।
मेध्यस्ये⁹ तदवस्योऽसाविति राज्ञा¹⁰ प्रतारितः ॥४॥
निर्वध्य स नृपं प्रोचे पुत्रेणाद्येय मां यज्ञ ।
इत्युक्तो¹¹ वरुणेनोचे¹² स्वपुत्रं रोहितं नृपः¹³ ॥५॥
एनं यक्ष्ये त्वयाद्येति नेति सोऽभ्यद्रवद्वनं ।
वनस्यो रोहितः श्रुत्वा नृपं जातमहोदरं ॥६॥
दिदृक्षुः पंचवर्षेषु¹⁴ विप्ररूपेन्द्रवारितः ।
षष्ठे¹⁵ जीगतं नामानं त्रिपुत्रं चापितं क्षुधा ॥७॥
आसाद्यास्य शुनःशेषं मध्यमं जगृहे सुतं ।
गवां शतेन पितरं पुरस्थं दृष्टवान्सुतः ॥८॥

¹ Ait. Br. VII, xvi, 3. ² Ait. Br. VII, iii. This story is quoted from Shadg. by the Nītimañgarī (N).

³ W I, I 2; °वर्त्यते P I; वक्ष्यते I 4; °वर्तिते P 2; प्रवर्तते N. ⁴ इति ब्राह्मण ईरितः W I; इति कल्पसूत्र ईरितः I 4, i.e. in the Sāṅkh.-sūtra; cp. M. M., A. S. L., p. 408 and App. ⁵ शूनःशेष W I. ⁶ श्रुतेः P 2, I 2. ⁷ °दाक्षुत°

W I, I 4; °दशत° P I; °दःशत° P 2, I 2; नारदोक्तादि पुत्रार्ये N. ⁸ यक्ष्येनमिति I 4, P I; यक्ष्येनम् P 2, I 2. ⁹ निर्देशे I 4; निर्देशे W I, C, P 2, I 2; निर्देशे P I. ¹⁰ P I, N, I 4; वर्मभरे W I, C; वर्मभटी P 2, I 2. ¹¹ W I; मध्य° the rest. ¹² W I, P I; राज्ञा I 4, P 2, I 2. ¹³ °क्ते W I. ¹⁴ °शेनासौ I 4; °शेनात्र P 2, I 2.

¹⁵ देहि तं नृपं P I, P 2, I 2, I 4. ¹⁶ षट्पर्वेषु N. ¹⁷ सप्तमे N.

मया कार्यमनेन त्वं कुरु तातेति आब्रवीत् ।
वरुणोऽपि नृपेणोक्तः¹ शुनःशेषपशुं² कर्तुं³ ॥९॥
राजसूयं सोऽनुमेने तेनापह च भूमिपः ।
तदाभिषेचनीयेऽहि शुनःशेषनियोजने ॥१०॥
अन्याभावात्तोशतार्थी त्वजीगतो युयोज तं ।
पुनर्विशसनं कर्तुं पिता जग्राह गोशतं ॥११॥
यूपे बद्धः शुनःशेषो जिघांसुं पितरं ततः ।
ऊचे तिस्राहमेवान्या⁵ उपधावामि देवताः ॥१२॥
अस्तौत्कर्मदावग्निं च सवितारं भगं च सः ।
वरुणं पुनरप्यग्निं विश्वादेवानथो खलु ॥१३॥
इंद्रं च पूर्वव्यापारसंप्रामस्तुतिसुप्रियं ।
हिरण्यमयरचस्यापि स्वस्मै⁷ दातारमेव च ॥१४॥
अश्विना उपसं चापि तृचाभ्यामततस्तदा ।
अतिप्रीतिपुनैर्देवैस्तेयूपांस्मोचितस्तदा ॥१५॥
ऋत्विग्गणैः¹⁰ प्रार्थितोऽसावञ्जःसयमकारयत् ।
गतारोगं हरिश्चंद्रं यत्र ग्रावेति¹¹ सूक्ततः¹² ॥१६॥
अञ्जःसवो राजसूये प्रयोगः¹³ पश्चिष्टिदर्थीदिविहीन एकः ।
यतोऽंजसाभिद्युवतेऽत्र साक्षा¹⁵ यच्चांजसा देवतास्तं भजते ॥१७॥
स पिचा प्रार्थितस्त्यक्त्वा तातं गाथिसुतं गतः¹⁶ ।
पुत्रत्वेन गृहीतश्च विश्वामित्रेण धीमता ॥१८॥
देवरात इति प्रोक्तो¹⁷ देवैर्दत्तो यतः स्वयं¹⁸ ।
दक्षपुत्रविधेयोर्गात्रेष्वाभिन्नः स कृत्रिमः ॥१९॥

¹ W I; °क्त the rest. ² शुनःशेषं पशुं W I, P I, I 4; °शेषं पशु P 2, I 2. ³ कर्तौ I 4.
Slokas 10 and 11 are omitted in P I, P 2, I 2, I 4, and N, which also omits 9. ⁴ तवाभि°
W I. ⁵ °हमचैव सुप° W I; दृष्ट्वासिमहमेवान्या N. ⁶ क्रमाद् P 2, I 2. ⁷ तस्मै P 2,
I 2, I 4. ⁸ उपसश्च W I. ⁹ तद्यूपान्मो° P I, P 2, I 2, I 4. ¹⁰ I 4; °णः प्रा°
P I, P 2, I 2; °शप्रा° W I. ¹¹ Rigg. I, 28. ¹² N quotes no further.
¹³ W I omits. ¹⁴ W I; दृष्ट्वादि P I, P 2, I 2; °ष्टिरित्यादि° I 4. ¹⁵ W I;
°भिद्युतो च सोमो I 4, P I; °भिद्युतो च सो P 2, I 2. ¹⁶ W I; ततः the others.
¹⁷ ख्यातो W I. ¹⁸ P I, I 4; यतस्वयं W I; ततः स्वयं P 2, I 2. ¹⁹ W I;
°विधिर्यो गात्र the rest.

आर्षानुक्रमणे षोक्तं कस्य नूनं शुनःशेषः ।
 अजीगर्तिः^१ कृत्रिमस्तु वैश्वामित्रो देवरातः ॥ २० ॥
 इति कृत्रिमपुत्रत्वं देवरातत्वमेव च ।
 अजीगर्तमुतत्वं च वैश्वामित्रत्वमेव च ॥ २१ ॥
 शुनःशेषमहर्षस्तु सम्यगत्र प्रवर्णितं^२ ।
 बंधव्यकरी पाशमोचनीयं^३ कथेरिता ॥ २२ ॥

२५. त्वमग्ने प्रथमोऽंगिरा^४ इत्यतः प्राक् शुनःशेषार्थं वेदितव्यं ॥

२७. सप्तभिर्भुना विंशतिः । त्रयोदशेत्यर्थः । गायत्रे सूक्तेऽस्या त्रयोदशी दैवी देवदेवत्या छंदसा त्रिष्टुप् । गायत्र इत्यनुवादः । त्रिष्टुबंतस्य सूक्तस्य शिष्टा जगत्^५ इति जगतीत्यनिवृत्त्ये^६ । ननु । स विश्वान्देवास्तुष्टाव नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य इत्येतयर्चेति^७ ब्राह्मणदर्शनाद्वैश्वदेवीयं स्यान्न तु दैवी । उच्यते । तत्र विश्व इति^{१०} सर्वैश्व इति पर्यायः । न तु विश्वेदेवगणोऽभिप्रेतः ॥

२८. षडनुष्टुभ आदौ यस्य तत्सूक्तं षडनुष्टुभादि अत्र

मध्यमस्य^{११} उकारस्य ठकारं षड्भूषा विदुः ।

मध्यमस्य^{१२} ढकारस्य^{१३} वै यथा खलु ।

इठे^{१४} मूठ^{१५} पुरोठाशं इठा^{१६} साठहा निदर्शनं^{१७} ॥

अन्यथा तु षडनुष्टुभादि स्यात्^{१८} । अस्य सूक्तस्यानादेश इन्द्रो देवता । यच्चिद्धि गृहेगृह इति छे^{१९} उलूखलदेवत्ये । उलूखलादणो डीप्पौयणौ । परे मुसलदेवत्ये । अकारादुलूखत्यौ च । अंत्या प्रजापतेः प्रजानां पत्युर्हरिश्चंद्रस्य क्षत्रियस्य स्तुतिरधिपवणचर्मप्रशंसा वा । इयं सोमस्य चर्मणो वा स्तुतिः । हरिश्चंद्रः प्रजापतिश्चर्मसोमौ चेति बृहदेवताविदः । तत्र हि ।

चर्मोधिषवनीयं वा सोमं वांत्या प्रशंसति^{२१} ।

^१ W₁; the others insert स.

^२ प्रवर्णितं P₁, P₂, I₂.

^३ ० नेयं W₁.

^४ Sūtra on I, 31.

^५ Introd. §§ 12, 13.

^६ W₁; इत्यनुवर्तते the others.

^७ इत्ये-

तयर्चा omitted in W₁.

^८ Ait. Br. VII, xvi, 8.

^९ कल्पसूत्रे दर्शनात् I₄.

^{१०} वि-

श्वानिति हि W₁.

^{११} मध्यमस्य W₁; अंतर्मध्यस्य^० P₁, P₂, I₂, I₄.

^{१२} मध्यमस्य-

उकारस्य W₁; अंतर्मध्यस्य उकारस्य P₁, P₂, I₂;

अंतर्मध्य उकारस्य I₄.

^{१३} हकारं corr.

to लकारं W₁; लकारं P₁; ठकारं P₂, I₂; नकारं I₄.

^{१४} W₁; इडा I₄; इमे P₁;

इम P₂, I₂.

^{१५} W₁, I₄; मूठु P₁, P₂, I₂.

^{१६} W₁; ल्हा P₁, P₂, I₂; omitted

in I₄.

^{१७} Cp. Rīg. Pr. 53.

^{१८} P₁, P₂, I₂; विद्यात् W₁; षडनुष्टुभादि न स्यात् I₄.

^{१९} Vers. 5-6.

^{२०} ० पतिरिति corr. on margin to ० पतिश्चर्मसोमौ चेति W₁; हरिश्चंद्रस्य

प्रजापतेरिति P₁; हरिश्चंद्रस्य प्रजापतिरिति P₂, I₂; हरिश्चंद्रस्य प्रजापतित्वं वृ^० I₄.

^{२१} MSS. of Bri. Dev., Adhyāya III, śloka 411 (M 1), 383 (M 2 and M 3).

इत्युक्तं । अथैनं द्रोणकलशमित्यादिना ब्राह्मणेन² सोमस्तुतित्वमेवास्या लक्ष्यते । इयं तु देवतानुक्रमणीस्यां देवतामनुवदति³ । तत्र हेवं ।

प्रजापतिं हरिश्चंद्रं चर्म चांया प्रशंसति ।

हरिश्चंद्रस्य प्रजापतिरिति विशेषणं । प्रस्कारवहरिश्चंद्रावृधी⁴ इति निपाततः⁵ सुद् प्रस्कारवो ब्रह्मर्षिर्मा भूदिति ।⁶ आद्याश्चतस्र इन्द्रदेवताः । अंत्यास्तिस्त्रो गायत्र्यः ॥

२२. पंक्तेरिदं पांक्तं । तस्येदमित्यण् । आदिवृद्धिः ॥

३०. अस्माकं शिप्रिणीनामित्येषा पादनिचृत्तिसमाख्यरपादयुक्ता । शश्वदिंद्र इति त्रिष्टुप् । प्राग्विरख्यस्तूपगायत्रत्वापवादस्तिष्ठुषिति । इंद्रो देवता । तत आश्विनस्तृचः । ततः परस्तृच उपस्य उपोदेवत्यः । गायत्राधिकारस्यावधिः पूर्णः ॥

३१. इमा विंशतिः । अष्टादशर्चं । हिरण्यस्तूप इत्युपिनाम । आंगिरसोऽयं गोत्रतोऽनुक्रमो-
त्रत्वात् । सूक्तमग्निदेवत्यं । अंत्याष्टादशी त्रिष्टुप् । अष्टमीषोडशौ च त्रिष्टुभौ । शिष्टाः पंचदश
जगत्यः । त्रिष्टुवंतस्य सूक्तस्य शिष्टा जगत्य⁸ इति परिभाषातः सिद्धं ॥

३२. पंचदशर्चं । त्रिष्टुप् । अनादेशे त्विंद्रो देवता त्रिष्टुप् छंदः⁹ इति चेंद्रः । आंगिरसो
हिरण्यस्तूपः ॥ २ ॥

३३. अश्विदेवत्यं । हिरण्यस्तूपः । नवमी त्रिष्टुवंत्या च त्रिष्टुप् । शिष्टा जगत्यः ॥

३५. सवितृदेवत्यं सूक्तं । नवमी जगत्याद्या च जगती । सा लिंगोक्तदेवतपादा । लिंगेनाभिधा-
नसामर्थ्येनोक्ताः प्रतिपादिता अग्निमित्रावरुणरात्रिसवित्राख्या देवताः पादेषु यस्याः सा ॥

३६. कण्वो नामर्षिर्धोरिपुत्रः । अग्निदेवत्यं सूक्तं । प्रागायं । प्रगाया वाहेता इति । ऊर्ध्वं ऊ
पु य ऊतय ऊर्ध्वो नः पाखंहस इत्येते द्वे यूपदेवत्ये ॥

३०. ब्रह्मणस्पतिदेवत्यं । पत्यंताद्यक्¹⁰ ॥

३१. वरुणमित्रार्थेभ्यां स्तुतित्वेन संबंधीदं सूक्तं¹¹ । मध्ये तृचश्चतुर्थ्यादिरादित्येभ्यः । तार्थ्ये
भ्यः । आदित्यानां स्तावकं ॥

३३. रुद्रदेवत्यं । तृतीया मित्रावरुणदेवत्या । र्चकाराद्रौद्री । अंत्यस्तृचः सोमदेवत्यः । सोमाद्
द्व्यण्¹³ ॥

३४. प्रस्कारवो नाम कारवः । कण्वपुत्रः । प्रगतः कण्वादिति¹⁴ । प्रस्कारवहरिश्चंद्रेति¹⁵ सुण्

¹ अभ्यवनिनाय added in P 2, I 2. ² Ait. Br. VII, xvii, 1. ³ W I; देवतानुक्रमणीमनुसरति the rest. ⁴ Pân. VI, i, 153. ⁵ W I; निपातितः the rest. ⁶ The following in I 4 only. ⁷ Pân. IV, iii, 120. ⁸ Introd. § 12, 13. ⁹ Ibid. § 12, 5-6. ¹⁰ Cp. Pân. V, i, 128. ¹¹ W I; संबंधि सूक्तं the rest. ¹² This च is overlooked in M. M.'s Index. ¹³ Pân. IV, ii, 30. ¹⁴ W I; प्रस्कारवः I 4; प्रशस्तः P 1; प्रशस्ते P 2, I 2. ¹⁵ W I, I 4; °श्चंद्रत्वे सुण् P 1, P 2, I 2; cp. Pân. VI, i, 153.

निपात्यते । आद्यो वृचः । द्वे वृचौ । वृचपूरितकारः । वृचि चैरुत्तरपदादिलोप² इति संप्रसारणविधौ चैरित्युपलक्षणमुक्त्वा वृचवह् वृचशब्दं प्रयुज्यते । यथा वृचाः प्रतिपदनुचरा वृचाः प्रगाथा इति³ तद्वदवाप्याद्यो वृच इति । स चाश्विनोरुपसृष्ट चकारादग्नेः स्तावकः ॥

४९. चतुष्कं चतुर्वचं ॥

५०. सौर्ये सूर्यदेवत्वं । सूर्यागत्ययोश्छे च च्यां चेति⁴ नियमात् सूर्येतिष्यागस्तेति यलोपो न भवति । आद्या नव गायत्र्यः । आनुबुभत्वापवादः । अंत्यसूचो रोगग्नो रोगशान्तिकरः⁵ । उपनिषत् । एकस्मै शुश्रूषव एकेन वक्रप्यमिति गुह्यमुपनिषदितुच्यते । सूर्यते हि चतुर्धारायके । द्व्येवैक एकस्मै प्रभूयादिति ह स्माह जानूकस्यो न वत्से च न तृतीय इति⁶ । उपनिषत्संज्ञायामारण्य-कधर्मः प्राप्यते तर्हि दिवारस्येऽस्याध्ययनं प्राप्नोति⁷ । इहमेवैतत्संगृहीतं । सूर्यत्वादेवास्याध्ययनं दिवैव । उक्तं हि सौर्याणि प्रतिपद्यते सूर्यो नो दिव⁸ इत्यादौ सूत्रे । सूत्रवृत्तौ सूर्यत्वे लिङ्गतः⁹ सिद्धेऽप्यत्र सौर्याणीति शब्दत एषा¹⁰ दिवैवाध्ययनं यथा स्यादिति वै कृतमिति । उत्तरचाम्युप-निषदितुक्तेरेतदेव प्रयोजनं । यथा । आद्या गर्भेष्टावित्युपनिषदित्वादि । उपेत्य नियममुक्त्वा सद्यत¹² उपदिश्यत इत्युपनिषत् । निपूर्वात् बहु विषयगत्वसादनेष्वित्यस्मात्संपदादित्वात्कर्मणि क्तिप् । सदिरप्रतेरिति¹⁴ वाच्यमिति सुपनिषच्छब्दो निरुच्यते । असत्युपनिषत्स्य

एकः श्रोता दक्षिणतो निषीदेद्गौ वा भूयांसस्तु यथावकाशं¹⁵ ।

इति प्रातिज्ञास्ये दर्शनादध्ययने यथाकामिता¹⁶ प्राप्नोति न त्वेकस्मा एकेनैव वाच्यं स्यात् ॥

५१. सव्यः । अयं संवरणे¹⁷ । सर्वमात्मीयं तेजसा संपुणोतीति । पुनोदरादिः । गोत्रत आंगिर-रसः क्षत्रित्कयंचिदिति सूत्रतः¹⁸ । अन्ते द्वे चतुर्दशीपंचदशयो विभुभौ यस्य सूक्तस्य तद्विचिद्वत्तं । शिशस्त्रयोदश जगत् । अनादेशादैर्द्रुं । अत्रेतिहासमाह । अभ्यध्यादिति¹⁹ प्राप्ते लुङि शब्मा-वश्छांदसः²⁰ । तपसा युक्तो देवताधिष्ठितवान् । सव्य इति नाद्या सव्यमेवेन्द्रोऽन्यो मनुष्यो जगति

¹ Cp. Pān. V, iv, 74. ² Vārt. to Pān. VI, i, 37. ³ I 4; तथा । वृचाः प्रतिपद-नुचराः । वृचाः प्रगाथ इति W 1; यथा । वृचा प्रतिपदानुचराः वृचाः प्रगाथ इति P 1; यथात चारु प्रतिपदनुचरा वृचाः प्रगाथा इति P 2, I 2. ⁴ Cp. Pān. VI, iv, 149. ⁵ W 1; सर्वेशान्तिकरः P 1, I 4, P 2, I 2; द्विपंतं मह्यमर्थं जपेच्छनुनिवारणं added by I 4 only. ⁶ Ait. Ār. V, iii, 3. ⁷ तर्ह्येव दिवाध्ययनं प्राप्नोति P 1, I 4, P 2. ⁸ Āsv. Sr.-sūtra, VI, v, 17-18. ⁹ W 1; लिङ्गतः omitted in the rest. ¹⁰ W 1; एषा omitted in the rest. ¹¹ Sūtra on I, 101. ¹² W 1; °युक्ता प्रसज्यते P 1, P 2, I 2, I 4 (उपेत्य being omitted by I 4). ¹³ W 1, I 4; सदादिनात् P 1; संपदेदादिनात् P 2, I 2. ¹⁴ Pān. VIII, iii, 66. ¹⁵ Rīg. Pr. 830. ¹⁶ W 1; यथाकाममिति the rest. ¹⁷ सव्यः सव्यनामाभ्येतसंवत्सरण P 1; °सवरण P 2, I 2; सव्येनाथे तत्संवत्सरेण I 4. ¹⁸ Introd. § 2, 3. ¹⁹ P 1; अभ्यध्यादिति P 2, I 2; अभ्यध्यादिति W 1. ²⁰ लुङि शभावः W 1; लुङि शङ्कलाव [शमुक्भाव ?] छांदसः P 1, P 2, I 2; लुङि उक्ताव छांदसः I 4.

मा भूदित्यस्यागिरसः पुत्रत्वेनाजायत प्रादुर्भूतवान् । तथा¹ चास्य सत्यस्यर्वेरागिरसत्वं सम्य-
गुपपन्नं ॥

५३. साहितिकः कप एकश्रुत्ये नास्ति । उपात्ताप्यन्तासाहचर्यादन्ता । यथा प्रथमयोः पूर्वसवर्णो²
इति द्वितीयापि प्रथमा ॥

५४. नोधा नामर्षिः । गौतमः । गोतमादुप्यण् । अन्ते चतस्रस्त्रिभुवो यस्य तत्सूक्तं चतुस्त्रिभुवंतं ॥

५५. वैश्वानरीयं । वैश्वानर इत्यग्नेर्गुणः । वृद्धाञ्जः³ ॥

६१. नोधाः । ज्योते हि । अस्मा इदु प्र तवसे तुरायेति नोधास्त एते प्रातःसवन⁴ इति ॥३॥

६३. अत्र परिभाषते । इत्या पोळशैर्द्रुर्मित्यत ऐन्द्रसंशब्दनात्प्रागतः परमग्निदेवत्वं । असत्यस्मिन्-
चेऽनादेशादैर्द्रु हि स्यात् । पंचदशकृत्व आग्नेयग्रहणं कर्तव्यं स्यात् । पराणि पंचदशाग्नेयानीत्युक्तौ
च गुरुत्वं स्यात् । तर्हि लाघवादेवं सूत्रं । इत्या पोळशेत्यावध्यर्थमिन्द्रपदमकृत्वा पश्चा दश
पराशरः शाक्त्वो द्वैपदं तर्दानेयं तद्वि तदिति वाच्यं स्यात् । तद्वि तदिति पंचदशेत्यर्थः । सत्यं ।
मुखप्रतिपत्तये तथा न कृतं ॥

६५. पराशरो नामर्षिः । शाक्त्वः । शक्तिपुत्रः । शक्तेर्गौादित्वाह यञ्⁷ । अनंतरस्य गोत्रत्वो-
पचारः⁸ । जामदग्न्यः परशुराम इतिवत् । अन्यथानंतरत्वादुप्यणि⁹ शाक्त इति स्यात् । पराशरस्य
शक्त्वनंतरापत्यत्वं पुराणेषु स्मर्यते हि ।

यसिष्ठस्य सुतः शक्तिः शक्तेः पुत्रः पराशरः ।

पराशरस्य दायादः कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥

द्वैपदं द्विपदामूक्तं । विंशतिका द्विपदा विराज¹⁰ इति सुक्तं । अतो विंशत्यक्षराश्छंदसो¹¹ विराजः
स्युः । द्विद्विपदाम्बुचः समामनंतीमुक्त्वाध्वयने द्वे द्वे¹³ द्विपदे एकगर्भवति । शंसने तु यथा-
प्राप्तं । सूच्यते । पश्चा न तापुमिति द्वैपदमिति । तदिति षडित्यर्थः । अतः परं षट् सूक्तानि
द्वैपदानि तुर्थादिसूत्रतः । अग्निदेवत्वं ॥

७०. अयुष्मन्त्या द्विपदैवेति साधुनं गृभुरिति¹⁶ द्विपदैवाध्ययने । पूर्वोक्तु दशर्चो भवन्ति । इति
षट् द्वैपदानि सूक्तानि ॥

७५. आद्यस्तृचस्त्रैभुवः । द्वितीय औष्णिहः । पूर्वस्तृचस्त्रैभुवो मध्यमस्थानाय वैद्युताग्नये

¹ न तथा P 1, P 2, I 2.

² Pān. VI, i, 102.

³ Ibid. IV, ii, 114.

⁴ Ait. Br. VI, xviii, 4-5.

⁵ Sūtra on I, 80.

⁶ P 1, I 4 omit the rest.

⁷ Op.

Pān. IV, i, 105.

⁸ W 1; अनंतरस्या गोत्रोपचारः P 1; अनंतरस्य गोत्रोपचारः I 4;

अनंतरस्य गोत्रोपवादः P 2; अनंतरस्य गोत्रोपचारः I 2.

⁹ अन्यथा अनंतरत्वा च्युप्यणि

W 1; अन्यथातत्वाह I 4; अन्यथानानार्थ्यणि P 2, I 2; अन्यथानानात्वाह P 1.

¹⁰ Introd.

§ 12, 8.

¹¹ °ते corr. to °तो W 1; °त्विति P 1, P 2, I 2, I 4.

¹² Introd. § 12, 10.

¹³ W 1, I 4; द्वे (once) P 1, P 2, I 2.

¹⁴ Āsv. Sr.-sūtra, VIII, xii, 24.

¹⁵ Introd.

§ 12, 3.

¹⁶ Ver. 6.

शुद्धाग्नये वा । तादर्थ्यं हे । मध्यमो धामच्छतुशोऽग्निरित्येके । हिरण्यकेशो रजसो विसार इति सूत्रे^१ धामच्छतुशोऽग्नौ^२ विनियोगदर्शनादिति तदनुपपन्नं^४ । तत्र हि धामच्छदग्नौ त्वं त्वा षिह^५ धामन^६ इति हे याज्यानुवाक्ये^७ उक्ते^८ हिरण्यकेश इति वृषस्तु शुद्धाग्नयेच । न हि धामच्छदे^९ याज्यानुवाक्याद्वयं^{१०} विकल्प्यते^८ । किं तु तत्र^८ शुद्धोऽग्निरग्निवै^८ धामच्छदिति विकल्प्यते । तस्माद्वैद्युत एव मध्यमः^{११} ॥

आग्नेयाधिकारस्य पूर्वोऽवधिः ॥

६०. ऐन्द्रमित्याग्नेयावध्यर्थे । अन्यथानादेशादैन्द्रत्वं सिध्यति ॥५॥

६३. आदितोऽनुष्टुभः षट् । अथोष्णिहस्तृचः । अथ पांक्तृचः । अथ गायत्रस्तृचः । अथ वैश्वस्तृचः । अथ बृहती । अथ सतोबृहती ॥

९०. विराट्स्थान^{१२} क्षुजुनीतीति । क्षुत्यक^{१३} इति ह्रस्वप्रकृतिभावी । यथा । पर क्षुणा सा-
वीरिति^{१४} । अष्टौ पिंडान्कृत्व क्षुतमग्र^{१५} इति गृह्ये ॥

९९. पंचमीप्रभृतिद्वादशर्चो गायत्र्यः । अथोष्णिक् समदशी । चेत्येत्यर्थः ॥

९२. चतस्रो जगत्य आदौ यस्य तच्चतुर्जगत्यादि । षडुष्णिहोऽंते यस्य तत्षडुष्णिगंतं । अंत्यस्तु-
चोऽश्विदेवत्यः ॥

९३. अग्निश्च सोमश्च । ईदग्नेः सोमवरूणयोः^{१६} । अग्नेः स्तुतोमसोमा^{१७} इति पत्वं । छावा-
पृथिवीयादिना ऋः । आदितोऽनुष्टुभस्तिष्ठः । नवम्याष्टास्तिष्ठो गायत्र्योऽष्टमी जगती वा त्रिष्टुप्ता ।
यो अग्निधोमा हविषा सपर्यादिति कथं जगतीत्वं । आष्टौकादशपादद्वयव्यूहेन । असत्यस्मिन् द्वाभ्यां
विराट्स्वराजार्थेति द्वाभ्याधिक्यात् स्वराट्त्रिष्टुप्त्वं स्यात् । शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः ॥

९४. कुत्सः । अनुक्तगोत्रत्वादागिरसोऽयम् । तदिति षडित्युक्तं । अत्र सूक्ते पूर्वो देवा भवतु
सुन्वतो रथ^{२०} इति चयः पादा देवदेवत्याः । तन्नो मित्रो वरूणो मामहंतामित्यर्थेषां लिङ्गेनाभि-
धानसामर्थ्येन प्रतिपादितमित्रादिषड्देवत्यः । यद्देवत्यं वा सूक्तं तद्देवत्यो वायमर्थेषः । तेनात्राग्नेः
प्राधान्यं मित्रादीनां निपातभाक्तेनाप्राधान्यं । अंत्योऽर्थे इति वाच्ये तन्नो मित्रो ग्रहणमुत्तरत्राय-

^१ Åsv. Sr.-sûtra, II, xiii, 7. ^२ W I; °गुणे कौ P I; °गुणकाविति I 4; °छद्वैगुणको P 2, I 2. ^३ W I, P I; वियोग° P 2, I 2; यागे द° I 4. ^४ P I, P 2, I 2; तदनुपपन्नं W I, I 4. ^५ Rîgv. VI, 2, 9. ^६ IV, 58, 11. ^७ हे याज्या पुरो नुकाक्ये I 4.

^८ W I; उक्ते, विकल्प्यते, तत्र, वा omitted in the rest. ^९ W I, P I; °छदो P 2, I 2. ^{१०} °युगद्वयं W I. ^{११} Cp. Sâyana on I, 79, introd. ^{१२} If sûttras 89 and 90 are written without an intervening pause. ^{१३} Pân. VI, i, 128. ^{१४} Rîgv. II, 28, 9.

^{१५} Åsv. Grîh.-sûtra, I, v, 4. ^{१६} Pân. VI, iii, 27. ^{१७} Pân. VIII, iii, 82. ^{१८} Cp. Pân. IV, ii, 32. ^{१९} Introd. § 3, 5. ^{२०} Ver. 8. ^{२१} Ver. 16, 3-4. ^{२२} W I;

निपातत्वे न प्राधान्यं I 4; निपातने न प्राधान्यं P I, P 2.

स्यैवमिति वक्तुं । यद्देवत्वं वेतीदमिति वाच्ये^१ सूक्तग्रहणं चास्यैवार्थस्य पोषाय^२ । तेन नासत्याभ्या-
मित्यतः^३ प्राक् तत्सूक्तदेवत्वो^४ऽप्ययमर्थो वा भवति^५ ॥६॥

९५. ईदूदेहद्विवचनं प्रगृह्णामि प्रगृह्यत्वं । ननु लाघवाय नवोनेति वाच्यं नैकादशेति । न
सत्र ह्याम्येकादशेत्यादिवत्संघितः समासश्च । सत्यं । शैलीयमाचार्यस्य सवैत्रैकादशेत्येवेति ।
औपसाय^६ । उपसिभवया प्रातराहुतिभोजिनेऽग्नये शुद्धाय वेदं सूक्तं स्तावकं । अग्नय इत्यौपस-
त्वगुणविशेषितत्वात्^७ । यथा पूर्वोऽग्नये वा मध्यमायेत्यत्र मध्यमगुणविशेषितायाग्नय इति । अयं
चाग्निरुत्तरत्र गुणविशेषितत्वायानुवर्तते^८ । तेन स प्रत्यया नव द्रविणोदस^९ इत्यादावग्नय
इति सिद्धं भवति । तदियुक्तेष्वानुवृत्तेष्वेव यावत्सयोवृषीयं^{१०} शुद्धाग्नेयत्वं च वा भवति । औप-
सार्येति । उपःशब्दाद्भवार्थेऽण ॥

९६. द्रविणोदस्रगुणयुक्तायाग्नय इदं स्तावकं शुद्धाय वा ॥

९७. अग्नय इत्येव । वेति च । तादर्थ्यं हे । शुचिगुणाग्न्यर्थमिदं शुद्धाय वा ॥

९८. तिस्रं चो यत्र सूक्ते तत्तृचं । तस्य वैश्वानरगुणाग्निदेवत्वं । शुद्धाय वा ॥

९९. एकर्चमिदं सूक्तं । जातवेदोगुणाग्निदेवत्वं शुद्धाग्निदेवत्वं वा । जातवेदःस्तावकत्वेन भवं ।
भवे छंदसीति^{११} यत् । मारीचः कश्यप क्षुधिः । कुतः । कश्यपार्थमिति वक्ष्यमाणत्वात् । एतज्जा-
तवेदस इत्येकैर्मादिर्येषां तान्येतादादीनि सूक्तान्येकभूयांस्येकैर्बहुतराणि दृष्टं तृचं चतुर्चं पंचचर्च-
मित्यादि सहस्रैर्चातान्यत्र संति । तान्येतावन्तीत्याह । सूक्तसहस्रमिति । एतत्सूक्तसहस्रं कश्यपार्थमिति ।
अर्थं दर्शनं कश्यपस्य यत्र तत्कश्यपार्थं । अयं च कश्यपो मरीचिपुत्र इति वक्ष्यते । मारीचः
कश्यप^{१२} इति ।

खिलसूक्तानि चैतानि त्वाष्ट्रैर्कैर्मधीमहे ।

शौनकेन स्वयं चोक्तमृष्यनुक्रमणे त्विदं^{१३} ॥

पूर्वात्पूर्वासहस्रस्य सूक्तानामेकभूयसां ।

जातवेदस इत्याद्यं कश्यपार्थस्य^{१४} शुश्रुम ॥ इति ॥

^१ P 1, I 4; वाच्य° P 2, I 2; °दमपि सूक्त° W 1. ^२ W 1; पोषाय P 1, P 2, I 2;

पोषाय I 4. ^३ Sūtra on I, 116. ^४ W 1; प्राक्तनसूक्तदेवत्वोऽप्य° P 1, P 2, I 2, I 4

(प्रातान° I 4). ^५ This ardharma is repeated at the end of each sūkta from 94 to 115,

except 97, 99, ar 1104. ^६ Pān. I, i, 11. ^७ Sūtra on I, 34. ^८ उपसाय P 1,

P 2, I 2, W 1; औपसाय I 4. ^९ °विशेषित्वाय W 1. ^{१०} Sūtra on I, 79. ^{११} P 2,

I 4; °शेषितयानुवर्तते W 1; °दोषिवायानु° P 1. ^{१२} Sūtra on I, 96. ^{१३} I, 100.

^{१४} Pān. IV, iv, 110. ^{१५} See sūtra on VIII, 29. ^{१६} W 1, P 1; त्वाष्ट्रै° I 4; भूत्वाये°

P 2, I 2. ^{१७} I 4, W 1 (corr. on margin to इत्यनुक्रम°); इत्यनुक्रमणीस्त्वयं P 2; °णी

त्वयं I 2; इत्यनुक्रमणेस्त्वयं P 1. ^{१८} P 1, I 4; कश्यपार्थं W 1; कश्यपार्थं स P 2, I 2.

सयोवृषीधाता वेदमध्यास्वखिलसूक्तगाः² ।
 च्युचस्तु पंच लघाः स्युः सैकोनशतपंचकं³ ॥
 आद्यंतपादार्पहृतमित्यार्यभट्टसंख्यया ।
 ययैकैदिदशति च पंचपंचाशदुच्यते ॥

आद्यायोक्तेरेव च्युतत्वेऽपि खिलस्य कश्यपधरेनेकसूक्तदर्शनेन माहात्म्यज्ञानार्थोऽयमुपदेशः प्राप्त-
 गिकः । इतरपैक्यसूक्तदर्शित्वं स्यात् ॥

१००. वार्षागिरा वृषागिरो नाम महाराजस्यापत्यभूताः । च्युच्चाप्यः । अंबरीषः । सहदेवः ।
 भयमानः । सराधाः । इति पंच राजर्षयःसहद्वष्टारः । अत्रैव सूक्त एतत्सप्त इंद्रैर्यचोक्ताः । उक्तं
 ह्यार्षानुक्रमण्यां ।

सूक्तं स यो वृषेयेतत् पंच वार्षागिरा विदुः ।

नियुक्ता⁸ नामधेयैः खैरपि चेतस्यदित्युचि ॥ इति ॥

१०१. कुत्सो नामांगिरसोऽयं । आद्या गभेष्ठाविणी । अस्या जपात्सुखं गर्भाः स्रवंतीत्यर्थः ।
 उपनिषदित्युक्ता⁹ ॥

१०५. आप्यः । अप्यपुत्रः । च्युच्यत् । यस्येति च¹⁰ । त्रितो नाम । वेत्युक्तेः¹¹ कुत्सेन¹² विकल्पो
 भवति । एष चाप्यस्त्रितो वाविशिष्टत्वादुत्तरचानुवर्तितुं नेष्टः¹³ । कुत्स एवानुवर्तते नासत्याभ्यामतः¹⁴
 प्राक् । त्रितः कूपेऽवहितो देवान्हवत इति¹⁵ त्रितोक्तौ कुत्सोक्तौ च संगतत्वाद्धिक्यः । उक्तं वार्षा-
 नुक्रमण्यां ।

चंद्रमाःसूक्तमाप्यं च¹⁶ त्रितं प्रतिबभाषुपि¹⁷ ।

पंक्तिश्छंदः । अंत्या त्रिष्टुप् । पांक्तमिति शिक्षा जगत् इत्यपवादः¹⁸ । अष्टमी महावृहती यवमध्या ।
 चत्वारोऽष्टका जागतश्च महावृहतीत्युक्ता मध्ये चैष्टवमध्ये¹⁹सूक्तेत्यर्थः । तेन दशकश्चेष्टवमध्येत्याद्यंस्यासां
 यवमध्यानां निवृत्तिः ॥

१०७. तिस्र च्युचो यस्मिन्सूक्ते तत्तृचं ॥

११२. आश्विनमिदं सूक्तं । आद्यः पादो द्यावापृथिवीदेवत्यः । द्वितीयोऽग्निदेवत्यः । उक्तं हि
 देवतानुक्रमण्यां ।

¹ स यो वृषा MSS.

² जातवेदे मध्यमस्थलसूचगाः W I; जातवेदमध्यस्वखिलसूक्तगाः

I 4; जातवेदमध्यस्वखिलसूक्तगाः P I; जातवेदमध्यास्वखिलसूक्तशः P 2, I 2.

³ °कां

P 2, I 2.

⁴ W I; आद्यंतवदार्पहृतम् I 4, P I; आद्यंतं चडार्पहृतं P 2, °हृतम् I 2.

⁵ °भट MSS.

⁶ W I; यद्येक° P 2, I 2; पद्येका° P I; दोषेका° I 4.

⁷ Ver. 17.

⁸ P I, P 2, I 4; विमुक्ता I 2; निरुक्ता° W I.

⁹ °यं MSS. Cp. comm. to I, 50.

¹⁰ Pān. VI, iv, 148.

¹¹ P I; °क्ते P 2, I 2; °क्तो I 4.

¹² कुत्सेन P I, P 2, I 2; कुत्सेत

I 4. ¹³ W I; नेष्टे P I, I 4; °त्र तु न निवर्तते P 2, I 2.

¹⁴ I, 116.

¹⁵ Ver. 17.

¹⁶ वा P I.

¹⁷ Cp. Nirukta, IV, 6.

¹⁸ जगत्पवादः MSS.

¹⁹ Introd. § 9, 10.

ईले छावापृथिव्योराद्यः पादः परोऽग्नय आश्विनं तच्च सूक्तं¹ ॥

अंये द्वे त्रिष्टुभौ । शिष्टास्त्रयोविंशतिर्जगत् । आंगिरसः कुत्सः ॥ ७ ॥

११६. दीर्घतमस ऋषेः पुत्रः कक्षीवान्नामर्षिः । स उशिक्रमसूतः । अंगरानस्य या महिषी तस्या या प्रधानदासी सोशिङ्गाम । उशिग् वष्टेः कांतिकर्मणः । पुपोदरादिः । पुरा किल गंगायामंगराजो युवतिभिः स्वपत्नीभिः सह जले चिक्रीड । तत्समीपं स्रोतसा वृद्धोऽंधो दुर्बलो दुर्गंधो²ऽशक्तो³ ऽयमिति पतिद्वेषित्वा भार्यया पुत्रैर्दासैश्च ऋषे बद्धो गंगायां मध्ये प्रक्षिप्तः सर्वतो महर्षिर्द्विषतमा आजगाम⁴ । तं दृष्ट्वांगराजोऽपि बंधादुन्मुच्य स्थानं चास्मै कल्पयित्वा हे भगवन्नपुत्रस्य मम ज्येष्ठ-महिष्यां पुत्रोत्पत्तिं कुर्विति ययाचे । स च तपेति प्रतिपेदे । अथ राजापि महिषीमुवाच । श्रुपिं गच्छेति । सा चायमृषिवृद्धोऽंधो दुर्बलः⁵ सुगंधेतरगंधाढः⁶ इति मत्वा राक्षश्च भीतास्मै स्वदासीं प्राहिणोत् । सा आंगरानमहिष्या प्रेरिता सर्वज्ञेन दीर्घतमसा दासीति ज्ञात्वा मंत्रपूतजलमभिषिक्ता⁸ महातेजस्विन्यृषिपत्न्यभूत् । स तस्यां कक्षीवंतमुत्पादयामास । स एवायं समाप्तायते । कक्षीवंतं य औशिङ्ग⁹ इति तदेतदाह । उशिक्रमसूत इति ॥ आश्विनं वै । इदमादीनि पंच सूक्तान्यश्विदेवत्वानि । तुत्सादिसूचे वैशत्यः पंचेत्यर्थ इत्युक्तं ॥

१२०. अश्विदेवत्वं । कक्षीवान् । अथ स्वप्नस्य निर्विद इत्यंता दुःस्वप्ननाशिनी दुःस्वप्नजनितदोष-दुःखं नाशयति परिहरतीत्यर्थः । अत्राद्या गायत्री त्रिपदा । द्वितीया ककुबुष्णिक् । तृतीया चतुर्थी द्वे क्रमेण काविराशनष्टरूपौ । पंचमी तनुशिरा । षष्ठ्यक्षरैरुष्णिक् । षष्ठ्यगष्टाविंशत्यक्षरसंख्ययोष्णिक् संपादनीयं न तु पादभेदात् । अथ सप्तमी व्यूहेन विष्टारबृहती । अथाष्टमी कृतिरनुष्टुप् । अथ नवमी विराट् । अथ दशम्याद्यास्तिस्त्रो गायत्र्यः¹⁰ । [आदितो द्वे गायत्र्यौ । अथ द्वे अनुष्टुभौ । अथोष्णिहौ । वृचा इति पञ्चताः । अथवा विद्वांसाविहुर इत्येपोष्णिक् । ननु च । चतुर्विंशतिगी-यत्र्यष्टाविंशतिरुष्णिगागति लक्षणमुक्तं । तत्किं विद्वांसाविहुर इत्यस्य गायत्रीत्वमुष्णिक् बोध्यते । इयं हि पंचविंशत्यक्षरा । किं च । ऊनाधिकेनेकेनेति¹¹ सूचे भुरिगायत्र्युदाहरणं चेत्वेमुक्तं । उच्यते । ब्राह्मणद्वयदर्शनादेवमुक्तं । व्यूहेन चाक्षरसंपत्तिः । सर्वश्रुतिदर्शी ह्ययमाचार्यः । आसां तृतीयादितिसृणां

¹ ईले छावापृथिवी आद्यः पादः परोऽग्नयः आश्विनं चैव सूक्तं P 1, P 2, I 2; ईले छावा-पृथिवी पूर्वचिन्तये छावापृथिव्योराद्यः पादः परोऽग्नये आश्विनं तच्च सूक्तं W 1; ईले छावापृथिवी यु आद्यः पादः परोऽग्नयः यः (sic) I 4, omitting the rest. ² दुर्बलो W 1. ³ दुरितासक्तो P 1, P 2, I 2, I 4. ⁴ W 1; जगाम P 1, P 2, I 2, I 4. ⁵ W 1; वृद्धो जन्य इति P 2; वृद्धोऽंधो दुर्बलः जन्य इति I 2; वृद्धो धोऽजन्य इति I 4, P 1. ⁶ W 1; दुर्गंधेतरगंधाढः I 4, P 2, I 2. ⁷ W 1; भीत्वा I 4; भाषा⁰ P 1, P 2, I 2. ⁸ क्ता W 1; अभिषिक्ता I 2; ⁹ व्युदिता P 1; ¹⁰ व्युता I 4; ¹¹ व्युक्षिता P 2. ¹⁰ Rigv. I, 18, 1. ¹¹ P 2, I 2, I 4; the whole of the comm. on this hymn is omitted in P 1. ¹¹ Introd. § 3, 4, and comm.

ताननुक्तामंत एवोदाहरिष्याम¹ इति वचनात्काविराडादिविशेषण एव वाच्ये पूर्वविकल्पेन गायत्रां-
नुष्ठुभौषिणा कृचा इति वचनं सामान्यसंज्ञाविज्ञाता अदृष्टफलप्रदा इति वक्तुं ॥²

१२१. पंचदश । इंद्रो वा विश्वे देवा वा तत्र देवताः । वेत्यनादेशसिद्धेर्द्रुत्वार्थे नाश्विनवि-
कल्पार्थे । आश्विनं वा³ इति पंचसूक्तान्वयस्य पूर्वैवैव पूर्यताम्विवृत्तौ हि तौ ॥८॥

१२२. आ वो रुवस्युमिति विराडूपे । प्र वञ्चेति विश्वेदेवानुकर्षणं चकारेण न कृतं । वेत्यनु-
वृत्तिर्मा भूदिति ॥

१२५. राज्ञां च दानस्तुतय⁴ इति स्वनयस्य राजत्वं । तस्येन्द्रसत्त्वस्य दानं प्रस्तूयते कक्षीवता ।
उप धरंति सिंधव इति द्वे जगत्सौ ॥

१२६. इतिशब्द आद्यर्थे । दानेन तुष्टः कक्षीवान् भावयय्यं स्वनयं पंचभिर्भुविभस्तुष्टाव । भावयय्य
इति स्वनय⁵ एवोच्यते तत्पुत्रत्वात् । यथा । आ रुद्रास⁶ इति रुद्रपुत्रा मरुतः । उप मा इयावाः
स्वनयेन दत्ता⁷ इति दर्शनात् । अयमेव हि तत्र सूक्ते सिंधावधि क्षियतो भाव्यस्येति⁸ प्रस्तुतः ।
लाघवाय तमस्तौदिति वाच्ये भावयय्यं तुष्टावग्रहणमनुक्रमस्यंतरानुकरणं⁹ । तथैव कक्षीवान्ग्रहणं ।
प्रकृतत्वात्तस्यैव हि कर्तृत्वं सिद्धं भवति । ते च भावयय्यरोमशयोर्द्वेपत्योर्जायापत्योः संवादः सरस-
वाक्यप्रबंधः¹⁰ । रोमशेति स्वनयभार्याया हि नाम । या तेनोच्यते सा देवतेति¹¹ संवादिषु सर्वत्र
वक्तृमत्तिसंबन्धिनोर्देवतात्वमिति । यस्य वाक्यं स ऋषिरिति¹² वक्तोरनयोरेवधित्वं ॥

१२७. दिवोदासस्य राज्ञः पुत्रो दैवोदासिः । पारुच्छेपो नामर्षिः । पारुच्छेपं पारुच्छेपराजर्षिर्दृष्टं
सर्वं प्राग्वेदिषद्¹³ इत्यस्मादात्यष्टम् अत्यष्टिच्छेदसा ध्यातं । तत्र पारुच्छेपेऽतिधुतिः पष्टी । पारुच्छे-
पमात्यष्टमित्यस्मिन्नसत्यनादेशे त्रिधुपत्वं स्यात् । बहुश उक्तौ च गुरुत्वं स्यात् । सर्वमित्यसति प्र मु सप्त
मैत्रावरुणं त्वंते त्रिगोक्तदेवत्ये अंत्या त्रिधुर्भिति शिष्टानां जगतीत्वं स्यात् ॥

१२९. पष्टीर्दुदेवता । इंद्रोर्देवताण्योर्गुणो ङीप् । प्रप्रा वो अस्मे स्वयशोभिरिति द्वे अतिशृङ्खलौ ।
अष्टेः सर्वतोऽस्तिवर्षादित्येक इति न ङीप् । अंत्येन्द्र याहीत्यादि पररूपं¹⁴ । समिधाग्निं दुवस्यतेसू पु
त्रवाणि त¹⁵ इति सूत्रे दर्शनात् ॥

१३२. युवं तमिन्द्रापर्वितेत्यर्थे इंद्रापर्वितदेवत्यः । इंद्रश्च पर्वितश्चेति देवताद्वन्द्वे¹⁷ चेत्यानङ् । अस्या-
दिषृङिः । उत्तरपदपृङ्निर्¹⁸ छंदोवद्भावात् ॥

¹ Introd. § 3, 8. ² The comm. enclosed in brackets is that of W I, corresponding to the various reading in the text of that MS. It will appear that the only practical difference in the two readings is that verse 2 is stated in W I to be ushniḥ or gāyatrī.
³ See sūtra on I, 116. ⁴ Introd. § 2, 23. ⁵ Op. Sāyana on Rīg. I, 125, 1; Śākh. Sr.-sūtra, XVI, xi, 5. ⁶ Rīg. V, 57, 1. ⁷ I, 126, 3. ⁸ Ver. 1. ⁹ Cp. comm. on III, 43. ¹⁰ W I, P 1; प्रतिबंधः I 4; संबन्धः P 2, I 2. ¹¹ Introd. § 2, 5. ¹² Introd. § 2, 4. ¹³ Sūtra on I, 140. ¹⁴ I, 136. ¹⁵ Referring to the Sandhi between sūtras 129 and 130. ¹⁶ Āsv. Sr.-sūtra, II, viii, 7. ¹⁷ Pān. VI, iii, 26. ¹⁸ W I, I 4;

१३३. आदौ त्रिष्टुबेका । अथ तिस्रोऽनुष्टुभः । अथ गायत्री । अथर्मह इन्द्रेतोयं धृतिः । अंता-
त्यष्टिः । प्रथमातिक्ले हेत्वभावादादाविति विस्पष्टये ॥

१३४. चतुर्थ्याद्या अष्टम्यन्ताः पञ्चद्वेवत्याः । चकाराद्यायव्यष्ट^१ । उपांते सप्तम्यष्टम्यावष्टी ।
शिष्टा अत्यष्टयः । आदितस्तिष्ठोऽंता च शुद्धवायव्याः ॥

१३५. अंते षष्ठीसप्तम्यौ स्वसामर्थ्यप्रतिपादितदेवतायुक्ते । सप्तमी त्रिष्टुप् । शिष्टा अत्यष्टयः ।
पारुच्छेपं सर्वमात्यष्टमित्यत्र सर्वग्रहणाच्चात्र शिष्टानां जगीत्वमाशङ्कनीयं ॥९॥

१३७. षष्ठ्यक्षरातिशक्करी । तस्येदम्युत्तरपदवृद्धिश्छांदसी ॥

१३८. चतुर्चुचं । संख्याया अतिशदंतायाः कन्^४ ॥

१३९. आद्या वैश्वदेवी । अथ मैत्रावरुणी । अथ तिस्रोऽश्विदेवताः । ऐंद्री षष्ठी । सप्तम्याग्ने-
यी । अष्टमी मारुती । नवम्येंद्राग्नी । दशमी बार्हस्पत्या । एकादशी वैश्वदेवी । अंता त्रिष्टुप् ।
पञ्चमी बृहती । अस्या अत्यष्टयः ॥

एतत्सूक्तं वैश्वदेवं । तर्हि मैत्रावरुण्यादिबार्हस्पत्यांतः प्रत्युचं देवतानिर्देशः किमर्थमित्याशङ्क्य
परिहारत्वेन^५ पुरस्ताच्चैर्भिवैश्वदेवम्^६ अग्निरुक्ते मनुर्वैश्वस्तो वैश्वदेवं हेति^७ च प्रोच्यमानवैश्व-
देवशब्दस्यार्थमाह ॥

अस्यासामन्यदेवतासंबंधिनीनामप्युचं सूक्तप्रयोगे सूक्तरूपविनियोगे सत्यन्यत्राप्येवं वैश्वदेवत्वं
वेदितव्यं । सूक्तभेदप्रयोग मृग्यूपविनियोगे यक्षिगं विनियुक्ताया ऋचोऽर्थेन यत्प्रतिपादितं सा तस्या
देवता । अत एभिरने दुव इति वैश्वदेवमिति सूचितं । सूक्तविनियोगे^९ वैश्वदेवंमिदं । अथैव वि-
श्वेभिः सोम्यं मर्क्षिति योज्येतृग्रूपविनियोगेऽस्या अग्निदेवतात्वं भवति । यथा बहुरेक^{१२} इति
द्विपदासूक्तानीति च वैश्वदेवत्वं । अस्या एव^{१४} बहुरित्यनुक्रमणामृग्रूपे विनियोगे^{१०} सोमदेवत्वं ।
ऐर्भिवैश्वदेवमित्यादित एवास्मिन्नर्थे वाच्येऽप्यत्र वचनं बहुदेवतासंभवादनुक्रमण्यंतरानुकरणार्थं^{१७}
चेत्याहुः^{१८} । अत्यष्टयधिकारो निवृत्तः ॥

उभयपदवृद्धिर्न P 1; उभयपदवृद्धिश्छंदोवद्भावात् P 2, I 2. Of all the MSS. only I 4 has °पवैत
in the text; W 1 has a caret mark below the â. Shadg. must have read ऐंद्रापवैतो.

¹ This च is overlooked by M. M. in his Index. ² Sûtra on I, 127. ³ Pân. IV,

iii, 120. ⁴ Pân. V, i, 22. ⁵ P 1, P 2, I 2, I 4; °शंकाहा परिहारत्वेन W 1.

⁶ Sûtra on I, 14. ⁷ VIII, 27. ⁸ Âsv. Sr.-sûtra, VIII, x, 5. ⁹ W 1;

वैश्वदेवमिति सूक्ते च विहिते सूक्तविनियोगे सोमदेवत्वं the rest; all that intervenes between

सूक्तविनियोगे^९ and विनियोगे^{१०} being omitted by them. ^{१०} Rigv. I, 14, 10. ^{११} Âsv.

Sr.-sûtra, V, x, 10. ^{१२} Rigv. VIII, 29. ^{१३} Âsv. Sr.-sûtra, VIII, vii, 24.

^{१४} अस्या एव स बहु° W 1. ^{१५} W 1; बहुदेवतासंवाह I 4; बहुन्यदेवतासंवाहा P 1;

बहुन्यदेवतासंवाह P 2, I 2. ^{१७} W 1; °शं I 4; °नुक्रमण्यनुकरणं P 1, P 2, I 2.

^{१८} W 1; चेत्याह P 1, P 2, I 2, I 4.

१४०. दीर्घतमा नामौच्य उच्यपुत्रः^१ । अनंतरापत्वे गोत्रत्वारोपाह गगीदि^२ यम् । शास्त्र्यः पराशरः । पाराशर्यो व्यासः । जामदग्न्यो राम इति^३ । उच्ययादृष्यधेयण वा^४ । द्वित्रिपुत्रं तु । द्वे त्रिपुत्रावन्ते ययोः सूक्तयोस्ते इमे इदं चोत्तरं च । त्रिपुत्रश्चामी वा पक्षे । शिष्टा जगत्य इत्यपवादः । शिष्टा दश नित्यं जगत्यः ॥

१४२. एतेनान्यानुकृदेवतानीमुक्तत्वाद् इध्माद्या देवताः^५ । इंद्रदेवत्या त्रयोदशी । नाराशंसत-
नूनपाद्युक्तमिदं सूक्तमाग्रिय इत्युक्तेः । आग्रशब्दोक्तौ हि तनूनपाद्वर्जं^७ ॥

१४३. तुसादिसूत्रेण^८ तु द्वे तत् पडिति तु तदित्यष्ट । इदमादीन्यष्टसूक्तान्यग्निदेवत्यानि । अष्टा-
विति वाच्ये लाघवाय तु तदित्युक्ते । अष्टावृत्ते समेऽपि मात्राधिक्यात् । तु तदिति हि मात्राः
सार्धतिस्रः । अष्टेति चतस्रः । अष्टावृत्ति पंच । किंच । तु तदित्यसत्याग्नेयानीति स्यात् । तच्च गुरु ॥

१४४. अत्रादित्तिस्र ऐन्द्रः । अकाराद्वेद्याव्यश्च । उत्तरस्तृचो वैष्णव एव ॥

१४५. ऊदिति प्रगृह्यत्वं ॥

१६२. अनेनोत्तरेण च सूक्तेनाश्वमेधिकोऽश्वः स्यूते । कुतः । पडिंशतिरस्य वंक्रय इति वा मा नो
मित्र इत्यावपेत^९ तमवस्थितमुपाकरणाय यदकंदं^{१०} इत्येकादशभिः स्तौतीति^{११} च सूत्रे दर्शनात् ॥

१६४. द्विपंचाशत् । द्वे पंचाशच्च । विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषामित्यात्वं विकल्प्यते ।
अत्या स्तुतिः स्तवो यस्मिन्नेतत्सूक्तमत्यस्तवं । अन्येष्वसन्नत्यस्तुतिविशेषस्तुशब्देन द्योत्यते न द्वित्वं ।
अस्यर्षादिभिरयोगात् । अत्र सूक्ते प्रायेण बाहुल्येन संशयोत्थापनप्रश्नप्रतिवाक्यानि संति । संशय
उत्थाप्यते येन तत्संशयोत्थापनम् अचिकित्वाञ्जितुष^{१३} इत्यादि । प्रश्नः । पृच्छामि त्वा परमंतं
पृथिव्या^{१४} इत्यादि । प्रतिवाक्यं । इयं वेदिः परो अंतः पृथिव्या^{१५} इत्यादि । ज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसा
च प्रायेणास्ति । ज्ञानमोक्षाक्षराणां प्रशंसा चात्र क्वचिदस्तीत्यर्थः । तत्र ज्ञानप्रशंसा । य ई चकार
न सो अस्येत्यादि । मोक्षो ब्रह्मसाक्षात्कारः । तस्य प्रशंसा । अपश्यं गोपामित्यादि । अक्षरं ब्रह्म न
क्षरतीति ।

क्षरः सर्वैणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।

अक्षरं ब्रह्म परमिति^{१६} गीतोपनिषद्भुतेः^{१७} ॥

तस्य प्रशंसा डा सुपर्णेत्यादि । पंचपादं पितरं^{२१} साकंजानां सप्तयमाहुर्वैश्वीयत्रे अधि^{२३} अयं स

^१ उच्य MSS.; उच्य marg. corr. by the same hand in W I.

read उच्य in the Gana गगीदि (Böhtlingk's Pân., vol. ii).

... राम इति omitted in all the rest.

^६ Paribhâṣhâ to I, 13.

^८ Introd. § 12, 3.

^९ Sr.-sûtra, X, viii, 7.

^{१०} Ver. 35.

^{११} Bhagavadgîtâ, VIII, 3, which reads परमम्.

^{१२} Ver. 15.

^{१३} Ver. 23.

^{१४} Ver. 15.

^{१५} Ver. 23.

^{१६} Ver. 23.

^{१७} Ver. 23.

^{१८} Ver. 23.

^{१९} Ver. 23.

^{२०} Ver. 23.

^{२१} Ver. 23.

^{२२} Ver. 23.

^{२३} Ver. 23.

^{२४} Ver. 23.

^{२५} Ver. 23.

^{२६} Ver. 23.

^{२७} Ver. 23.

^{२८} Ver. 23.

^{२९} Ver. 23.

^{३०} Ver. 23.

^{३१} Ver. 23.

^{३२} Ver. 23.

^{३३} Ver. 23.

^{३४} Ver. 23.

^{३५} Ver. 23.

^{३६} Ver. 23.

^{३७} Ver. 23.

^{३८} Ver. 23.

^{३९} Ver. 23.

^{४०} Ver. 23.

^{४१} Ver. 23.

^{४२} Ver. 23.

^{४३} Ver. 23.

^{४४} Ver. 23.

^{४५} Ver. 23.

^{४६} Ver. 23.

^{४७} Ver. 23.

^{४८} Ver. 23.

^{४९} Ver. 23.

^{५०} Ver. 23.

^{५१} Ver. 23.

^{५२} Ver. 23.

^{५३} Ver. 23.

^{५४} Ver. 23.

^{५५} Ver. 23.

^{५६} Ver. 23.

^{५७} Ver. 23.

^{५८} Ver. 23.

^{५९} Ver. 23.

^{६०} Ver. 23.

^{६१} Ver. 23.

^{६२} Ver. 23.

^{६३} Ver. 23.

^{६४} Ver. 23.

^{६५} Ver. 23.

^{६६} Ver. 23.

^{६७} Ver. 23.

^{६८} Ver. 23.

^{६९} Ver. 23.

^{७०} Ver. 23.

^{७१} Ver. 23.

^{७२} Ver. 23.

^{७३} Ver. 23.

^{७४} Ver. 23.

^{७५} Ver. 23.

^{७६} Ver. 23.

^{७७} Ver. 23.

^{७८} Ver. 23.

^{७९} Ver. 23.

^{८०} Ver. 23.

^{८१} Ver. 23.

^{८२} Ver. 23.

^{८३} Ver. 23.

^{८४} Ver. 23.

^{८५} Ver. 23.

^{८६} Ver. 23.

^{८७} Ver. 23.

^{८८} Ver. 23.

^{८९} Ver. 23.

^{९०} Ver. 23.

^{९१} Ver. 23.

^{९२} Ver. 23.

^{९३} Ver. 23.

^{९४} Ver. 23.

^{९५} Ver. 23.

^{९६} Ver. 23.

^{९७} Ver. 23.

^{९८} Ver. 23.

^{९९} Ver. 23.

^{१००} Ver. 23.

शिक्षे येन गौः¹ सम्राज्ञेगर्भा भुवनस्य रेतो² गौरीमिमांसाय सलिलानीति जगतः । शिष्टास्त्रिभुवः । एतदंतं । गौरीमिमांसाय सलिलानि तत्त्वतीत्येतदंतं वैश्वदेवमिति । श्रूयते सारण्यके । अस्य वामस्य पलितस्य होतुरिति वैश्वदेवं⁴ बहुरूपं बहुरूपं वा एतदहरेतस्याहो रूपं⁴ गौरीमिमांसाय सलिलानीत्येतदंतमिति⁵ सूच्यते⁶ । वैश्वदेवान्निविज्ञानादस्य वामस्य पलितस्य होतुरिति सलिलस्य दैर्घ्यतमस एकाचत्वारिंशतमिति । अथ तस्याः समुद्रा⁸ इत्यादिना व्याचक्षाणी देवता दर्शयति । अथ वि स्वरंति⁸ ॥

इतिशब्दो⁹ऽन्तेत्यर्थः । समुद्रा इत्युक्ता वाचः । वाचो जस् । आपोऽस्वरं । ततः स्वरव्यञ्जनमिव स्वर-
शब्देनाप उच्यते इत्यर्थः । तेनाहोऽर्थेर्षो वाग्देवत्वः । द्वितीयोऽन्तेवत्यः । सा तस्या¹⁰ इत्यादिकै
प्रस्तारर्पक्तिः । शकमयं भूममारादपश्यमित्यर्थेन शकभूमः । शकभूम इत्युच्यते । उच्यायं पृथिव्य-
पचतेत्यर्थेन सोम इत्युच्यते । तेन शकमयमित्यस्या च्चुचः शकभूमसोमौ देवते । चयः केशिन
चतुर्थेर्षाग्निः सूर्यो वायुश्च केशिन इत्युक्ताः । एतेनास्या देवता अग्निः सूर्यो वायुश्चेत्येव सिद्धे
पुनः केशिन इति वचनमेवां केशिसंज्ञार्थः । संज्ञा चैकैर्षाः केशिन¹³ इत्याद्येषां । चत्वारि वाग्याच
इति चत्वारि वाक्परिमित्येषा वाचं स्तौति । तादर्थ्यं के । तेनैषा वाग्देवता । इन्द्रं मित्रं सौर्वी ।
इन्द्रं मित्रं बरुणमग्निमाहुः कृष्णं नियानमित्येते सूर्यदेवत्ये । द्वादशेति संवत्सरसंख्यं । द्वादश प्रथ-
मश्चक्रमेकमित्यनया संवत्सरात्मा संयक्स्थितः कल्पः कालरूपश्चक्रमे¹⁷ वर्त्यते¹⁸ । संस्य इति ।
आतश्चोपसर्ग¹⁹ इति । यस्ते सरस्वत्यै । यस्ते स्तनः शशय²⁰ इत्यनया सरस्वती स्तूयते । तादर्थ्यं के ।
यस्तेन साध्येभ्यः । यस्तेन यज्ञमयजंत देवा²¹ इत्यनया साध्याः स्तूयते । पूर्ववत्साध्येभ्यस्तादर्थ्यं ।
परानुष्टुप सौरी । समानेतेतदुदकमित्येषानुष्टुप सूर्यदेवता । पर्जन्याग्निदेवता वा । पर्जन्याग्निश्च
पर्जन्याग्निौ तौ देवते यस्या सा वा । अंया सरस्वते सूर्याय वा । दिव्यं सुपर्णमित्येषा सरस्वतं देवं
स्तौति सूर्यं वा । तादर्थ्यं केद्वयं । तत्रानुक्तच्छंदस्काः शिष्टाश्चतुश्चत्वारिंशत्त्रिभुवः ॥

९६५. संवादः । केषां । अगस्त्येन्द्रमरुतां । संवादः संभूयभाषणं । तत्र तृतीयापंचमीसप्तमीनवम्यो
मरुतां वाक्यं । त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोऽगस्त्यस्य वाक्यं । शिष्टा युञ्ज साद्या चैकादशी चन्द्रस्य वाक्यं ।

संवादेषु च सर्वेषु स ऋषिर्वस्य वाक्यं तत् ।

आत्मस्तत्वेषु य ऋषिर्देवता स एवोच्यते²³ ॥

¹ Ver. 29. ² Ver. 36. ³ Ver. 41. ⁴ W I only has the intervening words; I 4 reads simply वैश्वदेवमित्यारभ्य; P 2, I 2 °देवं चारभ्य; P 1 °देवश्चारभ्य. ⁵ Ait. Âr. I, v, 3, 7-8. ⁶ P 1, P 2, I 4; सूत्रे I 2; omitted in W I. ⁷ Ait. Âr. V, iii, 2, 14. ⁸ Ver. 42. ⁹ P 2, I 2, I 4; अतिशब्दो P 1; स्वरंतीति अतिशब्दो W I. ¹⁰ Ver. 42. ¹¹ Ver. 43. ¹² Ver. 44. ¹³ केशिनं W I. ¹⁴ Ver. 45. ¹⁵ Vers. 46-7. ¹⁶ Ver. 48. ¹⁷ W I; संवत्सरात्मना समकृतः कालः चक्ररूपेण P 1, P 2, I 2; समकृतकालचक्ररूपेण I 4. ¹⁸ W I, I 4; वर्त्यते P 1; वर्त्यते P 2, I 2. ¹⁹ Pân. III, i, 136. ²⁰ Ver. 49. ²¹ Ver. 50. ²² Ver. 51. ²³ सेवोच्यते P 1, P 2, I 2, I 4; सेव उच्यते W I.

तेन¹ वाक्येन यः प्रतिपाद्यते² स स्याद्वेदता ।

तत्रेति देवतानुक्रमव्युपदेशात् । या तेनोच्यते सा देवतेति⁴ स्वयमुक्तेश्चागस्त्येन्द्रमरुतां सर्वेषां देव-
तात्वे ग्राम आह मरुत्वास्त्विन्द्रो देवतेति । मरुद्भिस्तद्धानिन्द्रो देवतास्य सूक्तस्य । तृतीयादीत्युपगुक्ति-
राद्याया मा भूदिति । एकादशी चेत्युक्तवान्मरुतां वाक्यमस्या मा भूदिति । तुशब्दो विशेषार्थः ।
गुणाद्धि परः श्रूयते । मरुदगस्त्यदेवतानिवृत्तिरूपश्च⁵ विशेषः । त्रिष्टुप् छंदः । यस्य वाक्यं स
चुपिर्निति परिभाषया पूर्वोक्तदेवतानुक्रमण्या च वक्तार एव सर्वत्रर्पयः ॥ ११॥

१६६. अगस्त्यो नाम मैत्रावरुणिः । कुतः । वक्ष्यमाणत्वात् । अयागस्त्यस्य गोत्रं वक्तुमि-
च्छति⁷ । यज्ञार्थे दीक्षणीयेषिं कृत्वा स्थितयोः । उर्वशीं । उरुणा सृष्टा । अशूङ् व्यामौ⁸ व्यामिश्चाच
सृष्टिरूपा । पृषोदरादिः । वदयौश्रमवासिना भगवता नारायणेन समाधिभेदार्थमिन्द्रप्रेषिताम्बरसां
क्कीडार्थमात्मनोरोपदेशात्सृष्टा हि सेतीतिहासविद् आहुः । अम्बरसं स्वर्गलोकधारयोपितं यदृच्छ-
यागतां दृष्ट्वा सभायामवलोक्य स्थितयो रेतः शुक्रं वासतीवराख्यजलाधारे कुम्भेऽपतत् । ततः
कुभान्महाघटादगस्त्यवसिष्ठावजायेतां प्रादुरभूतां । ह्येजायीर्यमूक्ते तु कथैषा संप्रचक्षते । तेनागस्त्यस्य
मैत्रावरुणित्वं सिद्धं । तथा सप्तममंडलस्य¹⁰ द्रष्टुर्वैसिष्ठस्य प्रसंगान्नैत्रावरुणित्वं सिद्धं ॥

१६९. द्वितीया विराङ् दशकचतुष्टययुक्ता ॥

१७०. यजमानेनागस्त्यमिच्छेद्दे हविर्पीड्वाय निरुमे हविषि मरुतामर्थे मरुद्भ्य इत्यर्थः । उद्यते
होतुमुत्तिष्ठमे सतीन्द्रागस्त्ययोः संवादः । इन्द्रपरिदेवनातच्छमनार्थः।गस्त्यवाक्यरूपः । तदुक्तं निरुक्ते ।
अगस्त्य इन्द्राय हविर्निरूप्य मरुद्भ्यः संप्रदित्वाचकार स इन्द्र एव परिदेव्याचक्रे¹¹ । न नूनमस्तिनो अथ
इति¹² । ऐन्द्रः । इन्द्रदेवतः । इन्द्रवाक्यस्यागस्त्यदेवतानिवृत्त्यर्थमिदं । अथ विपादशान्तये कया
शुभीयमभूत् । श्रूयते हि । यत्कया शुभीयमेतेन ह वा इन्द्रोऽगस्त्यो मरुतस्ते समजानतेति¹⁴ ॥

अत्र संवाद आद्या तृतीया चंद्रस्य वाक्यं । चतुर्थीन्द्रस्य वागस्त्यस्य वा¹⁵ । आदौ बृहती तिष्ठो
ऽनुष्टुभः । अनुक्तेरन्त्या त्रिष्टुप् । अगस्त्यः स्ववाक्यं चुपिः । इन्द्रश्च स्ववाक्ये । सविच चेन्द्रो देवता ॥

१७१. अन्त्याश्चतस्रो मरुत्वादिन्द्रदेवत्या मरुत्वास्त्विन्द्रो देवतेति¹⁶ दर्शनात् प्रायेणैन्द्रे मरुत¹⁷ इति
च । आदितो द्वे मारुतौ ॥

१७४. इदमादिष्टे सूक्ते आनुष्टुभे ते च त्रिष्टुबन्ते । आनुष्टुभं त्विति शिष्टा जगत्य इत्यपवादः¹⁸ ।

¹ येन W I. ² Omitted by P 1, P 2, I 2, I 4. ³ P 1; सा स्या W I; शस्या I 4;

शंस्याद् P 2, I 2. ⁴ Introd. § 2, 5; cp. Ind. Stud. vol. i, p. 116. ⁵ W I;

मरुदगस्त्यदेवतात्वं मा भूद्विष्टुत्तिष्ठपञ्च the rest. ⁶ Introd. § 2, 4. ⁷ I 4, P 2, I 2;

वक्तुमिति P 1; वक्तुमितिहासयति W I. ⁸ Cp. Naigh. II, 18. ⁹ Rigg. X, 95. ¹⁰ Cp.

VII, 33. ¹¹ Nirukta, I, 5. ¹² Ibid. Naigama, I, 6. ¹³ Rigg. I, 165.

¹⁴ Ait. Br. V, xvi, 14. ¹⁵ W I, P 1, I 4; आद्या तृतीया चतुर्थी इन्द्रस्य वाक्यं अगस्त्यस्ये-

त्याः P 2, I 2; चतुर्थ्यामिन्द्रो वागस्त्यो वा I 3. ¹⁶ See sūtra on I, 165. ¹⁷ Introd.

§ 2, 22. ¹⁸ Introd. § 12, 13; जगत्यपवादः MSS.

आद्या स्कंधोग्रोषी । द्वितीयो द्वादशक इतरे त्रयोऽष्टकाः । तत्रेदुरिति व्यूहेन रेफेण तृतीयस्या-
ष्टाक्षरत्वं¹ ॥

१७९. जायापत्न्योः । जायायाः पत्युश्च । कपोः । लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च । संवादमाद्यं
वृचद्वयं संपन्नरतिप्रयोजनं । संतेवासी । अगस्त्यशिष्यो ब्रह्मचारी श्रुत्वात्वं वृचमपश्यत् । ततश्चाद्यो
वृचोऽगस्त्यभार्याया लोपामुद्रायाः । द्वितीयोऽगस्त्यस्य । तृतीयो ब्रह्मचारिणः । रतिर्देवता । सा
हि पदसूच्यते ॥

१८१. इदमादिष्टे सूक्ते गायत्र्यर्चदस्ते । आद्यानुष्टुप्भाभि ।

तृतीया पंचमी षष्ठी सप्तम्येकादशी तथा ।

अनुष्टुभस्तु पंचैता बृहत्संज्ञापि वा भवेत् ॥

अत्रस्तुतिः । अन्नमस्य देवतेत्यर्थः ॥

१८८. आप्रीमूक्तस्य देवता³ अत्र ॥

१९१. उपनिषदित्युक्तार्थः⁵ । अमृणसौर्ये । आपस्तृणानि सूर्यश्च देवताः कीर्तिताः । आप्रीण-
सूर्यमिति प्राप्त उन्नपदवृद्धिश्छांदसी । विषशंकावान् । शंका भयं । शंका वितर्कभययोरिति
निघंटुः⁷ । विषभीतोऽगस्त्यः प्रात्रवीत् । उच्चैरुच्चारणं कृतवान् । विषदोषनिवृत्त्यर्थं । न केवलम-
दर्शदेव । दशम्याद्यास्तिष्ठो महापंक्तयः । अथ त्रयोदशी महाबृहती । चत्वारोऽष्टका जागतश्च
महाबृहतीत्युक्तं⁸ । इति पंचमो द्वादशकः । आद्यानां चतुर्थी पादानामष्टाक्षरत्वं व्यूहेन । शिष्टा
द्वादशानुष्टुभः । चेत्येतेत्यर्थः ॥

॥ शतर्चिनां मंडलं तु सप्तमं प्रथमं त्विति ॥

२. द्वितीयं मंडलं व्याख्यातुं तदुपेर्जन्यविवक्षयेतिहासमाह । आंगिरसकुले शुनहोत्रपुत्रो भूत्वा
यज्ञेऽसुरैर्गृहीतो मुक्तः⁹ । पञ्चादिद्रेणोक्तगृत्समदनामा भृगुकुले शौनकः शुनकपुत्रोऽभवत् स द्वितीयं
मंडलमपश्यत् । शौनकेनापीदमुक्तमृष्यनुक्रमणे हि ।

त्वमग्ने तु¹⁰ गृत्समदः शौनको भृगुतां गतः ।

शौनहोत्रः प्रकृत्या तु स आंगिरस उच्यते ॥

व्याख्यातेयं कथा पूर्वं शौनकाचार्यवर्णने¹¹ ॥

एतच्च सूत्रमगस्त्यापवादस्य गृत्समदस्यैवर्धित्वाय ॥

¹ Cp. comm. on Intro. § 7, 3. ² Cp. comm. on Intro. § 7, 9. ³ Cp.
comm. on I, 142. ⁴ Cp. comm. on I, 50. ⁵ I 4; ० the rest. ⁶ W 1;
अमृण⁰ the rest. ⁷ Not in Yaska's Nighantu. ⁸ See Intro. § 9, 9.
⁹ इदं मोचितः marg. corr. by the same hand in W 1. ¹⁰ त्वमग्ने इति P 1, P 2, I 2,
I 4; त्वमग्ने W 1 (no particle). ¹¹ At the beginning of Shadg.'s Intro. quoted by
M. M., A. S. L., pp. 230-9.

१. मंडलादिध्वाग्नेयैर्भद्रादिह्य शुधीहवीयाद्गिनर्देवता ॥
 ३. आप्रमिति वचनात्सनराशंसं तनूनपाङ्गर्जितमिदं^३ । एकादशकानि तु नाराशंसान्यःप्रश-
 द्योक्तान्यतनूनपांतीति^४ युक्तं । सप्तमी जगती । शिष्टास्त्रिष्टुभः^५ ॥
 ४. सोमाहुतिर्भौगो भृगुवंश्य इदमादीनि चत्वारि सूक्तानि ददर्श ॥
 ११. सैका विंशतिः । रेन्द्रमियाग्नेयनिवृत्त्यर्थं । विराट्स्थानाच्छंदस्कं । अतैकादशी त्रिष्टुप् । अते
 विना ।

उत्सेरम् व्यत्ययाच्छंदोवद्वावाच्छंद एव च^६ ।

अन्यारादितृतेयोगे^७ पंचमी सूच्यते^८ खलु ॥

२०. स नो युवेन्द्र इत्येषा विराडूपा^९ ॥
 २२. अष्ट्यादि । अष्टिरादिः प्रथमा यस्मिंस्तत् । अतिशक्नोति । अतिशक्नोतीच्छंदस्कं । उत्सेरपदवृद्धि-
 रणि च्छंदसी । चतुर्थ्यष्टिरतिशक्नोती वा । व्यूहेनाष्टित्वं । अतिदर्शनाद्विकल्पः ॥
 २३. ब्राह्मणस्यायं ह । इदमादीनि चत्वारि सूक्तानि ब्रह्मणस्पतिदेवत्वानि । तत्र बृहस्पते देव-
 निदं^{१०} इत्यादि दृष्टवृहस्पतिशब्दाद्बृहस्पतिदेवत्वाः ॥१४॥
 २४. अंया त्रिष्टुप् द्वादशी च त्रिष्टुप् । सा द्वादशीर्द्वेदेवता ब्रह्मणस्पतिदेवता च ॥
 २९. गृत्समदः कूर्मो नासदेमादिषु त्रिषु वाशब्देन गृत्समदेन सह विकल्प्यते । अयं तु वावि-
 शिष्टत्वादुत्सेरवानुवर्तितुं नेष्टः । गृत्समद इष्ट एव^{११} ॥
 ३०. पष्ठोद्गासोमदेवता । देवताद्वन्द्वे चेतान्^{१२} । उभयपदवृद्धिः । सरस्वति त्वमस्मानिंति
 सरस्वतिदेवत्योऽर्थः । यो नः सनुत्य^{१४} इत्येषा बृहस्पतिस्तवः । तं वः शर्धमिमेपा मारुती ॥
 ३२. छावापृषियैका । आद्या छावापृषिवीदेवता । तत्रैकशब्दः प्रथमपर्यायः । एकेऽस्यप्राणा^{१६}
 एको गोत्र^{१७} इति यथा । यथा य एक इद्व्यश्चर्मणीनामिति^{१८} । द्वे द्वितीयातृतीये इन्द्रदेवत्ये
 त्वष्ट्रदेवत्ये वा । ततः सिद्धेऽप्येका द्वे इति पदद्वयं द्वंद्वशकानिवृत्त्यर्थं । तदन्यतरेण सिद्धं चेदनुक्रम-

¹ Introd. § 12, 12.

² Rigv. II, 11.

³ See sūtra on I, 13.

⁴ Pari-

bhāṣhā to I, 13.

⁵ I 2, P 2; यद्यपिभृति पङ्क जगत्यः । आदौ पंच त्रिष्टुभः P 1, I 4, W 1; a marg. note by the same hand in W 1 says: यद्यपि जगत्यो इति केचित् सुपाठः । सप्तमी जगतीत्यने । यद्यपि जगत्य इति तु चिंत्यः । cp. Aufrecht, note on this hymn in his Index.

⁶ W 1; वा the rest.

⁷ W 1; अन्यारादितरर्ते इति P 1, P 2, I 2, I 4; cp. Pân. II,

iii, 29.

⁸ पंचमी सूच्यते omitted in all but W 1.

⁹ The words स नो विराडूपा are omitted in the text and there is no comm. in P 1, P 2, I 2; no comm. in I 4.

¹⁰ Ver. 8.

¹¹ P 2 reads उपांया दुःखप्रनाशिनी in the text, but has no comment, nor have P 1, I 4; यो मे पञ्चमिति दुःखप्रनाशिनी I 3.

¹² Pân. VI, iii, 26.

¹³ Ver. 8 a.

¹⁴ Ver. 9.

¹⁵ Ver. 11.

¹⁶ Cp. Schol. on Pân. I, i, 9.

¹⁷ Pân. IV, i, 93.

¹⁸ Rigv. VI, 22, 1.

ख्यंतरानुकरणं । ब्रहे रे राकासिनीवात्योः । मृचाविति शेषः । चतुर्थीपञ्चम्यौ राकास्तुतिः । यद्यीसमम्यौ
सिनीवात्याः स्तुतिः । अंत्वा गुंवादिषड्देवत्या ॥

३३-

अन्नादिमोक्षांतफलप्रसिद्धौ तुष्टौ मुनिर्गृह्यमदाभिधानः ।
त्रिष्टुप्छंदःपञ्चदशर्चकेन भिषक्तं रुद्रमस्तौम्हात्मा ॥१॥
आतेपितीयं^१ यदि रुद्रमूक्तं मरुतः कीर्त्यते द्विः किमत्र ।
त्रयोदश्यामाद्यमंत्रे च रुद्रः सर्वत्र वा मारुते स्तूयते किं ॥२॥
निपातभाजो मरुतो न चात्र प्रायेणैद्रे मरुतः मूत्रदृष्टेः ।
नैतद् रुद्रो मरुतां यत्पितासीन्निपातभाजो मरुतस्ततोऽत्र ॥३॥
निपातभाज् मारुते न तु रुद्रः प्रायेणैद्रेत्यादि सूत्रं च तत्र ।
इंद्रेण सख्यातिशयादनुक्तं तेषां च तस्यापि च सख्यमेतत् ॥४॥
हनिष्यंतं वृत्रमन्ये^२ पुरेन्द्रं^३ हित्वा^४ जहुर्मरुतोऽवर्धयन्ते^५ ।
प्रायेणैद्रेत्यादिसूत्रेऽपि वाच्यं रौद्रे चेति^६ खलु किं तत्र नोक्तं ॥५॥
प्रायग्रहो बहुलार्थे यतोऽत्र तस्मादेद्रे बहुशो योग एषां ।
अनेद्रेषु त्वत्पशो योग एषामित्येषोऽर्थो वेदितव्यो हि तत्र ॥६॥
कथं सभूम्यरुतां वै पितृत्वं जगत्तुरोर्देवदेवस्य शोभोः ।
यथा रुद्रो मरुतां वै पितासीन्नयेतिहासः प्रतिदर्श्यतेऽत्र^७ ॥७॥
शतक्रतोरसुरारैवैधार्थं दितिस्तु गर्भे लभते स्म भर्तुः ।
शुश्रूषमाणः किल तामपेन्द्रो मायाविदामग्रणी रंभदर्शी ॥८॥
प्रकीर्णकेशीं च दितिं^८ प्रसुप्तामालस्य^९ वज्री ह्यणुमात्ररूपः ।
प्रविश्य कुक्षिं प्रविभेद गर्भे मा रोद रोदेति वदंस्तु गर्भे ॥९॥
भिक्षा गर्भे निर्गते वै महेद्रे प्रबुध्य^{१०} सा रोदिति स्मार्तरूपा ।
अत्रांतरे त्वंतरिक्षे तदासीन्निगजनिचि सखिलेशपत्नी ॥१०॥
वृषेन्द्रमारुह्य गिरिंद्रपुत्री सुरेन्द्रवृंदैरभिवंद्यमाना ।
नद्याहूतैः पंकजकुंडलाद्यैर्हरेण संभूषितसर्वदेहा ॥११॥
संसारपृथक्स्य कुठारकेण शशांकवृक्षमणिमंडितेन ।

^१ W I, P I; ^०तर्प्य P 2, I 2; पितरिक्तं I 4. ^२ P I, W I, I 4; अन्यैः P 2, I 4. ^३ सुरेन्द्रं W I. ^४ W I, I 4; हित्वा P I; हत्वा P 2, I 2. ^५ W I, P I; वर्धयन्ते P 2, I 2; वृद्धयस्ते I 4. ^६ I 4; रुद्रे चेति P I; रुद्रं चेति P 2; रौद्रे वै खलु W I. ^७ प्रतिदर्श्यतेऽधुना W I; प्रदर्श्यतेऽधुना (—); प्रदर्श्यते only, P I, P 2, I 2. ^८ P 2, I 2, I 4; ^०केशीरुदिति W I; ^०केशीं रुदिति P I. ^९ W I; अवेष्य P I; ^०मेवेष्य I 4; ^०मेवेष्य P 2, I 2. ^{१०} W I; ^०बुद्धा the rest. ^{११} ^०भूज W I.

देवेन सार्धं सुरसिद्धसंघैः स्त्रीणां गयोश्चाप्यभिपूज्यमाना² ॥१२॥
 गर्भस्य मातुश्च तदातेनादं शुश्राव चाकाशगता यदृच्छया³ ।
 सुरांगनानामवलोक्य वृंदं कृपापरा साप हरं ययाचे ॥१३॥
 वज्रेण भिन्नानि तु यानि⁴ देवखंडानि गर्भस्य तनूनि चापि ।
 सम्रात्मके समकभेदेन न बहूनि खंडानि बहूनि संति ॥१४॥
 एकैकमेवां लभतां शरीरं मदर्थमेतत्क्रियतां महेश ।
 स्युश्चैव सर्वे तरुणाः सदैव स्वलंकृतास्तव पुत्रा भवंतु ॥१५॥
 मा रोद वादामृतियोगतो वाख्याताश्च लोके मरुतश्च नासा ।
 सख्यं च तैरस्तु सुरेश्वरस्य सुरैरतुल्यं नियतं⁵ महेश ॥१६॥
 न ज्येष्ठता नापि कनिष्ठतैषां वेधो वयश्चैव⁶ समानमेवां⁷ ।
 पृष्ठाभित्त्वं व्यक्तमेवं तव स्यान्मयि प्रीतिश्चातुला वै महेश ॥१७॥
 पादादिदेशांतमलंकृताश्च भवंत्येते सर्वमेतन्ममास्तु ।
 तथेति देवः प्रतिपन्नवाक्को देव्या यथोक्तं प्रचकार सर्वं ॥१८॥
 इत्थं तु सिद्धं मरुतां पितृत्वं जगत्परोर्द्धेवदेवस्य शंभोः ।
 अथापरे वर्णयंतीतिहासं यथा रुद्रो मरुतां वै पितासीत् ॥१९॥
 इमां हि⁹ गोरूपधरां तु¹⁰ पृश्निं वृषोऽथ भृत्वा रमयन्महेशः ।
 अजीजनन्मरुतः पृश्निपुत्रा रुद्रस्य पुत्रा अपि ते बभूवुः ॥२०॥
 रौद्रेषु¹⁰ सूक्तेष्वथ मारुतेषु कथाह्वयं श्रूयते तत्र तत्र ॥

३५. अपोनप्रियं । अपोनप्रपांनमृभ्यां घः । छ च¹¹ । अपानपाद्देवत्वं । वरुणवाचिनोऽपान-
 पाच्छब्दस्यापानमृभावः प्रत्ययसंनियोगेन हि निपात्यते ॥

३६. इदमादिष्टे सूक्ते ऋतुदेवस्य जगतीर्छंदस्के च । ऋतुदेवताः सर्वेचेत्सूक्तेरिन्द्रादिमित्रावरुणांताः
 यद् प्रत्युचं देवताः ॥१५॥

३७. ऋतव्यं । तत्र द्रविणोदसश्चतस्रः । अश्विनोः पंचमी । अग्नेः षष्ठी । इंद्राद्यग्न्यंतद्वादशकस्य
 प्रतिसूक्तमृतप्यत्वप्राप्तौ सत्यां सामर्थ्याद्भूयोः सूक्तयोर्द्वादशस्वल्गु निवेशः । ऐंद्रीत्यादिदेवताशब्दा-
 नामगन्वयित्वदर्शनात् । अर्धैषपादान्वयश्च दुर्घटः । तथा च सूचकारोऽपि । ऋतुयानेषु द्वादशेति
 सूचयति । तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशेति ॥

¹ W I; स्त्रीगणैश्च the rest. ² ० सेष्यमाना W I. ³ MSS.; hypermetric by one syllable (identical in scansion with the last pāda of ver. 7 in the var. lect. of W I).
⁴ रूपाणि P I, P 2, I 2. ⁵ W I; महेश्वरस्य सुरैश्च तुल्यं मरुतां the rest. ⁶ वेधे वयस्येव I 4. ⁷ समानतैषां P I. ⁸ W I; युक्तम् the rest. ⁹ हि—हि W I; तु—तु the rest. ¹⁰ रौद्रेषुसूक्तेष्व W I. ¹¹ Pān. IV, ii, 27-8. ¹² Sūtra on I, 15. ¹³ Āsv. Sr.-sūtra, VIII, i, 8.

४०. सोमपौष्णं । देवताह्मन्नादुभयपदवृद्धौ प्राप्तायां पूर्वपदवृद्धभावाद्वाहः^१ । अंतोऽर्थचैः
सोमापूष्णोरदितेश्च ॥

४१. एकविंशतिः । उक्ता देवताः प्रउगेण^२ । वायुरिन्द्रवायू मित्रावरुणावश्विनार्विद्रो विश्वे देवाः
सरस्वतीति प्रउगदेवताः सप्त क्रमेण देवता भवन्तीत्यर्थः । तत्राष्टदेवतायास्तृचभाक्तापवादमाह ।
आद्ये तु तृचेऽर्थाद्विद्रवायवीति । तुशब्दो विशेषार्थः । आद्ये तृचे वायुदेवत्वे प्राप्तेऽयं विशेषः । आदितो
हे वायुदेवत्वे । तृतीयेन्द्रवायवो । मित्रावरुणादिसरस्वत्यन्ताः पंच देवता अयं वां मित्रावरुणोऽप्या-
दिपंचतृचभाज एव । इत्यष्टादश गताः । अंत्यस्तृचो ह्यावापृथिवीदेवत्यो हविर्धानाश्च एकदेवत्यो
वा । प्रेतां यज्ञस्य शंभुर्वेत्यादि ब्राह्मणे सूत्रे चोभयत्र विनियोगो दृश्यते । प्रेतां यज्ञस्य शंभुर्वेति
ह्यावापृथिवीयमिति^३ प्रेतां यज्ञस्येति तृचं ह्यावापृथिवीयमन्वाह । तदाहुर्विद्रविधानाभ्यार्मित्यादि च ।
अभि त्वा देव सवितः^४ प्रेतां यज्ञस्य शंभुवाऽयं देवाय जन्मन^५ इति तृचा^६ इति ह्यावापृथिव्याः ।
युजे वां ब्रह्म पूर्व्ये नमोभिः^७ प्रेतां यज्ञस्य शंभुवा यमे इव यतमाने यदैतमिति^८ हविर्धानयोरिति ।
अत्र तृतीयः पादोऽग्निं च हव्यवाहनमित्यग्निदेवत्यो वा । तत्रांशितमे नदीतम^९ इति सरस्वते
तृचे षष्ठे छंदोविशेषमाह । आदितोऽनुष्टुभौ तृतीया बृहती चेत्यर्थः ॥ नन्वेवं कस्मान्न व्याख्यायते ।
आद्यो द्वयो वायव्यः । तृतीयाद्याश्चतस्र इन्द्रवायुदेवत्याः । अथ मित्रावरुणावश्विनार्विद्रो विश्वे देवा
इति चतस्रो देवतास्तृचभाजः । सप्तमतृचस्य देवतांतरदृष्टत्वात्सरस्वतीति निवर्ततामिति^{१०} । उच्यते ।
वायो ये ते सहस्रिण इति प्रउगमिति ब्राह्मणं व्याख्यानं सूत्रकारेणैन्द्रवायोरैकत्वस्य सरस्व-
ततृचसंभवस्य चात्र दर्शित्वात् तथा हि सूच्यते । वायो^{११} ये ते सहस्रिण इति द्वे त्रीनाः सोमास
आ गहीत्येकोभा देवा द्विविष्टुशेति द्वे शुक्रस्याद्य गवाशिर इत्येकाऽयं वां मित्रावरुणेति पंच
तृचा गार्त्समदं प्रउगमित्येतदाचक्षत^{१२} इत्येष हि तृचभागभ्यः सप्तभ्यः प्रउगदेवताभ्यस्तृचं प्रयच्छन्नयं
वां मित्रावरुणेति पंच तृचा इति मित्रावरुणादिसरस्वत्येभ्यश्चतुर्थ्याष्टादश्यंतान् पंच तृचा^{१३} त्वे-
वाल्लैकर्चाय हि वायवे लल्लैकर्चाभ्यां ह्याभ्यामिन्द्रवायुभ्यां च त्रीना इति वायव्यानुभेयैन्द्रवायव्यौ^{१४}
च यथाक्रमं ददाति । मंत्रे लिङं^{१५} चेत्येवमनुस्तुतं भवति ॥

^१ This comment in W I only.

^२ See sūtra on I, 3.

^३ तृचत्वोक्ताव° W I.

^४ Ver. 4. ^५ Ver. 19. ^६ Ait. Br. V, xvii, 9. ^७ Ibid. I, xxix, 3-4. ^८ Rigv.

I, 24, 3. ^९ I, 20, 1. ^{१०} Āsv. Sr.-sūtra, VIII, ix, 5. ^{११} Rigv. X, 13, 1.

^{१२} X, 13, 2. ^{१३} Āsv. Sr.-sūtra, IV, ix, 4. ^{१४} Ver. 16. ^{१५} W I; सप्तमतृचः

यदेवतांतरदृष्टत्वात् सरस्वती निवर्ततामिति P I, P 2, I 2. ^{१६} Ait. Br. IV, xxxi, 6.

^{१७} There is a lacuna in W I between उच्यते and वायो. ^{१८} Rigv. I, 23, 1. ^{१९} Ibid.

ver. 3. ^{२०} Āsv. Sr.-sūtra, VII, vi, 2-3. ^{२१} W I; °सरस्वत्यन्ताः P I, P 2, I 2, I 4,

all of which omit the rest of the comm. on this hymn. ^{२२} W I, which is corrupt in

this passage, reads: तृचां दत्त्वा इव आत्मा एकर्भावे हि वायवे तल्लैकर्चाभ्यां वायैमिन्द्रवायुभ्यां

च त्रीना इति वायव्यानुभयैन्द्रवायव्यौ (sic). ^{२३} लिङे W I.

३३. तृचमित्येव । द्वितीयातिशङ्कर्येष्टवै । कनिक्कदित्यादिसूक्तद्वयस्य देवतामाह । एताभ्यां प्रदक्षिणित् कनिक्कदित्येताभ्यां सूक्ताभ्यामृषिर्गृत्समदोऽध्वनि मार्गे वाश्यमानं (वाशु शब्दे । दिवादि । अनुदानेत्) शकुतं कर्पिञ्जलाख्यं पक्षिरूपिणमिन्द्रं तुष्टाव । अस्तौदिति लाघवेन वाच्ये तुष्टावेत्युपदेशप्रत्यभिज्ञानार्थे । उक्तं हि बृहद्देवतायां प्यक्तं ।

स्तुतिं तु पुनरेवेच्छिन्द्रो भूत्वा कर्पिञ्जलः ।

अध्वेर्जिगमिषोराज्ञां ववाशास्थाय^१ दक्षिणां ॥

स तमाधेयं संप्रेक्ष्य^२ अक्षुषा पक्षिरूपिणं ।

एताभ्यामैभिर्तुष्टाव सूक्ताभ्यां तु कनिक्कदत् ॥

इति^३ । एताभ्यामिति योगविभागेन भगवानपीमां कथामसूचयत् । सूक्तद्वयं स्वस्त्ययनमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः । तथा च सूच्यते गृह्ये । वयसाममनोशा वाचः श्रुत्वा कनिक्कदन्ननुषं प्रमुखाण इति सूक्ते जपेदिति^४ ॥

॥ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं समाप्तं ॥

३. अथ तृतीयमंडले^५ सत्यपवादे स्वयमृषित्वमनुभवतो विष्णुमित्रस्य गोत्रविषक्षयेतिहासमाह^६ ।

इषीरथमुतस्वासीकुशिको नाम नामतः ।

इंद्रतुल्यः सुतो मे स्यादित्तीक्ष्णकरोत्तपः ॥१॥

ब्रह्मचर्यं तु चरतस्तस्मादिन्द्रोऽभ्यजायत ।

मत्समोऽन्यो न ज्ञेयः स्यादहमेवास्य पुत्रतां ॥२॥

गच्छामि सम्यगेवं स्यादिति मत्वा^७ शतक्रतुः ।

स गाथी नाम कुशिकादिषीरथमुतादभूत् ॥३॥

इंद्ररूपात्तापिनस्तु विष्णुमित्रोऽपि^{१०} जज्ञिवान् ।

तृतीयं मंडलमिदं तपसा सोऽथ दृष्टवान् ॥४॥

इषीरपाद्वाह्यादित्वादिष् । गाथिन इतीयांतादण् । कुतः । तस्मात्तत इति वानुक्तेः । गाथिश्च्युदणि गाथिविदधीति^{११} प्रकृतिभावः ॥

१. अग्निः । मंडलादिध्वाग्नेयमैन्द्रादिति^{१२} ॥

३. इत्यादिस्वाहाकृत्यंता आग्नीदेवताः ॥

५-६. इत्याग्नेययोः । प्रत्यग्निः प्र कारव इत्यग्निदेवत्वयोः सूक्तयोरन्यासामपि देवतानां

^१ M I-3; वाचा संस्थाय W I; ववाश स्थाप्य P I; प्राय [प्राप्य] I 4; ययाशे दर्ष्य (sic) P 2. ^२ तत्र स तमृषिः प्रेक्ष्य W I. ^३ पराभ्याम् M I-3. ^४ ०मपि

W I. ^५ Bri. Dev. IV, 501-2 (M 2-3); 470-1, M I.

III, x, 9. ^७ W I; तृतीयं मंडलं दर्शितो the rest.

^८ W I; गत्वा the rest.

^९ W I.

^{१०} Pân. VI, iv, 165.

^{११} Op. M. M., vol. ii, p. xl.

^{१२} Introd. § 12, 12.

छावापृथिव्याद्येषामिन्द्राख्यानां निपातोऽभ्यागतभोजनभाक् दृश्यत उपलक्ष्यते । उक्तं हि बृहदेवतायां ।

हे अग्नय¹ उत्तरे त्वस्य² सूक्ते ।

छावापृथिव्यौ तु निपातभाजावापोऽथ देवाः पितरश्च मित्रः⁴ ॥ इति ॥१६॥

८. यूपः स्तूयते⁵ । षष्ठाद्याभिर्बहवो यूपाः स्तूयन्ते । किमर्थमिदं षष्ठाद्याभिर्बहव इति । यूप-स्तूतेरेव सिद्धत्वाद्यूपदेवतात्वस्य षष्ठादेर्विनियोगो यूपैकादशिन्यां नेकयूप इति । यत्रैकतंत्रे बहवो सपञ्चोऽस्य परिधाय संस्तुयादनभिर्हिकृत्य यान्वो नरो देवयंतो निमिष्युरिति षड्भिः पञ्चभिर्वेति⁶ सूचोक्तप्रयोगविशेषदर्शनाय । अतः त्रिंशत् । अधिक्करणे ल्युट् । यत्र स्थाणौ यूपो वृक्कः⁷ स स्थाणुः स्तूयते । देवताख्यादिबृहत्भावाश्छांदसः । ङीप् । अष्टमी वैश्वदेवो वा यौपी वा ॥

१३-१४. इदमादिहे सूक्ते क्षुधभो ददर्श स च वैश्वामित्रः । वक्ष्यति । क्षुधभस्तौ वैश्वामित्रा-विति⁸ ॥

१५. उक्तीलो⁹ नाम कायः । कतगोत्रः । गर्गादिभ्यो यप् । अयमिदमादिहे सूक्ते अपश्यत् ॥

१६. गाथी नामायं कौशिक इदमादीनि चत्वारि सूक्तानि ददर्श ॥

२०. द्वितीयाद्यास्तिस्र आग्नेय्यः । प्रथमपञ्चम्यौ विश्वदेवत्ये ॥

२१. आद्याचतुर्थ्यौ त्रिष्टुभौ । द्वितीयात्रितीये अनुष्टुभौ । पञ्चमी विराड्रूपा सतोबृहती च । एका-दशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विराट्रूपेति लक्षणाभावेऽपि श्रुतिदर्शनाद्विराड्रूपेत्युक्तं । सर्वश्रुतिदर्शी अय-माचार्यः । एषा हि लक्षणतः सतोबृहत्येव । अयुजौ जागतौ सतोबृहतौति¹¹ । छंदोनुक्तव्यामपि सतोबृहत्येवा । तथा चोक्तं ।

सतोबृहतौ तत्र हे¹² ओजिष्ठं ते दश क्षिप¹³ ॥ इति ॥

२२. पुरीषेभ्यः । पुरीष्यनामकाग्नीनामर्थाय । पुरीष्यसंज्ञका¹⁴ अग्नयो देवता इत्यर्थः । पुरीष-मिति चयनस्याभिधानं । भवार्थं यत् ॥

२३. भरतगोत्रे देवश्रया देववातश्चेत्युभावृषी ॥

२५. विराट् छंदः । उपांस्याग्न इन्द्रश्वेत्येवंद्राग्निदेवता । आनङ् । अस्यादिवृद्धिः । नेन्द्रस्य परस्येति¹⁵ नोत्तरपदवृद्धिः । आनुणः¹⁶ । शिष्टा आग्नेय्यः ॥

¹ आग्नेये M 1-3. ² त्वत्र M 1-3. ³ छावापृथिव्या उपस्यौ निपाताद्यौ निपात-भाजाविति P 2, I 2; छावापृथिव्यावुपसौ निपाता M 1-3. ⁴ Bri. Dev. IV, 504 (M 2-3). ⁵ W 1; यूपस्तूयते the rest. ⁶ Âsv. Sr.-sûtra, III, i, 10-11. ⁷ W 1; यूपवृक्षः P 2, I 2; यूपो वृक्षः I 4; रूपो वृक्कः (sic) P 1. ⁸ Sûtra on IX, 71. ⁹ P 1 and P 2 read कात्योत्कीलस्तु in the text. ¹⁰ Introd. § 9, 6. ¹¹ Ibid. § 8, 4. ¹² MS. of Khando'nukramani; सतोबृहत्यावत्र W 1; सतोबृहतौ त - - - P 1; सतोबृहत्यतः P 2, I 2; सतोबृहत्यतः (lacuna) I 4. ¹³ Rigv. II, 23, 3. ¹⁴ W 1 adds तिस्रः. ¹⁵ Pan. VII, iii, 22. ¹⁶ Ibid. VI, i, 87.

२६. आद्यौ तृचौ जागतौ । प्रथमस्य वैश्वानरोऽग्निर्देवता । द्वितीयस्य मारुतोऽग्निः । शिष्टा-
स्त्रिभुवः । अग्निरस्मीति कृचस्याग्निः परं ब्रह्म वा । नवम्या उपाध्यायश्रुतिः । सप्तमीवर्जस्य
मूक्तस्य विश्वामित्र श्रुतिः । सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्य वाक्यमिति^१ न्यायेन ब्रह्मर्षिः ॥

२७. यंचम्युत्विग्देवत्या वा ॥११॥

३०. ऐन्द्रमिति मंडलादिध्वानेयमैन्द्रादित्यपवादः ॥

३१. ऐधोरपिः कुशिकः । स हेष्वाचके विश्वामित्र इत्यादि । अत्र तदेव दीधया मनीषामि-
त्यादि^२ ब्राह्मणश्रुतिदर्शनादधिकृत एव गाथिपुत्रो विश्वामित्रो वा । सर्वत्र श्रुतिमूलत्वेऽप्यत्र
श्रुतिरिति प्रत्यक्षश्रुतिरिति वक्तुं^३ । एवेति पौनर्वैचयीको^४ वाविशिष्टत्वादस्योत्तरत्र^५ निवृत्तिर्मा
भूदिति । मांडलिको ह्ययं । उक्तं चार्थानुक्रमण्यां ।

कुशिकं शासदित्याहुर्विश्वामित्रं^७ यथाश्रुतिं^८ ॥ इति ॥

३३. उत्तितीषोर्विश्वामित्रस्य नदीभिः सह संवादोऽस्मिन् मूक्ते प्रतिपाद्यते । तत्र संवादे चतुर्थी
षष्ठ्यहमी दशमी चेति चतस्रो नदीनां वाक्यं । शिष्टा विश्वामित्रस्य । षष्ठां सप्तम्यां चेंद्रः स्तूयते ।
षष्ठीसप्तम्योस्त्विन्द्रश्रुतिरिति षष्ठां विश्वामित्रदेवत्वं सप्तम्यां नदीदेवत्वं च मा भूदिति ॥

३६. उपांत्वा दशमौ घोर आगिरसोऽपश्यत् । सा च दशम्युक् शस्यमाना यज्ञेयु निर्देहेत्सर्व-
मिति हि श्रूयते श्रुतिषु । उक्तं चार्थानुक्रमण्यां ।

अग्रेकास्मे^९ प्र यंधीति घोरस्यांगिरसस्य तु^{१०} ।

निर्देहेच्छस्यमानेति श्रूयते सा न शस्यते ॥ इति ।

मूच्यतेऽच्चावाकशस्त्रे । इमाम् ध्वितुपोत्तमामुद्धरेत्सर्वचेति^{११} । सर्वत्र श्रौते कर्मणीत्यर्थः । सापि
निर्देहेदिति श्रुतिदर्शनादेवं सुद्धारं विदधाति^{१२} । शस्यमानेति विशेषणं गृह्ये जातकर्मण्यंसाभिर्मांशं
इंद्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेक्ष्यस्ते प्र यंधि मघवसृजनीभिन्निति चेत्यत्र निर्देहो नास्तीति वक्तुं । न
स्रज्वांसाभिर्मांशं शंसतीति चोदितं ॥

३६. प्रजापतिर्नामर्षिः । स विश्वामित्रो वाच्यो वा । वाचोऽपत्यं वा । वाङ्मतिपितृमतामिति^{१५}
ख्यः । द्वौ वा तौ । वाच्यवैश्वामित्रप्रजापती सहापश्येतां वा । न वैकोऽपि । एनयोर्मध्य एकोऽपि
नापश्यदिति वा । अत्र पक्षे गाथिपुत्रो विश्वामित्र श्रुतिः । उक्तं चार्थानुक्रमण्यां ।

^१ Introd. § 2, 4.

^२ Ait. Br. VI, xviii, 2.

^३ W I; °रि - त्यक्षश्रु° P I; °ति

त्यक्षश्रु° I 4; °रित्यक्षश्रु° P 2, I 2.

^४ W I; अत्र मूलमिति वक्तुं the rest.

^५ W I;

पौनर्वैचिको P 2, I 2; पौनर्वैचिको P 1, I 4.

^६ W I; °स्तरनि° the rest.

^७ W I;

°त्रो the rest. ^८ W I; °श्रुतेरिति the rest.

^९ W I; अग्रेकास्ते the rest.

^{१०} W I;

°गिरसोऽपश्यत् I 4, P 2, I 2; °गिरस्यत् P 1.

^{११} Åsv. Sr.-sûtra, V, xvi, 2.

^{१२} W I;

देवत्यद्धारं विदधाति P 1, P 2, I 2; अन्यत्रैतामृचं विदधाति I 4.

^{१३} Rigv. II, xxi, 6.

^{१४} Åsv. Grihya-sûtra, I, xv, 3.

^{१५} Vârt. on Pân. IV, i, 85.

इमं त्रीण्यभितष्टीयं विश्वामित्रः¹ प्रजापतिः ।

वाक्यः प्रजापतिवै स चतुर्थमुभयोर्न वा² ॥

इति । तत्रेवं मह³ इत्यादि त्रीणि सूक्तानि चतुर्थमभितष्टीयमित्यर्थः ॥

५१. आदितस्तृचो जागतः । संतास्तिस्रो गायत्र्यः । मध्ये षट् त्रिष्टुभः ॥

५२. आदितश्चतस्रो गायत्र्यः । षष्ठी जगती । शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥

५३. सचतुष्केत्यनुक्तिर्वैचित्र्याय । अथैन्द्रापार्वतदेवता । पंचदश्यादिद्वे वाचे ससर्पयै । ससर्परी नाम वाक् । तादर्थ्यं हे ।

ससर्परीकृचे प्राहुरितिहासं पुराविदः ।

सौदासनृपयज्ञे⁴ वै वसिष्ठात्मजशक्तिना ॥१॥

विश्वामित्रस्याभिभूतं बलं वाक्⁵ समंततः ।

वासिष्ठेनाभिभूतः स स्ववासीदक्ष⁶ गाधिजः⁷ ॥२॥

तस्मै⁸ ब्राह्मो नु सौरी वा नाम्ना वाचं ससर्परी ।

सूर्यवेश्मन⁹ आहृत्य ददुर्वै¹⁰ जमदग्नयः ॥३॥

कुशिकानां ततः¹¹ सा वागमतिं¹² तामपानुदत्¹³ ।

उप प्रेतेति¹⁴ कुशिकान् विश्वामित्रोऽन्वयोजयत्¹⁵ ॥४॥

लभ्ना वाचं च हृष्टात्मा जमदग्नीनपूजयत्¹⁶ ।

ससर्परीरिति ह्याभ्यामृग्भ्यां वाचं स्तुवन्स्वयं¹⁷ ॥५॥ इति ।

अथ चतस्रो रथांगस्तुतयः । रथांगानि रथावयवा इत्यर्थः । संताश्चतस्रोऽभिशापार्थाः । अभिशापोऽप्रियशंशनमर्थो यासां ताः । ताश्च वसिष्ठेभिर्यो¹⁸ नाम । प्रयोजनं शौनकोपदेशे च ।

¹ W I; विश्वामित्रः the rest. ² च W I. ³ Rigv. III, 54. ⁴ नृपतेर्यज्ञे W I.
⁵ W I; वाक्य I 4; वाक् स P 2, I 2; च omitted in P I. ⁶ W I, P 1; स्ववासीदक्ष P 2, I 2; ०भूतश्च सत्यवाचीद गाधिजः (sic) I 4. ⁷ The preceding three lines are adapted from Brh. Dev. 517: सुदासश्च महायज्ञे शक्तिना गाधिसूनवे । निगृहीतं बलाच्चेतः सोऽवासी-दक्षिचेतनः ॥
⁸ The following three slokas are quoted from the BD. (518-20); तस्या M I-3. ⁹ सूर्यस्वयादिह M I-3. ¹⁰ ददुस्ते M I-3. ¹¹ W I, M I-3; मति I 4; मतिं P I, P 2, I 2. ¹² W I, M I-3; सा वागमति I 4; सा वाममतिं P I, P 2, I 2. ¹³ W I, P I; तामपानुदत् P 2, I 2, I 4; अपाहनत् M I-3. ¹⁴ उपेति वास्यां M 3; उपेति वास्यां M I-2. ¹⁵ P I, I 4; न्वयोजयत् W I; त्वयोजयत् P 2, I 2; युयो-धयत् M I-3. ¹⁶ तानृषीन्मयपूजयत् M I-3. ¹⁷ Cp. Ind. Stud. vol. i, pp. 119-20.
¹⁸ Cp. BD. 522: पराश्चतस्रो यास्तत्र वसिष्ठेभिर्यः स्मृताः । विश्वामित्रेण याः प्रोक्ता अभिशापा इति स्मृताः ॥

वसिष्ठेधिष्णीः पठन्नित्यादि । ताश्च न वसिष्ठाः शृण्वन्ति । लिङो लट् । यदि शृणुयुः शिरः शतधा भिद्येत । तथा बृहदेवतायां ।

शतधा भिद्यते मूर्धा कीर्तितेन² श्रुतेन वा ।

तेषां बालाः प्रमीयन्ते तस्मात्तास्तु न कीर्तयेत्³ ॥ इति ॥

५४. प्रजापतिर्चैषिः । स आभितहीयसूक्ते⁴ प्रतिपादितगोत्रद्वयः । वैश्वामित्रो वाच्यो वेति । मनु च क्वचित्कर्षाचिदिति सिद्धेरुक्तगोत्र इत्येतच्च धक्तव्यं । वक्तव्यमवश्यं । किं । नियमार्थे⁵ । ना-
सत्सम प्रजापतिः परमेष्ठी भाववृत्तं त्विति परमेष्ठिगुणस्य⁷ वक्ष्यमाणस्य प्रजापतेर्वैश्वामित्रत्वं वाच्यत्वं
च मा भूदयमेवोक्तगोत्रो यथा स्यादिति ॥

६२. मित्रावरुणदेवतास्तु चो जमदग्न्यार्षो वैश्वामित्रो वा । आर्य इति तस्येदमर्थः । जम-
दग्निर्चैषिर्वैत्यर्थः । जमदग्न्यार्य इति वचनं देवताभ्रांतिनिवृत्त्यर्थं ॥

॥ तृतीयं मंडलं समाप्तं ॥

अपासत्यपवादे चतुर्थमंडले वामदेवस्यर्षित्वायाह¹⁰ वामदेवो गौतमश्चतुर्थे मंडलमपश्यत् ॥

४, १. आद्याष्टिः । चतुःषष्ट्यक्षरा द्वार्धर्चा । द्वितीयातिजगती द्विपंचाशदक्षरा । तृतीया धृतिर्द्वि-
सप्तत्यक्षरा त्र्यर्धर्चा । चतुर्थ्याष्टाः सप्तदश त्रिष्टुभः । उपाष्टा द्वितीयाष्टाश्चतस्रो वरुणदेवत्याश्च वा ।
अग्निवरुणदेवत्याः शुद्धाग्निदेवत्या वेत्यर्थः¹¹ । पुरस्ताच्च परस्ताच्च षोडश शुद्धाग्निदेवत्या एव ।
मंडलादिध्वाग्नेयैर्मद्रादिति सुक्तं ॥

३. अग्निः । अत्राद्या वो राजानमित्येषा यजुर्वेदेऽग्नये रुद्रवत्¹² इत्यारभ्य दर्शनाद्गुणाग्नि-
देवत्या । अस्माकं तु बह्वृचानामियं शुद्धाग्निदेवत्या । अग्नेरेव विशेषणं रुद्र इति । रोरुयमाणत्वा-
द्गुद्र¹³ इति निर्वचनमिति नैरुक्ताः । युजेषु शत्रून् रोदयन्तीत्येतिहासिकाः¹⁵ । सामवेदे¹⁶ त्वयं भगवतो
रुद्रस्यैव प्रतिपादिका । सैषा रौद्री संहितेति¹⁷ सामगाः सामानेति । तत्र हीयमन्यथास्त्रायते¹⁸ ।

¹ Rigvidhāna, II, iv, 2.

² W I, P I; कीर्तिता च P 2, I 2; कीर्तनेन I 4, M 2;

कीर्तनेन M I; कीर्तिस्तेन गुणेन वा M 3. ³ तस्मात्तास्तु न कीर्तयेत् omitted in W I, P I, I 4; BD. 524.

⁴ See sūtra on III, 38.

⁵ किमर्थं W I.

⁶ Sūtra on

X, 129. ⁷ °गुणविशिष्टस्य W I.

⁸ Pān. IV, iii, 120.

⁹ जमदग्निदूहो W I.

¹⁰ W I, P I; °त्वमाह I 4, P 2, I 2.

¹¹ Cp. M. M., Rigv. vol. vi, p. xxii.

¹² Taitt.

Samh. II, ii, 2, 3; cp. ibid. I, iii, 14, 1; Taitt. Br. II, viii, 6, 9.

¹³ Cp. Nir. X, 5.

¹⁴ I 4; युजेषु शत्रून् नादयन्ती° W I; युजेषु - - - न्ये दयन्ती° P I; युजेषु अन्ये दयन्ती° P 2, I 2; cp. Sāmavidhāna Br. I, viii, 14; also Ārsheya Br. I, 69.

¹⁵ W I, I 4; °तिहासिकाः

P I; °तिहासिकारः P 2, I 2.

¹⁶ Sāma-v. I, i, 2, 2, 7.

¹⁷ Sāmavidh. Br. I, iv, 16.

¹⁸ I 4; °मपरास्त्रायते W I; °प्रास्त्रायते P I; गीयमानमप्रास्त्रायते P 2, I 2. What follows is omitted in P I, P 2, I 4 up to यथा गाव° etc.

आ वो राजा तद्वोवर्ग¹ इति² । एकस्यैव हि मंत्रस्य वेदभेदेन देवताभेदो³ दृश्यते । यथा । गावश्चिद्वा समन्यव⁴ इति चतृष्वानां माहृती सैव⁵ सामवेदविदां⁶ गोदेवत्या गवां तृणमुष्टिदानदर्शनात् ॥

४. राक्षोमं । राक्षोहेत्यग्नेर्गुणः । देवताभिः यपूर्वहर्षित्यलोपः । हो हंतैरिति⁹ कुत्वं प्रकारः । आदिवृद्धिः ॥ २० ॥

५. वैश्वानर इत्यग्नेर्गुणः । वैश्वानरोऽग्निः ॥

१०. पदपंक्तिच्छंदस्कं । पंचमी महापदपंक्तिः । अंत्योष्णिक् । चतुर्थी षष्ठी समी वेति विकल्पे-
नोष्णिहस्तिष्ठः । समन्यवस्योः पंक्तिव्य उष्णिक्ते चानुक्तेरुपत्तादवश्यं¹¹ ज्ञेयत्वाच्च पादव्यवस्थामाह ।
समन्या इत्यादि । समन्या मुख्यौ प्रथमद्वितीयौ पादौ पंचाक्षरौ । तृतीयः समाक्षरः । चतुर्थो
नवाक्षरः । अष्टम्याः प्रथमः पादः पंचाक्षरौ द्वितीयश्चतुरक्षरस्तृतीयः समाक्षरश्चतुर्थे एकादशाक्षरः ।
तद्यथा । कृतं चिद्धि म्या । सनेमि द्वेपः । अग्न इनोषि मर्तात् । इत्या यजमानादुतावः ॥
शिवा नः सख्या । संतु धाता । अग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सद्ने सस्मिन्मूधन् ॥ असति
पादव्यवस्थावचने समन्याः पदपंक्तिव्य पंचकाश्चत्वारः षट्पञ्चैकश्चतुर्थे¹² इति पादव्यवस्था स्यात् ।
अस्या एवोष्णिक्तेऽष्टकौ दशाक्षर इति स्याद् विराडुष्णिगिति¹³ कृत्वा । अष्टम्यास्तूष्णिक्कादष्टकौ
द्वादशक¹⁴ इति स्यात् ॥

१३-१४. इदमुत्तरं च द्वे सूक्ते लिङ्गोक्तदेवते । स्वसामर्थ्यप्रतिपादितोपःप्रभृतिदेवत्वमेकं वर्दति ।
अपरे तु सिद्धाग्निदेवत्वमेव ॥

१५. अविष्वामदेवः । बोधव्यत्वात् हरिभ्यार्मित्याभ्यामभ्यां सहदेवस्य पुत्रकं सोमकं राजानमभ्यवद्द्
आशीर्भिरपूरयत् । पराभ्यामेव वां देवावश्चिनेत्याभ्यामभ्यामस्य सोमस्य राक्ष आयुर्जीविनं शतसंधास्त्र-
रत्नक्षणमश्चिनौ देवते प्रार्थयांचक्रे । सोमको हि राजा वामदेवस्य याज्यत्वादिनातिबंधुः¹⁶ । सोम-
कस्य राजत्वं ब्राह्मणे¹⁷ स्पष्टमीरितं । एतन्मु हेव प्रोचतुः पर्वतनारदौ सोमकायेति¹⁸दिना सर्वे हेव

¹ Sāmavidh. Br. I, iv, 16.

² W I here adds in the text, and I 2 on the margin, the following quotation, which is evidently corrupt, and to which I have been unable to find any clue either in the Brāhmanas of the Sāma-veda or elsewhere: एतदभिप्रायं च पुराणवचनं । नञा ऊचुः सुरा यूयं (सुरापितं I 2) तमोऽपहर चेतसः (पहरेत सः W I) । येनाध्व-
रस्य राजानं न ये सध्ये महेश्वरं (०२ I 2) ॥ इति । ³ I 2; देवता । भेदेन W I. ⁴ Rigv. VIII, 20, 21. ⁵ सैव omitted in W I. ⁶ सामविदां W I; Sāma-v. I, v, 1, 2, 6; cp. Sāmavidh. Br. III, ii, 6. ⁷ W I; तृणमग्निं P I, P 2, I 2, I 4. ⁸ Cp. Pān. VI, iv, 135. ⁹ Ibid. VII, iii, 54. ¹⁰ चानुक् W I; चानुरूपत्वाद I 4; चानुक् P I; चानुरुक् P 2. ¹¹ W I; ०श्यज्ञे P I, I 4; ०श्याग्ने P 2. ¹² Introd. § 4, 2. ¹³ Cp. ibid. § 5, 1. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ Vers. 6 and 7. ¹⁶ W I; ०नातिस्तिष्ठन् P I; ०नातिस्तिष्ठन् वं P 2; ०नातिस्तिष्ठन् वधुः I 4. ¹⁷ ०येन P I. ¹⁸ Ait. Br. VII, xxxiv, 9.

महाराजा आसुरियनेन । बोधदिति कृत्वेन सोमकः स्तूयत एव वामिति कृत्वेनाश्विनौ स्तूयेते
शिष्टाभिः षड्भरग्नः स्तूयते ॥

१६. ऐन्द्रमिति मंडलादिष्वग्नेयावध्यर्थे ॥

१७. असिक्वयां यजमान इत्येकपदा दशाक्षरा । विंशतिका द्विपदा विराजस्तदर्थमेकपदेत्युक्तं ॥

१८. अत्र । गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो^३ वामदेवो महाबुनिः ।

मतिं चक्रे न ज्ञायेयं योनिदेशास्तु मातुतः ॥१॥

किंतु पार्श्वोदितश्चेति^४ ज्ञात्वास्य^५ जननी त्वदं ।

दध्यौ शान्तौ शर्चो देवीमदिति त्विन्द्रमातरं ॥२॥

अदितस्त्विन्द्रसहिता गर्भिणीवभ्यगाहने ।

अदितोद्रवामदेवाः संवादमथ चक्रिरे ॥३॥

संवाद इति सूत्रेण^६ कथा संघात^७ सूच्यते ।

नोक्तो वक्रुषिशोऽत्र सुपदेशेष्वनुक्तिः ॥

अथैतस्त्ववर्गंतव्यो वक्रुभेद इति स्थितिः ॥४॥

इंद्रोऽदितिर्ष्विष्टास्मिन्मिथः सूक्ते समूदिरे ।

गर्भे शयानं सुचिरं मातुर्गर्भादनिर्गतं^८ ॥५॥

वामदेवं^९ प्रति ब्रूत आद्ययर्चा शतक्रतुः ।

द्वितीयादिभिरर्धैर्धैर्विपिरत्राह पंचभिः^{१०} ॥६॥

न ही न्वस्येति सप्त स्युरर्धर्चा अदितेर्वैचः ।

ममचन त्वा युवतिरित्यृचः पंच वै मुनेः ॥७॥

दौर्गत्यशान्तिमत्राह वामदेवस्तर्थात्यया ।

एवमर्थाद्वक्रुभेद इति वक्रुचशासनं ॥८॥

अथो^{११} विवेकस्यष्टत्वादुपदेशेषु नेरितः^{१२} ।

ऋषिदैवतसिद्धये विवेकत्वेऽर्थे^{१३} इरितः^{१४} ॥९॥२१॥

^१ Ait. Br. VII, xxxiv, 9.

^२ Introd. § 12, 9.

^३ पूर्णो W I.

^४ W I;

पश्चादितश्चेति I 4; पार्श्वोदितश्चेति P I, P 2, I 2.

^५ W I; ज्ञात्वा तु the rest

^६ P I,

P 2, I 2; सूक्तेन I 4; वाक्येन W I.

^७ W I, I 4;

^८ अनुसू P 2, I 2;

^९ वसूच्यते P I.

^{१०} In place of this sloka W I and P I have the following half sloka: आर्धेन्द्रवाक्यं द्वितीयाद्यर्धैः

पंच वै मुनेः; I 4 has it as well.

^{११} W I omits the three slokas 6-8.

^{१२} Sloka 6

is omitted by P I.

^{१३} अर्थ I 2.

^{१४} W I, I 4;

निरितः P I; नोदितः P 2, I 2.

^{१५} विवेकत्वे त्वर्थे P I; विवेकादर्थे P 2, I 2; विवेकस्त्वर्थे W I.

^{१६} Sāyana quotes this

story in his introduction to Rigv. IV, 18.

२३. उपांत्वास्तिस्रः श्रुतस्य हीत्याद्या¹ श्रुताख्यदेव्यो² वा । श्रुतस्य देवे³ अभिधायकत्वेन साधना⁴ वैद्यो वा । भवे छंदसीति यत्⁵ तत्र साधुरिति⁶ वा ॥

२६. श्रुतिवैवामदेव आद्याभित्सुभिः श्रुतान्नं स्वयमिन्द्रमिव श्रुतवान् । स्वयं वेद आत्मानं तुष्टाव । ततश्चाद्ये तृच इंद्रवामदेवयोश्च श्रुतिं विकल्प्यते । इंद्रवामदेवात्मनोर्देवतात्वं च । परा नव । अतुर्थ्या-
द्याश्चतस्रः पंचचोत्तरसूक्तं च इयेनस्तुतिः । इयेन इति सुपर्णात्मनो ब्रह्मणो नाम । स आभिः स्तूयते ।
अथ नव इयेनस्तुतिः । किंलट्टो । अत्र पक्ष उत्तरसूक्तस्यांता इयेनस्तुतिरेंद्रो वा । उत्तरसूक्तस्याप्यत्रैव
देवताभिधानं लाघवार्थं । तथा हि । परा नवेत्यादिके त्वसति वचनेऽत्रैव पराः इयेनस्तुतिरित्युक्तं
उत्तरसूक्तेऽपि गर्भो नु पंचांता शक्ररीत्यस्यानंतरमाद्याश्चतस्रः इयेनस्तुतिः सर्वैः वेति वाच्यं स्यात् ।
समापि त्रिभुवः । अतुर्थ्यादिचतुष्कं नित्यं वामदेवार्थं ॥

२७. ऐंद्रासौमं सूक्तं । इंद्रश्च सोमश्च । आनङ् । अस्यादिवृद्धिः । उत्तरपदवृद्धभावाश्छंदसः ।
शुद्धेन्द्रदेवत्वं वा ॥

३०. चतुर्विंशतिरित्युक्तो बोधं तीव्राश्चतुर्विंशतिरित्युक्तं परिहृतं च । दिवश्चिर्भुव इत्युपोदेवत्य-
श्चकारादैर्द्रश्च ॥

३१. अभी पु गः सखीनामिति¹⁰ पादनिश्चूत् ॥

३२. अयोविंशीचतुर्विंशीभ्यामैन्द्रयोरश्वयोः स्तुतिः क्रियते ॥२२॥

३३-३४. इदमादीनि पंच सूक्तान्युपुदेवत्यानि । आर्भवं वा श्रुभुविन्वेति सूत्रयोः संभावायैदेशे
शाकल्यलोपे¹² प्र श्रुभुभ्य¹³ इत्युत्पत्¹⁴ इति ह्रस्वप्रकृतिभावौ ॥

३५. इदमादीनि त्रीणि सूक्तानि दधिकाख्यदेवताया अभिधायकानि ॥

३६. पुरुकुत्सस्य पुत्रस्त्रसदस्यू राजर्षिः । अरुणत्रसदस्यू राजानाविति¹⁵ वक्ष्यति । स आदितः
षड्भिरात्मानं तुष्टाव । शिष्टा ऐंद्रावरुण्यः । पुरुकुत्सो गर्गादिः¹⁶ ॥

३७. सुहोत्रपुत्रौ पुरुमीळ्हाजमीळ्हा द्वौ वृषी सूक्तस्य चोत्तरस्य च ॥

३८. आद्या वायुदेवत्या । इदमाद्यावर्जमुत्तरं चंद्रवायुदेवत्वं ॥

३९. आद्या वायव्या । ऐंद्रवायवं तु सूक्तं । एवं तर्ह्योद्या वायव्येत्यनुक्ता पूर्वसूत्र एव वायव्यादि

¹ Verses 8-10.

² W 1; श्रुतदेव्यो the rest.

³ P 1; श्रुतस्य देव P 2, I 2;

स्योपदेशे I 4; omitted by W 1.

⁴ W 1; अभिधायकत्वेन भावः । साधा वा P 1; अभि-

धायत्वेन भावः । साधु वा P 2, I 2; अभिधायकत्वेनेत्यभावः । साधयो I 4.

⁶ Pān. IV, iv,

110.

⁶ Pān. IV, iv, 98.

⁷ वा in W 1 only.

⁸ Sūtra on I, 23-

⁹ Verses 9-11.

¹⁰ Cp. Introd. § 4, 4, comm.

¹¹ W 1, I 4; °वयादेशे P 1, P 2,

I 2.

¹² Cp. Pān. VIII, iii, 19.

¹³ प्र श्रुभुभ्यः omitted in W 1, P 1, I 4; श्रुत्यक

इति omitted in P 2, I 2.

¹⁴ Pān. VI, i, 128.

¹⁵ Sūtra on V, 27.

¹⁶ For

पुरुकत read पुरुकुत्स in the Gana गर्गादि (Böhtlingk's Pān., vol. ii).

विंदुवायवं त्विति वाच्यं लाघवं भविष्यतीति ज्ञात्वा । सत्यं । तथा तु न कृतं । किं कुर्मः । प्रति-
पक्षारो हि वयं न कर्तारः ॥

५०. दशम्येकादश्याविंदुदेवत्ये चकाराबुहस्पतिदेवत्ये च ॥२३॥

५५. अहम्यास्त्रास्त्रिस्तो गायत्र्यः । उत्तरं च सूक्तं त्रिगायत्र्यं ॥

५७. क्षेत्रपतिदेवत्या आदितस्त्रिस्तः । क्षेत्रपतिशब्दात्पत्युत्तरपदाख्यापवादे अपत्यादिवादि^१
क्रीप् । जसि यण्^२ । अथैका चतुर्थी शुनाख्यदेवतार्थे । शुन इति वायोरभिधानं । आहुर्वृहदेव-
ताविदः ।

वायुः शुनः सूर्ये एवाच^३ सीरः शुनासीरो वायुसूर्यौ वदंति ।

शुनासीरमिंद्रं यास्व^४ मेने सूर्येद्री तु मन्त्ये शाकपूणिः ॥

इति । परा पंचमी पुरउष्णिक् । सा पंचम्यहमी च शुनासीराभ्यां शुनासीरदेवतार्थे स्तुतिभेन ।
उपांत्वे चट्टी सप्तमी च सीतास्तुत्यर्थे । सीता लांगलपञ्चतिः । ते उपांत्वे अनुदुभौ । प्रपमाचतुर्थ्यौ
वानुदुभौ ॥

५८. अग्निदेवत्यं सूर्यदेवत्यं वाद्येवत्यं वा घृतं वा स्तूयते ॥

॥ इति चतुर्थे मंडले समाप्तं ॥

५. नमोऽत्रिभ्यः । अत्रिशब्दात्पूजायां बहुवचनं । नमः स्वस्तीति^५ चतुर्थी । अत्रये भगवते
नमस्कृत्यः । अथवा^६ बहुवचनेनात्रिपंचश्या गृह्यते । कथं । इतश्चानिम^७ इत्यचेर्देकि तस्याचिभृगुसुत-
वसिष्ठगोतर्मांगिरोभ्यश्चेति बहुषु लुग् अत्रयः । अत्रिश्चाचिष्यैकशेषोऽत्रयः । तेभ्यो नमस्कृत्ये इति ।
अत्र पुरस्ताच्च^८ कृतेनानेन नमस्कारेण श्रुतिमहाभारतानुक्रमस्यानुक्रमविमाहात्म्यं सूचयति भग-
वान् कात्यायनः । सूयते हि ।

यं वै सूर्ये स्वर्भानुस्तमसाविध्वासुरः ।

अत्रयस्तमन्वविंदमन्त्ये अशक्नुवन्^{१०} ॥ इति ।

महाभारते चात्रिमाहात्म्यमुक्तमर्जुनजन्मनि ।

^१ Cp. Pān. IV, i, 84; °त्वादित्यणि W I. ^२ W I; क्षेत्रपतिशब्दात्पत्युत्तरपदाख्यः । तदपवादो
अपत्यादिवादि क्रीप् जस् अण् I 4; °पत्युत्तरपदाख्यः । पदख्यपवादपत्यसंज्ञावि क्रीप् जस् ।
यण् P 1; पत्युत्तरपदात् ख्यः पदख्यवापदख्य पत्यंतार्थेचापीति क्रीप् । जस् । यण् P 2, I 2;
according to this Shadg. must have read क्षेत्रपत्यः, though all the MSS. read क्षेत्रपत्याः in
the text. W I in a marginal note referring to क्षेत्रपत्याः remarks, दीर्घेच्छंत्यः. ^३ M I-3;
वायुः शुनः सीरः सूर्येः W I; वायुः शुनः सूर्येः च सीरः P I, I 4; सूर्ये नुः सीरः P 2; सीरः सूर्येः I 2.
^४ शुनासीरं यास्व ईंद्रं तु M I-3. ^५ W I; स्वस्तीत्यादि P I; स्वस्तीत्यादिना I 4; नमस्कृतो-
तीत्यादि चतुर्थी P 2, I 2. ^६ W I; अत्र P 2, I 2, I 4; अत्र च P 2. ^७ Pān. IV, i,
122. ^८ Ibid. II, iv, 65. ^९ W I; पुरस्ताच्च वचनेन I 4; पुरस्तात्पुरस्ताच्च P I,
P 2, I 2. ^{१०} Rigv. V, 40, 9.

अरङ्गाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निवैसिष्ठः ।

यश्चोदितो भास्करोऽभूत्प्रतिष्ठः¹ सोऽप्यत्राचिर्भगवान् संवभूष ॥ इति ।

नमस्कार एवार्थानुक्रमण्यां प्रयुक्तः² । नमोऽत्रिभ्यस्त्वबोधोति । अत्रशब्दयोगादचिनामेति बृहद्देव-
ताविद्ः । तथा हि ।

त्रिसांवात्सरिकं सत्रं प्रजाकामः प्रजापतिः ।

आहरत्सहितः सार्धैर्विश्वैश्चैवेति नः श्रुतं ॥१॥

तत्र वाग्दीक्षणीयायामाजगाम शरीरिणी ।

तां दृष्ट्वा युगपत्तत्र कस्याप्यवरुणस्य च ॥२॥

शुक्लं चखन्दं तद्वायुरनौ प्रास्यद्यदृच्छया ।

ततोऽर्चिभ्यो³ भृगुर्जज्ञेऽंगारेष्वंगिरा⁴ ऋषिः ॥३॥

प्रजापतिं सुतौ दृष्ट्वा तुष्टा⁵ वागभ्यभाषत ।

आभ्यामृषिसूतीयोऽपि भवत्वचैव मे सुतः ॥४॥

प्रजापतिस्तथेत्याह भाषमाणां तु भारती ।

ऋषिरचिस्ततो जज्ञे सूर्यो नलसमद्युतिः ॥५॥ इति⁶ ।

अत्रशब्दोऽस्यास्तीत्यचिः । पुषोदरादित्वाद् अत इनि⁷ नलोपे⁸ चाचिः । अथात्रेगोत्रमाह । भौमो
ऽचिः । भूम्या अत्रेति निर्दिष्टे प्रदेशे जात एष हि । अथ पंचममंडलवर्तिनामनिर्दिष्टगोत्राणां
क्लृप्तिकथंचिदित्यादिपरिभाषोक्तमागिरसत्वं निरस्यन्⁹ गोत्रमाह । पंचमे मंडलेऽनुक्तगोत्रमात्रेयं
विद्यात् । पंचम इति प्रथमादौ मा भूत् । अतश्चेमं षोडश कुत्स¹⁰ इत्यागिरसत्वमेव भवति । मंडल
इति विशेष्यत्वात्¹¹ । पंचमे मंडल इत्युत्तरचार्थानुवर्तते । किमर्थं । तं गृधेय यो यज्ञात्पग्निनेन्द्रेणेति
सूक्तत्रयस्य¹² पंक्त्यंतत्वेऽप्यपंचममंडलवर्तित्वाच्चेपमानुष्टुभं मा भूदिति वक्तुं । अनुक्तगोत्रमिति वृशो
वा जान¹³ इत्युक्तगोत्रस्य वृशस्यात्रेयत्वं मा भूदिति विद्यात् अवगच्छेत्सर्वानुक्रमणीजिज्ञासुः ।

¹ W I; प्रनष्टेः P I, P 2, I 2; omitted in I 4.

² W I; प्यत्रिच P I, P 2, I 2.

³ W I; प्रयुक्तः P I, P 2, I 2.

⁴ W I, P 2, I 2; वाग्दीक्षणीया P I; वपीक्षणीयाम् I 4.

⁵ P I; चिभ्यो W I, I 4, P 2, I 2.

⁶ W I, I 4; आगिरिष्वं¹⁰ P I; अंतरेष्वं¹⁰ P 2, I 2.

⁷ W I; दृष्ट P 2, I 2; omitted in I 4, P I.

⁸ This story is not to be found in the

passage in the BD. referring to this hymn.

⁹ Cp. Pân. V, ii, 115.

¹⁰ अत

इम् अलोपे W I; अत इति न लोपे P I; अत इति न लोपे P 2, I 2; अत इति न लोपे I 4. Cp. Unâdi-sûtra, IV, 68.

¹¹ W I; निरस्यन्नागिरसं । अनुक्तगोत्रमाह I 4; निरस्यन् आगिरसः

उक्तं च गोत्रमाह P I, P 2, I 2.

¹² Sûtra on I, 94.

¹³ P I, I 4; विशेष्यत्वात् W I;

विशेष्यत्वात् P 2, I 2.

¹⁴ W I; °च चानु° the rest.

¹⁵ Rîgv. VIII, 19, 31, and 35.

¹⁶ See sūtra on V, 2.

पंक्त्यांतस्य च सूक्तस्य शेषमानुषुभं । दिष्टादित्येव । अस्मिन् पंचमे मंडले सखाय इवः पंक्त्यांतम्¹ ।
इत्यादौ शिष्टा च्युचोऽनुषुभो विद्यात् । इति परिभाष्यारभते ॥

१. बुधश्च गविष्ठिरश्च द्वावुषी आत्रेयो । मंडलादिष्व्याग्नेयमैन्द्रादित्यग्निर्देवता ॥

२. कुमार इत्युषेर्नामात्रेयो जननास्र च्युचेः पुत्रो वृशो वा । उभौ वा वृशकुमारौ सह चेत्यर्थः ।
क्रमेण त्वं वि ज्योतिषेर्दृष्टौ वृश एवापश्यत् । न कुमारो न चोभौ ॥

५. आप्रमित्युक्तेर्नात्र तनूनपात् । अत्राप्तीसूक्तदेवताः ॥

९. गयो नामात्रेयः पंचमे मंडलेऽनुक्तगोत्रत्वात् । ननु क्वाचित्कर्षेर्षिर्दित्यादेर्क्षयमपवादः पंचमे
मंडलेऽनुक्तगोत्रत्वमिति ततश्च तस्यागिरसत्वं नास्ति परावतस्थूना गयः ज्ञात^४ इति ज्ञातस्य^५
वक्ष्यमाणत्वादस्य ज्ञातत्वमेव नात्रेयत्वमिति । नैवं^६ । तस्मात्तयादयमन्यो गयः । तत्र^७ च हेतुरत्र
ज्ञातत्वानुक्तिः । न चोत्तरत्र ज्ञातत्वोक्तावृषभस्तौ वैश्वामित्राविर्षि^८ परत्र वैश्वामित्रोक्ताविष
लाघवं^९ भवतीत्यात्रेयोऽयं गयोऽत्रान्यस्मादृषेः । अत्र मंडले त्वेकस्य दर्शिताभावात्पूर्वोक्तैव परि-
भाष्य च्युष्ट्रान्यस्मादिति^{१०} । न ज्ञात इति सिद्धं ॥

* १०. अकारः^{११} पंक्त्यनुकर्षणार्थः । ज्ञात्या सप्तमी चतुर्थी च द्वे पंक्ती ॥

१५. आगिरस इत्यात्रेयनिवृत्त्यर्थं ॥

१६. मृक्कवाहा इति विशेषणमात्रेयत्वसिद्धये द्वितस्य । गोत्रतोऽयमात्रेय एव । मृक्कवाहोविशे-
षणमन्यत्र प्र पुनानाय षड् द्वित आप्त^{१२} इति वक्ष्यमाणस्य द्वितादन्यस्मादन्यत्वाये । असत्य-
स्मिन्नयमाप्त्य एव स्यान्नात्रेयः । क्वाचित्कर्षेर्षिद्विशेषितविषयागिरसत्वापवादेनात्रेयविधानादस्य
चोत्तरत्राप्त्य इति विशेषितत्वात् । एवं तर्हि गयस्योत्तरत्र ज्ञातत्वोक्तेरिहात्रेयत्ववदेतस्याप्युत्तर-
त्राप्त्योक्तेरस्याप्यत्रेयत्वं सिद्धमिति चेद् अनुक्रमस्यंतरानुकरणं ब्रूमः । उक्तं स्यातीनुक्रमण्या ।

मृक्कवाहा द्वितः ज्ञातः प्र पुनानाय चाभिजः । इति ।

मृक्कः । गतः । परिचरणेन प्राप्तो वाहो वद्विर्येन^{१३} स मृक्कवाहा इति विशेषणार्थः । वहसो वा वाहा
गताविति^{१४} नैचंदुकाः ॥

२०. प्रयसंत इति जसंतं प्रयसंतो हवामह^{१५} इति मंत्रलिङ्गाद् एतत्कर्षेर्नाम । प्रयसंतं च्युष्य
आत्रेयाः संभूयापश्यन्^{१६} ॥

¹ Sūtra on V, 7.

² Verses 2 and 9.

³ Introd. § 2, 3; cp. comm. on V, 28.

⁴ Sūtra on X, 63.

⁵ ज्ञातत्वस्य W 1.

⁶ नाशंका W 1.

⁷ अत्र W 1.

⁸ Sūtra on

IX, 71; cp. III, 13.

⁹ MSS.; ज्ञातत्वं marg. corr. in the same hand in W 1.

¹⁰ Introd.

§ 12, 2;

¹¹ W 1; चेति the rest.

¹² Sūtra on IX, 103.

¹³ गिन्येन W 1;

प्राप्तेति

चरणेन प्राप्तो वद्विर्येन P 1;

प्राप्तेति चरणो न प्राप्तो वद्विर्येन I 4;

प्राप्तेति चरणान्न प्राप्तो विद्विर्येन

P 2, I 2.

¹⁴ W 1; वहसो वहा जगराविति P 1;

वहसो वा जगराविति I 4;

वहा सौ वहा

जगराविति I 2;

वाहा सौ वहा जगराविति P 2. Yāska's explanation, Nirukta, IV, 16,

is different.

¹⁵ Ver. 3.

¹⁶ This comm. is omitted in P 1, P 2, I 2, I 4.

२२. प्रमात्रमेव सूक्तादि^१ प्र समोनेति^२ वै यथा ।
विश्वसामेतृपेनौम स चात्रेयो हि गोत्रतः ॥

२३. सुप्तो नामात्रेयः । विश्वचर्षणिरिति विशेषणमनुक्रम्यंतरानुकरणमेव मृक्काहोवत्^३ ।
विश्वे सर्वे चर्षणयो मनुष्या बंधवो यस्य स विश्वचर्षणिरिति विशेषणार्थः ॥

२४. बंध्वार्दयश्चत्वार क्षुधयो यथाक्रममेकैर्वा^४ । एक क्षुद्रदृश्या यस्य स एकैर्वा^५ ॥

२५. वसूयव इति जन्तवम्^६ एवौ अग्निं वसूयवः सहसानं धर्षदिमेति^७ भंचलिंगात् । वसूयवो
नामर्षेय आत्रेयाः संभूयापश्यन् ॥

२६. नवेत्येव । वसूयवः । गायत्री । अग्निः^८ ॥

२७. त्रिवृष्णापुत्रस्तैवृष्णाः स च अरुणाभिधानः पुरुकुत्सपुत्रस्तसदस्युनौम राजानौ च भरत-
पुत्रोऽश्वमेधश्च राजेति त्रयोऽपि संभूयैतत्सूक्तमपश्यन् । चेति राजत्वानुकर्षणार्थः । राजानाविति
द्विवचनादेव सिद्धेर्द्वावित्यनुक्रम्यंतरानुकरणं । सर्वैस्वृक्षत्रिमेवर्षि मय्यंते केचित् । कुत इत्याह ।
नात्मने दद्यादिति । न ह्यात्मा स्वयमात्मने स्वस्मै ददातीत्यस्माद्धेतोः । तथा हि । यो मे शता
चैर्वादी अरुणाय मे अरुणो ददाति तस्मै अरुणाय शर्मगने देहीत्यर्थोऽनुपपन्नः । अतोऽत्रिरेव
सर्वैस्वृषी राजानो दातारस्त्यरुणादयः । तेभ्यः शर्मगने प्रयच्छेत्त्रिरग्निं प्रत्याह । अचिर्भौम इति ।
पूर्वैस्मिंस्तु पञ्च आत्मकृतपुण्यपापयोरात्मव्यधारोपात् ।

आत्मैव आत्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः^{११} ।

इत्यादावात्मनमेव प्रत्यात्मनो बंधुरिपुत्वोक्तिवद्चापि गवादिलाभहेतुभूतकर्मणार्जकोपायमात्मने
गवादि ददाति । तस्मै अरुणाय मह्यमग्ने शर्म देहीति संबंधोपपत्तिवर्तिताऽऽशानेवर्षित्वमुक्त-
मित्याहुः ॥

२८. विश्ववारा नामात्रेय्युपिका । आत्रेयी । अत्रिगोत्रजा । गोत्रोक्तिः पंचने मंडल इत्यस्य
क्षत्रिकथंचित्सूत्रविषयत्वात् तत्र चोक्तिरयमित्युक्तेः ॥

२९. श्रेद्धमित्याग्नेयावध्यर्थे । अत्र सूक्त उशना यत्सहस्यैरपातमिति पाद उशनोदेवतः ॥

^१ This comm. (all MSS.) shows that Shadg. read प्र निश्वसामा only in the text, though all the MSS. (P 1, P 2, I 4 also) have the fuller pratika. ^२ Sūtra on I, 62. ^३ वा-

हावत् W 1; °वाहस्त्ववद्वितः I 4; °वाहास्त्ववत् द्वितः P 1; °वाहाः स च द्वितः P 2, I 2.

^४ As to the Gaupāyanas and Laupāyanas, see comm. on X, 57-60. ^५ यथाक्रमैकैर्वाः W 1. ^६ Only in W 1. ^७ जसंतं W 1. ^८ Ver. 9. ^९ P 1, P 2, I 4 read in the

text अग्ने गायत्रं only, and the above is the whole of the comm. on this hymn in all the MSS. ^{१०} Ver. 2. ^{११} Mahābhārata, XI, 80; XIII, 321 (quoted in Indische

Sprüche); cp. Manu, VIII, 84. ^{१२} W 1; °पक्षित्वाह I 4; °पक्षित्वाह P 1, P 2; °पक्षिं

मत्वा I 2. ^{१३} °चिदेतत्सू° W 1. ^{१४} तत्रा च W 1; तथा the rest. ^{१५} Ver. 9 a.

३०. अत्र सूक्तं चण्वययो नाम राजर्षिरपि बहुया स्तुतः । न हि केवलमिन्द्र एव ॥

३१. उग्रमयातमवहां ह कुत्समिति^१ पादः कुत्सदेवस्य रेंद्रो वा । सं ह यद्वाभिर्नि पाद
औशनस रेंद्रो वा । पर चूर्गिन्द्राकुत्सदेवस्य ॥

३२. हशि चैत्युत्वेनाददौ द्वादशेति प्रामे प्रातिशाख्ये
दीधरभारवरीवरदर्देर्देरदर्धरजागरजीगः ।
वारपुनः पुनर^४ ।

इति रेफिन्वाद् अददद्वादशेत्युक्तं प्रकृतिवदनुकरणं भवतीति ॥२५॥

३०. अस्य सूक्तस्य नवम्यनुष्टुप्मध्ये षतमाना या सा चानुष्टुप् । यस्या सूर्येतेषा^५ । किंच सौरी
सूर्यदेवस्य । सौरीत्यनंतरं तदादीत्युक्त्वादिदेवत्वत्वं मा भूदिति । पंचम्यनुष्टुप्सूर्यदेवस्येति यावत् ।
तदादीतिहासः । अत्रिर्देवः । कुतः । कुतः स्तुतिं प्रति कर्मेत्वात् । अत्रिस्त्वैत्र स्तूयत एवेति^६ कर्मार्थे ।
षष्ठादिचतुर्चमत्रिदेवत्वं । अत्र्यार्थमेवेति यथाप्राप्तमेवोक्तं । षष्ठाद्यादिदेवत्वमिति वाच्येऽन्यास्तत्रै
विस्पष्टार्थे । न ह्यन्यत्रेतिहासो देवत्वान्हेतुश्च वक्ष्यते ॥

३१. वै तत् । एकादशेत्यर्थः । तुष्टादिसूत्रे^७ वै पंच तत् षडित्येवमीरितं । एतदादीन्येकादश
सूक्तानि वैश्वदेवानि ॥

३२. एकादशी रौद्रीति वचनं सूक्तरूपविनियोगेऽप्येवमन्यासामपि वैश्वदेवत्वमिति प्राप्तस्य
वैश्वदेवत्वस्य निवृत्त्यर्थं । अग्रूपविनियोगे हि सूक्तभेदप्रयोग^८ इत्येव रौद्रत्वं सिद्धं ॥

३२-३३. एतयोर्मुपांत्यैकपदा । एतयोः सूक्तयोर्व्याक्रममुपांत्या समदशी षोडशी चैकपदे ।
लाघवार्थमिदं । अन्यथा प्र शंतमा झूनैकादशी रौद्री समदश्येकपदा धेनवस्तूना षोडश्येकपदेति
वाच्यं स्यात् । द्विर्वापांत्यैकपदेति । तर्हि सूचमिदमितिममकृत्वा प्र शंतमा झूनैकादशी रौद्रमुपां-
त्यैकपदा त्विति^९ सूच्यतां ।

एवं न सूचितं येन पृच्छ कात्यायनं तु तं ॥

३४. अत्र सूक्ते ये दृष्टलिङ्गका अधीतस्वनामकाः सदापृणयजतबाहुवृक्षश्रुतविस्तर्यादयस्ते
चर्वित्वे^{१०}ऽवत्सारेण समुच्चार्यते स्वनामवतीभृष्टित्यर्थः ॥

३५. अंत्यो वृक्षो देवपत्नीस्तवः । देवपत्न्यः स्तूयंत इत्यर्थः ॥२६॥

३६. अंत्या गृणपाणिः । पंचमीमधीयानः पाणौ गृणं गृह्णातीत्यध्ययनद्वारेणैवं गृणपाणिर्भवति ।
अतोऽत्रार्थादध्येतुस्तृणपाणित्वं विधीयते । क्रमार्थं । रक्षसां हननाय । अधीयतीति तच्च गृणमग्ना-
वसूमेरे^{११} वा प्रक्षिपेत्^{१२} । नान्यत्र । यज्ञायज्ञीये^{१३} गृणपाणिसूक्तं चूर्गिध्वाने तथा दर्शनात् ।
उपदेशसूत्रपदेशमुपोहलयतीत्यंतः ।

^१ Ver. 8 c.

^२ Ver. 8 d.

^३ Pān. VI, i, 114.

^४ Rāgv. Pr. 104.

^५ Ver. 5.

^६ W I; एव omitted in the rest.

^७ Introd. § 12, 3.

^८ Cp. Paribhāṣā to I, 139.

^९ W I; °पदेति the rest.

^{१०} च चवयो W I.

^{११} °सूत्रिरे P I, P 2, I 2, I 4; °सूत्रे W I.

^{१२} क्षिपेत् W I.

^{१३} Rāgv. VI, 48.

^{१४} W I, P 2, I 2;

°हलायती° I 4; °हलायती° P I.

तथा हि । नृणपाणिर्जपेत्सूक्तं रक्षोघ्नं दस्युभिवृत्तः ।
न भयं विद्यते² किंचिद्दूषोभ्योऽरिभ्य एव च ॥
पाणिना नृणमादाय यशायजेति योऽभ्यसेत्⁴ ।
सोऽधीतस्यास्य सूक्तस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलं⁵ ॥
सूक्तांते च नृणं त्वग्नाविरिणे⁶ वोदकेऽपि वा ।
निक्षिपेत्तत्रयत्नेन त्यक्तान्यैव भयावहं⁹ ॥ इति¹⁰ ॥

५०. स्वस्वात्रेयो नामात्रेयः ॥

५१. एकादश्याद्यास्त्रिस्तोत्रेण जगत्प्रतिष्ठुभो वायूहेन । वैश्वदेवत्वस्य पूर्णोऽवधिः । जन्ते इति विस्मयार्थं पारिशेष्यादेव सिद्धेः ॥

५२. ह तद् दश । पक्षी षोडशी समदशी च पंक्तयः¹¹ । शिष्टाश्चतुर्दशीननुभुवः ॥

५३. चतुर्दशी विहारपंक्तिरिति केचित् । तत्र पाठे गायत्री सतोवृहती विहारपंक्तिः ककुप् सतोवृहती । एवं ककुवादिसतोवृहत्यानीत्युक्तं¹³ । आद्यापंचमीदशम्येकादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोडश्यः सतोवृहत्योऽष्टमीद्वादश्या गायत्र्यौ द्वितीया वृहती तृतीयानुष्टुप् चतुर्थी पुरजिष्णागित्युक्तार्वैत्यथा समुच्चितग्रंथच्छंदःकथनेन¹⁵ ग्रंथगौरवमखरकृतं प्रतिपत्तिकृतं च ग्रंथगौरवं¹⁶ स्यादित्युभयैलाघवाय यथाकर्म छंदोऽभिधानं ॥

६०. आग्नेयं च वा । आग्निमारुतं वेदं¹⁸ सूक्तं केवलं मारुतं वा । चेत्यसति केवलमग्निदेवत्वं पक्षे स्यात् । चेत्यसति शुद्धमारुतं पक्षे न स्यादित्याग्नेयं च वेत्युक्तं ॥

६१. अत्र सूक्ते श्यावाश्च क्षुपिः । विददशस्य राहः पुत्रौ वेददश्या तरंतास्त्रं राजानं पुरुमीच्छास्त्रं च राजानं दत्तस्य राहः¹⁹ पुत्रं रथवीतिनामानं च तृतीयं²⁰ मरुतश्चात्मनो दत्तहस्ताभरणान्दानतुष्टः²¹ स्तुतवान् । तरंतस्य वेददश्यार्वैहिषीमधिराज्ये सहाभिषिक्तां च शशीयसं नाम

¹ P 1, P 2; जपन् Rigvidhāna. ² विदते Rigvidh. ³ कक्षिद् Rigvidh. ⁴ अभ्यसेत् W 1; omitted in I 4, in which the rest of the quotation is corrupt. ⁵ नातृणः Rigvidh. ⁶ ष्वरस्ये P 2. ⁷ W 1, Rigvidh.; प्रक्षिपेत् P 1, P 2, I 2. ⁸ P 1, P 2, Rigvidh.; त्यक्ते W 1. ⁹ Rigvidh.; भयावहं भवेदिति P 1, P 2, I 2, I 4; भयं भवेदिति W 1. ¹⁰ Meyer, Rigvidhāna II, xxii, 2-4. ¹¹ षडश्यश्च पंक्तयः W 1; षडश्यश्च पंक्तिः I 4; पक्षी समदशी च पंक्तिः P 1, P 2, I 2, which read जन्ते च in the text; पक्षीसप्तदश्यौ पंक्ती I 3 (Gagan-nātha). ¹² W 1, I 4; पंचदश P 1, P 2, I 2. ¹³ तादिति । उक्तं P 1; तादित्युक्तं P 1, I 2; तादित्युक्तं I 4; W 1 omits this passage (from केचित्). ¹⁴ W 1 omits from अन्यथा to च ग्रंथं (incl.). ¹⁵ ग्रंथनेन added in P 1. ¹⁶ महत्स्यात् W 1. ¹⁷ W 1; उत्तरं the rest. ¹⁸ वेदं I 4; देवं P 1, P 2, I 2; पक्षे W 1. ¹⁹ दात्तस्य W 1; दत्तराजपुत्रं P 1; दत्तराजपुत्रं P 2, I 2. ²⁰ W 1; नृयं the rest. ²¹ W 1; दत्तहस्ताभरणं दानं तुष्टावाप्तानं P 1, P 2, I 2; दत्तहस्ताभरणदानं तुष्टाव । आत्मन I 4.

पूर्वं धिस्मृत्य पुनर्बुद्धा स्तुतवान् । शशीयसी हि श्यावाश्राय बहु वसु दत्तवती । प्रकृते श्यावाश्र
इतिहाससूचनार्थं (वेददश्या इति । विददश्याश्रदात् इम्¹ । दल्भाद्यम्² ख्यो वा³) श्यावाश्रत्येति-
हासोऽयं वैशङ्खाय प्रदर्श्यते ॥

राजर्षिरभवद्वाल्म्यो रपवीतिरिति श्रुतः ।

स यक्ष्यमाणो राजात्रिर्वभिगम्य प्रसाद्य च ॥१॥

आत्मानं कार्यमर्थं⁵ च ख्यापयन्मंजलिः⁶ स्थितः ।

अवृणीताधिर्मात्रेयमात्रिज्यायार्चनानसं ॥२॥

स सपुत्रोऽभ्यगच्छन् राजानं यज्ञसिद्धये ।

श्यावाश्रस्त्वर्चत्रिपुत्रस्य पुत्रः सत्त्वर्चनानसः ॥३॥

सांगोपांगान्त्ववेदान् यः पित्राध्यापितो मुदा ।

अर्चनानाः¹⁰ सपुत्रोऽय गत्वा¹¹ नृपमयाजयत् ॥४॥

यज्ञेऽय¹² विततेऽपश्यद्वाजपुत्रं यज्ञस्त्रिनीं ।

श्रुत्वा मे राजपुत्री स्यादिति तस्य मनोऽभवत् ॥५॥

श्यावाश्रस्य च तस्यां वै सक्तमासीन्नदा मनः ।

संयुज्यस्व मया राजन्निति याज्यं¹³ च सोऽब्रवीत् ॥६॥

श्यावाश्राय सुतां दित्सुर्महिषीं स्वां नृपोऽब्रवीत् ।

किं ते मतमहं कन्यां श्यावाश्राय ददामि हि ॥७॥

अत्रिपौत्रो¹⁴ऽदुर्बलो हि जामाता त्वावयोरिति ।

राजानमब्रवीत्सापि नृपर्विकुलजा सहं ॥८॥

नानृषिनीं तु जामाता नैष मंत्रान् हि¹⁵ दृष्टवान् ।

श्रुपये दीयतां कन्या वेदस्यांवा¹⁶ भवेद्यथा¹⁷ ॥९॥

¹ Pān. IV, i, 95. ² Cp. Pān. IV, i, 105. ³ P I; दाभ्ये इति दाभ्यादण् W I; दल्भाद्यम् । ख्यो वा I 4; दाल्भ्याद्यम् - ख्यो वा P 2, I 2. ⁴ राजर्षि N. ⁵ अर्थे P I, P 2, I 2, I 4. ⁶ च ख्यापयन्मंजलिः I 4; च ख्यापयन्मंजलिः⁶ the rest. ⁷ अव-
रिष्टात्रि P I, P 2, I 2, I 4. ⁸ श्यावाश्रस्यात्रि P I, P 2, I 2, I 4. ⁹ पुत्रानध्या⁹
P 2, I 2, I 4; यः पुत्रानध्या P I. ¹⁰ अर्चनानसपुत्रो P I, P 2, I 2, I 4. ¹¹ W I;
मत्वा P I, P 2, I 2, I 4. ¹² च W I. ¹³ M I-3, N, I 2; राजन् --- राजमब्रवीत्
P I; राजन् निति याराज सोमब्रवीत् P 2; निविज्याज्यं C, W I (°वि° corr. to °रुप° on
margin); I 4 omits this sloka. ¹⁴ °पुत्रो दु° MSS. ¹⁵ M I; नैष मंत्राभि P I;
नैष मंत्राभि P 2; नैषमंत्राग्निर् I 2; मंत्रानपि च I 4; नैष मित्राभि C. ¹⁶ वेदस्यां वा
M I, W I, P I, I 4; देवस्यां वा P 2, I 2; वेदस्यां C. ¹⁷ P I, P 2, I 2, I 4; तथा M I,
W I; भावयेद्यथा C.

अग्निर्नैवदृशं वेदपितरं^१ मन्यते यतः^२ ।
 इति तद्वचनं श्रुत्वा^३ प्रत्याचष्ट मुनिं नृपः^४ ॥१०॥
 अनृपिनैव जामाता कश्चिद्भविष्यतुमर्हति^५ ।
 प्रत्याख्यात अग्निस्तेन वृत्ते यज्ञे न्यवर्तत ॥११॥
 श्यावाश्वस्य तु कन्यायां^६ मनो नैव न्यवर्तत ।
 तेन स्वस्यो वसेत्युक्तो नृपोऽगाम्मंदिरे^७ प्रति ॥१२॥
 अर्चनानाः सपुत्रोऽथ याज्यावस्य^८ नृपौ पथि^९ ।
 तरंतपुरुमीळहास्थौ^{१०} प्राप्य पुत्रमदर्शयत्^{११} ॥१३॥
 तौ चक्रतुस्तयोः पुत्रां विददश्चसुतौ नृपौ^{१२} ।
 तरंतमहिषी तत्र नास्माख्याता शशीयसी^{१३} ॥१४॥
 तस्यै स^{१४} दर्शयामास त्वृषिपुत्रं^{१५} महानृपः^{१६} ।
 तरंतानुमता सालै^{१७} प्रादाद्भुविषं वसु ॥१५॥
 अजाधिकं गवाध्वं च महिषी सा शशीयसी^{१८} ।
 सैत्रिं याज्यार्चितौ गत्वा पितापुत्रौ स्वमाश्रमं ॥१६॥
 अभ्यवादयतामत्रिं महर्षिं दीप्रतेजसं ।
 श्यावाश्वस्य मनस्यासीन्मंत्रस्यादर्शनादहं ॥१७॥
 न लभवांसु तां^{१९} कन्यां हंत सर्वौगसुंदरी^{२०} ।

^१ P 2, I 2; अग्निं W I, P I, I 4. ^२ M I; वेदः पितरं W I, C, I 4; वेदं पितरं P I, P 2, I 2; cp. var. lect., p. 58, note 11. ^३ M 2 and M 3 omit slokas 7-10a. M 3 has the marg. note: अस्य सर्वानु.. वृक्षावन्मया पाठः. ^४ P I, I 4; °नं राजा P 2, I 2; °नाद्राजा W I. ^५ तदा W I; प्रत्याचष्टे स तं राजा सह संमन्य भार्यया M I-3; प्रावोचस्वप तं राजा सह सालंभ्य भार्यया N. ^६ P I, P 2, I 2, I 4 omit this line. ^७ कन्याया M I, M 3. ^८ P I, P 2, I 2, I 4; स्वपुत्रं W I. This line does not occur in the MSS. of BD. ^९ W I; अत्रिर्नृपौ I 4; अत्रिर्नृपौ P I; अत्रिर्नृपो P 2, I 2. ^{१०} ततस्तौ तु निवर्त्तयामासु तावेतावभिजगमः M I-3. ^{११} °ळहौ तु M 2-3, N. ^{१२} राजानौ वेदद-
 क्षिनौ M 2-3; राजानौ वेददक्ष्मणी N; शशीयसी तरंतं च पुरुमीळहं च पार्थिवं M I. ^{१३} ताभ्यां तौ चक्रतुः पुत्रानृपिभ्यां नृपती स्वयं M I-3, N. ^{१४} This line is omitted in M I-3. ^{१५} W I; च P I, I 4; व P 2, I 2. ^{१६} W I; अत्रिपौत्रं P I, P 2, I 2; अत्रिपुत्रं I 4. ^{१७} महातपाः W I; अत्रिपुत्रं महिष्याश्च दर्शयामास तं नृपः M I-3, N (वे नृपः N). ^{१८} चैव M I-3, N. ^{१९} सदाह M 2-3. ^{२०} श्यावाश्वस्य M I-3, N. ^{२१} 16 b-18 omitted in M I-2, N. ^{२२} लभवा सुतां P I, P 2, I 2; लभवान्मुतां I 4; लभवानहं M I, W I. ^{२३} P I, P 2, I 2, I 4; °शोभनां W I, M I.

अप्यहं¹ भवद्दर्शी स्या भवेद्दर्शो² महात्मन ॥१६॥
 इत्यारण्ये³ चिंतयतः प्रादुरासीन्मरुतयः ।
 ददर्श संस्थितान्यार्थे तुल्यरूपान्महात्मनः⁴ ॥१७॥
 समानवयसो रुक्मवक्षसः पुरुषाकृतीन्⁵ ।
 श्यावाश्चोऽविस्मिता⁶ऽपश्यन्केष्टानरचतुष्कतः⁷ ॥१८॥
 ततः स मरुतो देवान् रुद्रपुत्राननुध्यत⁸ ।
 य ई वहंतेत्यादिभिर्भुङ्क्ता तुष्टाव तानुधिः⁹ ॥१९॥
 अतिक्लमं हि तं मेन¹⁰ क्षुधिविपुलमात्मनः ।
 यच्च¹¹ दृष्ट्वैव तुष्टाव यच्च¹² के षेति पृष्टवान्¹³ ॥२०॥
 अथास्य मरुतो रुक्मान् स्ववक्षोभ्योऽवमुच्य ते¹⁴ ।
 कंठे चासज्य¹⁵ त्रिदिवं प्रययुस्तस्य पश्यतः¹⁶ ॥२१॥
 मरुत्सु तु¹⁷ प्रयातेषु श्यावाश्चः सुमहायशाः¹⁸ ।
 रचवीतेहेहितरमगीच्छन्मनसा तदा¹⁹ ॥२२॥
 क्षुधित्वमात्मनस्तत्र²⁰ विवक्षू²¹ रचवीतये ।
 एतं मे स्तोममित्याभ्यां दूमे रात्रिं न्यवेदयत्²² ॥२३॥

¹ अप्याहं I 4, M 1. ² M 1, W 1; भवेदर्थो P 2, I 2; न वेदर्थो P 1; नावेदर्थोमहात्मने I 4.
³ इत्यारण्यके P 1, P 2, I 2. ⁴ इवात्मनः M 1-3. ⁵ समानवयसश्चैव मरुतो रुक्मवक्षसः ।
 तांस्तुल्यवयसान्द्रुष्ट्वा देवान् पुरुषविग्रहान् M 1-3, N. ⁶ W 1, M 1-3, N; धिष्ठितो P 1,
 P 2, I 2, I 4. ⁷ पुष्कले षेति मरुतस्तदा M 1-3, N. ⁸ सुनून् M 1-3, N.
⁹ अबोधयत P 1, I 4; अबोधयत P 2, °त I 2. ¹⁰ य ई वहंत इत्याभिः M 1-3; this line
 is omitted in N, P 1, P 2, I 2, I 4. ¹¹ तथा M 1-3. ¹² M 2-3, P 1, I 4; तस्मिन्ने
 M 1; ते मेने P 2, I 2; वै मेने W 1. ¹³ W 1; यच्च I 4, M 1-3; येन P 2, I 2; यंन P 1.
¹⁴ W 1; यांश्च M 1-3; दृष्ट्वा यस् P 2, I 2; दृष्ट्वा यःस्के I 4; यष्ट्वा यस् P 1. ¹⁵ M 1-3
 and N add the line स्तुताः स्तुत्या तया प्रोता गच्छंतः पुष्पिमातरः । ¹⁶ वमुच्यत W 1;
 वमुच्यत P 1, P 2, I 2, I 4. ¹⁷ W 1; वसति P 1; वसति I 4; वसवस् P 2, I 2. ¹⁸ In-
 stead of this sloka, M 1-3 have the line अवमुच्य स्ववक्षोभ्यो रुक्मं तस्मै तदा ददुः । N, अव-
 मुच्य स्ववक्षोभ्यो रुक्मं तस्मै ददुस्तदा, with which words the story ends in the Nītimaṅgarī.
¹⁹ च P 1, P 2, I 2, I 4. ²⁰ Slokas 24-25, 28-33 are quoted by Sāyana (R̥g. V. 61,
 18). ²¹ आगच्छन् P 1, P 2, I 2, I 4. ²² कृतां P 1, I 4. ²³ P 1, P 2, I 2, I 4;
 स सद्य क्षुधिरात्मानं W 1, M 1-3. ²⁴ W 1, C; °क्षा P 1, P 2, I 2, I 4; प्रवक्ष्यन् M 1-3.
²⁵ न्ययोजयत् M 1-3.

रात्रावनिद्रां जानासि¹ मम रात्रि महाद्युते ।
 रघवीतिमहिष्या मां मंत्रयुक्तं निवेदय² ॥२६॥
 रघवीतिमपश्यंतं संप्रेक्षार्थेण चक्षुषा ।
 रम्ये हिमवतः पृष्ठं दृष्ट्वा खेतीति चान्नवीत् ॥२७॥
 क्षुधेर्नियोगमाशाय³ देव्या रात्र्या प्रबोदितः ।
 आदाय कन्यां तां दास्य उपेयार्थाच्चनानसं ॥२८॥
 पादौ तस्योपसंगृह्य स्थित्वा⁴ प्रहः कृतांजलिः ।
 रघवीतिरहं दास्य इति स्वं नाम चान्नवीत्⁵ ॥२९॥
 मया र्त्तगतिर्मिच्छंतं त्वां प्रत्याचक्षि⁶ यत्पुरा ।
 तत्क्षमस्व नमस्तेऽस्तु मा च मे भगवन् कुपः⁷ ॥३०॥
 क्षुधेः पुत्रः स्वयमपिः पितासि भगवन्मृषेः ।
 हंत प्रतिगृहाणेमां क्षुधामित्येवमब्रवीत् ॥३१॥
 पाछार्थे⁸ मधुपर्के च शुक्रमश्वशतं तथा⁹ ॥३२॥
 पूर्वं दस्त्रात्रिपुत्राय श्यावाश्याय ददौ सुतां¹⁰ ॥३३॥
 रुक्माभरणयुक्तं तु सोऽन्निर्दृष्ट्वा स्वपौत्रकं¹¹ ।
 महान् प्रसादो¹² मरुतामिति हृष्टो¹³ बभूव ह ॥३४॥
 अथात्रिः पुत्रमित्येष श्यावाश्वं बह्वमन्यत ।
 श्यावाश्वः कृतदारोऽस्तौस्त्रोपकारकरान् बहून् ॥३५॥
 अतः प्रवृत्त्यैरुपेय वाच्यत्वे¹⁴ मरुतां स्तुते¹⁵ ॥

¹ °मि W I, C. ² W I; रघवीतिर्महिमानं च युक्तामत्र निवेदयत् P I, P 2, I 2; I 4 and M I-3 omit this sloka. ³ W I; °ति न प° the rest. ⁴ आस्थाय P 2, I 2. ⁵ I 4, M I-3; उपेयाह W I, C, P I; उपादाय P 2, I 2. ⁶ स्थितः M I-3. ⁷ P 2, I 2; चान्नवान् P I; स्वं नाम चोक्तवान् W I, C, I 4; नाम शशंस च M I-3. ⁸ W I, M I-3; संयोगम् the rest. ⁹ प्रत्याचक्ष्म M I-2; °चक्षि M I; प्रत्याचक्षीय P I, P 2, I 2, I 4; प्रत्याचक्षिपयत्पुरा W I, C. ¹⁰ कुपः M I-3; कुधीः S. ¹¹ पादार्थे° W I; पाछमर्थे I 4; पाछार्थे P I, P 2, I 2. ¹² पुरा W I, C. ¹³ पाछार्थेमधुपर्के च पूजयित्वा स्वयं नृपः । शुक्रमश्वशतं दस्त्रानुज्जे गृहान् प्रति ॥ M I-3, which have the following sloka in conclusion : शशीयसो तंरंतं च पुरुनीच्छं च पार्थिवं । पद्भिः सनादिति स्तुत्वा जगामविरेपि क्षयं ॥ ¹⁴ W I; स्वपुत्रकं P I, P 2, I 2, I 4. ¹⁵ P I; महाप्रसादो W I, P 2, I 2; मत्सं प्रादात्स I 4. ¹⁶ मरुत W I. ¹⁷ W I; हृष्टा P I; दृष्ट्वा P 2, I 2; अ I 4. ¹⁸ पौत्रम् W I. ¹⁹ W I; स्तोत्र° P I; सौ स्व° P 2, I 2; सी सू° I 4. ²⁰ W I, I 4; पृष्ठम्° P I; प्रवृत्त° P 2, I 2. ²¹ W I; वाच्यत्वात् P I, I 4; वाच्यतां P 2, I 2. ²² W I; स्तुते P I; स्तुतो I 4; तु चे P 2, I 2.

चतुष्के देवताः के व य ई षट्ते च¹ ते स्तुताः ॥३५॥

सनत्साध्यचतुष्के च तरंतमहिषी स्तुता ।

उत मे पुरुमीळस्तु स्तुतो यो मे तरंतकः ॥३६॥

एतं मे तनृचे² दास्यो रपवीतिः स्तुतस्तथा ।

उक्ता बृहद्देवतायां शौनकेन कथा त्वयं³ ॥३७॥

३३. पुरादयं पौरः । न पौरोऽयं बाहुवृक्तो यथा नाम्ना⁴ बाहुवृक्तः । पुरास्वर्षी⁵ न स्तः ।
चुर्धिनानामपि नोच्यते ॥

३६. अत्रिर्नाम भौमः । भौमोऽत्रिरिति⁶ सुक्तं । ननु पंचमे मंडलेऽनुक्तगोत्रत्वादात्रेयत्वं यदि
हि स्याद्¹⁰ भौमोऽत्रिरिति सूत्रमनर्थकं स्यात् । तच्च पंचमे मंडलेऽत्रेरात्रेयत्वं मंडलांतर आगि-
रसत्वं च मा भूदित्येवमर्थं । मंडलांतरस्यात्रेर्भौमत्वार्थं तच्चेदत्र वचनमसंगतं¹¹ । परिभाषात्वेन
तत्रैव भौमत्वं वाच्यमित्यत्रात्रेर्भौमत्वं भविष्यतीत्येतच्च नास्ति । तत्रोक्तावप्यत्रेः कृषिकर्षचिदिति
भौमत्वमन्यत्र स्यादेव । किंच । न अत्रिरात्रेयोऽप्यपत्वं भवति विरोधाच्च च द्वावत्री स्तो¹³ऽन्या-
यष्टानेकार्थत्वमिति¹⁴ । तर्हि सर्वत्रात्रेर्भौमत्वमेवेति । ननु भौमोऽत्रिरिति सूत्रमकृत्वा सर्वैस्त्रि-
मिति¹⁵ केचिदित्यत्र¹⁶ भौममित्युक्ता कृषिकर्षचिदित्यादिना सर्वत्रात्रेर्भौमत्वं साध्यं । एवं चैकै-
त्रिग्रहणं न कार्यं स्यात् । सत्यं । तथा तु न कृतं । किं कुर्मो वयं ॥ अत्रिस्त्रिष्टुबध्निनौ । सूच्यते
हि । आ भास्वग्निरित्यारभ्य तदु चैष्टुभमिति¹⁹ ॥

३८. अंताः पंचानुष्टुभः । वि जिहोष्वेत्याद्याः । ता एव गर्भेष्टाविष्युपनिषच्च²⁰ । पंचवैसमु-
दायोपदेष्टव्यैर्द्वेदाः²³ प्रमाणमिति वदेकत्वं । एतासौ हि जपालसुखप्रसवो भवति । अष्टानुष्टुभो
गर्भेष्टाविष्युपनिषदिति सिद्धे पंचांसा इति शक्यमकर्तुं²⁴ । इहापकांतं गृभेष्ट्य इत्युक्ता पंचैता

¹ W I; च स्तव I 4; च-च P I; वहते च P 2, I 2. ² W I; °अयं the rest. ³ P 2;
मे ते तनृचे P I, I 4; तनृचो W I; तनृचे I 2. ⁴ BD. V, 580-604. ⁵ W I; यथा
मिना P I, P 2, I 2, I 4. ⁶ P I; पुरास्वर्षी P 2, I 2; पुरास्वर्षी ॥ I 4; पुरास्वर्षी W I. ⁷ न
स्तो विना° MSS. ⁸ Introd. to Mand. V. ⁹ W I; °त्वम् the rest. ¹⁰ °त्रेय
विद्याह I 4. ¹¹ W I; वचनं संगतार्थं P 2, I 4; वचनसंगतार्थं P I. ¹² W I;
°त्यत्रेयोक्तेरत्रा° P I; °त्यत्रोक्तेरत्रा° P 2; °क्ते चा° I 4. ¹³ See, however, sūtra on
X, 143, where the author is stated to be अत्रिः सांख्यः. ¹⁴ W I, P I, I 4; °र्थे इति
P 2, I 2. ¹⁵ P I, I 4; °र्षिं P 2, I 2, W I. ¹⁶ °त्यन्यत्र W I. ¹⁷ भौम इति I 4.
¹⁸ W I, P I; चैवम् P 2, I 2; चैकत्रा° I 4, O. ¹⁹ Âsv. Sr.-sūtra, IV, xv, 2. ²⁰ Ac-
cording to Sāyana, only the last three verses. ²¹ °स्तोत्र° P I, P 2. ²² W I,
P I, P 2, I 2; °दिष्टत्वाह I 4. ²³ W I; वेधा P I, P 2, I 2; वेधो I 4. ²⁴ W I;
सकृद्वाक्यमकर्तुं I 4; सकृति दाक्यमकर्तुं P I; सकृति वाक्यमकर्तुं P 2; प्रकृतिवाक्यमकर्तुं I 2.

अधीयते¹ अषणमात्रेण किल गर्भध्वंसं मन्यमानाः । न चैतत्सुषु । न स्नेहाः अषणमात्रेण गर्भिणीर्वापते । किंत्वेतदनुमन्त्रितजलपानेन² सुखप्रसवकारिण्यः प्रसववेदनानां³ । उक्तं सुग्विधाने ।

वि जिहीष्व वनस्पते तदिदं व्यावनं⁴ स्मृतं ।

यं च्यार्धयितुकामः स्याद्याधयेत्तमिदं⁵ जपन्⁶ ॥ १ ॥

द्विषंतं वा पदाक्रम्य⁷ भूमौ पांशुमयीं कृतिं⁸ ।

निष्येक्ष्यन्निव संग्रामीभ्यवते⁹ नात्र संशयः¹⁰ ॥ २ ॥

स्त्रियं गर्भप्रमूढां वा पाययेदनुमन्त्रितं ।

उदकं व्यावनेनैव¹¹ गर्भः प्रच्यवते¹² सुखं¹³ ॥ ३ ॥ इति¹⁴ ॥

किंच । यत्र हि अषणं नेच्छन्ति तत्र ब्रवीति । यथा न वसिष्ठाः शृण्वन्तीति¹⁵ । न चैवमशोक्तं न हि गर्भिण्यः शृण्वन्तीति¹⁶ । अत्र च गर्भस्याविश्वयुक्तेरुपांशुत्वमिच्छतः प्रजापते न त्वर्दिष्येतस्याः क्रियमाणमुपांशुत्वं न घटते¹⁷ । उपनिषदुक्तेरुपांशुत्वं चेदुपांशुत्वस्यालोपनिषत्संहितोपनिषदात्मकस्याप्युपांशुत्वं स्यात्¹⁸ । एतेन प्रमंदिन¹⁹ इत्येषा व्याख्याता ॥

८७. अतिजागतं । अतिजगतीर्द्धदस्कं । अस्युत्तरपदबुद्धिश्छांदसी ॥

॥ इति पंचमं मंडलं समाप्तं ॥

८८. भरद्वाजः । अपवादानुक्तावयमेवर्धिः । वष्टे मंडले वाविशिष्टत्वं²⁰ चास्य न बाधकमित्यर्थः ॥

¹ P 1, P 2, I 2; °यंते W 1, I 4. ² °तोदक° W 1. ³ W 1, I 4; प्राज्ञेन P 2, I 2; पापसेन P 1. ⁴ °दनां P 1, I 4; °दिनां P 2, I 2; °दनामधिते: W 1, C. ⁵ व्यापनं P 1, P 2, I 2. ⁶ यः ख्याप° P 2, I 2. ⁷ ख्यापयेत् P 2, I 2. ⁸ तमिनं W 1, C; तदिदं P 2, I 2. ⁹ W 1; जपेत् P 2, I 2. ¹⁰ W 1; चापदं क्रम्य P 2, I 2. ¹¹ W 1; पांशुमयीकृतं P 2, I 2; मयीकृतं P 1, which omits the rest of this line as well as 1 b. ¹² निःपीर्षन्निव संग्रामाच्च W 1; निष्येर्षन्निव संग्रामान् P 1; निष्येर्षेदनिच संग्रामान् P 2; निशेर्षन्निव संग्रामान् I 2. ¹³ W 1, C; मुच्यते P 1; मुत् P 2, I 2. ¹⁴ W 1, C, P 1; नामा प्रसंशयः P 2, I 2. ¹⁵ W 1; व्याव C (after which follows a great lacuna extending into Mand. IX); वचनेनैव P 1; वचनेनैव P 2, I 2. ¹⁶ धक्ष्यवते I 4. ¹⁷ W 1, I 4; स्वयं । सुखमिति P 1, P 2, I 2. I 4 has only the beginning and the end of this quotation: वि जिहीष्व वनस्पते तदिदं ॥ गर्भो धक्ष्यवते सखं. ¹⁸ Meyer, *Rigvidhāna* II, xvii, 1-4. ¹⁹ See sūtra on III, 53. ²⁰ W 1, P 2, I 2; this sentence is omitted in P 1, I 4. ²¹ *Rigv.* X, 121, 10. ²² W 1, P 1, P 2, I 2; °त्वं स्यात् I 4 (which reads: वसिष्ठाः शृण्वन्तीत्युक्तेरुपांशुत्वं भवति ॥ प्रजापते etc.). ²³ W 1; तदुप° P 1, P 2, I 2. ²⁴ W 1, P 1; चेत् P 2, I 2. ²⁵ *Rigv.* I, 50, 11-13. ²⁶ °चस्यास्य W 1; °चस्यालो° P 1; °चस्यालो धो° P 2, I 2. ²⁷ I 4 omits this sentence. ²⁸ *Rigv.* I, 101. ²⁹ W 1, I 4; अवाविशिष्टत्वं P 1, P 2, I 2; cp. *Introd.* § 12, 2.

१. पिबासोमभीयात्माङ् मंडलादिध्वाग्नेयैर्मद्रादित्याग्नेयत्वं ॥ २६ ॥

७. वैश्वानर इत्यनेनैवः । इदमादिषु त्रिषु अग्निर्वैश्वानरोऽस्ति ॥

१५. वीतहव्यो नामाग्निरसोऽथवर्धिः प्रकृतो भरद्वाजः । ननु वीतहव्यो वेत्येतदेवास्तु । तस्मिन्वि-
कल्पिते मांडलिको भरद्वाजः स्वयमेव संपत्स्यते । किमृषिरिति । विस्पष्टार्थः । तर्हि वाविशि-
ष्टत्वाद्भरद्वाजस्योत्तरचानुवृत्तिर्न स्यात् । नैतत् । वाविशिष्टत्वं चास्य न बाधकमिति युक्तं ।
किंचारण्यकेऽपि पिबा सोममिति द्वे तदु^२ भारद्वाजीयमामनंति^४ ॥ बृहत्या उपांत्ये इत्यावादेशे
शाकल्यपलोपे^५ पूर्वचासिद्धमित्याहुणाभावः । यथा । उभा उ नूनमिति^७ ॥

१६. सप्तविंशनुष्टुप् । ते ते अग्न इत्यनुष्टुप् । आ ते अग्ने अग्निं देवास इति द्वे च । तयोः
पूर्वा त्रिष्टुप् । त्रिष्टुप्पूर्वं । वीती यो देवमिति त्रिष्टुप्पयोः पूर्वा ते इत्यर्थः । मंडलाद्यग्नेः पूर्वो
ऽवधिः ॥ २९ ॥

१७. ऐन्द्रमित्याग्नेयावध्यर्थः । पंचदश्या वाजमिति द्विपदा । ^१ नन्वनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभि
प्राप्तायां त्रैष्टुभग्रहणं व्यर्थमिति चेत् द्विपदांतमित्युक्तेऽनादिष्टत्वेनाया वाजमिति द्विपदाया विंश-
तिका द्विपदा विराज इति विंशत्यक्षरविरादत्वं वा भूदित्येतदर्थं त्रैष्टुभमिति । तथा चांत्वेकाद-
शाक्षरा त्रिष्टुप्पदेति सिद्धं भवति^८ । तस्मैत्या द्विपदा त्रिष्टुप् द्विपदाया त्रिष्टुप् कस्मान्नोक्ता ।
शृणु । एवमुक्तादितश्चतुर्दश जगतः स्युः । त्रिष्टुवंतस्य सूक्तस्य शिष्टा जगतः परिभाषिताः ॥

२०. वि पिप्रोरहिमायस्येति दशकचतुष्कयुक्ता विराट् । सप्तमी विराडित्यनुक्तिलाघवे विशेषा-
भावाद्विस्पष्टाश्च ॥

२१. द्वयोः अग्न रथिन इत्यष्टम्यां चायमाननासो युद्धेऽभिमुखगमनात्प्राप्ताभ्यावर्तित्वगुणस्य
चायमानस्य राज्ञो दानं स्तौति । अभ्यावर्त्युक्तिरभ्यावर्ती चायमानो ददातीति दर्शनात्प्रशंसार्था ॥

२६. गर्व्यं गोदेवत्वं । द्वितीया गव्या । ऐन्द्री वा । सूक्तात्यपादचैन्द्रः । द्वितीयाया अचोऽंत्य
इति संबंधे कृते कृतकरकत्वाच्चैयर्थ्यं स्यात् ॥ ३० ॥

३१. सुहोत्रो नाम भारद्वाजोऽयं । कुत एतत् । वक्ष्यति हि । सुहोत्रादयोऽनुक्तगोत्रा भारद्वाजा
इति^{१०} । सत्यपि लाघवे शक्नुमंतीत्यनुक्तौ प्रयोजनं चिंत्यं ॥

३३. तिस्रश्च विराजः । अथ तिस्रो विराजः । अथार्थं चेति । आसां तिसृणां मध्येनैव^{११}

^१ Rigv. VI, 17. ^२ W I, P I, P 2, I 2; तदुभे I 4. ^३ W I, P I, I 2, I 4; भारद्वाजं ।

यमा^० P 2. ^४ Cp. Ait. Âr. I, ii, 6, 6-8. ^५ Cp. Pân. VIII, vi, 19. ^६ Ibid.

VIII, ii, 1. ^७ Rigv. X, 106, 1. ^८ W I; अनादेशादेव त्रैष्टुभत्वे सिद्धे त्रैष्टुभत्वमिति ।

अया वाजमित्यस्याया द्विपदाया विंशतिका द्विपदा विराज इति विंशत्यक्षरविरादत्वं च वा
भूदिति । किं तर्हि । ओकादशाक्षरत्रिष्टुप्त्वं च यथा श्यादिति the rest. ^९ प्राप्ताव^० W I (with
a stroke over व to indicate its omission); ^० प्राप्ताभ्याम^० P I, P 2, I 2; युद्धाभिमुखगमनात्प्राप्ता-

भ्याम^० I 4. ^{१०} Paribhâṣhâ to VI, 53. ^{११} W I; the rest add वा.

मृत्स्याष्टमृतस्य पथीत्येवैव¹ विराट् । न सप्तमीनवम्यो । ते त्रिष्टुभावेव² । शिष्टाः पंचदश त्रिष्टुभ इत्यर्थः ॥

४५. पुरुतमं पुरुणां स्तोत्राणामित्यतिनिवृत्³ । अंत्ये तृचेऽधि वृषु पथीनामित्यत्र वृषुनाम तथा दैवतं देवता । अयं हि⁴ वृषुस्तच्छेद्रभक्तः शंयोर्बधुरिति श्रूयते⁵ ॥

४७. अगव्यूतिं छेत्रमागन्नेत्यर्थो⁶ लिंगोक्तदेवतः । देवान् भूमिं च स्तोतीत्यर्थः । उक्तं हि बृहदेवतायां ।

अगव्यूतिं स्तोति देवान् पादो भूमिमथोत्तरः । इति⁷ ।

लिंगोक्तदेवतवचनं लाघवाय । अगव्यूतीत्यर्थे पादौ देवभूमिदेवत्याविति हि गुरु स्यात् । अगव्यूत्यर्थेनो दैवभौम⁸ इष्टिक्तावपि पादद्वयस्यापि द्विदेवत्वत्वं स्यात् । अर्थेन इत्यकृत्वागव्यूतिपादौ दैवभौमावित्यस्तु । अत्रापि पूर्वोक्त एव दोषो यथासंख्यमिति नियमाभावात् । तत्रैद्री मारुती त्वाग्नीर्यदित उक्तेरेव कर्मसिद्धिरिति चेद् विस्पष्टार्थः । प्रस्तोक इत्तु राधस्त इद्रेति¹¹ त्रिष्टुप । अनुवादोऽयं । न त्वनुष्टुपादिवद्विधिरनुक्तसिद्धेः । असत्यस्मिन् प्रस्तोक इत्यस्या अनुष्टुप्प्रभित्यादि-दोषः¹² स्यात् । दशाध्वानित्यनुष्टुपित्याद्युक्तौ दानस्तुत्यादि प्रस्तोक इति नोक्तं स्यात् । ततो दशाध्वानित्यनुष्टुप । दश रथान्प्रष्टिमत्¹⁴ इति गायत्री । महि राध¹⁶ इति द्विपदा द्व्येकादशिका । कुतः । वक्ष्यति हि त्रिष्टुप्पदेति । इतिशब्द आद्यर्थः । प्रस्तोक इत्यस्याद्युक्तच्छेदस्तुष्टुचः¹⁶ मृजयपुत्रस्य प्रस्तोकानाघो राशो दानस्तुतिः । परौ तृचौ वनस्यते वीङ्गो¹⁷ उप आसय पृथिवीमिति यथाकर्म रथंयुद्धिदेवतौ । श्रूयते हि । वनस्यते वीङ्गो हि भूया इत्यस्य रथोपस्यमभिमृशेदिति¹⁹ । गृहे सूच्यते । उप आसय पृथिवीमुत धामिति तृचेन तुदुभिमभिमृशेदिति²⁰ । समष्टपयौश्वरतीति तुदुभितृचस्यात्योऽर्थेन इन्द्रदेवतः । यजानो हरिता रथ²¹ इति बृहती । त्रिष्टुप्पदा पूर्वमुक्ता महि राध इति द्विपदा त्रिष्टुप्पदेकादशिका न तु विंशतिका द्विपदा विराज²² इति विंशत्यक्षरा विराट् । तर्हि तत्रैव द्विपदा त्रिष्टुप् त्रिष्टुप्पदेति वास्तु । नैतत् । त्रिष्टुप्पदेत्युक्तौ महि राध

¹ W I; the rest add वा. ² Sāyana (introd. to this hymn) interprets the words of the Sarvānukr. as meaning, 'verses 7-9 are virāt, verse 8 virāt or trishtubh,' instead of 'verses 7-9 are virāt, or only verse 8 is virāt, 7 and 9 being trishtubh.' ³ Cp. comm. on Intro. § 4, 5.

⁴ P I, P 2, I 2, I 4; बृहदेवतायां हि W I. ⁵ The BD. merely says: स आनयदिति त्वस्य तृचोऽधीति वृषुस्तुतिः । V, 617. ⁶ Ver. 20.

⁷ BD, V, 620. ⁸ W I; देवभूमितु⁹ P I, I 4; देवभूमिरितु¹⁰ P 2. ⁹ W I; देवभूमाश्च the rest. ¹⁰ Paribh. to I, 15. ¹¹ Ver. 22. ¹² W I; शेष the rest.

¹³ Ver. 23. ¹⁴ Ver. 24. ¹⁵ Ver. 25. ¹⁶ W I; उक्तच्छेदस्तुष्टुचः I 4;

उक्तच्छेदसः चतुष्टुचः P I; उक्तं छेदसः चतुष्टुचः P 2, I 2. ¹⁷ Ver. 26. ¹⁸ Ver. 29.

¹⁹ ० ति च P I, I 4. Ait. Br. VII, ix, 2; cp. Āsv. Gri.-sūtra, II, vi, 5, 7. ²⁰ Āsv.

Gri.-sūtra, III, xii, 17. ²¹ Ver. 19. ²² Intro. § 12, 8.

इत्यस्यास्त्रिदुष्वं वनस्यत इत्यस्या द्विपदात्वं पंचानां दानस्तुतित्वं च स्यात् । द्विपदा त्रिदुष्वित्युक्तौ वनस्यत इत्यस्यास्त्रिदुष्वं प्रस्तोक्तस्य दानस्तुतित्वं स्यात् । नैष दोषः । प्रस्तोकादिपंचमस्य दानस्तु-
तित्वे परी तृचावित्युक्तिर्नोपपद्यते दानस्तुतिपंचमैवात्यरस्य तृचद्वयस्य¹ सूक्तेऽभावात् । अतो वनस्यत
इत्यस्या न दानस्तुतित्वं नाप्यस्या द्विपदात्वं स्वरूपादेव । न हि चतुश्चत्वारिंशदक्षरा चतुष्पदा
द्विपदा भवति । तत्किं त्रिदुष्विपदेति पृथगुक्तं । सत्यं । पृच्छ कात्यायनं येन द्विः कृतं द्विपदेति
ह । ययं हि प्रतिपत्तारो न कर्तारोऽस्य चांजसा² । एकत्र त्रिदुष्विपदाशब्दयोः पृथगर्थत्वावबो-
धापनोदार्थमिति ब्रूमः ॥ दिवस्पृथिव्या इत्येषा जगती । सप्तविंशत्युक्तिः प्रतिपत्तिलाघवाय ॥३१॥

४८. यदत्र तृणपाणित्वे वाच्यं तस्य तत्पूर्वमीरितं । प्र ये वसुभ्य⁴ इत्यस्यास्तृणपाणित्वं वर्तते ।
पृषिसूक्तं पृषिदेवत्यं । पृषिर्नाम मरुतां माता । सा देवता ॥ आसामिति सूक्तांस्तत्त्वनिवृत्त्यर्थं । अथ
काकुभः प्रगाथः । अत्र पूर्वत्र च प्रगाथमिति शक्यमकर्तुं । काकुभ इत्येव प्रगाथप्रतीतेः । अत्र
त्रयोऽपीतिकरणाः समान्यर्थाः । दश पंच चतस्र⁵ इति वाच्यत्वात् । अंता द्वाविंशत्यनुहुस्यती⁷
छावाभूम्योर्वी पृषेर्वी स्तुतिः । पृषेर्वी बृहती महाबृहती यवमध्या⁸ । ननु चादौ पृषिसूक्तमित्युक्ता
बृहती महाबृहती यवमध्यानुहुवति पृषेरेत्या⁹ छावाभूम्योर्वीति कस्माद्वोक्तं लाघवाय¹⁰ । विशेवा-
भावात् । किंच । अनुक्रमस्यंतरानुकरणार्थं च ॥

४९. पंचोन ऋजिश्वा इति । ऋज्यक¹¹ इति ह्रस्वप्रकृतिभावो ॥

५१. अग्निष्वागनुदुर्बन्तमिति कर्मधारयद्वन्द्वबहुव्रीहिः । तिस्र उष्णिह एकानुदुर्बन्ते¹² यस्येति विग्रहः ॥

५२. ऋजिश्वा । विश्वे देवाः । अस्यैषां च पूरणोऽवधिः । अथाभूरेकः सुहोत्रस्त्वैवाद्येवमंतोक्तानां
सुहोत्रादीनामनुक्तगोत्राणां गोत्रादिविशेषणमाह । सुहोत्रशुनहोत्रनरगर्गऋजिश्वा न इत्येते सुहो-
त्रादयः । अनुक्तगोत्रा इति शंयोर्बार्हस्पत्योक्तगोत्रस्य¹⁵ भारद्वाजनिवृत्त्यर्थं । भारद्वाजा भारद्वाजपुत्रा
इत्यर्थः । विदादिभ्यो¹⁶ बहुषु लुक् । एते च बृहस्पतेः पौत्राः । दुःष्यंतनृपपुत्रस्य भरतस्य वा
पौत्राः । भारद्वाजा इत्येव गोत्रज्ञाने सिद्धे पौत्रत्वविकल्पोपदेशोऽदृष्टार्थो रोगमोपनिषदित्यादिषत् ।
एतत्पौत्रा एत इति ज्ञाने¹⁷ऽपि महद्भुदयरूपं फलमस्तीति कथमेतान्मति द्वयोः पितामहत्वं
विकल्पेनोपपद्यते । द्वैमातुरा हि दृष्टा न द्विपितृकाः ।

¹ W I; षट्ठस्य परस्य P I, P 2, I 2; षलर्चस्य परस्य I 4. ² P I, P 2, I 2, I 4; स्य
चांजसा omitted by W I. ³ पृथक्ता° W I. ⁴ Rīg. V, 49, 5; cp. comm.

⁵ दश कपिंजल (!) I 4. ⁶ W I; वाच्यायोः the rest. ⁷ W I; सा the rest. ⁸ W I;
यवमध्यात् P I, P 2, I 2; °ध्यात् I 4. ⁹ W I; पृषे त्वा P I; पृषेर्वीवा° I 4; पृषेर्वी

छा° P 2, I 2. ¹⁰ W I; लाघवं P I, P 2, I 2; लाघवाविशेषभावात् I 4. ¹¹ Pān.
VI, i, 128. ¹² अंते I 4; अर्वाते P I, P 2. ¹³ Sūtra on VI, 31. ¹⁴ W I;
°वमंतमुक्ता° P I, I 4; °वमंत उक्ता° P 2, I 2. ¹⁵ Sūtra on VI, 44. ¹⁶ W I;
विदाद्यंतोऽपवादः । P I; विदाद्यातो पवादः P 2; विदाद्यभोपनादः I 4; cp. Pān. IV, i, 104
and II, iv, 65. ¹⁷ W I, P 2, I 2; ज्ञाने P I, I 4.

सुहोत्रादिमहर्षीणां पौत्रत्वस्य विकल्पनात्¹ ।
 इतिहासो हेतुभूतो विस्मयार्थे² प्रवर्त्यते³ ॥१॥
 प्रजापतेः पुत्र आसीदंगिरा नाम वै मुनिः ।
 तस्य पुत्रास्त्रयस्त्वासंस्त्रेताग्निमतेजसः ॥२॥
 उच्यते ज्येष्ठ इत्येव⁴ मध्यमस्तु बृहस्पतिः ।
 संवर्तस्तु कनिष्ठोऽथ⁵ ज्येष्ठो गुणगणैर्भुवि ॥३॥
 यः संवर्तो मत इति⁶ प्रपितो भारते भृशं⁷ ।
 उच्यते भार्या ममता⁸ नाम्नासीद्वैरवर्णिनी ॥४॥
 उच्यते हि तगर्भेति⁹ चक्रेऽथ बृहस्पतिः ।
 उच्यते पुत्रो¹⁰ ममतागर्भेऽथोच्यते¹¹ ॥५॥
 ज्येष्ठपत्न्यां मातृगुल्यां मैत्रां गंतुं मनः कृपाः ।
 अहो कामस्य दौरात्म्यं यदि मां त्वमिहागतः ॥६॥
 किं चाहमत्र प्रविष्टः क्लृते¹² गर्भे निधीयताम् ।
 अमोघरेतास्त्वं चासि न ह्ययोहि संभवः ॥७॥
 द्वितीयस्तात मा¹³ मैवमकार्यं च कृपा महत् ।
 इति गर्भेवचः श्रुत्वा शशपैर्न बृहस्पतिः ॥८॥
 दीर्घं तमस्त्वं प्रविश मद्वाक्यादं एव च ।
 ततो दीर्घतमा नाम सुच्यते नयोऽभवत् ॥९॥
 शप्त्वा गर्भे ममतया¹⁴ संवर्तु बृहस्पतिः ।
 ततो बृहस्पतेर्गर्भे ममतायामभूत्तया¹⁵ ॥१०॥
 पूर्वैर्गर्भे दीर्घतमास्तदर्थं व्यावयङ्गलात् ।
 स्वमातुरुद्राक्षर्भः स्वयं च निरगाततः ॥११॥

¹ W I; °त्वं विकल्प्यते I 4; °त्वस्य विकल्पः P I, P 2. ² W I; °हाय I 4, P 1;
 °हार्थः P 2. ³ प्रकीर्त्यते I 4. ⁴ एतेषां W I. ⁵ च W I.
⁶ I 4; मत्त W I; मत्नीये P I; स्ति मत्नीये I 2; स्ति मत्नीये P 2. ⁷ भवत् I 4.
⁸ महता P 2. ⁹ भूद् I 4. ¹⁰ °मी तां W I. ¹¹ °गर्भो W I. ¹² °जठर°
 W I. ¹³ ब्रवीतु तं W I. ¹⁴ W I, P 1; कुतो I 4; केन P 2, I 2. ¹⁵ W I;
 ने the rest. ¹⁶ W I; नाम उच° the rest. ¹⁷ P 1, P 2, I 2; ममतायां W I;
 °तायाः I 4. ¹⁸ W I; तदा the rest. ¹⁹ W I, P 1, P 2; तदप्या° I 2, I 4.
²⁰ W I; °भ्यापयद् P 1; °भ्यापयद् P 2, I 2; °भ्यावर्ज्जद् I 4.

बृहस्पतेः स^१ पुत्रो^२ वै भरद्वाज इति श्रुतः ।
 अत्रातरे तु भरतो दौःषन्तिर्नैकवर्त्यभूत् ॥१२॥
 स पुत्रेषु मृतेष्वीतो बृहस्पत्युपदेशतः ।
 दक्षपुत्रविधानेन भरद्वाजं गृहीतवान् ॥१३॥
 दौःषन्तेभिरतस्यासीद्भरद्वाजः सुतस्ततः^३ ।
 स्वपत्न्या पुष्करिण्यां च पंच पुत्रानजीजनत् ॥१४॥
 सुहोत्रं शुतहोत्रं च नरं गगंमृजिष्मनं ।
 इति सिद्धं सुहोत्रदेः पौत्रत्वस्य विकल्पनं ॥१५॥

५३. यां पूषन्ब्रह्मोदनीमित्येवानुहुप् । अष्टम्यनुहुषित्युक्तौ प्रतिपत्तिगौरवं स्यात् ॥
 ५७. चकारात्पौष्णं च । इंद्रापूर्पदेवत्वमित्यर्थः ॥
 ६१. सारस्वतं सरस्वतीदेवत्वं सरस्वतीमा विवासेनेति^८ लिङ्गात् ॥३२॥
 ६३. सांहितिकः कपो नैकश्रुत्य इति क्लृप्तेति नोक्तं^९ । न ह्यन्यं^{१०} श्रुत्वा ज्ञाव^{११} इति च सूत्रे
 यथा । आ वां सुप्त इत्येकादशी त्रिहुवेकपदा । सुतः । त्रैदुभमित्युक्तेः । तद्वि^{१२} तदर्धमेकपदेति^{१३}
 दशाक्षरविराट्त्वं मा भूदिति । सूक्तं^{१४} ह्यनुक्तेरेव त्रैदुभं भविष्यति^{१५} ॥
 ६५. ऐन्द्रावैष्णवं । देवताण । ओगुण^{१७} इति च । देवताहंते चेत्मानम् । उभयपदवृद्धिः ॥
 ७२. ऐन्द्रासौमं पूर्ववत् । पृष्ठानम् ॥
 ७४. सोमरौद्रमिति पूर्वपदादिपृष्ठानुक्तिश्चादसी^{१९} । सोमरौद्रं तु बह्वेना इति मानवे शास्त्रे^{२०}
 यथा^{२१} ॥
 ७५. भरद्वाजपुत्रः पायुर्नामर्षिः । पा रक्षणे । कृवापाजीत्युचि युक्^{२२} । सूक्तदर्शनेन सर्वोदाशो
 युक्तेषु^{२५} पानि^{२६} रक्षतीति पायुः । एवं हि श्रूयते । पुरा खलु^{२७} भरद्वाजस्य^{२८} यान्यभूतौ चाय-

^१ तेस्तु I 4. ^२ गर्भो W I. ^३ दौषन्ति° W I. ^४ I 4, P 1; स्वपुत्रे तु मृतेष्व°
 W I; स पुत्रे यं मृते त्व° P 2, I 2. ^५ दौषन्ति° W I. ^६ P 2, I 2, I 4; ततः सुतः W I;
 सुतस्तुतः P 1. ^७ इदमैन्द्रापौष्ण° I 4, P 1. ^८ Ver. 2. ^९ क्लृप्तेत्युक्तौ
 I 4. ^{१०} I 4; न सद्यो P 1, P 2; न ह्यन्यं बळाकरमित्यसौ W I. See sūtra on VIII, 80.
^{११} Sūtra on VII, 75 (श्रुत्वा ज्ञाव). The word ज्ञाव is apparently transposed from this
 quotation to the previous one in P 1, P 2, W I. ^{१२} W I, P 1, I 4; तर्हि P 2, I 2.
^{१३} Cp. Intro. § 12, 9. ^{१४} W I; °स्वरावि° P 1, P 2, I 2. ^{१५} W I; सूक्ते P 1,
 P 2, I 2. ^{१६} P 2, I 2 (as well as Gagannātha, I 3) add आद्या विराट्. ^{१७} Pān.
 VI, iv, 146. ^{१८} Ibid. VI, iii, 26. ^{१९} W I; पूर्वपदादिश्चंदोनुक्तिः P 1, P 2, I 2.
^{२०} Manu, XI, 254. ^{२१} I 4 omits the whole of this comm. ^{२२} Cp. comm. on
 Pān. III, iii, 1. ^{२३} इतस्तूक्त° W I. ^{२४} सर्वरा° I 4. ^{२५} युक्ते W I. ^{२६} पानि
 in W 1 only. ^{२७} किल W 1. ^{२८} भरद्वाजपुत्रस्य W 1.

मानप्रस्तोकाख्यौ पारशिक्षाख्यैः¹ प्रवलेः² शत्रुभिर्वुद्धे³ जितौ भरद्वाजं खगुरुमुपेतोचतुः । भग-
वत्पावां भवत्युरोहितौ संतौ पारशिक्षैर्वुद्धे³ जितौ । ततश्च यथावा⁵ जयेव तथा कुर्विति ।
भरद्वाजोऽपि स्वपुत्रं पायुमुवाच⁶ । एतौ⁷ विजयिनौ कुर्विति । ततः⁸ पायुस्तदयेमेतत्सूक्तदर्शी सन्⁹
संग्रामांगानि कवचादीन्यग्निस्तुष्टाव तो चैतत्सूक्ताभिर्मन्त्रितैः¹¹ संग्रामांगेस्ताञ्जित्वा सपुत्रं¹² भर-
द्वाजमुपेत¹³ महन्ननं ददतुरिति । तदेतदाह संग्रामांगान्यृक्शोऽभितुष्टावेत्यादि¹⁴ । संग्रामांगानि
युद्धोपकरणानि वर्मादीनि । श्वक्श एकैक्य¹⁵ श्वग्निः । अस्तौदिति वाच्ये तुष्टावेत्यनुक्रमण्यंतरा-
नुकरणं¹⁶ । अंगानि तानीमानीत्याह । वर्मेत्यादि । वर्मे कवचमाद्यस्तास्तौ । धनुश्चापि¹⁸ द्वितीय-
यास्तौ । ज्यां मौर्वीं तृतीयया । आर्त्तौ ज्याबंधकौ द्वौ चतुर्थ्या । इपुधिं शरकोशं¹⁹ पंचम्या ।
एताः पंच त्रिभुजः । उन्नरा वशी रथे तिष्ठन्त्रितयेषां²⁰ जगती । तस्या जगत्याः पूर्वार्धे सारथिमस्तौ ।
उन्नराधे रश्मीन् अभीशून् । अथ सप्तम्याद्याभिस्त्रिभुजिभिर्यथाक्रममश्वान् रथं च²¹ रथोपान्
रथरक्षितृन्²² । इति नव गताः । अथ दशमी ब्राह्मणासः पितर इति जगती । तया²³ त्रिंशोक्त-
देवता अस्तौ । ब्राह्मणपितृसोम्यद्यावापृथिवीपृष्ठा²⁴स्तौ । अथ द्वाभ्यामेकादशीद्वादशीभ्या-
मिषूशरानैस्तौ । अथ त्रयोदश्या प्रतोदमश्वमेरकं । अथ चतुर्दश्या हस्तं²⁶ । अथ द्वाभ्यां
पंचदशीषोडशीभ्यामिषूशरानस्तौ । अतः परा यत्र वाणाः संपतंतीति पंक्त्यादयः²⁷ सप्त-
दश्याद्यास्तिस्रो त्रिंशोक्तदेवताः । युद्धभूमिकवचबंधनब्रह्मणस्पत्यदितिसोमवरुणदेवब्रह्मदेवत्याः ।
संग्रामांशिवश्च योधानामांशीभिः पूरयिष्यश्च रोगघ्नप्रायश्चित्तादिवत्²⁹ । संग्रामांशीरूपमपि³⁰
ज्ञेयमित्युच्यते । अंत्या सूक्तस्यांता यो नः स्त्रो अरण इत्येपानुष्टुप् । श्वजिते परि वृद्धि न³¹ आ

¹ W I; पारशिक्षाख्यौ P I, P 2, I 2; पाशराख्यौ I 4. ² W I; प्रबंध° P I; प्रवध° P 2, I 2; प्रवर्द्ध I 4. ³ W I; युद्धेषु the rest. ⁴ P I; °शिक्षाख्यै° W I; पारिशेष्ये° P 2, I 2; पाशरकाख्यौ° I 4. ⁵ W I; भवानावां P I; भगवानावा P 2, I 2; भगवाना I 4. ⁶ °माचष्ट W I. ⁷ W I omits एतौ. ⁸ P 2, I 2; तव P I, I 4; स च W I. ⁹ P I, P 2, I 2; दर्शयन् I 4; ददर्श W I. ¹⁰ W I; श्वक्शो भि° P I, P 2, I 2; श्वक्शोभि° I 4. ¹¹ W I; °त° P I; °तः P 2, I 2; °मन्त्रि° I 4. ¹² W I; स्वपुत्रं the rest. ¹³ W I; °नेत्य the rest. ¹⁴ This sentence in W I only. ¹⁵ W I; श्वक् एकभिर्भु° the rest. ¹⁶ W I, I 4; °नुक्रमण्यनुकरणं P I, P 2, I 2. ¹⁷ W I; कानीमानी° P I, I 4; कानि नामानी° P 2, I 2. ¹⁸ W I; चायं the rest. ¹⁹ W I; °चायं P 2, I 2; °वायं P I; शरधिं I 4. ²⁰ W I, I 4; °त्येव P I, P 2, I 2; °त्ये च I 2. ²¹ च omitted in W I. ²² W I; रथरक्षितृन् omitted in the rest. ²³ W I; पितर इति या त्रिं° P I, I 4; इति आ त्रिं° P 2, I 2. ²⁴ °पृथग्वानं P I, P 2; °पृथग्वो I 4; °रूपेण W I. ²⁵ W I; शरान् omitted in the rest. ²⁶ W I has the marginal note: अत्र धन्विनः प्रकोष्ठे बंधनी-यस्य हस्तस्य क्षुतिः । ²⁷ W I; पंक्तिः P I, I 4; omitted in P 2, I 2. ²⁸ योशुनाम् P I. ²⁹ P I, P 2, I 2, I 4; °चिन्तवत् W I. ³⁰ °मवि° P I. ³¹ Ver. I 2.

नर्धति सान्वेषामिति¹ च द्वे अनुबुधौ । आलाक्षा या हरुशीर्ष्णी² अथमुहा परा पतेति³ च⁴
द्वे अनुबुधौ । द्वे द्वे इति⁵ वचनं प्रतिप्रतीकं द्वित्वायै⁶ । शिष्टास्त्रिबुधः ॥

॥ इति षष्ठं मंडलं समाप्तं ॥

७. अथ समसस्य प्राधान्येन द्रष्टारमाह । सममं मंडलं षसिष्ठोऽपश्यत् । मैत्रावरुणिवैसिष्ठ
इत्युक्तं मित्रावरुणयोर्दीक्षितयोरित्यर्थः ॥

१. अथ सूक्त आदितोऽष्टादश विराजः । तान्त्र्येकादशकाः । शिष्टास्त्रिबुधः । अस्य सूक्तस्य
नानाछंदस्त्वमस्मद्वाद्ये मूचे च सूच्यते⁸ । ता उ विच्छंदसः संति विराजः संति त्रिबुधः⁹ । अष्टाद-
शोक्तमे विराज¹⁰ इति च । तत्र सुक्तम इत्यग्निर्नरोयमुच्यते । मंडलादितादग्निः ॥३३॥

२. आप्रमित्युक्तेर्द्वितीयात्र नाराशंसी न तानूनपाती¹¹ ॥

१७. समापि द्विपदा श्लोकादशकाः । त्रैबुधमिति विंशतिका द्विपदा विराज इति मा भूदिति ।
आग्नेयाधिकारस्य पूर्णोऽवधिः ॥

१८. अवध्यर्थेनैद्रमित्युक्तं । अस्यांत्वाभिश्चतसृभिश्चैविंश्यादिभिः पित्रवतपुत्रस्य¹² राक्षः सुदानासो
दानं स्तूयते ॥

२२. आदितोऽष्टौ विराजः । दशकास्त्रयः । अंतामृते । ऊसेरम् अत्ययाच्छंदोषद्वावाच्छंद एव
वा¹³ । सा त्रिबुध् । अन्तेऽस्यामिति लाघवात् । त्रिबुधंतम् अंता त्रिबुधिति हि गुरुः ॥

३१. दशम्याद्यास्तिष्ठो विराजोऽंते यस्य तत्सूक्तं त्रिविराडंतं । तान्त्र्येकादशकाः ॥

३२. तृतीयाया बृहतीत्वे अतृथ्याः सप्तोबृहतीत्वे च ऋतास्तमविंश्याश्चानादेशास्त्रिपुण्य एकपु-
रोडाशेषुर्षाशुयाजन्त्यायेनाद्योपादानां त्यलोपन्यायेन वा बृहतीत्वे प्राप्त आह तृतीया द्विपदेति ।
विंशत्यक्षरा विराट् ॥ ईद्र ऋतुं न आ भरेति ऋडिंश्यादिप्रगाथे कथामृषिविकल्पायाह सौदासैरि-
त्यादिना । पुरा किल ।

षसिष्ठस्य सुतः¹⁵ शक्तिः पुष्याद्यर्थे ययौ वनं ।

राक्षः सुदासो दासास्तु¹⁶ वासिष्ठं ददृशुश्च तं ॥१॥

विश्वामित्रप्रपुत्रैस्तु रक्षोभिर्वेहिताश्च¹⁷ ते ।

वनान्गनौ प्राक्षिपंश्चैनं देवभक्तोऽयमित्युत ॥२॥

¹ Ver. 13.

² Ver. 15.

³ Ver. 16.

⁴ W I, I 4; एते च P I, P 2, I 2.

⁵ च added in P I, P 2, I 2. ⁶ W I; द्वित्वं विस्मयार्थं P I, P 2, I 2; प्रतिप्रतीकं स्पष्टार्थं I 4.

⁷ See sūtra on I, 166.

⁸ W I; सूच्यते हि P I, P 2, I 2; सूच्यते I 4.

⁹ Ait. Br.

V, v, 17.

¹⁰ Āsv. Sr.-sūtra, VIII, viii, 4.

¹¹

तनूनपाती W I; तनूनपात् P I, I 4;

omitted in P 2, I 2.

¹² Cp. Nir. II, 24.

¹³ Cp. comm. on II, 11.

¹⁴ W I;

एके पुरोडादशेष्यु¹⁵ P I, P 2, I 2; एकपुत्रोऽशेष्यु¹⁶ I 4.

¹⁵ षसिष्ठपुत्रः W I.

¹⁶ W I;

च the rest.

¹⁷ W I, I 4; वेहिताश्च P I; विपिताश्च P 2, I 2.

आस्तिकोऽयं वसिष्ठस्य पुत्र इत्येव च कथा ।
 प्रक्षिप्यमाणः सोऽपश्यद्विद्रु क्रतुमिति वृचं¹ ॥३॥
 अर्थवैमुक्तवानाद्यं ततोऽदक्षत सोऽग्निना ।
 चिरायमाणो पुत्रे तु पुत्रकहेपरिमुतः ॥४॥
 मार्गविश्विन्नयनो² वसिष्ठोऽभ्यागमद्वनं ।
 दग्धं सुतमथ श्रुत्वा भूतेभ्यः शोककशितः ॥५॥
 ज्ञात्वा तु दृष्टशिष्टं³ तु शिक्षा खादि समापयत् ।
 यथार्थवैचयं शिष्टमद्रक्ष्यन्मम वै सुतः ॥६॥
 अनीविष्यदयं संयक् सुखी च⁴ शरदां⁵ ज्ञातं ।
 इत्युक्त्वा भूतिमालंभ्य प्रययावाश्रमं पुनः ॥७॥
 एवं तु शाठ्यायनकं वर्द्धति ब्राह्मणं किल ।
 आद्यार्थवैमेव⁶ शक्तिर्दृष्टवान्दग्ध एव सः ॥८॥
 वृचं सर्वे वसिष्ठस्तु दृष्टवानिति तांडकं ।
 इति ब्राह्मणवैमलं⁷ विकल्पाय प्रदर्शितं ॥९॥

आतच्छ¹⁰ । इन्द्रक्रतुर्वृचं शक्तिराद्येऽर्थवै विकल्पितः¹² ।

श्रुतिवैसिष्ठः सूक्तस्य देयता त्विन्द्र एव हि¹³ ॥१०॥

अत्रारेभ इति रभ राभस्ये आरूपैः । अत्र पश्यतिकर्मा भातुर्द्विभूति वा शेषः¹⁴ । ततो लिट् ।
 तस्यात एकहस्त्वध्व¹⁵ इत्येवाभ्यसलोपो । प्रक्षिप्यमाणः । कर्मणि लटि यकि ज्ञानचि मुक् ।
 अदक्षत कर्मणि लङ् । समापयत् । आप् व्याप्तौ संपूर्वैः । हेतुकर्मणि णिच् । लङि णिच्श्रेयसात्मनेपदं
 लङ्¹⁷ । वृचो हि समाप्तिं गच्छति । तमसौ गमयतीति । शाठ्यात् फक् वुम् च¹⁸ शाठ्या-
 यनकं¹⁹ । तांडिनामाश्रयस्तांडकं ॥

¹ शक्तिरिन्द्र क्रतुं वृचं W I. ² मार्गे P 2, I 2. ³ W I, P I; दग्धशिष्टं I 4; शिष्टितुं शिष्टं
 I 2; P 2, the same corr. for दृष्ट तु शिष्टं. ⁴ W I; यथार्थं the rest. ⁵ W I,
 I 4; ⁶ दृष्टान् P I, P 2, I 2. ⁷ W I; स सुखी the rest. ⁸ शरदाः W I. ⁹ I 4;
 आद्यार्थवैचयं P I, P 2, I 2; आद्यार्थवैचयं corr. to आद्यार्थवैचयं W I. ¹⁰ P 2, I 2;
 ब्राह्मणद्वौ वध्यं I 4; ब्राह्मणं वै सत्यं P I, W I. ¹¹ W I only. ¹² W I, I 4; क्रतुं
 P I, P 2, I 2. ¹³ W I; आद्यार्थवैचयः the rest. ¹⁴ In all the MSS., except
 W I, this sloka comes after 7 a. ¹⁵ पश्यतिकर्मा । द्रुमिति वा शेषः W I; पश्यतिकर्मा
 भातुर्द्विभूतिलेशः P I, P 2, I 2, I 4. ¹⁶ Pān. VI, iv, 120. ¹⁷ Ibid. I, iii, 74.
¹⁸ लङ् W I. ¹⁹ शाठ्याः फक् आश्रयि वुम् च W I. The comm. beginning ज्ञानचि मुक्
 and ending with वुम् च in W I only. ²⁰ W I; शाठ्यायनमतं शाठ्यायनकं the rest.
²¹ तांडिनामाश्रयस्तांडकं W I; तांडिनो मतं तांडकं the rest.

३३. वसिष्ठस्य सपुत्रस्य संस्तवः सहस्रुतिः परस्परस्तुतिरित्यर्थः । आदितो नवभिर्वसिष्ठः
स्वान्पुत्रपौत्रान्^१ स्तुतवान् । विद्युतो ज्योतिरित्यादिर्यचभिल्ले वसिष्ठे स्तुतवन्तः । अथवा वसिष्ठ-
स्येद्रेण सह संवादः । स्वान्पुत्रपौत्रान् आदितो नवभिः स्तुतवान् वसिष्ठो विद्युतो ज्योतिरित्यादिभिः
पंचभिरिद्रेण स्तूयते स्मेत्यर्थः । संवादः परस्परसंभाषणं । संवादे वक्तृविषयकानुक्रम उपदेशेऽप्यनुक्तः ॥

३४. आद्या एकविंशतिद्विपदाः । आदित एकविंशतिर्धृषो विंशत्यधरा विराज इत्यर्थः ।
द्वाविंश्याद्याश्चतस्रस्त्रिभुवः । श्रूयते हि ब्राह्मणसूत्रयोः प्र शुक्लेत्यारभ्य ता उ^३ विच्छंदसः संति
द्विपदाः संति चतुष्पदा^४ इत्येकविंशतिर्विंशदेवसूक्त^५ इति च । अत्र^६ हि द्विपदा इति वर्तते द्विपदा
एकादश सारुत इत्यतः^७ । अत्र चाजामुक्यैरहिं गुणीष^८ इत्यर्थचोऽहिनासो देवतस्य^९ स्तुतिः ।
मा नोऽहिर्बुध्न इत्यर्थचो^{१०}ऽहिर्बुध्ननासो देवतस्य^९ । वैश्वदेवत्वादेव ऋग्यजुर्वेदविनियोगोक्तदेवतात्वे^{११}
सिद्धेऽनयोर्देवतयोरुपदेशः सूक्तविनियोगेऽपि स्मरणार्थः ॥

३५. सर्वशांतिकरं सूक्तं रोगघ्नत्वादिवदयमपि गुणो ज्ञातव्य इत्युक्तं ॥ ३५ ॥

३६. अंत्ये सप्तम्यष्टम्यौ वाजिनां स्तुतिः^{१४} । वाजिनो वाजिनास्यैहविदेवताः । केचित्तेवता-
विशेषाः । भगवत्युो वस इत्यर्थचो भगदेवतः । वेत्युक्तेः सावित्रो वा ॥

३७. आद्या जगती लिंगोक्तदेवता । अग्नौद्रुमिवावरुणाग्निभगपूषब्रह्मणस्पतिसोमरुद्रदेव-
त्येत्यर्थः ॥

३८. आद्या जगती लिंगोक्तदेवता । दधिक्काश्रुयोऽग्न्यादिस्वसामर्थ्यप्रतिपादितदेवतैत्यर्थः ॥

३९. अंत्या चतुर्थी वैश्वदेव्यार्भवी वा । ऋषुदेवत्यं^{१७} ॥

४०. चतुर्थी गंगादिसर्वैरनीस्तुतिः ॥

४१. आदित्यदेवत्यं । आदित्या नामादितेः पुत्रा आदित्या^{१८} आदित्यानामिति लिंगात् । आदित्य-
ग्रहेण चरतीति सूत्रे^{१९} ॥

४२. वास्तोष्पतिदेवत्यं । पत्यंतायः^{२०} ॥

^१ W I; पुत्रान्पौत्रान् the rest. ^२ °क्रममुप° W I, I 4, P 2, I 2; °क्रमप° P I. ^३ ता
अतिच्छं° W I. ^४ Ait. Br. V, v, 10-11. W I omits चतुष्पदाः. ^५ Āsv. Sr.-sūtra,
VIII, viii, 5. ^६ W I; तत्र the rest. ^७ P I, P 2; °त्यर्थः I 4, W I; see Āsv. Sr.-
sūtra, VIII, viii, 5. ^८ Ver. 16. ^९ W I; देवस्य the rest. ^{१०} उक्तोऽहिर्बुध्न्या-
मेत्युक्तोऽर्थचो W I. ^{११} W I; वैश्वदेवत्वादेव -- पय (°देवायं वि° P 2, I 2) विनियोगे वैश्व-
देवत्वे P I, P 2, I 2; वैश्वदेवत्वादेवास्य स्तुतिः । उपदेशविनियोगे विश्वदेवत्व I 4. ^{१२} W I;
तयोः the rest. ^{१३} P I; सूक्ते W I; सूक्ते P 2, I 2; omitted in I 4. ^{१४} वाजितः
स्तुती W I. ^{१५} W I, P 2, I 2; वाजिनाख्या P I, I 4. ^{१६} केचन W I.
^{१७} W I; tho rest add आर्भव (ऋभव I 4) इति विधिगर्भानुवादः । आर्भवमंत्येत्यनुक्तलीचवाच्यं ।
^{१८} पुत्रः आदित्यः W I; omitted in the rest. ^{१९} Āsv. Sr.-sūtra, V, xvii, 1. ^{२०} Cp.
Pān. IV, i, 85.

५५. आद्या गायत्री वास्तोष्मतिदेवता । शेषाः । शिषोऽसर्वोपयोगे कर्मणि चम् । शिष्टा इत्यर्थः । ताः प्रस्थापिन्य उपनिषत् । प्रस्थापिन्यः प्रस्थापिनः स्तुतय उपनिषद्^१ भवति । ताश्च छंद-
स्तत्सुपरिष्ठाद्गृह्यादयोऽनुबुधः । तिस्र उपरिष्ठाद्गृह्यः सस्तु मातेत्याद्याश्चतस्रोऽनुबुध इत्यर्थः ।

आसां प्रस्थापिनीत्वं तु कथासु परिकल्प्यते^२ ॥

वसिष्ठस्तुषितो^३ऽस्यार्थी चिराच्चालम्भोजनः ।

चतुर्थरात्रौ चौर्यार्थं वारुणं गृहमेव तु ॥१॥

कोष्ठागारप्रवेशाय पालकश्चादिसुप्तये ।

यदशुनादि समर्थे ददर्श च जज्ञाप च^५ ॥२॥ इति ॥

५६. अत्र सूक्ते आद्या एकादश द्विपदाः । विंशतिका द्विपदा विराजः । अथ चतुर्दश त्रिबुधः ।
अप्यते हि ब्राह्मणसूत्रयोः । क ईं व्यक्ता इत्यारभ्य ता उ विच्छंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्यदा^६
इति द्विपदा एकादश भारु^७ इति च ॥

५७. अंता द्वादश्यनुबुध । एकाक्षराधिकेयं भुरिगनुबुधेदित्या^८ । रुद्रदेवता । मृत्युविमोचनो ।
पूर्वो मरुतामवधिः ॥३६॥

६३. इति । आदौ । अर्धेर्ध्वपंचमाः सार्धर्चाः^९ सूर्यदेवताश्चतस्रः । चेति सौर्य इत्यनुकर्षणाय^{१०} ।
अथ^{११} त्रयोऽर्धेर्चा नैचावरुणाः ॥

६६. चतुर्थ्याद्यास्तत्रयोदश्यंता दशादित्या आदित्यदेवताः^{१२} ॥

७५. साहितिकः कंप ऐकश्रुत्ये नास्तीत्युक्तं ॥

७९. कंपाभावः पूर्वैवत् ॥

८८. अंता पाशविमोचनी ॥

९०. अत्र सूक्ते या अचो द्विवदुक्ता वामित्यादिद्विवचनांतपदयुक्तास्ता ऐश्वर्यकाराह्वयप्यश्च ।
अत एव ब्राह्मणसूत्रयोः प्रउगे वायव्यत्वाय प्र वीरया शुचयो दद्मिरे त^{१३} इति वामिति द्विवचनस्य
स्थाने त इत्येकवचनपाठः कृतः । वामित्युक्तावैद्वत्वं च स्यादिति । द्विवदुक्ता इति द्वित्वमहेतोति च
द्विवचनं । द्विशब्दो भावप्रधानः । यथा ब्रोक्योरिति^{१४} तदुक्तं । यास्तु ता द्विवदुक्ता ऐश्वर्य
पंचम्याद्यास्तिस्रो द्विवचनयुक्ताश्चा च । ते सत्येनेति पंचम्याद्यास्तिस्रश्चैद्रवायव्या इत्यर्थः ॥

९५. सरस्वत्या अण् न सरस्वच्छन्दात् । अत एव हि तृतीया सरस्वत इत्युक्तं । सरस्वती
धरुणमिति^{१५} लिङ्गात् । स वावृध इति तृतीया सरस्वते सरस्वदर्थे ॥

^१ ताः प्रस्थापिन्य उपनिषत् omitted in W1; प्रस्थापिन्यः to उपनिषद् in W1 only. ^२ कथा-
मुपरि कल्पते W1. ^३ स्तुषितो W1. ^४ W1, I4, P1; गोष्ठा° P2, I2. ^५ Quoted by
Sâyana, Introd. to Rîgv. VII, 55. ^६ Ait. Br. V, v, 13-14. ^७ Âsv. Sr.-sûtra, VIII,
viii, 5. Cp. comm. on VII, 34. ^८ This sentence omitted in W1. ^९ आदार्ध्वपंचमाः
सार्धश्चतस्रः W1. ^{१०} ०र्थः W1. ^{११} अत्र W1. ^{१२} Cp. comm. on VIII, 47. ^{१३} Âsv. Sr.-
sûtra, VIII, xi, 1. ^{१४} Cp. Pân. I, iv, 22. ^{१५} ०युक्ता आद्या च W1. ^{१६} Ver. 1.

९७. बृहस्पतिदेवत्यैश्चादि च । ऐन्द्रादियस्य तासूक्तं । अंता दशम्यैद्री च बार्हस्पत्या च ।
इन्द्राबृहस्पतिदेवत्येति यावत् ॥

९८. अंता सप्तम्यैश्चैद्री चेति पूर्वसूच एवोक्तदेवता । इन्द्राबृहस्पतिदेवत्येत्यर्थः । सेव सप्त
पुनरास्त्रायते ॥

९९. उरु यज्ञाय चक्रपुरित्याद्यास्तिस्र^१ ऐन्द्राश्चकाराद्वैष्णव्यश्च । ऐन्द्रावैष्णव्य इत्यर्थः ॥

१००. ननु चैतत्सूक्तवर्तिन्योः प्र तस्ते अद्य क्रिमिस्त^२ इत्यनयोर्विष्णोः शिपिविष्टगुणत्वं किं
नोच्यते यथा यथा इत्तम वैश्वानरीर्यमित्यग्नेर्वैश्वानरत्वं । दृष्टश्चानयोः^३ सूत्रे शिपिविष्टगुणकवि-
ष्णोर्विनियोगः । क्रयं पुरस्ताच्चन्द्रमसेत्यारभ्य वषट् ते विष्णवासा आ कृणोमि^४ प्र तस्ते अद्य
शिपिविष्ट नामेति^५ चिरुच्यते^६ । अयं हि^७ ऋत्वर्यो^८ गुणविधिर्न सावैत्रिकः । यथा । उप ते
स्तोमान्यशुषा इवाकरमिति^९ द्वे^{१०} इत्यत्र रुद्रस्य पशुमनुणत्वं पशुपतिगुणत्वं चेति मन्यते । किंच ।
यपोयदेशमिदं तु क्तेदेवतानुक्रमणीबृहदेवतयोः शिपिविष्टगुणत्वाद्देशनाच्चैतद्दादरणीयमिति । नन्वाश्व-
लायनोपदेशो बांगीकृत एव^{११} । अपि वान्यां वैष्णवीमिति^{१२} लिङ्गोक्तता^{१३} । अतो देवा दैवी
चेत्यत्र वैष्णवीत्वोक्तेः । सत्यं । अत्र त्वतो देवा अघंतु न इति जपोर्द्विदं तु क्तेः कर्मविशेषसंबंधात्^{१४}
सार्वत्रिकमेवेत्यत्रापि बाध्यमेवेति मन्यते । तस्मात्कर्मविशेषादियोगिषु^{१५} गुणवचनानां तत्कर्मोप-
धिकमेव न सावैत्रिकं । यथा हिरण्यगर्भे^{१६} इति षडृचस्य कदेधत्यस्य हिरण्यगर्भे समवर्तताय इति
षट् प्राजापत्या^{१७} इति प्रजापतिदेवतात्वं पञ्चवधिकमेव । यथा कया नञ्चित्र आ भुवदित्येन्द्राद्राग्नी^{१८}
मरुतो वरुणः क^{१९} इति कदेधत्यत्वमिति सर्वमनवद्यं^{२०} ॥३६॥

१०१-२. एते द्वे सूक्ते अग्निपुत्रः कुमारनामा ददर्श वृष्टीज्जाविशिष्टः^{२१} प्रकृत एव वा^{२२} वसिष्ठः ।
नन्विदं सूत्रमकृत्वा तिस्रः षट् पार्जन्यं त्वाग्नेयः कुमारस्तु वसिष्ठ एव वा वृष्टिकाम इति सूच्यतां ।
एवं हि लघु^{२३} । सत्यं । तथा न कृतं प्रतिपत्तिस्तुलाय हि^{२४} ॥

^१ Verses 4-6. ^२ W I; चात्र the rest. ^३ Verses 5-6. ^४ Sūtra on I, 59.

^५ W I; वैश्वानरसं दृष्टयोः the rest. ^६ Vers. 7 and 99, ver. 7. ^७ Ver. 5. ^८ See

Āsv. Sr.-sūtra, III, xiii, 13-14. ^९ च W I. ^{१०} ऋत्वर्ये सूक्ते धर्म्यो गु° P 2, I 2.

^{११} Rīg. I, 114, 9. ^{१२} Āsv. Sr.-sūtra, IV, xi, 6. ^{१३} Introd. § 1, I. ^{१४} W I;

त्वद° the rest. ^{१५} चैतद° I 4. ^{१६} W I; नाश्वलायनोऽंगीकृत एव I 4; नन्वाश्वला-

यनोऽंगीकृत एव P 1, P 2, I 2. ^{१७} Op. comm. on I, 22. ^{१८} लिङ्गोक्त एव P 2, I 2.

^{१९} Sūtra on I, 22. ^{२०} W I; न omitted in the rest. ^{२१} योगेषु P 2, I 2.

^{२२} Rīg. X, 121. ^{२३} Āsv. Sr.-sūtra, III, viii, 1. ^{२४} Rīg. IV, 31, 1.

^{२५} Āsv. Sr.-sūtra, II, xvii, 14. ^{२६} W I, I 4; सर्वमनवदानं P 1, P 2, I 2. ^{२७} वृष्टिकामो

वा वसिष्ठः W I. ^{२८} वा omitted in W I. ^{२९} लाघवं लघु W I. ^{३०} Neither

text nor comm. state ver. 2 to be pādanikrit.

१०३. तेन पर्जन्यस्तोत्रेण संहृष्टान् अस्माकं वृष्टिर्भविष्यतीति संयुक्ताभ्यङ्गकान् स्वर्पजन्यस्तुतनु-
मोदकानुविस्तुहाव । कः । वसिष्ठः । वाविशिष्टत्वेऽपि मांडलिकत्वादस्यैवानुवृत्तिर्युक्ता । एषैवने-
नोक्तपार्थे प्रकृतत्वसूचनाच्च । अन्यथा वसिष्ठो वा वृष्टिकाम इत्येव वक्तव्यं । अथवा वाविशिष्टो^४
मांडलिकवसिष्ठो निवर्ततां । केवलवसिष्ठो मांडलिकोऽनुवर्तिष्यते । यद्वा^५ वेति कुमारणे^७ संबध्यते ।
वसिष्ठ इति तु वृष्टिकामगुणविशेषित्वाय ॥

१०४. रक्षोहेतीन्द्रासोमयोगुणः । रक्षोर्मेन्द्रासोममिदं । रक्षसां हंताराविन्द्रासोमावस्य देव-
तेत्यर्थः । ऐन्द्रासोममितुभयपदवृद्धौ प्राप्तायामुत्तरपदवृद्धभावावच्छेदसः । शाप आकाशश्छादसः ।
असतो दोषस्याध्यारोपोऽभिज्ञापः^{१०} । एतौ शापाभिज्ञापावत्र प्रायो बहुलं^{११} भवतः ॥ सप्तमी
त्रिष्टुप्जगती वेत्यर्थः । सप्तमी वेति नोक्तं गुरुत्वात् । एकविंशीवयोविंशयो च जगत्सौ । अष्टादशी
मरुदेवता सती च जगती । चकारो जगत्पनुकर्षणार्थः । सप्तदशी ग्राव्या ग्रावदेवता । अयोऽशीति
प्रकृतिभावाभावश्छादसः । ग्राव्यश्मनि देवते देवतावाच्ये तद्धिते कृत्तं न तु ङीपंतं । प्र वर्तय
दिषो अश्मानमिति अतस्त्र ईद्रेदेवताः । मा नो रक्षो अभि नडिति त्रयोविंश्या पूर्वार्धेर्चो वसिष्ठ-
स्यात्मन आशीः प्रायेना । उत्तरोऽर्थैः पृथिवी नः पार्थिवादिति पृथिव्यंतरिक्षदेवतः ॥

॥ इति वासिष्ठं सप्तमं मंडलं समाप्तं ॥

न आत्राष्टमं मंडलमित्युक्तेः सप्तममंडलस्यासमाप्तिराशङ्कनीया मा षिदन्यदित्यारभ्य स्वादिष्टये-
त्यंतस्याष्टमं मंडलमिति प्रसिद्धेः । किंचानुषाकानुक्रमण्यां मंडलस्यानुषाकमूक्तयोः संस्थाने^{१२} दशा-
ष्टममिति द्वे चैव सूक्ते नवति च विद्यादयाष्टममिति^{१४} चोक्तेर्मा षिदित्यादेरष्टमत्वमेव संगच्छते ।
तथोपाकर्षेण मंडलांत्यानुषाकानुक्रमणे^{१५} प्रति चक्ष्व विचक्ष्वेत्येषापि गृह्यते । कुपुंभकादिमंड-
लवर्धितये^{१७} च वसिष्ठस्य पावमानीनां च^{१८} मध्ये प्रगाथ इति मंत्र उच्यते । आरख्यके च तस्माद्व-
सिष्ठस्तस्मात्पावमान्य^{१९} इति सप्तमनवममंडलस्यप्रशंसामध्ये तस्मात् प्रगाथा^{२०} इति हि^{२१} सामानर्नति ।
यद्येवमेभिरेव हेतुभिरन्यत्रापि मंडलग्रहणं न कर्तव्यं । सर्वं । यत्र यत्र क्रियते^{२२} तत्र तत्रान्यत्र्यो-

^१ W I; संहृष्टान् P I, P 2, I 2; I 4 omits both text and comm. to VII, 103. ^२ P I, P 2, I 2; °कांश्च प° W I. ^३ See previous sūtra. ^४ वसिष्ठो P I, P 2, I 2.

^५ W I; °लं P I, P 2, I 2. ^६ W I; यथा P I, P 2, I 2. ^७ W I; °लौच P I, P 2, I 2.

^८ °काम इति वि° W I. ^९ W I, P I, I 4; अध्याहारो P 2, I 2. ^{१०} Durga (who

reads अध्याहारो) in his comm. on Nir. VII, 3, apparently borrows this definition from Shadg. Cp. BR. s. v. अभिज्ञाप. ^{११} P I, P 2, I 2, I 4; प्रायेण संबधतः W I.

^{१२} W I; संस्था the rest. ^{१३} Anuvākānukramanī, ver. 32. ^{१४} Ibid., ver. 35.

^{१५} Cp. M. M., A. S. L., p. 218, note. ^{१६} Rigv. VII, 104, 25. ^{१७} W I; तर्पणं

P I, P 2, I 2; तर्पणो I 4. ^{१८} च in W I only. ^{१९} Ait. Ār. II, ii, 2, 2 and 4.

^{२०} Ibid. 3. ^{२१} No हि in W I. ^{२२} W I; प्रयोगनं the rest. ^{२३} W I;

तत्रान्यदेतत्प्र° I 4; तत्रान्यदेव प्र° P I, P 2, I 2.

जनमस्ति । किं तत् । असत्यपवादे सामान्यविज्ञादिति¹ । अथोक्तत्वे परिभाषते । परं गायत्रं प्राग्वत्समेः । प्र देवं दश वत्सप्रीतिरालंदनं² इति वक्ष्यति । दिवस्परि द्वादश वत्सप्रीतिराग्नेयं त्विति तु⁴ न गृह्यतेऽवतरत्वात् । अतो वत्सप्रसंशब्दनात्मागतः परं छंदोऽनुक्तो गायत्रं छंद इति वेदितव्यं । तेनेदं वसो द्विचत्वारिंशदित्यादौ गायत्री⁵ छंदः । परमिति शक्यमकर्तुं ॥ श्रुविज्ञानुक्तगोत्रः प्राक् मत्स्याकाश्वः । तानु सैका मत्स्यः सामदं⁶ इति वक्ष्यति । अतो मत्स्यसंशब्दनात्मागतः परमनुक्तगोत्रोऽचरिष्य⁷ काश्वः कश्यपगोत्र इति वेदितव्यं । तेन वक्ष्यमाणमेधातिथ्यादयः काश्वो भवति । चेति प्रागिति च शक्यमकर्तुं । परमित्यनुकर्षणार्थस्तु अकारो न भवति पूर्वैत्रैव तस्य व्यर्थत्वात् । प्राक् पंचम्याः प्रत्यासत्तेषु लभ्यते । यथा⁸ । स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्प्रसौ भवनात्⁹ ॥

८, ९. मेधातिथिर्मेधातिथिष्व द्वापृथी सहापश्यतां तौ च काश्वौ¹⁰ । अत्र मेधातिथेः काश्वत्वं न विधेयम् अग्निं द्वादश मेधातिथिः काश्व¹¹ इत्युक्तेरेव सिद्धेर्मेधातिथेस्तु विधेयमेव । हेतुमिति मंडलाद्याग्नेयत्वनिवृत्त्यर्थं । अत्राद्यं वृत्तं प्रगाथो नामविरपश्यत् । अपश्यदिति विस्मयार्थं । न च प्रगाथशब्दस्य बृहतीसतो बृहतीत्वं निवर्त्यविनामत्वाचेत्ता¹² द्विप्रगाथादीत्येव तस्योक्तत्वाद् आद्यं वृत्तं प्रगाथ इत्यनन्वयाच्च ।

आरख्यके तर्पणे च प्रगाथा इति यद्वचः¹³ ।

तत्रान्वेषामप्युपधीयां प्रगाथत्वमनेन हि ॥

मंडलादेर्दक्षिकेन साहचर्याच्छतर्षिवत् ।

व्याख्यातं हि शतर्षित्वमाद्यमंडलदर्शिनं ॥

अथ प्रगार्थस्य घोरपुत्रस्य कश्यपभातुः पुत्रत्वमुपपादयति । स गौर इत्यादि । स प्रगाथो घोरपुत्रः सन् भवन्¹⁵ भातुर्ज्येष्ठस्य कश्यपस्य पुत्रतां पुत्रत्वं प्राप्तवान् । कथं । अत्रेतिहासः ।

प्रगाथो घोरतनयः कश्यपे ज्येष्ठे तु निर्गते ।

प्रविश्य तद्वृहं आतस्तत्पत्न्यके निवस्यवान् ॥११॥

सुध्याप च ततः कश्यपः सुधितोऽभ्यागतो वनात् ।

पत्नीमपृच्छत्प्रोधांश्चस्वदंके कः स्वपितर्यं ॥२॥

सोषाच¹⁷ त्वत्कनिष्ठोऽयं पुत्रवत्कालितो मया ।

युष्मज्जनन्यंकमया¹⁸ विष्मलः स्वपिति प्रभो ॥३॥

¹ ०त्वादिति W I.

² Sūtra on IX, 68.

³ Sūtra on X, 45.

⁴ W I; वत्स-

प्रितर्यं तु the rest.

⁵ ०ञं W I.

⁶ Sūtra on VIII, 67.

⁷ W I; ०ञ श्रुविद्य

I 4; ०ञश्चविः P I, P 2, I 2.

⁸ W I only.

⁹ Pān. IV, i, 87.

¹⁰ W I;

काश्वविद्युक्त the rest.

¹¹ Sūtra on I, 12.

¹² W I; ०त्तीतिविनामत्वाचेत्ता the rest.

¹³ W I, P I, I 4; चद्वचः P 2, I 2.

¹⁴ W I; कश्यपत्वं the rest.

¹⁵ भवन् W I only.

¹⁶ W I; शतः the rest.

¹⁷ W I, P 2, I 2; साधोच P I; साधोच I 4.

¹⁸ W I;

०न्यंक इव the rest.

नहि कोपं शाम्य मुने पुत्र एवावयोरिति ।
इति पत्न्या वचः श्रुत्वा गर्तकोप उवाच सः ॥४॥
अथ प्रभृति न धाता मम पुत्रो भवन्विति² ।
इत्थं भ्रातृस्तु कण्वस्य प्रगाथः पुत्रतामगात्³ ॥५॥

अथ⁴ स्नुहि स्नुहीदेत इति चतुर्थैवस्यान्वस्य सूरमित्यंतायाश्चविदेवर्तविशेषज्ञानार्थमितिहासमाह ।
आयोगीत्यादि । आयोगिः अयोगनासः पुत्रश्चासंगो नावासीत् । तं विशिनष्टि । यः स्त्रीत्यादि ।
⁵य आसंगो देवशापात्पूर्वं स्त्रीभूत्वा¹⁰ पञ्चाक्षपोवलेन पुमानेवाभूत् । स एवंभूत¹¹ आसंगो मेधा-
तिथये महर्षये बहु दानं¹² दृष्ट्वात्मानं स्वांतरात्मानं दत्तदानं स्नुहि स्नुहीति चतसृभिर्भूभिः
स्तुतवान् । अस्यासंगस्य पत्नी च भर्तुः स्त्रीत्वेन खिन्ना सती शश्वती नामागिरस्यंगिरसः¹³ पुत्री
तपोवलेन लब्धपुत्रं प्रजननमुपलभ्य प्रीतिर्नमासंगमत्ययान्वस्य सूरमित्येतया तुष्टाव स्तुतवती ॥

२. स्वादवः सोमा आ याहीत्येवानुष्टुप् । शिक्षा विभिन्दो इत्याभ्यां काखो मेधातिथिरेव प्रिय-
मेधरहितो विभिन्दोर्महाराजस्य दानं स्तुतवान् । अनयोरयमेवर्षिः । न प्रियमेध इत्यर्थः । सर्वैवा-
स्तौदिति वाच्ये तुष्टावेत्यनुक्रम्यनुकरणमेव ॥

३. एकविंशत्यनुष्टुप् । अथ द्वे गायत्र्यौ । अथ बृहती । एताश्चतस्रोऽत्याः कुरुष्याणपुत्रस्य पाक-
स्यासौ राज्ञो दानस्तुतिः ॥

४. सूरं राधः शताश्रमित्यंस्तुचः¹⁵ पुरजिष्णमंतः । स एव तुचः कुरुंगस्य राज्ञो दानस्तुतिः ।
तत्पूर्वैः कुरुंगदानदेवत्यतुचान्पूर्वभूताश्चतस्रः पंचदश्याद्याः पूषदेवत्या इंद्रदेवत्या वा । न चात्र
देवतानुक्रमणा¹⁶ हेवातिथेयैवेत्यादौ पूषदेवत्यत्वविकल्पाद्देशीनाद्यपोपदेशमिति प्रतिज्ञाबाधः झंक्-
नीयः । बृहदेवतायां ।

पौष्णो मेति¹⁹ प्रगाथो द्वौ मन्यते शाकटायनः²⁰ ।

इत्युपदेशात् ॥३२॥

¹ शान्तं I 4. ² W 1, P 2, I 2; स्वयं त्विति P 1, I 4. ³ This story is similar
in substance to that related in the BD. VI, 693-7. ⁴ W 1 only. ⁵ देव-
ततद्विशेषो W 1. ⁶ आपनार्थमि P 2, I 2. ⁷ P 2, I 2; प्रा° W 1, P 1. All the
MSS. (including P 1, P 2) except W 2 read प्रा° in the text. In I 4 the initial of the word
is corrupt in both text and comm. ⁸ P 2, I 2; प्रा° W 1, P 1, I 4. ⁹ The fol-
lowing story is told by Sāyana, VIII, 1, 1, but in other words. ¹⁰ भूतः W 1.
¹¹ W 1; एवं त P 1, P 2; एवं I 2; एव I 4. ¹² देयं W 1. ¹³ आगिरसपु° W 1.
¹⁴ W 1; प्रातम् I 4; प्रीतम् P 1, P 2, I 2. ¹⁵ त्वाद्यस्तुचः W 1. ¹⁶ W 1;
देवतानुक्रमः the rest. ¹⁷ कल्पदर्श° MSS. ¹⁸ Introd. § 1, 1. ¹⁹ M 1-3;
मेति omitted in all the rest. ²⁰ BD. VI, 701.

५. आश्विने । आश्विदेवत्ये । द्विबृहत्यानुदुबन्ते । त्रे बृहत्यानुदुप आन्ते यस्य तस्मिन्नेव विशिष्टे सूक्तेऽत्या अर्थर्थाः पंच वैद्यस्य वेदिराजपुत्रस्य कशुनास्रो नृपस्य दानस्तुतिः । वेदिशब्दाह वृद्धोसलाजादाम्यङ्^१ वैद्यः ॥

६. अंत्यस्तृचः पशुनामराजपुत्रस्य तिरिंदरनास्रो राक्षो दानस्तुतिः । पशोरपत्ये ग्रामस्याणो ययः । ओर्गुणः^४ ॥

७. चतुर्दश्याद्ये । चतुर्दशी पंचदशी च ॥

१०. छंदःसांकर्यवाधार्थमपश्यदिति कीर्तितं^६ । प्रगापशब्दे संदेहछंदो वाप्युचिरिति^७ । अन्यथोत्तरप्रगापस्याप्युचिनामत्वमाद्यस्य छंदोवाचित्वं च स्यात् । तत्र द्वितीया सतोबृहती षष्ठ्या-स्तारपंक्तिरिति प्रसज्येत ॥

११. गायत्र इत्यनुवादी^८ न विधिः । स च त्रिपुर्वतत्त्वप्राप्तशिष्टाजगतीर्त्तनिवृत्त्यर्थं ॥३०॥

१३. गोपृक्किञ्चाश्चसूक्किञ्च द्वापृधी । तौ गोवतः कावव्यायनौ । कावशब्दाङ्गादित्वाद्यम् यमि-
मोश्चेति^{१०} ऋक् । आपत्यस्य च तद्धितेऽनातीति^{११} यलोपाभावः । इदंते नामनी नैव नति इति
विनिर्णयः । गोपृक्किञ्चाश्चसूक्किञ्चेत्येवं सामसु^{१२} दर्शनात् ॥

१५. उष्णिगक्षरैर्भवति । उष्णिगह्या सविता सं बभूवेति^{१३} आक्षायते ॥

१६. अष्टम्यग्निभ्यामश्विनोरधीय । परा नवम्यग्निसूर्यानिलानां स्तुतिन्वेन संबंधिनी । तत्रा-
निलो वायुः । शिष्टा विंशतिरादित्यदेवताः^{१४} ॥

१९. सूक्तस्यान्ते षट्त्रिंशीसमत्रिंशयौ यथासंख्यं ककुप्पंक्ती सत्यौ त्रसदस्युनास्रो राक्षो दानस्तुतिः ।
तत्पूर्वं त्रसदस्युदानस्तुतिश्चतुर्दश्यापूर्वं चतुस्त्रिंशी पंचत्रिंशी च यथाक्रममुष्णिक्सतोबृहती सत्यावादि-
त्येभ्य आदित्यानामधीय ॥

२३. अंत्यस्तृचः सुधामाख्यराजपुत्रस्य बरुनास्रो राक्षो दानस्तुतिः । सुधामशब्दादपत्येऽणि न
मपूर्वोऽपत्य^{१५} इति न प्रकृतिभावः ॥

२५. दशम्याद्यास्तिस्रो द्वादश्यंता वैश्वदेव्यः^{१६} ॥

^१ Pān. IV, i, 171.

^२ W₁, P₂;

पशुना^० I 2;

परश्व^० P₁;

परशु^० I 4.

^३ W₁;

पाशोः I 2;

परशोः P₁, P₂, I 4.

^४ Pān. VI, iv, 146.

^५ W₁;

^६ सांकर्यपश्यदिति I 4;

^७ सांकर्यनाधर्मेण पश्यदिति P₁;

शाकटायनाचार्येणा(१) पश्यदिति P₂, I 2.

^८ Cp. comm.

on VIII, 1.

^९ W₁;

^{१०} ऋक्किञ्चति P₁, I 4;

^{११} ऋक् P₂, I 2.

^{१२} Cp. Introd. paribhāṣhā to

Mand. VIII.

^{१३} Introd. § 12, 13.

^{१४} Pān. IV, i, 101.

^{१५} Ibid. VI, iv, 151.

^{१६} Cp. Ārshya Br. II, 122, and Pañkav. Br. XIX, 4.

^{१७} Rīg. V, 130, 4.

^{१८} This

is the comm. in all the MSS. The words चतुर्ध्याद्यास्तिस्रोऽदितेः in W₁ are marked with

little double horizontal strokes above the line to intimate that they are to be omitted.

^{१९} Pān. VI, iv, 170.

^{२०} W₁;

वैश्वदेव्यो वा P₂, I 2;

वैश्वदेव्यः omitted in P₁, I 4.

२६. युक्तं हीति वायव्यानामादिभूता विंशत्यनुष्टुप् । यद्येवं पूर्वैरेव विंशत्यनुष्टुपाद्या वायव्या इत्युच्यतां । न चाद्यानां तिसृणां वायव्यत्वप्रसंगस्तत्पूर्वा इत्यसंगतेः^३ । सत्यमुक्तं । पुनर्विंशीत्यव-
नार्थोऽत्र विचिंत्यतां ॥

२७. मनुनीम विवस्वतः सवर्णीयां^४ सरस्यूक्षायायां जातः^५ ।

यं सवर्णी मनुं नाम लेभे पुत्रं विवस्वतः^६ ।

इति बृहद्देवतादर्शनात् ॥

२८. चतुर्थी पुरउष्णिक् । शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । मनुः । विष्टे देवाः । श्रूयते च । ये त्रिंशति
त्रयस्मर इति वैश्वदेवमिति^७ । तानि गायत्र्याणि गायत्रनुतीयसवन एव ब्रूह इति^८ च ॥

२९. मारीचत्वं कश्यपस्य किं नोक्तं जातवेदसि^९ ।

तचोक्तावत्र कायत्वं स्यादस्येत्यत्र कथ्यते ।

छविदित्यादिनोक्तत्वाच्चेति चेन्नहि पृच्छ तं ॥

दशापि शंसने द्विपदा विंशत्यक्षरा विराजः । श्रूयते च । बभूरेको विपुणः सूनरो युवेति द्विपदाः
शंसतीति^{१०} । अथयने चैता द्विद्विपदाः पंचर्चः समामनेयुः^{११} ॥

३०. आद्या गायत्री । द्वितीयाद्याः पुरउष्णिग्वृहस्यनुष्टुभ इत्यनुक्तिर्लोचवाय । अनुवर्तते मनुर्वैव-
स्वतो न कश्यपो मारीचो वाचिशिष्टत्वात् ॥

३१. अत्रादितश्चतुर्चुचमित्र्यास्तवो यश्चतवो यजमानप्रशंसा चास्ति यशश्च स्तूयते । येत्यादि-
पंचम्यारंभादच्चेति तु^{१२} पूर्वचतुर्चुचोक्तिः प्रतीयते । या दंपतीत्याद्याः पंचर्चो दंपत्योर्जायापत्योः
प्रशंसा । जायाशब्दस्य दंभावः । पतिशब्द उद्यादिकः^{१३} । शिष्टा इति वा अंता इति वा
शक्यमकर्तुं ॥ ३२ ॥

३३. षोडश्याद्यास्तिस्रो गायत्र्यः । तं गायत्रं तृचं वसुरोचिनामांगिरोगोत्रा क्षुषयः सहस्रं
संभूयापश्यन् । अंगिरस इति बहुवचनेनांगिरोवंश्या गृह्यते । कथं । अंगिरःशब्दादृष्यण ।
तस्याभिभूगुक्तसवसिष्ठगोत्रमांगिरोभ्यश्चेति^{१४} बहुवचने लुक् । तेनांगिरसा इत्यर्थः । अतो गायत्रेऽंसे
तृचे नीपातिथिरपोद्यते ॥

^१ किंवा० I 4. ^२ तत् in W I only. ^३ गतः I 4. ^४ W I; सुवर्नीयां P I;
सुपर्णीधि P 2; सुवर्नीयां I 4. ^५ गतः I 4. ^६ W I; यं सुवर्नीम सुवर्नीमा लेभे पुत्रं
बृहस्पतिरिति (०हस्यत इति P I) P I, I 4; सुपर्णा नाम मनुर्वैवचनमालेभे बृहस्पति इति P 2, I 2;
M I-3 read यं सरस्य मनुनीम लेभे पुत्रं विवस्वतः । वैश्वदेवानि पंचैतान्यग्निरुक्ते जगाद सः ॥
^७ BD. VI, 719. ^८ Ait. Br. V, xxi, 14-15. ^९ Cp. comm. on I, 99. ^{१०} Ait.
Br. V, xxi, 13. ^{११} Cp. comm. on Intro. § 12, 10. ^{१२} W I; ०रंभा पूर्व० P I, I 4;
०रभ्य पूर्ववत् P 2, I 2. ^{१३} ०शब्दो णादिकः W I; ०शब्देनोदितः P I; ०शब्दे अण् आदितः
वृद्धिः (!) P 2, I 2. Cp. Umādi-sūtra, IV, 57. ^{१४} Pān. II, iv, 65.

३५. औपरिहाज्योतिषं । उपरिहाज्योतिषं दत्ता व्यामं । उभयपदवृद्धिश्चादसी ॥

३६. द्वितीया शङ्करी षदपंचाशदक्षरा । इयं च सप्तपदा । अूपते हि । द्वितीया सप्तपदा भवति तां गायत्रीं चानुहुमं च करोतीति^२ ॥

३७. आत्रेयोऽर्चनानां शुचिरिदमपश्यदधवा प्रकृतः काको नाभाकः । अपचास्य मूक्तस्यात्यं तुचमा वां ग्रावाण इत्यादिकमभिदेवत्वमनुपुच्छदस्त्वमेवापश्यदर्चनानां न पूर्वं वारुणं त्रेहुमं^३ तुचमपि । प्रथमं वाग्रह्यं पक्षे नाभाकप्राप्त्यर्थं । द्वितीयं त्वर्चनानसः पूर्वतुचदृष्टत्ववाधनार्थं सदार्चनानसो मुक्तेर्नाभाकत्वप्रदर्शनार्थं^४ ॥

३८. गायत्रमग्निः । सूत्रेऽपि च दृश्यतेऽस्य पूर्वस्य च गायत्राग्नेयत्वमिमे विप्रस्येति सूक्ते इति^५ ॥

३९. वशो नामाश्वपुत्रः । अश्वाद्दृष्यत्यर्थं गर्गादियम्^७ । वृद्धभावश्चादसः^८ । अत्र वा स एतु य ईवदेत्यादिभिः कनीतपुत्रस्य पृपुश्रवःसंज्ञकस्य^९ राक्षो दानस्तुतिः क्रियते । आ स आदीत्यत्र भिसो लुक् छादसः । आ स आदिभिरित्यर्थः । न हि स्तुतिरादीति संगच्छते । दृश्यते हि बृहद्वेचतायां ।

वशायाश्चाय^{१०} यत्रादात्कानीतस्तु पृपुश्रवाः ।

तदत्र संस्तुतं दानमा स एत्वैवमादिभिः^{१२} ॥ इति ।

चयोदशी चतुर्विंशिका चतुर्विंशत्यक्षरा द्विपदा । उत्तरे । द्वे आ स एतु षष्ठिं सहस्रेत्येते एकविंशी-
द्वविंश्यौ पंक्ती ॥

४०. त्रितो नामाप्यः अप्यपुत्रः । ननु चंद्रमा एकोनाप्यस्त्रितो वेत्येवं त्रितस्याप्यत्वं सिद्धं । असत्याप्यवचनेऽत्राधिकारात्कारत्वं स्यादिति चेन्न तत् कृषिकर्षविश्रयायेनानुक्तगोत्रविषय-
त्वात्कारत्वं स्य । एवं तर्हीप्य इति विस्यष्टार्थः । आदित्येभ्यः । आदित्यानामर्थोयेदं सूक्तं । आदित्य-
मित्यनुक्तिरितेः स्यादिति शंका निवृत्त्यर्थं । तर्हीदित्यानां तुचमादित्यमित्यत्र सनिर्देशेऽप्यादित्य-
प्रतीतिषदत्राप्यस्तु । न च तत्रादित्यानामित्यादित्यशब्दश्च वशात् स्पष्टादित्यप्रतीतिरिति वक्तुं युक्तम-
त्राप्यादित्या अत्र हि ख्यतेति^{१४} अवशात् । तर्हि वैचिभ्यां चतुर्थ्या निर्देशः । चतुर्दश्याद्याः
पंचोचसेऽपि । उचसोऽप्यर्थाय । महापांक्तं । उत्तरपदवृद्धिश्चादसी^{१५} ॥

^१ उत्तर° W I. ^२ Ait. Âr. I, v, 1, 10. ^३ W I; न पूर्वं वा त्रेहुमं P I, P 2, I 2; पूर्व वा त्रेहुमं I 4; न omitted in I 4. ^४ नसमुक्ते° W I; °नसमित्युक्ते° P I; °नसमित्युक्ते I 4; सदर्चनानाम्भासमित्युक्तेर्नाभाकः P 2, I 2. ^५ W I; नाभाकः the rest. Gagannâtha has the comment: अर्चनानां वात्रेयो वारुणमंतस्तुच आश्विनस्तं वै चार्चनानां शुचिः । ^६ Âsv. Sr.-sûtra, IV, xiii, 7. ^७ W I; अपचादृश्यदिना वत् P I; अपत्यपृष्यदिना वत् I 4; अपचादृष्यदिना यत् P 2, I 2. ^८ W I only. ^९ पृपुश्रवसो W I. ^{१०} W I; °श्चाय the rest and M I-3. ^{११} स इत्येवम् M I-3. ^{१२} BD. VI, 729. ^{१३} Sûtra on I, 105. ^{१४} स्याद् W I only. ^{१५} तर्हि W I only. ^{१६} Sûtra on VII, 51. ^{१७} W I; तत्रादित्यानामादित्यास इति अ° the rest. ^{१८} Ver. II. ^{१९} P 2 and I 4 omit the Khilas; P I, however, has both text and comm., omitting only 58.

६३. गायत्रे सूक्ते सत्यंवा देवदेवता सती त्रिहुप् । गायत्र इत्यनुवादः । पूर्वे गायत्रमिति शक्यमकनुपवादेनैव सिद्धेः^१ ॥

६७. मत्स्यो नाम सामदः । संमदाख्यमहमीनराजपुत्रः । अथवा मित्रावरुणपुत्रो मान्यो नामर्षिः । अथवा बहवो जालनद्धा आनाये^२ बद्धा मत्स्या क्षुधय आदित्यान् खोपद्रवशांतयेऽस्तुवन् स्तुतयंतः । मत्स्यानां गोत्रं नास्त्यनुपदेशात् । क्षुधीणामेव विकल्पो न देवतायाः । तेन सामदमाम्योरादित्या एव स्तुत्याः^३ ॥४४॥

६६. सूक्तस्यादितश्चत्वारस्तृषा अनुहुस्तुत्याः । अनुहुष्यायथ्यौ चानुहुभोऽनुहुस्तुत्यास्तृषा^४ इत्युक्तं । उप मा षडित्याद्यंताः षडृचश्चतुर्दश्याद्या क्षुधामेधयो राजोर्दानस्तुतिः । आदाषिति किं । गृध्र-चतुष्टयस्यात्यनुचद्वयस्य च दानस्तुतित्वं मा भूत् । एवमिदं वेदेत्या क्षुधामेधयोर्दानस्तुतिरित्येवा-वक्ष्यदिति चेत् तर्हि विस्मयार्थं । ननु बृहद्देवतायां ।

हेन्द्राणि त्रीणि सूक्तानि^५ स्तोमृतृर्न्युप मेति पद ।

क्षुधामेधयोरत्र षं च दानस्तुतिः पराः^६ ॥

इत्युच्यते । तत्कथमत्र यथामपि दानस्तुतित्वमुक्तं । सत्यं । अयं^७ नृक्षस्तुतिमपि राजदानस्तुतिशेषं मन्यते देवतानुक्रमस्यां षट्स्य दानस्तुतित्वस्यैवोक्तं । तथा हि ।

उप मेत्यासु हेन्द्रोऽतोऽध्वमेध क्षुध एव^८ ॥

प्रीतौ यहदुर्विचं प्रियमेधस्तद्वधीत् ॥ इति पठ्यते ॥

६९. अपादिद्रो अपादग्निरित्यर्थेषां वैश्वदेवः । अतः परे बरुण इदिहेत्याद्यास्त्रयोऽपैर्बो बरुणदेवताः ॥

७१. सुदीतिः पुरुमीळ्वेति^{१२} द्वावांगिरसौ सहापश्यतां । अथवा तयोर्व्यतरोऽपश्यत् ॥

७२. अग्निः । अथवा हविषां स्तुतिः ॥

७४. त्रयोदश्याद्यास्तिस्रोऽत्या अनुहुभः सत्यं नृक्षं नामराजपुत्रस्य श्रुतर्वेनाम्नो राजो दानस्तुतिः । पारिशेष्यसिद्धेस्तिस्र इति प्राप्तानुवादः । छंदोवचनं गायत्रत्वापवादः । आत्रेयो गोपवनोऽनुवर्तते न तु समवधिः । स हि वाविशिष्टः ॥

८०. एकधूनाम नोपसः पुत्रः । गायत्रे सूक्ते सत्यंवा देवदेवता सती त्रिहुप् । गायत्र इत्यनुवादः शिश्राजगतीत्वापवादः ॥

^१ P 1 reads as W 1 in the text, P 2 and I 4 as I 2. The comm. is the same in all.

^२ Omitted in W 1. ^३ Gagannātha says: दशम्येकादशीद्वादशीष्वदिति: । ^४ Introd.

§ 11, 6. ^५ हेन्द्रास्या त्वा रयं त्रीणि M 1-3. ^६ M 1-3; स्तोतनृभू^७ P 1; स्तोतनृभू^८ I 4; स्तुतयतो भू^९ P 2, I 2; सूक्तान्युप मेति पद W 1. ^७ BD. VI, 736. ^८ कात्या^९

marg. corr. in W 1. ^९ क्षुध^९ in W 1 only; स्तुतिमपि the rest. ^{१०} W 1; एवेति च

the rest. ^{११} Ver. 11 a. ^{१२} In the text P 1 and I 4 read त्वं नः सुदीतिपुरुमीळ्व-

योर्वीव्यतर; P 2 as I 2. ^{१३} आर्षे^{१३} P 1.

८९. कुसीदी नाम^१ काशमगोचः ॥४५॥
 ८४. उशना नाम कवेः पुत्रः । गर्गादित्राद्यम्^२ ॥
 ८६. विश्वको वा नाम कृष्णपुत्रः । सुष्यश्चपवादो^३ बाह्यादित्रादिम्^४ । वेत्सुक्तेरागिरसः कृष्ण
 एव वा ॥
 ८७. द्विवेत्सुक्तेः प्रकृत आगिरसः कृष्ण एव वा । वापिशिष्टत्वात् तु कार्ष्णीर्विश्वकः प्रकृतोऽपि ॥
 ८८. नोधा गौतमः । नू चित्रव नोधा गौतम^५ इति युक्तं ॥
 ८९. नृमेधपुरुमेधौ सहापश्यतां तौ आगिरसौ ॥
 ९१. आपाला नामर्षिका कन्यार्षिपुत्रिका । इंद्रर्मधिकृत्वापाला नाम तपश्चचार सामगा^६
 समामनेति । इंद्र इतिहासः । अत्रावर्गंतव्य^७ इति शेषः । इतिहासश्चायं^{१०} ।

अपालाचिसुता त्वासीत्कन्या त्वग्दोषिणी पुरा ।
 अत एव दुर्भगेति भर्त्रा त्यक्ता सती पथि ॥९१॥
 सौम्याद्रुसादिद्रुतुमिरिति यज्ञस्य वाक्यभुतेः^{११} ।
 अन्विच्छंती सोमलतां जलायावत्तरत्तदा ॥९२॥
 सोममप्यविदत्कन्यायाभ्यर्गात्पितुराश्रमं ।
 तामिन्द्रश्चकमे दृष्ट्वा विजने पितुराश्रमे ॥९३॥
 तपसा बुबुधे सा तु सर्वमिन्द्रश्चकीर्षितं ।
 सुधाव स्समुखे^{१३} सोमं खेदैतैर्ग्रीवभक्षित^{१४} ॥९४॥
 तस्या भक्ष्यतिरेकेण पपाविन्द्रश्च तन्मुखान् ।
 निरगात्स क्लृप्तिं तूर्वं भक्षयित्वा गृहान्मुनेः^{१६} ॥९५॥
 उदकुंभं समादाय तेन सार्धं तु^{१७} सायगात् ।

^१ W I; कुसीदी नामा P 2, I 2; कुसीदिनीम P 1; कुसी नाम I 4. Cp. Nirukta, VI, 32.
^२ In Gana गर्गादि read कवि for कपि (Böhtlingk's Pân. vol. ii). ^३ W I; आतंतपाद्
 P 1, I 4; अनंतया P 2. ^४ बाह्यादिलक्षण इम् W I. ^५ Sâtra on I, 58. ^६ कन्या
 W I only. ^७ यामधि° MSS.; यां मधिहृत्य I 2. ^८ माना W I; साम नाम P 1; सोम
 नाम P 2, I 2; समा नाम I 4. ^९ W I; अत्रोच्यते the rest. ^{१०} Shadg.'s version
 and that of the BD. (eight lines being almost identical in the two) are printed in
 M. M.'s Rigv. vol. iv, pp. 46-47; cp. also various readings, pp. 43-46. Many expres-
 sions are taken verbatim from the Sâtyâyana Br. Sâyana quotes the story from the Br.
^{११} W I; यज्ञस्तु -- या -- भूत् P 1; यज्ञस्तुपायो भूत् P 2, I 2; यज्ञस्तुतिः -- या भूत् I 4.
^{१२} °यागात् W I; °द्यागा P 1; °द्यागाद्यत् P 2; °द्योगाद्यत् I 2; °द्यां गा I 4. ^{१३} W I;
 सामुपातमुखे P 1; सामुपातमुखे P 2, I 2; सा सुतया मुखे I 4. ^{१४} W I; °द्विह the rest.
^{१५} कुचित् W I. ^{१६} गृहान्मुनेः W I. ^{१७} W I; अपामर्धे य P 1; पानार्धे ययमप्यगात्
 P 2, I 2; पानार्धे सायगात् I 4.

चुग्भिः स्तुत्वा जगदेन्द्रं कुरु मां सुत्वचं त्विति ॥६॥
रचच्छिद्रे गतामिन्द्रः शकटस्य युगस्य च ।
प्रक्षिप्य निश्चकर्षे त्रिः सुत्वक् सा तु ततो^१ऽभवत् ॥७॥
तस्याः पूर्वहता^२ या त्वग्जातिः सा श्ल्यको^३ऽभवत् ।
उत्तरा त्वभवन्नोषा कृकलासस्तपोत्तमा^४ ॥८॥ इति^५ ॥

२५. आंगिरस इति शक्यमकर्तुं^६ ॥

२६. तिरश्चीर्नामांगिरसः । अथवा द्युतानो मरुतां^७ पुत्रः ॥

२७. बृहतीछन्दस्कं । अत्र चाततः घर्षां छंदोविशेषमाह । अंततः । अंत आद्यादिवात्तसिः^८ ॥८६॥

१००. उपांसे दशम्येकादश्या वाच्यौ वाग्देवत्ये । वाचो देवताणि ङीष्मैटि यण् ॥

१०१. अत्र प्र यो वां मित्रावरुणेति तृतीया गायत्री । न यः संपृच्छ इति चतुर्थी सतोबृहती ।
तृतीयाद्युक्तिश्चतुर्थ्यपै^९ । द्वितीयबृहत्स्य बृहतीस्थाने गायत्रीवचने^{१०} संयोगशिष्टत्वात्प्रगाथस्य
चतुर्थ्याः सतोबृहतीत्वं दुर्लेभमिति सतोबृहतीवचनं । स्तोत्रं राजसु गायतेति पूर्वैर्गीतपादेन सपादा
पादसहिता ते हिन्विरे अरुणमित्युगादित्येवतेत्यर्थः । इत्यनेनेत्यध्याहृत्वा^{११} नेयं । अथ द्वे
अश्विदेवत्ये द्वे वायुदेवत्ये द्वे सूर्यदेवत्ये । अथेयं या नीचीति बृहती सत्युधोदेवत्या । अत्र त्रिषिङ्ग-
वंतमिति चतुर्दश्यास्त्रिषुङ्गचनेन प्रगाथस्य निवृत्तत्वात्त्रयोदश्या बृहतीत्वं दुर्लेभमिति बृहतीवचनं^{१२} ।
अथवा सूर्यप्रभानया स्यूते । अथ पवमानदेवत्या । माता रुद्राणामिति द्वे गोदेवत्ये ॥

१०२. भृगुगोत्रः प्रयोगो नामर्षिः । अथवा बार्हस्पत्यः पावकविशेषयोऽग्निर्ष्विः । अथवा
सहोनाम्नः पुत्रौ गृहपतियविष्ठसंज्ञावन्नी सहापश्यतां । अथवा तयोरन्यतरः ॥

१०३. अष्टम्यादि युजः । अष्टमी दशमी द्वादशी चतुर्दशी चेति चतस्रो यथाकर्म क्रतुव्याय-
चीकृकुचनुष्टुभिति स्युः । जसो लुगिति स्युरित्यध्याहृत्य नेयं ॥

॥ इत्यष्टमं मंडलं समाप्तं ॥

^१ W I; सुत्वक् सतो भगवत् P I, I 4; सुत्वक् सप्तः स वै भवत् P 2, I 2. ^२ पूर्वैगता
I 4. ^३ P I, P 2, I 2; श्ल्यको I 4; शङ्खको W I. ^४ कृकलासस्तपोत्तमेति W I;
कृकलास्यापोत्तमे P I; कृकलासस्तपोत्तमे P 2, I 2; कलासास्यापोत्तमे I 4. ^५ इति in W I
only. Cp. BD. VI, 742 b-748 a. ^६ W I; °वक्तुं the rest. A marg. note in W I:
साहितभाष्ये आ त्वा नव तिरश्चीरानुष्टुभमिति पाठः. ^७ I 4, P 2, I 2; मारुतस्य corr. to
मरुतां W I; मारुतिः पुत्रः P I. ^८ W I; अंते आदिआदिवादिवात् P I, I 4; अंते आदि-
त्वादिवात् P 2, I 2. Cp. Vart. to Pān. V, iv, 44. ^९ W I; चतुर्थीवचनस्य P I;
चतुर्थीवचनस्य P 2, I 2; चतुर्थीवचस्य I 4. ^{१०} W I; °नेन च P I, P 2. ^{११} W I;
इत्यनेनाध्या° I 4; इत्यनेने अध्या° P I; इत्यने अध्या° P 2, I 2. ^{१२} अत्र W I only. ^{१३} The
comm. अत्र त्रि° to बृहतीवचने in W I only. ^{१४} यविष्ठसंज्ञौ W I; °यविष्ठौ इति संज्ञौ
the rest, which in the text read °यविष्ठ°. ^{१५} All the MSS. read गायत्री in the comm.;
P I reads गायत्री in the text also; P 2 and F 4 हसीयसी in the text.

९. अथ नवमं मंडलमधिकृत्य परिभाषते । नवमं मंडलं पावमानं सौम्यं । वस्यमाणं नवमं मंडलं सोमदेवत्वं । स च सोमः पवमानगुणः । पावमानमिति विशेषणस्य पृथक्करणं कृत्वा सोमा-
पवादभूताग्न्यादेरपि पवमानगुणत्वार्थं । तथा च त्रिंशं सूक्ते^१ऽग्नेः पवमानस्य । अग्न आर्यं वि
पवसे^२ऽग्ने पवस्वेति^३ हे दृष्टे^४ । मंडलमित्यस्यपवादेऽच सौम्यत्वाय । नवममिति द्वितीयादि-
वद्विस्फटार्थमेव ॥

५. असितो नाम काश्यपो गोत्रतः^५ । अथवा देवलो नाम सोऽपि^६ काश्यपः । भवति हि
प्रवरः काश्यपासितदेवलेति^७ । विंशतिः सूक्तानि । इदमादीन्यपश्यदिति वाक्यशेषः^८ । अत्राष्ट-
मिदमेकादशार्थं सूक्तमाग्रिमं^९ । आग्रिदेवताः समिद्धादिस्त्राहाकृत्यंता देवताः । अत्र तनूनपाहितीयो
न तु नराशंस आग्रमित्यनुक्तेः ।

नवमे मंडलेऽनुक्तेरासां न पवमानता ।

इहातिदिष्टा^{१०} अन्यत्र प्युत्पन्नाः^{११} सविशेषणाः^{१२} ॥१॥

ननु विंशतिः सूक्तानीत्यवाच्यमनुवृत्तितः ।

न^{१४} मधुच्छंदसा^{१५} स्त्रादौ दशसूक्तग्रहः कृतः ॥२॥

सत्यं । असितस्यानुवृत्तिः स्याद्वा न्वयाद्देवलस्य न ।

इत्यृषिद्वययोगार्थं विंशतिग्रहणं कृतं ॥३॥

तर्हि विंशतिः सूक्तानीत्यनुक्ता प्राग्दृढच्युतात् ।

इति वाच्यं लाघवार्थमिति चेत् पृच्छ तं मुनिं ॥४॥

२४. असितदेवलयोः काश्यपयोः पूर्णोऽवधिः ॥-

६०. तृतीयेति न तु प्रोक्तं लाघवादाहुणोर्कितः ॥

६५. भृगुर्नाम वारुणिवैरुणपुत्रः । श्रूयते हि । तस्मात्स भृगुवैरुणिरिति^{१७} भृगुर्वै वारुणिरिति
श्रुत्यंतरं^{१८} । तेन वरुणगोत्रो^{१९} भृगुवै जमदग्निर्वेति नैव शंका ॥

६६. वैखानसा चक्षयः शतं संभूयेदं सूक्तमपश्यन् ।

^१ सूत्रे MSS. ^२ Rigv. IX, 66, 19. ^३ Ibid. ver. 21. ^४ W I; °ति दृष्टे P I, P 2, I 2; °ति दृष्टं I 4. ^५ W I; काश्यपगोत्रः the rest. ^६ W I; देवलनामापि the rest. ^७ काश्यपासितो देवलेति W I; काश्यपोऽसितो देवलो वेति P 2, I 2, I 4; काश्यपोऽसितो देवलेति P 1. ^८ सूक्तान्यपश्यदिति शेषः W I. See Åsv. Sr.-sūtra, XII, x, 8; M. M., A. S. L., p. 385. ^९ W I, P 2, I 2; आग्रिमः I 4; आग्रः P 1. ^{१०} W I; इह चिदिष्टा P 1, I 4; इह चिदृष्टा P 2, I 2. ^{११} अन्यत्रोत्पन्नाः W I. ^{१२} W I only. ^{१३} W I; °नीति वाच्यं the rest. ^{१४} न in P I only. ^{१५} W I, I 4; °सो P I; °दो P 2, I 2. ^{१६} Pān. VI, i, 87. ^{१७} Ait. Br. III, xxxiv, 1. ^{१८} W I, P 1, I 4; श्रूयते P 2, I 2; Sat. Br. XI, vi, 1, 1 (where the reading is भृगुर्वै वै). ^{१९} W I, I 4; °गोत्रे P 1, P 2, I 2.

नैषामांगिरसत्वं स्यादुपदेशेष्वदर्शनात् ।
 यथा¹ हि पौरुषे सूक्त² ऋषेर्नारायणस्य तु ॥
 यथोपदेशमित्येतत्सर्वैषानुवर्तते³ ।
 पवस्त्वृषयः सूक्तं शतं वैखानसा विदुः ॥

इत्येतावदेव स्यादनुक्रमण्यां । तच्चाष्टादशयनुष्टुप् । प्राग्गायत्रत्वापवादः । ततः परास्तिष्ठ एकोन-
 विंशीविंशयेकविंशयोऽग्निदेवताः । सोम एव चाध्यते न तु पवमानगुणः । तमग्निर्लेभते ॥

६.१. आदौ भरद्वाजाद्याः सप्तर्षयः । तृचाः । तिस्र ऋषो दृष्टा यैरिति । आदितः प्रत्येक⁴ क्रमेण
 तृचदर्शिन इत्यर्थः । इति ह सप्त ऋषयः । इति क्रमतो नामभिः⁷ परामृश्यते । हेति प्रसिद्धौ ।
 एवं नामक्रमका⁸ एते सप्तर्षय इह शास्त्रे ग्राह्या इत्यर्थः । एतच्च परीतः षड्विंशतिः सप्तर्षयः⁹
 प्रागायम्¹⁰ उत देवाः सप्तर्षय एकर्चा¹¹ इत्यत्र चैषामेवं नामक्रमकारणमिव ग्रहणार्थं । अस्त्यस्मिन्नत
 एव तत्र¹³ पठितव्याः स्युः । केवलसप्तर्षितः¹⁴ प्रसिद्धेस्तेषामेव ग्रहणेऽप्येव क्रमो दुर्लभः स्यात् ।
 शास्त्रांतरेषु क्रमन्यायेनान्यत्र पददर्शनात्¹⁵ । अत्र तु नास्त्युपयोगः । उक्तिगणनयैव¹⁶ सिद्धेरै-
 विंशतिर्गताः । अथ शेष एकादशर्षे पवित्रो नामर्षिरांगिरसो मैत्रावरुणवैसिष्ठो वा । अथवा
 पवित्रवसिष्ठौ सहस्रपश्यतां । शेष इति पूर्वैकविंशत्यृच एतयोरनन्वयार्थः । अत्र च पवस्त्व सोम
 मंद्यन्नित्याद्यास्तिष्ठो गायत्र्यो नित्यद्विपदाः । नित्यमध्ययने द्विविधपदस्मिन्नित्यर्थः । गायत्र्य इति
 विंशतिका विराजो²⁰ मा भूवन्निति । अविता नो अजाश्च इति तिस्रः पूषदेवताः पवमानसोम-
 देवता वा । यस्ते पवित्रमर्षिपीत्याद्याः पंचचोऽग्निदेवताः । आसां पंचानामत्यासृतीयाद्यास्तिष्ठ
 एव सावित्र्यग्निसावित्री वैश्वदेवी वेति²¹ । उभाभ्यां देव सवितरिति सवितृदेवता । त्रिभिष्टु-
 मित्यग्निमसवितृदेवता । पुनंतु मामिति वैश्वदेवीत्यर्थः । अत्र त्रिंशी विंशतः पूरय्यलाय्यस्येत्येषा
 पुरज्जिष्णक् । पुनंतु मां देवजना इति सप्तविंशयनुष्टुप् । यः पावमानीरभ्येति पावमानीयो अध्येतीति
 द्वे एकत्रिंशी द्वात्रिंशी चानुष्टुभौ । ते चांते ऋचौ पावमानीनां नवममंडलवर्तिनीनामृचामध्येतृणां

¹ W I, I 4; अथा P I, P 2, I 2. ² Rigv. X, 90. ³ °वर्त्यते W I. ⁴ W I;
 अत्र च the rest. ⁵ पावक° W I. ⁶ प्रत्येक° P I. ⁷ W I; इति नामानि P 2,
 I 2; नाक्रम नामनी परामृश्यते I 4; नाक्रमनी परामृश्यते P I. ⁸ °क्रमतो W I. ⁹ इह
 शास्त्रे to सप्तर्षयः in W I only. ¹⁰ Sūtra on IX, 107. ¹¹ Sūtra on X, 137.
¹² °कानां W I. ¹³ एतजृचाः I 4. ¹⁴ W I; सप्तयुक्तौ the rest. ¹⁵ क्रमना-
 नात्यस्यदर्शनात् P I; क्रमन्यायेनान्यत्रपददर्शनात् P 2, I 2; क्रमनामान्यत्वदर्शनात् I 4; शास्त्रा-
 तरेषु to °नात् omitted in W I. ¹⁶ °गणनयै W I. ¹⁷ W I; °सिद्धेरित्य° the
 rest. ¹⁸ W I, I 4; °तृचैव तयोर° P I; °तितृचैव तयोरन्वयार्थं P 2, I 2. ¹⁹ W I;
 °पदेति नि° the rest. Cp. Introd. § 12, 10. ²⁰ Ibid. § 12, 8. ²¹ W I; °देवीति
 the rest.

प्रस्तुति¹ कुरुतः । अनुकृच्छंदा² गायत्री । अनुकृद्देवतासु सोमः । सोमदेवताः पवमानगुणवत्तः³ । प्राग्वात्सप्रेगीयचत्वस्य पूर्णोऽवधिः । अथैकैरार्ये परिभाषते । जागतमूर्ध्वं प्रागुशनसः । प्र तु नवोऽनेनेति⁴ वक्ष्यति । प्रागेतस्मादुशनःसंशब्दनादित् अर्ध्वं यत्सूक्तजातं⁵ तत्सर्वमसत्यपवादे जगती-
च्छंदस्कं विद्यात्¹⁰ । तेन हरिं मृजति¹¹ सक्के द्रष्टव्येतीदौ जगतीच्छंदस्त्वमिति सिद्धं । प्र देवमि-
त्यादिसूक्तचतुष्टये त्रिष्टुवंततया शिष्टाजगतीत्वसिद्धेर्लोभादाहृतं¹⁴ । तर्हि तत्र वाच्यं स्यादिति चेत्
अत्र तत्र चोक्तौ न लाघवं । त्रिष्टुवंतसूक्ताश्रयोऽपि हि स्तुतिः¹⁵ । अर्ध्वं प्रागिति सिद्धे अर्थमुभय-
मिति चोक्तौ न मेतत् ।

आचार्यस्य तु शैलीयं यत्प्रागित्यवधिग्रहः ।

प्राग्वात्सप्रेः प्राग्धैरत्यस्तूपादित्यशृणोत्र किं¹⁷ ।

विस्मयार्थमूर्ध्वमिति प्रोक्तं नान्यत्रप्रयोजनं ॥

६८. वात्सप्रीर्नाम भलंदनस्यापत्यं ॥

७०-७९. तौ वैश्वामित्रौ । तापुक्तौ रेणुमृषभौ विश्वामित्रपुत्रौ । श्रूयते हि । अथ ह विश्वामित्रः
पुत्रानामत्रयामास ।

मधुच्छंदाः शृणोतन शुषभो रेणुरष्टकः¹⁹ । इति ॥

८२. इति त्रिष्टुवंते । इत्येते प्रकृते प्र सोमस्यासावीति पूर्वे सूक्ते त्रिष्टुवंते न केवलजागते ॥

८४. नन्वभि तद्वेषेत्यत्र²⁰ प्रजापतेर्वाच्यात्वमुक्तमेव किमिति पुनरुच्यते । तत्र हि वैश्वामित्रान्-
मप्युक्तं । तन्मा भूदिति ॥

८६. दशर्चां क्षुधिगणान्श्रवणारोऽपश्यन् । दशर्चां दृष्टा येस्ते । प्रथमेऽत्र दशर्चे दृष्टारोऽकृष्टा इति
माषा इति च²¹ द्विनामानः । द्वितीयदशर्चे सिकता इति निवाषरी इति च²² द्विनामानः । तृतीय-
दशर्चे पुंस्योऽजा इति च द्विनामानः । येषां द्विनामत्वं चावश्यं ज्ञेयमदृष्टार्थं । अतुर्थे दशर्चेऽत्रय²⁴

¹ W 1; °धेतारं प्रति स्तुतिं the rest.

² °छंदसु I 4.

³ सोमपवमानदेवताः W 1.

⁴ W 1, I 4; अत उ° P 1, P 2, I 2.

⁵ Sūtra on IX, 87.

⁶ W 1; यं सोमो द्यौ

added in the rest. ⁷ प्रागेव त° W 1. ⁸ P 1, P 2, I 2; शब्दनाह W 1; °शनस प्राक् I 4.

⁹ W 1; जागतं the rest. ¹⁰ W 1; वेदितव्यं the rest. ¹¹ Rīg. IX, 72. ¹² Ibid. IX,

73. ¹³ W 1; °स्क I 4; जगती छंद P 1, P 2, I 2. ¹⁴ °जगतीत्वे सिद्धेऽपि P 2, I 2.

¹⁵ त्रिष्टुवंतं सूक्ताश्रयोऽपि हि स्तुतिम् P 1; त्रिष्टुवंतसूक्ताश्रयोऽपि हि स्तुतिम् I 4; त्रिष्टुवंतं सूक्ता-
स्तुतिः P 2, I 2; त्रिष्टुवंतं सूक्ताश्रयोऽपि हि स्तुतिम् C; written on margin in W 1, apparently
the same as in C, but partly illegible. ¹⁶ W 1; अर्ध्वं प्रागिति चेत् the rest.

¹⁷ श्रवणान् किं I 4. ¹⁸ W 1, I 4; वात्सप्रेः P 1, P 2, I 2, in both text and comm. Cp.

Aufrecht's note in his Index. ¹⁹ Ait. Br. VII, xvii, 7. ²⁰ W 1; तदभितदीये सूक्ते the

rest. Rīg. III, 38. ²¹ च W 1, C. ²² च in W 1 only. ²³ W 1; °इयं the rest.

²⁴ I 4; दशर्चे अत्रय W 1, C; दशर्चे अत्र P 2, I 2; दशर्चे त्रयो अत्र क्षुधिगणाः पश्यन् P 1.

इतिनामानः । इति चत्वारिंशत्तताः । एषां^१ गोत्रमुपदेशेष्वनुक्तेर्नोक्तं यथा^२ पूषे च वैखानस-
शतस्य^३ । अथ पंचात्रिंशो ददशे । अर्षात्यास्तिष्ठो गुत्समदोऽपश्यत् । स चांगिरसः शौनहोचो
भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्^४ ॥

९६. दिवोदासराजपुत्रः प्रतर्दनो नाम राजर्षिः ॥

९७. आद्यं तृचं मैत्रावरुणवैसिष्ठो दृष्टवान् । अथ नव तृचान्वसिष्ठपुत्रा नव पृथगपश्यन् । ते
चंद्रप्रमत्यादिनामानः । पृथगिति नवानामपि नवसु तृचेषु संभूयदर्शित्वं मा भूत् । वसिष्ठा इत्यृष्य-
खोऽत्रिभृग्विति^५ लुक् । एतच्चंद्रप्रमत्यादीनां गोचार्थे ॥

९८. अंबरीषो नाम वृषागीर्ज्यपुत्रः । अजिष्ठा नाम भरद्वाजपुत्रः । बृहस्पतिपौत्रो वा भरत-
पौत्रो वेत्युक्तः^६ । चेति^७ सहात्वाय^८ । तौ सहापश्यतामित्यर्थः ॥

९९. रेभसुर्नृनामानौ द्वावपि काश्यपो सहेदमपश्यतां ॥

१००. अंधीगुनीम इयावाश्वपुत्रः । अत इभोऽपवादं अृष्यस्यपवादबाह्यादीन् । ययातिर्नाम राजा
नहुषपुत्रः । नहुषोऽपि राजा मनुपुत्रः । मनुर्पि राजा संवरणपुत्रः । इत्येते चत्वारस्तुवास्तिष्ठ
अृचो दृष्टा यैः । इति द्वादश गताः । शेषे चतुर्ष्वे प्रजापतिर्ष्वपि । वैश्वामित्रो वाच्यो वेत्युक्तः ।
शेष इति शक्यमकर्तुं पारिशेष्यादेव सिद्धे ॥

१०१. पर्वतनारदौ सहापश्यतां । तौ काश्यावित्युक्तौ । अपवा कश्यपपुत्र्यौ शिखंडिनीनाम्न्या-
वैष्णवसौ सहापश्यतां । द्वे इत्यनुक्रमस्यंतरीनुकरणं^{११} ॥

१०२. पर्वतनारदावित्यनुवर्तते । नाप्सरसौ शिखंडिन्यौ । वाविशिष्टे हि ते ॥

१०३. अग्निर्नाम अश्विनोऽस्रः पुत्रश्चाश्विनो मनुपुत्रो मनुर्नामाप्सुनास्रः पुत्र इति ते त्रयस्तृचाः ।
तिष्ठ अृचो दृष्टा यैः । इति नवर्षो गताः । अथ पंचर्षोऽग्निर्नामापश्यत् । अयमपि चाश्वय एव ।
इदानीमेव सुक्तमग्निश्चाश्वय इति । पंचेति शक्यमकर्तुं पारिशेष्यादेव सिद्धे ॥

१०४. सप्तर्षयो भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽत्रिंविश्वामित्रो जमदग्निर्वैसिष्ठ^{१२} इत्युक्ताः । तत्रैवै-
तेषां^{१३} गोत्राणि व्याख्यातानि । एते चेदं सूक्तं संभूयापश्यन् पृथग्दर्शनं हेत्वाभावात् । इदं च सूक्तं
वाहैतप्रगाथव्याप्तं । तत्र तृतीयैकविंशत्यक्षरत्वाद्भुग्विराड् द्विपदा । षोडशी च विंशत्यक्षरा विराड्
द्विपदा । अष्टमीनवम्यौ बृहत्पदा ॥

१०५. गौरिवीतिः शाक्यो बृचमपश्यदिति शेषः । शक्तिरेकां । तृतीयां वासिष्ठः शक्तिरपश्यत् ।

^१ एषं W I. ^२ W I; तथा the rest. ^३ Cp. sūtra on IX, 66. ^४ Cp. Intro. to Mand. II. ^५ Cp. Pān. II, iv, 65. ^६ वृषागिरा° W I; वृषागीर्जीमरा° the rest. ^७ Cp. sūtra on VI, 52. ^८ क्ले I 4. ^९ वेति P I, I 4. ^{१०} W I; सहतत्वाय the rest. ^{११} सूनौ W I; °सूनौ the rest. ^{१२} W I; °न्यौ नाम चा° the rest. ^{१३} W I; °कश्यपयुक्त° the rest. ^{१४} W I; °करणमेतत् the rest. ^{१५} Sūtra on IX, 67. ^{१६} W I; तत्र तेषां the rest.

कर्तृनामागिरसः क्षुजिष्ठा नाम भारद्वाज ऊर्ध्वसखा नामागिरसः कृतयशा नामागिरसः क्षुण्णचयो नाम राजर्षिरित्येते पंचर्षयो वृक्षा ङ्गे क्षुचौ दृष्टे येः । इति त्रयोदश गताः । अथ तिस्रः शक्तिर्वा-
सिष्ठोऽपश्यत् । तिस्र इति शक्यमकर्तुं पारिशेष्यादेव सिद्धेः ॥

१०८. अग्नयो नामर्षयो धिष्यथा यज्ञवेदौ सदसि^१ धिष्यध्वंतः । ऐश्वरयः^२ । ईश्वरपुत्राः ।
बाह्यादिनादिम्^३ । एते सहापश्यन्^४ । द्वैपदं सूक्तं । विंशतिका द्विपदा विराजः ॥

नवमं मंडलं चेदं पावमानं प्रवर्तितं^५ ।

इदानीं दशमं सम्यग्वक्तुमेव विजुभते ॥

॥ नवमं मंडलं समाप्तं ॥

१०.

अथ इत्यादि दशमं मंडलं तु प्रसिद्धितः ।

अनुवाकानुक्रमणीप्रोक्तसंख्यानवयादपि ॥

आचार्यस्तु स्वयं नेदं^६ प्रोक्तवान्निष्कलं ततः^७ ।

मंडलाद्याग्नेयतादिसिद्धौ श्रेयं तथापि तत् ॥

८. तृचोऽंत्य इन्द्रदेवतः । ऐन्द्रवचनं मंडलादिध्याग्नेयनिवृत्त्यर्थं । अत एवाग्र इत्यादि दशमं
मंडलमनुमीमहे । अन्यथाग्र इत्याग्नेयः^८ पंचर्षयं चाश्रदित्यवश्यत् । ऐन्द्रत्वमनादेशदेवताधीन्यत् ॥

९. वेत्तुक्तेः प्रकृतस्वाष्ट्रस्त्रिशिराः । अष्टदेवतं ॥

१०. विवस्वत्पुत्रयोर्मयम्योः परस्परं संवादः । कथमित्याह । घटीत्यादि । वैवस्वतो यमी वैवस्वतं
भ्रातारं मिथुनार्थं मैथुनार्थं (अख्यादिवृद्धभावश्छांदसः^{१०}) वक्ष्यन्तीत्याभिधायुग्भिः प्रोवाच । प्रणये-
नोक्तवती । अत्रयं कुरु मास्मानववाधिष्ठा^{११} इति । ततः स च यमस्तां यमीं स्वसारं नवम्यर्चा-
न्याभिधाय युग्भिर्नित्यम्ननसैवाकार्यमिति रतिस्पृहारहितः सन्प्रत्याचष्टे । प्रतिकूलमेवोक्तवान् ।

^१ W 1; ये यज्ञसद P 1; ये यज्ञसदसि P 2, I 2; ये यज्ञे सहसि I 4. ^२ W 1; अथ आद्य -
ईश्वरपुत्राः P 1; अथ आद्य ईश्वरपुत्रा P 2, I 2; अथाद्याईश्वरपुत्राः I 4. ऐश्वरयो is the
reading of P 1, P 2, I 4 in the text. ^३ Corr. for बाह्यादिनादि W 1; बाह्यैधिदिम् (sic)

I 4; बाह्यादिमूत्र - P 1; omitted in P 2, I 2.

^४ P 1 here adds एकादशर्चनेके
धिष्यथा नामाग्नयो पश्यन् । (what follows also in P-2 on the margin) कावेरोप्रभृतिषु
षोऽस्तु नदीषु उत्पन्ना आहवनीयधिष्ठापु व्यभिचारेण । तथा च पुराणकरेणोक्तं (पुराण P 1) ।
व्यभिचारान्मृता धिष्यथास्तामृत्यन्तास्तु धिष्ठापः (तास्तु - तास्तु P 1) धिष्ठापु जज्ञिरे यस्माज्जतस्ते
धिष्ठापः स्मृता इति । P 1, I 2 (marg.): ईश्वर इति गुणतो (°ते P 1) विशेषणं. ^५ W 1;
प्रवर्तितं I 4; प्रवर्तितं P 1, P 2, I 2. ^६ W 1; चेदं P 1, I 4; omitted in P 2, I 2.

^७ W 1; °लत्वतः the rest. ^८ The comm. तृचोऽंत्य to इत्याग्नेयः in W 1 only. ^९ W 1;

यदि षेच° the rest. ^{१०} °वृद्धिः एव छांदसी W 1. ^{११} W 1, I 4; °स्मानवताः धिष्ठा
P 1; °स्मानवता घटा P 2, I 2.

मास मां वाधिष्ठा¹ अन्यं भजस्वेति । ततश्च षष्ठाष्टयुषु यमो देवता । यमी चान्यासु देवता । यमो युष्म नवम्यां वर्षिः । अन्यासु सा यमीति ॥

११. अंगस्यापत्यं । वाङ्मादित्वादिम् ॥

१२. विषखानामादित्य अदितिपुत्रः । अदितेऽर्थः² । अथवा प्रकृत रवार्गिर्हविर्धनः । हविर्धा-
नाख्ये ये द्वे शकटे तद्वेद्यमिदं ॥

१३. षष्ठी लिङ्गोक्तदेवता । लिङ्गोक्ताश्चांगिरःपित्र्यवैभृगवः । अतः पराश्च तिस्रो लिङ्गोक्त-
देवताः । वेति लिङ्गोक्तदेवत्याः पितृदेवत्या वा । अथ तृचः । श्वानो सरमापुत्रौ जनमार्गमभितः
स्थितौ स्तौति । श्रृङ्गामिति तादर्थ्यं चतुर्थी ॥

१४-१८. अथ परे पंच वक्ष्यमाणा चूपयो गोचरो यामायना वेदितव्याः । यामस्य नडादि-
त्वात्फक्⁶ । यामायनशब्दस्य पंचकृत्व उक्तो गुरुत्वं स्यादिति गुरुत्वात्तुत्वार्यमिदं⁷ ॥

१९. आदितो द्वे सरयूदेवते । सरयूनामनी⁸ देवता ययोर्चुषोस्ते । सारख्याविति वाच्ये
सारयूदेवते इति वचनमूकारांतमिदं सूर्यपत्न्यभिधानमिति वक्तुं । तद्विद्वत्सोर्गुणे¹¹ कृते किमिदं
हस्तांतमुत दीर्घांतमिति संशेरेते । अथ चतस्रः पूषदेवत्याः । अथ तिस्रः सरस्वतीदेवत्याः ।
सरस्वत्या अण् न सरस्वतः¹² सरस्वीलिङ्गात्¹³ ॥

२०. आदौ चतस्रो मृत्युदेवत्याः । मृत्युदेवता यासां ता मातृष्या इत्यवचनं वैशिष्ट्याय¹⁴ । पितृमेधाः
पितृयज्ञाभिधायिन्यः । अतः चतुर्दश्यनुष्टुप् सती प्राजापत्या प्रजापतिदेवत्या वा । सा चानिरुक्ता ।
¹⁶ अभिप्रकाशितदेवताभिधाना । यद्यभिप्रकाशितदेवताभिधायित्वादनिरुक्ता त्वयं कामैवस्यामश्रुतैर्हृद्रपदायां
हंसः शुचिपदित्यदृष्टसूर्यपदायां चानिरुक्तेति वक्तव्यं । न वक्तव्यं । अस्या एवानिरुक्तत्वं ज्ञेयं श्रुतिपु-
त्रोदितमिति मन्यते²⁸ । अत एव शं नः करतीत्यस्याः सानिरुक्ता रौद्री शान्तेति²⁵ ब्राह्मणकथिताया

¹ मास्मानववाधिष्या W I. ² W I, I 4; अदितेभ्यः P I, P 2, I 2. ³ P 2, I 2;
एव वर्षि° W I; एवानुग P I; omitted in I 4. ⁴ W I; तौ the rest. अथ to तौ

omitted in I 4. ⁵ त्रिंशद्भ्यामिति P I, P 2. ⁶ W I only; याम does not occur in the
Gana नडादि in B.'s edition. ⁷ W I; the rest merely शंखाद्याः पंच चूपयो यमपुत्राः ।

⁸ W I; सरयूनामन P I; सरयूनामना P 2, I 2; सरयूनाम I 4. ⁹ सारख्ये W I;

सारख्याविति the rest. Cp. Pân. VI, iv, 174. ¹⁰ W I; सूर्याभिधानं the rest. ¹¹ Cp.

Pân. VI, iv, 146. ¹² I 4; न सरस्वत्यं P I, P 2; सारस्वतः W I (no n). ¹³ W I;

सारस्वतीमिति लिङ्गात् the rest. ¹⁴ W I; वैस्पष्ट्याय the rest. ¹⁵ च omitted in W I.

¹⁶ P I here adds तथा चोक्तं । मंत्रेषु सानिरुक्तेषु देवतां कर्मतो वदेत् । मंत्रतः कर्मणा चैव प्रजा-
पतिरसंभवेत् । ¹⁷ W I; अभिप्रकाशित° the rest. ¹⁸ W I; य अप्र° P I; अप्र°

P 2; आप्र° I 4. ¹⁹ Rigv. VII, 59, 12; W I, I 4; पंचकम् P I; वाचकम् P 2.

²⁰ W I; °अमन° P I, P 2, I 2; दृष्ट° I 4. ²¹ Rigv. IV, 40, 5. ²² °तव्यम् P 2,

I 2. ²³ मयंते P I. ²⁴ Rigv. I, 43, 6; करदिति MSS. ²⁵ Ait. Br. III, xxxiv, 8.

अथानिरुक्तत्वमनेन नैवाभ्यधापि । न हि ब्राह्मणाभिदृष्टमिदमेव वा अस्य⁴ ज्ञेयं । किंतु⁵ तयो-
पदिष्टं⁶ तदेवेति⁷ ॥ ५४ ॥

१९. मथितो नाम यामायनः । अथवा भृगुर्नाम वरुणपुत्रः । यद्वा च्यवनो नाम भार्गवः ।
क्वचिद्व्यायेन भृगोर्वारुणित्वे सिद्धे वारुणिरित्यनुक्रमण्यनुकरणं । यामायनत्वं हि निवृत्तं ॥

२०-२६. ददर्शेति शेषः । अत उत्तराणि सप्त सूक्तानि वक्ष्यमाणानि विमदो ददर्श । स चंद्रः
प्राजापत्यो वा । वसुकृत्नाम वसुकुपुत्रो⁸ वा ददर्श ॥

२०. आद्यर्गकपदा । तदमेकपदेति⁹ दशाक्षरा विराट् । अथवा नेकपदेयं । किं¹⁰ तर्हि । पाद
एव वा । अत्र च पक्षे लिंगं । पादश्च पारणं संप्रकीर्तितं¹¹ सपादं मुनिभिः पुरेयाद्यनुक्रमणीय-
वहारः । उभयपक्षे¹² शान्त्यर्थः । पुंस्त्वमविवक्षितं । सदा शान्तिरत्र प्रयोजनं । न तु शान्त्याग्नेयत्वं
वाध्यते¹⁴ । न हि शं नः पंचोना शान्तिरित्यत्र वैश्वदेवत्वं बाधितं ॥

२१. आस्तारपांक्तं । आस्तारपंक्त्या व्याप्नमिदं । उभयपदवृद्धिश्छांदसी ॥

२२. पुरस्ताद्वाहंतं । पुरस्ताद्वाहत्या व्याप्नमिदं । उत्तरपदवृद्धिश्छांदसी ॥

२४. आस्तारपांक्तमिदमुत्तरं च । पूर्ववत्प्रतिवक्तव्यं¹⁶ । अंत्याश्चतुर्थ्यास्तिस्रोऽश्विदेवत्याः सत्यो
ऽनुष्टुभः ॥

२६. तत्र प्रथमाचतुर्थ्यावुष्णिहौ¹⁷ ॥

२६. इंद्रवसुकयोः पितापुत्रयोः संवाद एंद्रः । इंद्रवाक्कभूता वसुक्ताभिधायिन्योऽप्युच एंद्रे
कर्मणि विनियोक्तव्या¹⁸ इत्यर्थः । तथा चारण्यकब्राह्मणमृचयोः । एंद्रे महाव्रते मरुत्वतोये शस्त्रे
असत्सु मे जरितः साभिवेगः सत्यधृतमिति शंसति¹⁹ । असत्सु मे जरितः साभिवेगः पिबा सोम-
मभीति²⁰ च विनियोग उपपन्नो भवति²¹ । अथर्षिज्ञानाय वक्तृविशेषमाह । इंद्रमुपा वसुकपत्नी ।
सूक्तस्य प्रथमया विश्वो हीत्यनया संनिहितमेवंद्रं ज्ञात्वा²² परोक्षवदसंनिहितवदाह वदति । अनयोति
वाच्ये सूक्तस्य प्रथमयेति विस्मयार्थं । द्वितीयादियुजश्चतुर्थीवर्जमिंद्रस्य वैक्यमिति शेषः । शिष्टा-

¹ अपि in W I only. ² न in W I only. ³ W I; ब्राह्मणादिदृष्टम् the rest.

⁴ W I; इत्यासा - ज्ञेयं P I; इत्यासा ज्ञेय I 4; इत्यादिना ज्ञेयं P 2, I 2. ⁵ W I only.

⁶ W I, P I; तयोपादंष्ट्रं (sic) I 4; ततोपदिष्टं P 2, I 2. ⁷ Cp. M. M., note on Sanku-

suka, *Rigv.* vol. v, p. li. ⁸ W I; वासुको the rest. ⁹ Introd. § 12, 9.

¹⁰ W I; नेयम् - P I; नेयमृक् P 2, I 2, I 4. ¹¹ Anuvākānukramanī, ver. 43.

¹² Ibid. ver. 44. ¹³ हि added in P I, P 2, I 2; पि in I 4. ¹⁴ W I; मध्यतो the

rest. ¹⁵ Sūtra on VII, 35. ¹⁶ P 2, I 2; °वर्त्तव्यं P I; °यत्तव्यं I 4; omitted in W I.

¹⁷ P I and I 4 read आद्या चतुर्थी च in the text. ¹⁸ °युक्त्या W I. ¹⁹ Ait. Ār. I,

ii, 6, 1. This quotation in W I only. ²⁰ Ait. Ār. V, i, 1, 8. ²¹ W I; भवतीति

the rest. ²² W I; स्वयमेवंद्रमाज्ञा I 2; शोमेवंद्रमाज्ञा P I; शामद्रयज्ञे I 4. ²³ W I;

पंचेन्द्रवा° the rest.

सूतीयाद्ययुजश्चतुषोऽर्चयेवसुकस्य वाक्यं । तेनाद्यायां¹ वसुकपःनृपिका । द्वितीयादीनां चतुषो-
वर्जितानां युजामिन्द्र कृपिः । तृतीयादीनां चतुषोसहितानामयुजां वसुक कृपिः । सर्वस्विन्द्र-
स्त्रिष्टुभः² । अत्रेतिहासमाहुः । इन्द्रपुत्रे वसुकनाम्नि यजमाने सति यज्ञमिन्द्रः प्रच्छन्न आजगाम ।
तदागमनमिन्द्रैस्तुषा वसुकपत्नी नामावबुध्य ततः सा अशुरेन्द्रागमनकाक्षिणी परिदेवयांचके³ ।
अर्धेन्द्रः⁴ प्रकाशभूतस्तस्याः प्रीत्ये स्वपुत्रेण वसुकेण⁵ सह संवादमकरोदिति ॥

३३. अत्र चाद्ययानादेशान्निष्टुभा विष्टे देवा स्तूयन्ते । अथ द्वितीयादिरिन्द्रदेवस्य एकः प्रगाथो
बाहेतः । अतः पराश्रतुर्थ्याद्याः षड् गायत्र्यः । तामु चादितो द्वाभ्यां त्रासदस्ययस्य त्रसदस्ययस्य
पुत्रस्य कुरुश्रवणनाम्नो महाराजस्य दानं स्तूयते । अथ पराभिश्चतसृभिः पञ्चाद्याभिर्चुम्भिचै-
पिरैलूषः कवयो मित्रातिथिनाम्नि राशि मृते परलोकं गते शोकाभिभूतमस्य मित्रातिथेः पुत्रमु-
पमश्रवणेनामानं मित्रातिथिस्नेहादुपमश्रवःस्नेहाद्वाभ्येत्यशोकयत् । विगतशोकमकरोत् । तत्करो-
तीति णिच् । टिलोपः । लङ् । संग्राम युद्ध इति⁷ नियमात् । वेः पुरोऽङागमः⁸ । उक्तं च ।

यस्येति मूलशेषेण⁹ मृते मित्रातिथौ नृपे ।

उपमश्रवसः स्नेहादृपिः शोकमपांनुदत् ॥ इति ॥

३४. ऐलूषः कवप कृपिः । अथवाद्यो नाम मौनवान् मूर्खवत्पुत्रः । अपत्याणि तस्य लोपे
ऽप्यादिवृद्धिर्गृहे¹² सौविष्टकृदिति¹³ यथा । अत्र चाक्षकृपिप्रशंसा च कृपितेऽशक्तिवर्निदा
च कृपिते । तत्राद्यान्द्वादशी स्तौति । नवम्याद्या च सप्तमी त्रयोदशी कृपिं स्तौति । कृतयं चानु-
शास्ति । शिष्टाभिर्नवभिस्त्वद्याः कृतवशैव निंद्यते ॥

३५. मुष्कवन्तुण इन्द्र कृपिः । मुष्कवान् सवृषण¹⁵ इत्यर्थः । कृपेरिन्द्रस्य¹⁶ विशेषणं विश्वयमि-
त्येवोक्तं । अस्य च¹⁷ गोत्रं नास्त्यनुपदेशात् । न चांगिरसत्त्वमब्रह्मर्षित्वात्¹⁸ । देवताजातीयोऽसौ
देवताकांडे पाठात् । तस्यैव देवता भवतु सौर्षोऽभितपा कृपिस्त्विति चेन् न तद्वितचतुर्थ्यभावाद्
आधानुक्रमणमिन्द्रोऽस्मिन्मुष्कवानित्युक्तेर्देवतानुक्रमणीवृहदेवतयोरभावाच्च ॥

३६. घोषा नाम कक्षीवतो दुहिता ॥

¹ W 1; आद्याया P 1, I 2; आद्याय I 4.

² W 1; सर्वस्त्रिष्टुभः the rest.

³ W 1;

⁴ द्रस्य the rest.

⁵ W 1; °देवतां the rest.

⁶ W 1; प्रीतः added in the rest.

⁷ Omitted by W 1.

⁸ संग्रामयुद्धो नाम इति W 1; संग्रामयुद्धमिति the rest. Cp. Schol.

on Pân. III, i, 12, and Dhâtupâthn, § 35, 68.

⁹ पुरोडाशमः P 1; पुरोडाशमः I 4;

पुरोडाशमत I 2.

¹⁰ °शेषण W 1.

¹¹ I 4; उपा^c P 1, I 2; अपाकरोद् W 1.

¹² W 1; मुञ्ज^c the rest.

¹³ Âsv. G. r̥hya-sûtra, II, iii, 4.

¹⁴ W 1; एष्वेव

नाच I 2; पृष्टे नाच P 1; omitted in I 4

¹⁵ P 1 inserts अत्रेतिहासं छंदोगे द्रष्टव्यः.

¹⁶ इन्द्र W 1.

¹⁷ इन्द्र W 1.

¹⁸ च omitted in W 1.

¹⁹ न वा W 1.

²⁰ ब्रह्मत्वात् W 1. Cp. Introd. § 2, 3.

४५. वत्सप्रीनाम^१ भातंदन इत्युक्तं^२ ॥ ५६ ॥

४७. सप्तगुनीर्मागिरसो वैकुण्ठमिन्द्रं तुहावाभिस्त्रिभुविः । विष्णुं ठाया अपत्यमिति शिवादि-
भ्योऽण^३ । इन्द्रमिति वैकुण्ठविशेषणत्वाय^४ । अनादेशादेधेन्द्रत्वं सिद्धं । असत्यस्मिन्विष्णुं ठादेवतात्वं
स्यात् । ननूत्तरत्र सप्तगुस्तुतिर्सेहृष्ट इति दर्शनादस्यमिन्द्रत्वं^५ नास्तीति चेत् तर्हि वैकुण्ठमिन्द्रं तुहावेति
पदत्रयमप्यकर्तुं शक्यं । अथेन्द्रस्य वैकुण्ठत्वमुपपिपादयिषुरिति हासयति । असुरीत्यसुरजातिः ।
ठोष् । तपः कृष्णचांद्रायणादिकं तेपे कृतवती । अस्याष्ट मासमोऽन्यो मा स भूदिति स्वयमेव
पुत्रो जज्ञे जातवान्^७ । जनी प्रादुर्भावे । इत्येवमिन्द्रस्य वैकुण्ठत्वं सिद्धं । अथास्यैव वैकुण्ठस्य सप्त-
गुस्तुतस्येन्द्रस्योत्तरसूक्तत्रयदर्शित्वं स्तुत्यत्वं चाह । जगृभ्मादिसूक्तदर्शिनः सप्तगुनास्तु च्युतेः स्तुत्या
सुप्रीतः स वैकुण्ठ इन्द्रो विस्मृतः । स्वमाहात्म्यं बुद्धयिर्मध्य^८ आत्मानमहं भुवमित्यादिसूक्तत्रयेण
तुहाव^९ । एवमहमित्यादिसूक्तत्रये देवतात्वमपित्वं चेन्द्रस्येति सिद्धं भवति^{१०} ॥

५०. द्विजगत्वाद्यंतं । आदावन्ते च द्वे जगत्यौ यस्य तत् । कर्मधारयसङ्गर्भो बहुव्रीहिः । अथ
महत्तदुत्त्वमित्याख्या^{१२} सूक्तत्रयस्य धिदेवतज्ञानार्थं कथामाह । स्वधातुष्वग्निहोत्रिणा^{१३} षष्ठदारेण
वज्रभूतेन वृक्षेण च ज्ञेयेषां कनिष्ठः सौचीर्कनामाग्निरवैधेद्वारहविषैहनाभ्यां भीतोऽपः
प्रविश्य नष्टः । तत्र वाचा प्रदर्शितः सन्नन्वेहुमागतेर्देवैः सह समवदत् संवादमुत्तरसूक्तत्रयेण ।
षष्ठद्वारहविषैहनाभीतिः कनिष्ठत्वं^{१७} च श्रुत्यंतरात् । अग्नेस्त्रयो ज्यायांसो भ्रातर आसंस्ते देवेभ्यो
हव्यं वहंतः प्रामीयंतैर्तैर्दिभिः समामनंति ॥

५१-५३. अत्र नवर्षे द्वितीयादिभिरुज्जतस्य च्युचो विष्टे देवाः शास्त्रनेत्युत्तरसूक्तं च षष्ठमित्युचो
दशाग्निवाक्यं । तत्रैवायुजः प्रथमाद्याः पंचर्षो यनैज्जाम मनसा सोऽयमित्युत्तरसूक्तं चैकादशकमिति
षोडश देवानां^{२०} वाक्यं । तत्र षोडशसु तदष्ट वाचः प्रथमं मसीयेत्याद्यो च्युचोऽग्नेर्वाक्यं । अत्र च
महत्तदुत्त्वमित्यादिसूक्तत्रयवर्तिन्यस्त्रिभुवः । तत्र तृतीयसूक्त एकादशर्षे तंतुं तन्वमित्याद्या जगत्यः ।
अत्रापि सूक्तस्याष्टमी त्रिष्टुप् । अग्न्युक्तिर्देवदेवता । देवोक्तिस्त्वग्निदेवता । नात्र गुरुलाघवं चो-
दनीयं ब्राह्मणानुकरणत्वात् । इत्युत्तरमित्यादि र्व्यतिरिक्तमस्ति ॥

५४. बृहदुक्त्यो नाम धामदेव्यः । गर्गादिभ्यो यप् ॥

^१ P I in both text and comm.; the rest वत्सप्रीः; but I 4 reads वत्सप्रीः in the comm.
on the next sūtra. ^२ Sūtra on IX, 68. ^३ Pān. IV, i, 112. ^४ W I;

विशेषणत्वाय the rest. ^५ वैकुण्ठ° W I. ^६ °स्यां नैन्द्रत्वं W I, C. ^७ W I;

सूतवान् P I. ^८ च्युचिमध्य omitted in W I. ^९ P I here adds a quotation of 9 slokas
from the Brihaddevatā (see note). ^{१०} P I omits this sentence. ^{११} °इन्द्र° omitted
in W I. ^{१२} W I; °त्यादि the rest. ^{१३} W I; °चित्वाह the rest. ^{१४} Cp.

M. M., vol. vi, p. 3. ^{१५} W I; °ग्निवच° P 2, I 2; °गिर्नैव षष्ठद्वारः P I, I 4. ^{१६} P I,
P 2, I 2; °रः हवि° I 4; °काराह° W I. ^{१७} W I; नष्टत्वं च the rest. ^{१८} Taitt.

Samh. II, vi, 6, 1. ^{१९} °दिपु W I. ^{२०} देवतानां W I. ^{२१} ह्यति° W I.

५७-६०. अविदुष्टे पंचमे मंडलेऽबोधमिनः समिधेमादौ द्वैपदे द्विपदामूक्तेऽग्ने त्वं नो जंतम
इत्यचर्ययोऽग्ने त्वं गौपायना लौपायना वा बंधुः सुबंधुः अतबंधुर्विप्रबंधुश्चैवमस्माभिरुक्तास्ते
पराणि चत्वारि सूक्तान्यपश्यन्ति शेषः । अथ कथां कथयन्नेव सूक्तचतुष्टयस्य ज्ञातव्यं सर्वमाह ।
अथ ह खलु पुरेष्वाक इष्वाकुपुत्रः^३ । इष्वाकोरख्यंतलोपो दांडिनादौ^४ निपात्यते । राजाभि-
मिक्षोऽसमातिनामा । अचैर्षा^५ लौपायनत्वं न कर्तव्यं^६ । अपि तु गौपायनत्वमेवेति वक्तुमुक्तं^७ ।
गौपायनानिति पूर्वैर्मात्मनैव वृत्तान् बंध्वादीन् बंधुसुबंधुश्रुतबंधुविप्रबंधुंस्त्यक्त्वा न्यौ मायाविनौ^८
किरातौ कुली^{१०} इति बृहदेवतोक्तनामानौ मायाविनौ श्रेष्ठतमौ मत्वा^{११} पुरोदधे पुरोहितत्वेना-
वृणीत^{१२} । तमसमातिमितरे बंध्वादयोऽभिचेहरभिचरितवन्तः । अथ मायावहितपुरोहिता^{१३} कपोतौ^{१४}
भूत्वेति बृहदेवतोक्तवदः । सुबंधोः प्राणास्त्रीवितं । पुंसि भूरुपसवः प्राणा इति नैषंदुकाः । आचि-
क्षिपतुः । औच्यावयतां । अथानंतरं । हेति खेदे । अस्य मृतस्य सुबंधोर्ध्वातरस्त्यो बंधुश्रुतबंधुवि-
प्रबंधवो मा प्र गाभ पयो वयमिति वदृचं गायचं स्वस्त्ययनं नष्टप्राणानां पुनःप्राप्तिहेतुं^{१७} वैश्वदेवं
जपत्वा जपित्वा छंदसादित्वादिनिस्त्वं^{१८} । ततो यत्ने यममिति द्वादशर्षेमानुष्टुभं मनसावर्तनं मनसो
स्त्रीवितस्य^{१९} देहाभिर्गतस्य पुनर्देहप्रवेशहेतुं मनोदेवत्वं जेषुः । किंच प्रतापीति दशर्षस्यादितश्चतस्र
क्षुचो निर्वृत्त्यपनोदनाथं^{२३} । देहात्प्राणानामाच्यावयित्री^{२१} देवता निर्वृतिः । तर्हि वृत्त्यर्थं जेषुः । तत्र
चतुर्थ्यां निर्वृत्तिनिवृत्त्यर्थं^{२३} जयंत एव सोममप्यस्तुवन् । मृतोरपगमाय निवृत्तये । उत्तराभ्यां पंच-
मीषधीभ्यामसुनीतिनाम्नौ^{२४} देवतामैस्तुवन् । सप्तम्यां लिङ्गोक्तदेवताः पृथिवीद्युतं तं रक्षसोमपूष-
पय्यास्वस्वाख्या अस्तुवन् । इति गताः सप्त विष्टुभः । अथाष्टम्यादिभिः शिष्टाभिस्त्रिभुभिः पंक्ति-
महापंक्तिपंक्त्युक्तराभिर्छायापृथिव्यास्तुवन् । समिद्रेरय गामित्यनेनार्थेर्चनेन्द्रं वा द्वावापृथिव्यौ

^१ R̥igv. V, 1.^२ Sūtra on V, 24.^३ अथ खलु पुरा ऐष्वाकुपुत्रः W I.^४ Cp. Pān. VI, iv, 174.^५ W I; नाचैर्षा P I; नाचैर्षा P 2, I 2; नाचैर्षा I 4.^६ W I; लोपायति कर्त्तव्यः I 4; लौपायनिक स्मर्त्तव्यः P I, P 2, I 2. ^७ उक्तं in W I only.^८ I. e. in sūtra on V, 24. ^९ W I, I 4; मायाद्विज्ञौ P I; द्विज्ञौ P 2, I 2. ^{१०} कुलि इति

W I; द्वौ किरातौ कुली नाम ततो मायाविनौ द्विज्ञौ । असमातिः पुरोदध BD. VII, 858.

^{११} W I; श्रुत्वा the rest. ^{१२} तेति W I. ^{१३} W I; तामपि नवपुरोहिता P I; तावपिनवपुरोहिता P 2, I 2; तानपि नवपुरोहिता I 4. ^{१४} काश्यपौ तौ W I; omitted in therest. ^{१५} तौ कपोतौ द्विज्ञौ भूत्वा गत्वा गौपायनानभि BD. VI, 859. ^{१६} अ० W Icorr. for आ०. ^{१७} W I; अविनाशप्राप्तिहेतुं the rest. ^{१८} त्वादिति इत्वंW I; छंदसादित्वादिह P I; छंदसादित्वाह P 2, I 2; omitted in I 4. ^{१९} Omitted inW I. ^{२०} देह० omitted in W I. ^{२१} W I; प्राणानच्यावयतीति P I, P 2; प्राणाद्वा-वर्त्तयतीति I 4. ^{२२} P I; तं नि० W I, P 2, I 2; खं नि० I 4. ^{२३} W I; तत्र नो पुनःसोमेत्यस्माच्चिच्छेतिनिवृत्त्यर्थं the rest. ^{२४} सुनीतीतिनाम्नौ W I. ^{२५} W I; देवीम्

the rest.

बोस्तुवन् । समिद्रेरयेति दशमी पंक्त्युत्तरा । एकाधिका भुरिग्विशेषणं वेदितव्या । आ जनं त्वेष
संदृशमिति द्वादशार्थं आनुष्ठुभ आदितश्चतसृभिरसमातिं राजाननस्तुवन् यदभिचारास्तुबंधोर्मितः^३ ।
सर्वमूलभूते राक्षि प्रसन्ने सर्वे प्रसन्नं भवेदिति । अथेन्द्रश्चेति पंचम्येन्द्रमस्तुवन् । अगस्त्यस्य नम्र इति
षष्ठ्यागस्त्यस्य स्वसेवां बंध्यादीनां माता राजानमसमातिं स्वपुत्रानुग्रहार्थमस्तौत् । पराभिरयं मातायं
पितेत्यादिभिः पंचभिः सुबंधोर्मृतस्य शयानस्य जीवं जीवितं^४ दूरस्थमाह्वयन्^५ आह्वयंत । अर्थात्प-
यायं मे हस्त इत्येतया हस्तस्तुतिरूपया लम्बसंज्ञं लम्बप्राणं सुबंधुमस्पृशन् स्पृष्टवन्तः । अत्र गौरवं
न चोदनीयं । ब्राह्मणवाक्याभिप्रायेणात्र पठ्यत इति ॥

६२. आद्याः षडंगिरसां स्तुतिर्वा विष्णे देवा एव वा । श्रूयते हि । इदमित्या रौद्रं गूर्तवचा ये
यत्नेन दक्षिणया समक्ता इति वैश्वदेवं नाभानेदिष्टं शंसतीति^६ ॥

६३. गयो नाम प्रतेः पुत्रो न तु प्रतस्य । एवा प्रतेः सूनुरवीवृषर्दिंति लिंगात् । प्रतवचनं
त्वामग्ने गय^७ इतिवदस्याच्चेत्यत्वं^८ मा भूत् । खस्ति नस्त्रिष्टुष्टा त्रिष्टुवंतम्यायेन जगती वा । खस्ति
नः पथ्याखस्तितीयं पंचदशी सहोत्तरया खस्तिरिद्धीत्यनया सह पथ्याखस्तिदेवता । उभे अपि
पथ्याखस्तिदेवते इत्यर्थः । श्रूयते हि । खस्ति नः पथ्यासु खस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठेति पथ्याखस्तेस्त्रि-
ष्टुभार्थीति ॥

७०. आप्रमित्युक्तेराप्रीदेवताः । द्वितीयस्तनूनपाहर्ज्यते^{११} तत्स्याने नराशंसः ॥

७१. बृहस्पतिर्नामांगिरसः । ज्ञानं स्तूयते । तुष्टावेत्यनुक्रमण्यनुकरणं । उक्तं हि बृहदेवतायां ।

यज्ज्योतिरमृतं^{१२} ब्रह्म यद्योगात्समुपास्यते ।

तज्ज्ञानमर्भितुष्टाव सूक्तेनाथ बृहस्पतिः^{१४} ॥ इति ॥५६॥

७२. लौक्यः । लोकनाम्नोऽपत्यमिति गर्गादियम् । दाक्षायणी । दाक्षाद् अत इम्^{१५} ततः फक्
स्वार्थे । जातो डीप् । गोवं च चरयोः सहेति जातित्वं^{१६} ॥

७३. गौरिवीतिनाम शाक्त्वः । ध्ययमा पंचोना गौरिवीतिः शाक्त्व^{१७} इति सुक्तं^{१८} । श्रूयते
हि । गौरिवीतिर्ह वै शाक्त्वो नेदिष्टमिति^{१९} ॥

^१ W I; वा द्वे the rest. Cp. M. M., vol. vi, p. xxiv.

^२ Omitted in W I.

^३ सुबंधोर्मितः I 4. ^४ जीवातवे W I. ^५ W I; यममुष-स्वाह्वयं P I; यममुपाह्वयन् P 2, I 2;

यमपुरत्येक्ते स्वाह्वयन् I 4. ^६ Ait. Br. V, xiii, 12-xiv, 1. ^७ Ver. 17. ^८ Sūtra on

V, 9. ^९ W I; इति गयस्य प्रतत्वं the rest. ^{१०} Ait. Br. I, ix, 7 (where the reading

is पथ्यायाः खस्तेः). ^{११} W I; वज्रं the rest. ^{१२} W I, M I-3; परमं the rest. ^{१३} अपि

तु° W I. ^{१४} BD. VII, 877. ^{१५} Pān. IV, i, 95. ^{१६} See kārīkā quoted by

Böht., Pān., vol. ii, p. 462, s. v. जाति. ^{१७} Sūtra on V, 29. ^{१८} P I; इत्युक्तं P 2,

I 2, I 4; इति सूक्तं W I. ^{१९} Ait. Br. III, xix, 4.

७६. सूर्यो जातितः । जरत्कर्णो नामेरावतपुत्रः । ग्राव्याः प्रस्तरान्¹ जस्तौ² स्तुतवानित्यर्थः । तद्देवत्वमिदं सूक्तं ॥

७९. वैश्वकर्मेण । विश्वकर्मेदेवत्वं । अत्यन्त्रिति³ प्रकृतिभावः ॥

८५. सूर्यो नामर्षिका सधितुमुता । आत्मदैवतं स्वदैवत्वं सोमाद्यपवादाभावे । जानुहुभं सूक्तमप-
श्यदिति शेषः⁴ । षष्ठादिभिरेकादशभिः स्वविवाहमस्तौ⁵ । विंश्याद्या नव नृणां मनुष्याणां
प्रायेण विवाहमंत्रा विवाहविषया मंत्रा आशिपश्च भवन्ति । ततः परा देहि शामुत्यम् अश्वीरा
तनूभवतीति छे वध्वा विवाहकालपरिहितवाससो यः स्पर्शस्तस्य⁶ मोचिन्यौ⁷ । विवाहकालप-
रिहितं वासो न स्पृष्टव्यमित्याहुरित्यर्थः । अथ ये वध्वश्चंद्रं वहतुमित्यादि दंपत्योर्वेत्सवः क्षयरोगस्य
नाशिता ॥५९॥

८६. वृषाकपिर्नामैन्द्रस्य पुत्रः शचीसपत्न्यां जातः । इंद्राणोर्द्रुपत्नीर्द्रुश्च स्वयमिति त्रयः समूदिरे
संहत्योदिरे⁹ विवादं कृतवन्तः । पातं पंचपदया पंक्त्या व्याप्तं ।

उपदेशेपुनुरेव वक्तुमिदं न दर्शितः ।

अथाप्युपादिज्ञानार्थमर्थतत्त्वत्र¹⁰ वर्ण्यते ॥

वि हि सोतोदित्याद्येन्द्रस्य वाक्त्वं । परा हीन्द्रं किमयं त्वां यमिमं त्वं प्रिया तष्टानि न मस्त्रीति
पंचेन्द्राण्याः । उवे अचेति¹² वृषाकपेः । किं सुवाहो¹³ इतीन्द्रस्य । अवीरामिव संहोत्रमिति¹⁴ छे
इन्द्राण्याः । इंद्राणीमासु नाहमिन्द्राणीति¹⁵ छे इंद्रस्य । वृषाकपायीति¹⁶ वृषाकपेः । उक्तो¹⁷ हीती-
न्द्रस्य । वृषभो न न सेशे यस्य रचते न सेशे यस्य रोमशम् अयमिन्द्रेति¹⁸ चतस्र इंद्राण्याः ।
अयमेमि धन्व च यत् पुनरेहि यदुदं¹⁹ इति चतस्र इंद्रस्य । अशुर्हं नामेत्यंता त्रयोविंशी वृषाक-
पेरिति । सर्वं सूक्तमिन्द्रं । श्रुतो तु वार्षाकपे हि वृषाकपिं शंसतीत्यादिरेकदेश²⁰ ऋषिणास्य सूक्तस्य
प्यवहारः ॥

८८. सूर्येण्यन्नाम । अस्य गोत्रं विकल्पयति । आंगिरसो वामदेव्यो वेति । आंगिरसत्वेऽनुक-
सिद्धेऽपि वचनं पायुनासोऽनुवृत्तिर्मा भूदिति । असत्यस्मिन् सूर्येण्यन् वामदेव्यो वेत्युक्तेः पायुभा-
रद्वाजो वेति प्रसज्येत । सौर्यैवैश्वानरीयं । सूर्यदेवत्वं वैश्वानरगुणाग्निदेवत्वं चेति वक्तुं²¹
समासनिर्देशः ॥

¹ W I; पावाय the rest.

² स्तु° to end omitted in W I.

³ अत्रि अन्विति

W I; अन्विति I 4, P 2, I 2; अनन्विति P I.

⁴ W I; सूक्तशपः the rest.

⁵ W I has

two marginal notes: मंत्रप्रतिपाद्योऽर्थो देवता and तत्र प्रतिपाद्योऽर्थो देवता.

⁶ added in W r.

⁷ मोचिन्यौ P r.

⁸ W I; पुनर्न स्पृष्टव्यम् I 4;

⁹ न पुनर्द्रुष्यं P r, P 2.

¹⁰ संहत्य ऊदिरे MSS.

¹¹ W I; त्वय the rest.

¹² Verses 2-6.

¹³ Ver. 7.

¹⁴ Ver. 8.

¹⁵ Verses 9-10.

¹⁶ Verses 11-12.

¹⁷ Ver. 13.

¹⁸ Ver. 14.

¹⁹ Verses 15-18.

²⁰ Verses 19-22.

²¹ Cp. Ait. Br. V, xv, and VI, xxii.

in W I.

९०. नारायणो नाम । नास्य गोत्रमुपदेशेष्वनुक्तेः । यथोपदेशमिति युक्तं । पौरुषं पुरुषदेवत्वं । इतिहासादिसिद्धोऽयं पुरुषः पञ्चविंशकः । उक्तं हि ।

इतिहासादिसिद्धो यः^२ पञ्चविंशः पुमान् स तु ।

इह योग्यतया स्तुत्यो न जातिपुरुषोऽश्ववत् ॥ इति ॥

९२. शायीतो नाम मनुपुत्रः । वैश्वदेवमिदमुत्तरं च । जगतीर्छंदस्कं । श्रूयते हि । यज्ञस्य वो रथ्यं विषयतिमित्यारभ्य तदु शायीतमिदं^४ ॥

९३. तान्वो नाम पार्थः पृथुपुत्रः । पृथोरणपत्न्यार्थे । प्रस्तारपांक्तं । उन्नरपदवृद्धिश्छांदसी ॥

९४. सर्पो जातितोऽर्जुनो नामतः काद्रवेयः । कद्रुः स्त्रीभ्यो ढकि ढे लोपोऽकद्रा^५ इति निषेधः । ग्राण्यः शस्यज्ञोपोऽनः । पंचमी सममी चतुर्दशी चेति तिष्ठस्त्रिभुवः । अंतापंचमी-समम्यस्त्रिभुव इति नोक्तं विशेषाभावात् । तथातुक्तेर्वै^६ किमिति चेत्त्रिशुभावोऽयं^७ ॥६०॥

९५. उर्वैशीर्षी नामाप्सरसं । ऐलः । मनोः पुत्रस्यैलस्य^८ वरुणंशापांमतिवर्धं प्राप्त्यैशमासि-कस्त्रीत्वकाले^{११} बुधेन जनितः पुत्रः पुरुषा नाम महाराजः । पूर्वोपितां स्वनगरे प्रतिष्ठानाख्ये चत्वारि वर्षाणि कृतवासां^{१२} स्वसमयभंगाद्वात्मानं त्यक्त्वा गतामित्येतच्छ्र । कामादत्यंताभिलाषादन्वेषणं कुर्वन्कदाचिन्मानससरस्तरे दृष्ट्वा । तामासाद्य पुनरपि स्वप्रासादेऽवरोद्धुं वासयितुमिच्छन्तुराशां कृतवान् । सा चोर्वैशी तेन प्रार्थ्यमानानिच्छन्ती निःस्पृहा प्रत्याचष्टे प्रत्याख्यानं^{१४} कृतवती । न त्वयोक्तं मया करिष्यत इति । हये जाये^{१५} । इपुर्न श्रिय इपुधेः^{१६} । या सुजूर्णिः^{१७} । कदा मृतुः^{१८} । सुदेवो सद्यः^{१९} । अंतरिक्षप्रां रजसः^{२०} । सचा यदास्विताद्यास्तिस्रश्चेति नवैलस्य पुरुषवसो वाक्यं । शिष्टा नवोर्वैश्या वाक्यं । ऐलवाक्यमित्युपसमस्तमर्थ्यपेक्षया संबध्यते । यस्य वाक्यं स क्षुधिः । या तेनोच्यते सा देवता ।

ऐलोर्वैशीतिहासोऽत्र वैस्पृध्याय प्रवर्ष्यते^{२३} ।

मित्रश्च वरुणश्चोभौ दीक्षितौ प्रेक्ष्य चोर्वैशीं ॥१॥

चलच्चिन्नौ ततश्चेतो^{२४} कुंभे निहितशुक्रौ^{२५} ।

^१ Introd. § 1.

^२ W I; यं the rest.

^३ Ait. Br. IV, xxii, 6-7.

^४ ०त्यादि W I.

^५ Pân. IV, i, 120, and VI, iv, 147.

^६ तथा मुक्तेर्वै W I; तथा मुक्तेर्वै I 4; तथा उक्तेर्वै P 2, I 2; तथा मुक्तेर्वै P I.

^७ W I; शिशुपाचोद्ययसि P I; शिशुपाचोद्ययं P 2, I 2; शिशुमाचोद्ययसि I 4.

^८ पुत्रस्यैलस्य MSS.

^९ W I; रुद्राणी^० the rest.

^{१०} W I; प्राप्तप - ते । प्राप्तवते

I 4; प्राप्तयेपते P 2, I 2.

^{११} W I; उमासस्त्रीत्वस्य स्त्रीत्वकाले तु P I, P 2, I 2, I 4.

^{१२} W I; ०वासं P I; ०वासं P 2, I 2; वासो I 4.

^{१३} W I; ०गर्भाह the rest.

^{१४} W I,

I 4; प्रत्या - चा - P I; प्रत्याभाषणं P 2, I 2.

^{१५} Ver. 1.

^{१६} Ver. 3.

^{१७} Ver. 6.

^{१८} Ver. 12.

^{१९} Ver. 14.

^{२०} Ver. 17.

^{२१} Verses 8-10.

^{२२} W I; इति

the rest.

^{२३} प्रदर्व्यते W I.

^{२४} W I; चलितौ तदुक्तेश्च P I, P 2, I 2; रेतः सिषिचतुः

सद्यस्य I 4.

^{२५} W I; निहित - - कौ P I; निहितरेतसौ P 2, I 2; तत्कुंभे न्यदधुस्तदा I 4.

तां शमवन्तौ मनुष्यभोग्या² भूम्यां वसेति ह ॥२॥
 अचांतर इलो राजा मनुष्यैश्च³ संयुतः ।
 मृगयां संचरन्साध्यो⁴ देव्याः⁵ क्रोडे विवेश ह ॥३॥
 यत्र⁶ देवं गिरिसुता⁷ सर्वभैरवैरतोमयत् ।
 अचाविशम्यमान् स्त्री स्यादित्युक्ता तत्र चाविशत् ॥४॥
 स्त्रीभूत्वा⁸ व्रीडितः सोऽगाच्छरणं शिवमंजसा ।
 इयं प्रसाद्यतां राजन्नित्युक्तः¹⁰ शंभुना नृपः ॥५॥
 जगाम शरणं देवीमात्मनः पुंस्त्वसिद्धये ।
 अकरोत्सा नृपं देवी पश्मासात्प्राप्तं पुंस्त्वकं ॥६॥
 ततः कदाचिस्त्रीकाले बुधः सौंदर्यमोहितः ।
 अस्मरोभ्यो विशिष्टां तां चकमे नृपयोषितं¹² ॥७॥
 तत्रे¹³लायां सोमपुत्राज्जातो राजा पुरुरवाः ।
 तमूर्वेशी तु चकमे प्रतिष्ठानपुरे¹⁴ स्थितं ॥८॥
 तत्पादन्यत्र¹⁶ नग्नं त्वां दृष्ट्वा यामि यथागतं ।
 सुतावरुणकौ¹⁶ तत्र¹⁷ समीपे¹⁸ कुरु मे दृढं¹⁹ ॥९॥
 इति सा समयं कृत्वा रमयामास तं नृपं ।
 अतुरब्दे गते रात्रौ देवैरहरणकड्यं ॥१०॥
 हतं²⁰ तस्य ध्वनिं श्रुत्वा नग्न एव स भूषतिः ।
 उत्थाय जित्वागच्छेयमित्येवं तत्पतोऽन्यतः²¹ ॥११॥
 विद्युता दर्शितोऽथास्ये नग्न एव पुरुरवाः ।

¹ P I; मनुज I 4; मानुष्य° W I, P 2, I 2. ² I 4, P I; भोग्य° W I, P 2, I 2. ³ °पुत्रोश्च P I, I 4; °पुत्रश्च P 2, I 2; पुत्रेश्च W I. ⁴ P I, I 4; स्वश्च P 2, I 2; सार्थे W I.
⁵ W I; देवी° I 4; देवी° P I, P 2, I 2. ⁶ तत्र W I. ⁷ देवीं गिरिसुतां P 2, I 2.
⁸ °शत् W I. ⁹ °भूतो W I. ¹⁰ W I, I 4; नेत्युक्तः P I, P 2, I 2. ¹¹ W I, I 4; °स्त्रीत्व° P I, P 2, I 2. ¹² W I; तां --- म नृपयापियां तं P I; तामिलां तां नृपयोषितां P 2, I 2; तामिलां संगतवान्मुदा I 4, marg. corr. in W I. ¹³ तदे° I 4.
¹⁴ W I, I 4; प्रतिष्ठानगरी° P I; प्रतिष्ठाननगरी° P 2; प्रतिष्ठानपुरी° I 2. ¹⁵ W I; तदन्यत्र P I; तदस्यां च तथा P 2, I 2; तदान्यत्र च I 4. ¹⁶ W I, P I; सुता उरणकौ I 4; सुतावरुणकौ P 2, I 2; उरण ऊर्णावान् भवति marg. note in W I. ¹⁷ W I; तस्य P I, P 2, I 2; त्वं च I 4. ¹⁸ W I; समीपे the rest. ¹⁹ W I; दृढं P I; दृढं P 2, I 2, I 4. ²⁰ हतं W I. ²¹ W I; जित्वा भावागच्छ --- त्यतो न्य - तः P I; जित्वा या गच्छेत्येवं जल्पति को न्यतः P 2, I 2; जित्वा भगवन् गच्छेत्येवं जयन्यतः I 4.

अथ सा नष्टसमया स्रुवैशी तु दिवं ययौ ॥१२॥

तत उन्मत्तवद्राजा दिदृक्षुस्तामितस्ततः ।

स्रुवैश्वन्वेपथं तरोरे सरसो मानसस्य तां ॥१३॥

विचरंतीर्मन्सरोभिः सहापश्यन्पुरुषाः ।

पुनः स चक्रमे भोक्तुमुवैशीं पूवैषवृषः^४ ॥१४॥

सा स्वशापस्य मुक्तत्वाग्निनापष्टे ब्रजेति तं^६ ।

इत्युवैश्वैर्लसंवादमिममेवोऽप्यमुच्यत्^९ ॥१५॥

९६. बरुनौवांगिरसः । अथवा सर्वहरिर्नाम स चैन्द्रः । इन्द्रस्य पुत्रः । हरिस्तुतिः । हरिरि-
तौद्राश्वनाम^{१०} । छे त्रिभुभावंते यस्य तत्^{११} । शिशु^{१२} जगत्यः । बरौ रोहेक्ष्महासूक्तं जागतं
चेति^{१३} तु ब्राह्मणं जगतीनां भूयस्त्वात् ॥

९७. भिषङ्गामाचर्वणः पुत्रः । अचर्वणीति प्रकृतिभावः । सोषधयोऽत्र सूर्यंते ॥

९८. देवापिनीम अष्टिषेणपुत्रः । देवान् बृहस्पतिमिषादीन् वृष्टिकामः सन् सत्यवृद्धये स्तुत-
वान्^{१४} ॥

१०१. बृधो नाम सोमपुत्रः । पितरि देवतावदुपचारात् सोमाद्यण । अन्विक्स्तुतिर्वा वैश्वदेवं
वा^{१५} । अन्विक्स्तुतिरिति^{१६} बृहदेवतायामुक्तेर्देवतानुक्रमण्यां वैश्वदेवत्वोक्तेश्च विकल्पः^{१७} ॥

१०२. मुद्गलो नाम भार्ग्यश्वः । भृग्यश्वनामः पुत्रः^{१८} । दुषणेन मुद्गरेण^{१९} । अघमेण बलीवर्देन
च । अग्निं युद्धं । जिगाय जितवान् । इति हेतौ । अतो हेतोर्दुषणदेवत्वं । वेत्युक्तेरैन्द्रं वा ।

मुद्गलस्य हता गावश्चोरैस्त्यक्ता जरङ्गवं ।

स शिशुं शकटे कृत्वा युक्तेकत्र जरङ्गवं^{२०} ॥१॥

^१ W I; दृष्ट^० the rest.

^२ P I, I 4; no particle W I, P 2, I 2.

^३ W I;

विहरंतीम् the rest.

^४ W I; च पुरुषाः the rest.

^५ W I; साश्वः सापश्यदुक्ता च

I 4; साश्वः सापश्यदुक्ता च P 2, I 2; साश्वः सापश्यमुक्ता च P I.

^६ तां P 2, I 2.

^७ ०श्यैव W I.

^८ संवादं मन्यते यास्क इतिहासं तु शौनकः BD. VIII, 916.

^९ This story

is quoted by Sāyana. See also M. M., vol. vi, p. 18.

^{१०} P I adds: आयुधं वाहनं

वापि स्तौती यस्येह दृश्यते । तमेव च स्तुतं विद्यान्तस्या बहुधा हि सः ।

^{११} I 4; आरोद-

सीति तिस्रस्त्रिभुवोऽन्ते तेनेदं त्रिभुवुषंतं P I; एकादशी द्वादशी त्रयोदशी त्रिभुवः अन्ते यस्य
तत् P 2, I 2.

^{१२} I 4; आदौ दश P I; आद्या दश P 2. P I, P 2, I 2 read त्रिभुवुषंतं in

the text.

^{१३} Ait. Br. VI, xxv, 5.

^{१४} An itihāsa (12 slokas) is here quoted in P I

from BD. VII, 916-920, VIII, 921-927.

^{१५} तुशब्दाद्वैश्वदेवं अन्विक्स्तुतिर्वा P I.

^{१६} BD. VII, 828.

^{१७} उक्तः added in P 2, I 4. This comm. omitted in P I.

^{१८} भृग्यश्वपुत्रः W I. Cp. Nirukta, IX, 24.

^{१९} W I; मुद्गलेन the rest.

^{२०} W I;

युक्तेकं अचुराहव the rest.

दुषणं युयुजेऽन्यत्र चोरमार्गानुसारतः¹ ।

दुषणं चाग्रतः कृत्वा² चोरेभ्यो जगृहे स्वगाः³ ॥२॥

इति कथात्र सूचिता ॥

१०३. अप्रतिरथो नामेंद्रपुत्रः । उपात्ता ह्यादश्यन्वादेवी । अप्पाख्या देख्यत्र स्तूयते । नष्टुतश्चेति⁴ कथभावश्छांदसः ॥

१०४. अष्टको नाम विश्वामित्रपुत्रः । श्रूयते हि । विश्वामित्रः पुत्रानामंत्रयामास ।

मधुच्छंदाः शुणोतन ऋषभो रेणुरहकः । इति⁵ ॥

१०५. कौत्सः कुत्सपुत्रो नास्त्रा दुर्मित्रः । दुर्मित्र इत्यस्य नामेत्यर्थः । गुणतः सुमित्रः । एष्वयमेव सुमित्र इत्युच्यते शुभमित्रयोगात्⁶ । एतद्वा विपरीतं । नास्त्रा सुमित्रो गुणतो दुर्मित्र इति दुर्ज्ञान-गुणानि यस्य⁷ बहुगुणत्वादिति । विकल्पितस्य च लिंगं⁸ । शतं वा यदसुर्यं प्रति त्वा सुमित्र इत्यास्तौदुर्मित्रं इत्यास्तौदित्ययानवधारणं⁹ । आधीनुक्रमण्यां चात एष नामधिकृत्यः ।

दुर्मित्रो वा सुमित्रो वा कौत्सः¹⁰ सूक्तं कदा वसो । इति ।

तस्मैवापि सुमित्रो दुर्मित्रो वेत्येधोऽर्थोऽस्त्विति चेदुर्मित्रनाम्नः स्तोतृत्वे सुमित्रनाम्नः स्तोतृत्वायो-गात्¹² । ऋगर्थस्यासंबंधता मा प्रसांक्षीदित्यन्यतरस्यां गुणतयैव योगो वाच्य एवेति हि मन्यते ॥ इदं चोष्णिहं । तत्र हरी यस्य सुयुजा¹⁴ वज्रं यश्चक्र¹⁵ इति पिपीलिक्रम्ये । उष्णिगधिकारे¹⁶ न त्वनुष्टुप्पद्यधिकारे¹⁶ । कुत एतत् । औष्णिहमिति बुद्धनुसंधानात्साहचर्याच्च । साहचर्येदपि ह्यर्थनियम इति¹⁸ । रामशब्दो हि कृष्णलक्ष्मणकृतवीर्यसाहचर्यीद्रेवतीरमणं जानकीकान्तं जामदग्न्यं च बोधयति ॥६१॥

१०७. दिव्यो नामांगिरस ऋषिः । दक्षिणा नाम प्रजापतेः सुता वर्षिका । दक्षिणां यजमानैर्ऋत्विग्भ्यो दीयमानां तहातृन् दक्षिणाया दातृन् यजमानान् वास्तौद्याजकादित्वात् । तुजकाभ्यां कर्तरीति²⁰ न षष्ठीसमासप्रतिषेधः ॥

¹ W I, I 4; °कः P I, P 2, I 2.

² W I; सिप्त्वा the rest.

³ Quoted by

Sâyana; cp. Nir. IX, 23.

⁴ Pân. V, iv, 153.

⁵ Ait. Br. VII, xvii, 7.

⁶ W I;

सुमित्रगुणयोगो च the rest.

⁷ W I; °गुणान्यस्य मित्राणि च° the rest.

⁸ W I;

विकल्पस्य च लिंगं P I, I 4; विकल्पश्च लिंगात् P 2, I 2.

⁹ W I; °त्वस्यानवधारणं P I,

P 2, I 2; °त्वस्यमेवधारणं I 4.

¹⁰ कौत्सः comes before सुमित्रः in W I.

¹¹ W I; एधो

पि स्थिति चेत्त्रा P I; एधोपस्थिते चेत्त्रास्त्रा P 2, I 2; एधो पि स्थितिर्त्वा I 4.

¹² W I;

°त्वयोगात् P I, P 2, I 2; °त्वगात् I 4.

¹³ W I; प्रजीह P I, I 4; प्रजाह P 2, I 2.

¹⁴ Ver. 2.

¹⁵ Ver. 7.

¹⁶ W I; °कारणे the rest.

¹⁷ W I, P I;

बुध्यनुबंधनात् I 4; इत्यनुसंधानाच्च P 2, I 2.

¹⁸ W I; साहचर्यमप्यर्थे नियमय वि P I;

साहचर्यमप्यर्थे नियमाय वि P 2, I 2; साहचर्यमप्यर्थे नियमय वि I 4.

¹⁹ W I;

कृतव्रतं P I; कृतव्रण P 2, I 2; कृतं I 4.

²⁰ Pân. II, ii, 15.

१०६. अथर्षिदेवताज्ञानाय कथां कथयति । कथां चैवं । पुरा खलु बृहस्पतेरिन्द्रपुरोहितस्य गावो बलासुरधृकुटीतदैः पणिनामकासुरैर्हृता खलपुरं प्राप्य सुगुप्तस्थाने स्थापिता आसन् । अथ बृहस्पतिप्रेरितेनेन्द्रेण नष्टान्वेषणं कृत्वा^३ सरमा नाम देवशुनीं प्रहिता^४ बभूव । सा च^५ बलपुरं सन्निपे^७ रसाख्यां महानदीमुत्तीर्य खलपुरं प्राप्य सर्वं विचिंत्य^८ गुप्ते स्थाने तां^९ गा ददर्शेति । तत्र पणिनामभिरसुरैर्बृहस्पतिगृहादाहृत्य^{१०} निरूढा^{११} खलपुरे गुप्ताः स्थापिता गा अन्वेष्टुम् अन्वेष्टुम् (तीपुसहेति^{१२} विकल्पितः) इन्द्रेण प्रहितां सरमां देवशुनीं अजातीयां^{१३} देवतां^{१४} मृगायादिष्विन्द्रस्य साधनभूतामस्य सूक्तस्यापुग्भिर्ऋग्भिः^{१६} पंचभिराद्यातृतीयादिभिः^{१७} पणयो मिचीर्यतो देवशुन्या सह मित्रत्वमात्मन इच्छंतः (मित्रात् कश्चि ईत्वं^{१८} शतरि जसि च रूपं) प्रणयपूर्वकमूचुरुक्तवतः । सा च देवशुनी तान् युग्मांताभिर्युग्माभिर्वितीयाचतुर्थ्यादिभिरेकादश्या चेति षड्विंशः प्रत्याचष्टे ।

पण्युक्तौ सरमा देवी^{२०} तदुक्तौ पण्यस्तथा ॥

१०९. ब्रह्मणो जाया जुहूनीमर्षिका । अथवा ब्रह्मपुत्र ऊर्ध्वनाभा नामर्षिः ॥

११०. जमदग्निर्नाम भार्गवः । अथवा तत्सुतस्तस्य जमदानेः पुत्रो रामो नाम परशुराम इत्याख्यातः । आग्नीसूक्तमिदं । आग्नीत्युक्तेस्तनूनपाद्वितीयं । अथोत्तरसूक्तदर्शिनामृषीणां चतुर्थी गोत्रमाह । परे चत्वारो वैरूपाः । अतः क्षुपेः परे चत्वारः क्षुपयो गोत्रतो वैरूपा वेदितव्याः । लाघवाथैमिदं । प्रत्युषिवैरूपोक्तेरिदं हि लघु । तर्हि प्राग्धर्माद्वैरूपा इत्येवास्तु प्राक् मत्स्यात्कार^{२२} इतिवत् किं परे चत्वार इति । तस्मैनुक्रमण्यंतरानुकरणं ॥

११४. सप्रिनीम वैरूपः । अथवा घर्मो नाम तपसः पुत्रः ॥

११५. उपस्तुतो नाम वृष्टिहव्यपुत्रः । इति त्वाग्ने वृष्टिहव्यस्य पुत्रा उपस्तुतास क्षुपयोऽवोचर्षिर्निति किं बहुवचनं । पूजाथैमित्यनुमन्यते^{२४} । उपपन्नं चेदमीर्षानुक्रमण्यामपि तथैव दर्शनात् ।

^१ W I; धु° P 2, I 2; भृ° P I, I 4. ^२ °गुप्ते W I. ^३ W I (corr. for दत्त्वा), I 4; दत्त्वा P I; ज्ञान्वा P 2, I 2. ^४ प्रेरिता P 2, I 2. ^५ W I, I 4; - - त्या P I; आगत्य P 2, I 2. ^६ W I; पुर° the rest. ^७ गत्वा added on the marg. in W I. ^८ W I; सर्वत्र विदित्य P I, P 2, I 2; सर्वत्र विहित्य I 4. ^९ गता W I. ^{१०} W I; आगत्य the rest. ^{११} P I; निरूढा P 2, I 2, W I; गूढा I 4. ^{१२} Cp. Pân. VII, ii, 48. ^{१३} W I; अजातीयां P I; जातीयावत् P 2, I 2; अजातीया I 4. ^{१४} W I; °ता the rest. ^{१५} मृगायादीन्द्र° W I; मृगादिष्वि° P I; मृगादिवि° I 4; मृगादेवतादिष्वि° P 2, I 2. ^{१६} ऋग्भिः omitted in W I. ^{१७} आद्यातृतीयादिभिः in W I only. ^{१८} Cp. Pân. VII, iv, 33. ^{१९} I 4; युग्मांताभिः P I, W I; omitted in P 2, I 2. ^{२०} W I; देवतां P I, P 2, I 2; देवता I 4. ^{२१} आग्नी इत्यु° W I; आग्निमस्य° the rest. ^{२२} Introd. paribhāṣā to Mand. VIII. ^{२३} Verse 9. ^{२४} W I; इति तमनाते P I, P 2, I 2; तमनोते I 4. ^{२५} W I; उपययं चैतत् P I; उपययनं चैतत् P 2; नुपयं चैतत् I 4.

उपस्तुतो वार्हिह्यो नवकं¹ चित्र इच्छिशोः । इति ॥

११६. स्थौरः स्थूरनाम्नः पुत्रः । अग्निपुत्रो³ नाम । अथवा स्थौर एवाग्निपुत्रो नाम ॥

११७. भिक्षुर्नामागिरसो धनस्यान्नस्य च दानं⁴ प्रकर्षणादातृनिंदापूर्वकं⁵ प्रशंसां स्तुतवान् ॥

११८. उरुखयो नामामहीयवः । अमहीर्युगोत्रजः । रक्षोहेत्यग्नेर्गुणः । गायत्रिमदमुत्तरं च ।
छूयते हि । स यदि न जायेत यदि चिरं जायेत राक्षोभ्यो गायत्र्योऽनूच्या⁷ अग्ने हंसि न्यत्रिण-
मित्येता⁸ इति⁹ ॥

११९. ¹⁰ इंद्रस्यायमित्येद्रः । तत्स्वीकृतत्वात् । लवो लवरूपमात्मानं स्वयमेव स्तुतवान् । इंद्रो
हि लवरूपमास्थाय सोमञ्चजीपं पिबन्पिबिद्वैष्टः¹¹ सोमस्यातिप्रियत्वं स्ववैभवं च वै धैर्ययन्मात्मान-
मनेन सूक्तेन स्तुतवानितीतिहासविदः प्राहुः¹³ । एवं च¹⁴ लावमैद्रं ततः¹⁵ कायमिति देवतानुक्त-
मणीयं¹⁶ संगच्छते । इति वै लावमैद्रमिति¹⁷ बृहदेवता¹⁸ च ।

तथा । उरुखयो¹⁹ लवरुचैद्र इति वा इति मे मनः ।

इत्यार्षानुक्रमणी²⁰ ॥ ६२ ॥

१२०. हिरण्यगर्भो नाम प्रजापतिपुत्रः । कायं । कदेवत्वं । हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति षट्
प्राजापत्या इति²¹ सूत्रं प्राजापत्य इडादधः प्रजापते न त्वदेतान्यन्य²² इतिवत् कायत्वापवादः ।
अत्र एष कया नश्चित्र आ भुवर्द्धिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इति²⁴ कदेवत्ये विनिर्मुक्ते । प्राजापत्यया
चर्चेति ब्राह्मणं तु सुकीर्तिवृषाकपिषरुनाभानेदिष्टवदृषिणा निर्देशः ॥

१२१. उरुमैद्रदेवत्या । अंयेत्यनुक्तिश्चित्रार्था । अग्निवरुणसोभानां निहवस्तुमुक्तिः । कर्त्तरि
पष्ठी । हेम् स्पर्धायां शब्दे च । हेः संप्रसारणं च न्यभ्युपविध्वित्यप् । तत्राद्याग्निदेवत्या । अथ

¹ W I; नवकः P I, P 2, I 2. The quotation is omitted in I 4.

² स्थूर° P I.

³ P I, P 2, I 4, both text and comm.; °युतो W I. Cp. Aufrecht's note in his Index.
Gagannātha: अग्निपुत्रो वाग्निपुत्रो वा स्थौरः.

⁴ दातृप्रशंसा W I. ⁵ प्रकर्षणादातृनि-
दानपूर्वकः P I; प्रकर्षेण दातृनिदानपूर्वकः P 2, I 2; प्रकर्षणादातृनिंदां दानपूर्वकं I 4. ⁶ W I,
I 4; °हीय° P I; °हीयव° P 2; °हियव° I 2.

⁷ P I, I 4; अनूच्याग्ने W I, P 2, I 2.
⁸ Ait. Br. I, xvi, 9-10. ⁹ एता इति in W I only. ¹⁰ लवो पश्यदिन्द्रपुत्रः here inserted
in P I.

¹¹ W I; °जीपतृसं पिबनदृष्टः ऋषिभिर्द्वैष्टः सन् P I; °जिपहृसं पिबनदृष्टः । ऋषि-
भिर्द्वैष्टः सन् P 2, I 2; °जीपीय नृसं पिबनदृष्टः । ऋषिभिर्द्वैष्टः सन् I 4. ¹² आवर्णयन् W I.

¹³ W I; आहुः the rest. ¹⁴ W I; इति च the rest. ¹⁵ P I, P 2, I 2; लावमैद्रतः
W I; लावमैद्र ततः I 4. ¹⁶ W I; °णी the rest. ¹⁷ W I; लावमैद्रं तदिति P I;

लावमैद्रं सदिति I 4; लवमैद्रं । तदिति P 2, I 2. ¹⁸ BD. VIII, 956. ¹⁹ W I;

तयोरुपोर P I; तयोरुभयोर P 2, I 2, I 4. ²⁰ °णीति W I. ²¹ Âsv. Sr. III,

viii, 1. ²² Ibid. II, xiv, 11-12. ²³ Rigv. IV, 31. ²⁴ Âsv. Sr. II, xvii, 15.

²⁵ Pān. III, iii, 72.

तिष्ठोऽग्नेरात्मस्तवः । आसामग्निर्धुविदेवता चेत्यर्थः । शिष्टा चतुषो यथानिपातं । यो यत्र स्तुत्यत्वे¹ निपातति स तत्र स्तुत्य इत्यर्थः । आद्यां पंचम्यादिपंचेति षट् संख्यापंचम्यग्निवह-
णसोमाः ॥

१२५. वाङ्मार्गभृणी । अंभृणस्य महर्षेः पुत्री² । आत्मानं तुष्टाव । स्वयमेवैषिका देवता चेत्यर्थः ॥

१२६. कुल्लुल्लवर्हिणो नाम शिलूषपुत्रः । बाह्यादिन्वादिम् । उपरिष्टाह्वाहंतं । उत्तरपदवृद्धि-
श्छांदसी ॥

१२७. कुशिको नाम सोभरिपुत्रः । अथवा रात्रिर्नाम भरद्वाजस्य पुत्रमृषिका । रात्रिस्तवं ।
रात्रिदेवतायाः स्तवं स्तुतिर्यत्र सूक्ते तत् ॥

१२८. प्रजापतिर्नाम परमेष्ठी गुणविशिष्टः । विशेषणं च⁷ वाच्यत्वं वैष्णामित्रत्वं चास्य प्रजापतेर्वा
भूदिति । अन्यथा क्लृप्तकथंचिन्मयायेन प्रसज्येत⁸ । प्रजापतिरगोत्रोऽयमुपदेशोऽप्यनुक्तिः । भाववृत्तं ।
भावानां पदार्थानां⁹ वृत्तिः सुह्यादिप्रवृत्तिर्वैस्य देवता तद्भाववृत्तीयमिति प्राप्ते स्थायेंऽण ॥

१२९. सुकीर्तिर्नाम कक्षीवतः पुत्रः । सूक्तस्य मध्ये या चतुर्थी सानुदुप् । उत्तरा पंचमीति द्वे
अग्निदेवतये ॥

१३५. कुमारो नाम यमगोत्रः¹¹ । नडादिन्वात्मक ॥

१३६. विष्ठावसुनीम । एष च देवानां गंधर्वो गायकत्वेन देवानां संबंधी जातितश्च गंधर्व
इत्यर्थः । पूर्वार्थे तृतीयार्थे । अस्य सूक्तस्य पूर्वार्धेन । आद्यतुचेनेति यावत् स्तुतवान् सवितारं ।
उत्तरेण तुषेनात्मानमस्तौ ॥

१३७. सूक्तस्यादौ द्वे विष्टारपंक्ती¹² । अथ तिष्ठः सतोवृहत्¹³ । षष्ठ्युपरिष्टाज्योतिः¹⁴ ॥

¹ W₁; स्तुत्यत्वेन P₁, P₂, I₂; स्तुतित्वेन I₄. ² W₁; संख्याया° the rest. ³ W₁,
P₂, I₂; पुत्रा P₁; दुहिता I₄. ⁴ स्वयमस्य W₁. ⁵ कुल्लुल° P₁; कुल्लल° P₂, I₂, I₄,
both text and comm., W₁ in comm. only. Gagannātha reads कुल्लुल°. ⁶ Sic MSS.
⁷ च omitted in W₁. ⁸ W₁, I₄; °ज्येत् P₁, P₂, I₂. ⁹ W₁, P₂, I₂; पदानां
P₁, I₄; विषदादि marg. note in W₁. ¹⁰ W₁; °वृत्तिर् the rest. W₁ adds on the
margin: विषदादीनां सुष्ठिस्थितिप्रलयादीनामत्र प्रतिपाद्यात्वाद्वा परमात्मा देवतेत्यर्थः, appa-
rently taken from Sāyana. P₁ here adds: महाप्रलयाद्युपपद्येमेव भाववृत्तं वदंति तत्.
Cp. Aufrecht, note. ¹¹ °पुत्रः P₁. ¹² P₁; आद्ये विष्टारपंक्ती I₄; आद्ये द्वे विष्टा-
रपंक्ती Gagannātha; आद्या विष्टारपंक्तिः W₁, P₂, I₂. W₁ has a marg. note: मूलभाष्य-
योर्धमः । आद्ये विष्टारपंक्ती इति युक्ततरः पाठः । अत्र संहिताभाष्येऽपि धमः । ¹³ W₁,
I₄, P₂, I₂; अर्जो नपादिति तिष्ठः सतोवृहत् P₁; तृतीयोद्यास्तिस्रः सतोवृहत् I₃; P₂,
I₂ add तृतीया चतुर्थी पंचमी सतोवृहत्. ¹⁴ P₂, I₂, I₄; स्तुतावानामिष्युपरिष्टाज्यो-
तिस्त्रिदुप् P₁; अस्या उपरिष्टाज्योतिर्षस्त्रिदुप् I₃; पंचम्युपरिष्टाज्योतिः । अंत्यानुक्ते त्रिदुप्
W₁.

१४२. शाङ्गा जातिः । शाङ्गा इति पक्षविशेषस्याख्या । ते चत्वारो वृक्षाश्च प्रत्येकं क्रमेण वृक्षदर्शिनः । तेपामाद्यो जरिता नाम । द्वितीयो द्रोणः । तृतीयः सारिसृक्तः^१ । चतुर्थः स्तम्बमिवः ॥६३॥

१४३. अचिर्नाम संख्यस्यापत्यं भौमत्वापवादः । अचिरन्यो ह्ययं भौमादुपदेशेषु^२ दर्शनात् ॥

१४४. सुपर्णो नाम तार्क्ष्यपुत्रः । अथबोर्ध्वकृश्रनो^३ नाम यामायनः ॥

१४५. इंद्राख्यपिका । उपनिषत्संज्ञं सत्^४ सपत्नीबाधनं च । सपत्नी बाध्यतेऽनेन सूक्तेनेह जपादिना । तेनास्य तदेव देवता ॥

१४६. देवमुनिर्नाम । इरमदपुत्रः । अरस्थानो महारख्याभिमानिनो देवतां तुष्टाव । हिमरख्य-योर्महत्^५ इति ङीष् आनुक् च ॥

१४७. सुवेदा नाम शिरोषपुत्रः । बाह्यादित्वादिम् ॥

१४८. पृथुर्नाम वेनपुत्रः । अणो यम् ॥

१४९. अद्वा नामर्षिका । सा च कामायनी^७ । कामान्नडादिभ्यः^८ ककि जातिङीष् । गोत्रं च चरणैः सहेति जातिन्^९ ॥

१५३. देवजामयः । देवानां स्वसृभूता इंद्रमातरो नामर्षिकाः ॥

१५५. अलक्ष्मीम् ।

अलक्ष्मीनाशकं^{१०} सूक्तं जपहोमादिभिस्त्विदं ।

तत्राद्योपात्यपोरश्रीनाश एव प्रकीर्तितः ॥१॥

द्वितीया च तृतीया च ब्रह्मणस्पतिदेवते ।

उपाद्ये इति किं नोक्तमिति चेत्पृच्छ तं मुनिं ॥२॥

१५७. भुवननामाप्यपुत्रः । अथवा भुवनस्य पुत्रः साधनसंज्ञः । द्विपद्या व्यामं द्वैपदं । विशत्य-छरा विराजो मा भूवन्निति त्रैलोक्यभित्युक्तं । श्रूयते हि । इमा तु कं भुवना सोपधामेति द्विपदाः शंसतीति^{११} ॥

१५८. अक्षुर्नाम सूर्यपुत्रः । सौर्य इति मानवनिवृत्त्यर्थं । अक्षुर्मानव^{१२} इति युक्तं ॥

१५९. पुलोमतनया शशी नामेदस्य महिष्यपिका भूत्वा स्वयमात्मानमेव तुष्टाव स्तुतयती ॥

१६१. यक्षनाशनो नाम प्रजापतिपुत्रः । राजयक्षप्रमिदं । राजयक्षा ह्ययम्याधिः । राजय-

^१ I 4 °क्तः in text, °क्तः in comm.

^२ °ष्वद° I 4. Cp. comm. to V, 76.

^३ °कृश्रनो P 2, I 2.

^४ W 1; उपनिषत्संज्ञमिदं I 4; उपनिषत्संज्ञकमिदं P 2; उपनिषत्संज्ञकमिदं P 1.

^५ W 1, I 4; महारख्यामिति° P 1, P 2, I 2.

^६ Cp. Pân.

IV, i, 49.

^७ कामायिनी I 4, text and comm.; P 1 comm.

^८ काम does not

occur in the Gana नडादि (B.'s Pânini).

^९ See kârîkâ quoted in B.'s Pân., vol. ii,

p. 462. ^{१०} W 1; अश्रीम् नाशकरं the rest.

^{११} Ait. Br. V, xix, 12.

^{१२} In

sûtra on IX, 106.

^{१३} पत्नी W 1.

क्षेति च सर्वव्याधिप्रशमनं । गृहे हि सूच्यते¹ । अथ व्याधितस्यातुरस्य यस्मिन् गृहीतस्य वा षट्का-
हुतिश्चरुर्मुच्यते त्वा हविषा जीवनाय कमित्येतेनेति³ । अनादेशादिद्रो देवता । अत्र बृहदेवतायां
विकल्प उक्तः ।

ऐन्द्राग्नं मन्यते यास्क एके लिङ्गोक्तदेवतं । इति⁴ ।

नेतदस्ति । अत्रान्येषां मतमुक्तं । स्वयं शौनकस्येन्द्रः । एक इत्यादेशादिद्रुत्वमेवानेनाङ्गीकृतं⁵ ॥

१६२. रक्षोहा नाम ब्रह्मपुत्रः । गर्भसंज्ञावे गर्भस्य निहितस्य स्त्रावे पातविषयभूते तस्य प्रायश्चित्तं
समाधायकं । गर्भसमाधानमत्र⁶ देवता ॥

१६३. विषूहा नाम काश्यपगोत्रः⁷ । यस्मिन् । यस्मा स्त्रयारोगः⁸ । तस्य नाशनमस्य वाच्यं ॥

१६४. प्रचेता नामागिरसः । आदितो द्वे चतुर्थी चानुष्टुभः । तृतीया त्रिष्टुप् । पंचमी पंक्तिः ।
दुःस्वप्नमिति तत्फलमुपचारेणोक्तं । दुःस्वप्नाशनं ॥

१६५. कपोतो नाम निर्वृत्तिपुत्रः । कपोतेन गृहदेरुपहृत्तार्थमिभवे सति जपहोमाभ्यां प्रायश्चित्त-
मिदं¹⁰ । गृहेऽपि¹¹ सूच्यते । कपोतश्चेद्गारमुपहन्यादनुपतेद्वा देवाः कपोत इति प्रत्युचं जुहुयाज्ज-
पेक्षेति¹² ॥

१६६. क्षुधभो नाम । वैराजोऽयं शाकरो वा । अत्र चाण प्रकृतिस्तु विराट् । वैराजो शाकरो
वा । नात्र कैश्चिन्निरुणापि । सपत्न्यं । शत्रुनाशनमनेनोच्यते¹³ ॥

१६७. तृतीया सोमस्य राक्ष इत्येषा वरुणधार्तुविधातृसोमबृहस्पतिर्लिङ्गोक्तदेवता¹⁶ ॥

१६८. अनिलो नाम वातगोत्रः¹⁷ । वातान्नडादिफक्¹⁸ ॥

१६९. शबरो नाम कक्षीवन्नोत्रः¹⁹ । गोदेवत्यमिदं ॥

¹ गृहे हि सूच्यते P 1; गृह हि सूच्यते I 4; गृहे सूच्यते P 2, I 2; गृहादी सूच्यते W 1.
² पंच W 1. ³ Āsv. Grihya-sūtra, III, vi, 3-4. ⁴ BD. VIII, 979. ⁵ W 1; एक
इत्ययमादेशादिद्रुत्वमेवानेन स्वीकृतं I 4; एतेष्ट इत्ययमादेशादिद्रुत्वमेवानेनाशीकृतं (°तः P 2, I 2),
P 1, P 2, I 2. ⁶ °मंत्र P 1, I 4. ⁷ W 1; काश्यपपुत्रः the rest. ⁸ यस्मिन् राजयस्म-
रोगः W 1. ⁹ W 1; °हते P 1, P 2, I 2. ¹⁰ P 1, P 2, I 2 here add: तादर्थ्यान्नाज्य-
व्यमायुषतमिति शेषः P 1; तादर्थ्या ता - छष्य आयुषृतमिति वत् P 2, I 2. ¹¹ W 1; यथा गृहे
हि P 1, P 2, I 2. ¹² Āsv. Grihya-sūtra, III, vii, 7. Instead of this comm., I 4 has
कपोतौपहतौ यदि गृहं प्रविशेत् । अनेन सूक्तेनाज्यं होतव्यं. ¹³ शत्रुक्षयकरदेवत्यं I 4,
which adds हंतारं शत्रूणामिति लिङ्गात्. ¹⁴ °धातु° in W 1 only. ¹⁵ P 1; °तिर्लि°
W 1; °बृहस्पत्यनुमति° P 2, I 2; इत्येषा लिङ्गोक्तदेवता I 4. ¹⁶ P 1, P 2, I 4 add वा in
the text, with the comm. ऐन्द्री वा P 1, P 2, I 2; पक्षे इन्द्र एव देवता I 4. Cp. M. M.,
vol. vi, p. 24. ¹⁷ वातायनः W 1. ¹⁸ This comm. omitted in W 1. वात does not
occur in this Gana. ¹⁹ कक्षीवन्नोत्रः W 1.

१७२. संवर्तो नामागिरसोऽनादेशात् । श्रूयते हि । ऐद्रेण महाभिषेकेण संवर्ते आगिरसो महत्समाविशितमभिषेकेति^१ ॥

१७३. भुवो नामागिरसः । राजस्तुतिरिदमुत्तरं च । उक्तं हि बृहत्वेवतायां ।

आ त्वा^२ राक्षेऽभिषिक्ताय द्वे सूक्ते अभिमन्त्रणे^३ । इति^४ ॥

१७४. ऊर्ध्वग्राया नामाबुदसर्पपुत्र कृपिः^५ । अत इमोऽपवाद कृप्यणोऽपवादो बाह्यादि-
त्वादित्^६ । ग्राह्याऽस्तौत् स्तुतवान्^७ ॥

१७५. सूनुर्नाम । कृधुपुत्रः । तत्राद्यभुदेवत्या ॥

१७६. पतंगो नाम प्रजापतिपुत्रः ॥

१७७. अरिहनेर्निर्नाम तार्ष्यपुत्रः । तार्ष्यादृष्यण । तार्ष्यदेवस्य । तार्ष्याहेवताण^८ । श्रूयते हि ।
तमूषु बाजिनं देवजुतमिति तार्ष्याऽच्युत^९ इति ॥

१७८. उशीनरपुत्रः शिबिर्नाम । काशिराजः काशीनां राजा प्रतर्दनो नाम । दैवोदासिः प्रतर्दनः ।
रुशदश्वपुत्रो वसुमनः । इतीमे त्रयो राजानः । एकर्षाः । एकैकस्या कृचः क्रमेण द्रष्टारः ॥

१७९. जयो नामिन्द्रपुत्रः^{११} । अत इम्^{१२} न ह्यिन्द्र कृपिः । ननु संवाद इन्द्रादितिवामदेवानांमि-
न्द्रागस्त्ययोः संवाद^{१४} इन्द्राण्यिन्द्रश्च समूदिर^{१५} इति दर्शनादृषिरेवेन्द्र इति चेन्नहि^{१६} बाह्यादित्वादित् ॥

१८०. अस्यापृषयश्चैकर्षाः प्रथमप्रथमैः । एते च वसिष्ठभरद्वाजसूर्यपुत्राः ॥

१८१. प्रजावाक्त्राम प्रजापतिपुत्रः । अन्यृचं । कृचमृचमनु क्रमेण प्रत्युचमित्यर्थः । कृकपूरित्य-
कारः^{१७} । यजमानस्य पत्न्या होतुश्चाशिषः^{१८} । तथा च सूत्रं । अपश्यं त्वेयेतस्याद्यया यजमानमीक्षते
द्वितीयया पत्नीं तृतीययात्मानमिति^{१९} । होतुरिदं विधानं ॥

१८२. गर्भाणां कर्तृभूतस्त्वष्टा नामर्षिः । नास्य गोत्रमनुपदेशात् । अथवा प्रजापतिपुत्रो विष्णुर्ना-
मर्षिः । गर्भाणांशीरच प्रार्थ्यते । विष्णुस्त्वष्टा प्रजापतिः सिनीवाली सरस्वत्यश्चिनाविति लिंगोक्त-
देवतमिदं ॥

^१ Ait. Br. VIII, xxi, 12. The quotation is omitted in I 4. ^२ उक्तं to त्वा (incl.)
in W I only. ^३ वानुमन्त्रणे M I-3. ^४ BD. VIII, 987. ^५ अबुदसर्पकृपिपुत्रः
W I. ^६ अत इमपवादे कृप्यण् ॥ बाह्यादीन् W I. ^७ W I; ग्राह्यां प्रशंसा स्तुतवान्
I 4; राक्षशास स्तुतवान् P I; राक्षशाशसः ग्राह्यां स्तुतवान् P 2, I 2. सोमाभिषेकार्थीत् marg.
note in W I. ^८ तार्ष्य आदित्यः marg. note in W I. ^९ Ait. Br. IV, xxxi, 14.
^{१०} रुशदश्व° W I, P I, P 2, I 2; रुशदश्व° I 4. रौशदश्व° is the reading of P 2, I 2, रौशदश्व°
of I 4, रौशदश्व° of P I, in the text. W I रौशि° corr. to रौश°, °श° corr. to हि in the margin.
The copyist of C, misunderstanding the correction, has रोहिषदश्व°. ^{११} °द्रः corr. to
°द्रिः in W I (marg.). The rest °द्रः in the text. ^{१२} Pān. IV, i, 95. ^{१३} See sūtra on
IV, 18. ^{१४} See sūtra on I, 170. ^{१५} X, 86. ^{१६} तर्हि in W I only. ^{१७} Cp. Pān.
V, iv, 74. ^{१८} यजमानादयो देवता! marg. note in W I. ^{१९} Âsv. Sr.-sūtra, IV, vi, 3.

१६५. सत्यधृतिर्नाम वरुणपुत्रः । वरुणाङ्गाह्लादिवादिम् । न त्वपिवादात् इम्^१ । निहयो ऽग्निवरुणसोमानामिति वरुणस्यधित्वस्य दृष्टत्वात् । आदित्यं । अदितिदेवत्वं । यस्मै पुत्रासो अदितेरिति लिंगात् । स्वस्यपुत्रं । अविनाशगमनसाधनं । सूच्यते गृह्ये । नहि त्रीणामित्यनुमंभ्येवम-
तिसुहस्य न कुतश्चिद्वयं भवतीति विज्ञायत^३ इति ॥

१६६. इयेनो नामाग्निपुत्रः । ज्ञातवेदा इत्यग्नेरधिकृतस्य गुणः ॥

१६७. सार्वेराज्ञी नामर्विका^४ । आत्मदेवत्वं । स्वदेवत्वं^५ यथा तथापश्यत्^६ । सूर्यदेवत्वं वा यथा तथापश्यत्^६ ॥

१६८. भाववृक्षदेवत्वं । भाववृक्षाये उक्तः^७ ॥

१६९. संवननो नामाग्निरसः । संज्ञानं सम्यग्ज्ञानं^८ । ततोऽण् । तृतीया त्रिहुप् तृतीया त्रिहुविति शास्त्राति^९ द्विरुक्तिः संक्षिप्तिसूचनार्थी^{११} । यथा पाणिनीयानि अ अ^{१२} इति । परे पूर्णं परे पूर्णमिति^{१३} छन्दोविचिन्त्यं । तथ च सूचति प्रकृतिभावे प्रकृतिभावे । नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे । नम आचार्येभ्यो नम आचार्येभ्य^{१४} इति । तथा च गृह्यति । मध्यमियाम्मध्यमियात् । नमः शौनकाय नमः शौनकायेति^{१५} । तथा चतुर्थ्योरख्यकति । ब्रह्म भवति ब्रह्म भवतीति^{१६} । एते च ब्राह्मणाभि-
दृष्टमेवानुकुर्वतीति^{१८} । तथा हि । सिद्धं हैवेन स्तृणुते स्तृणुत^{१९} इति दृश्यते^{२०} । ब्राह्मणारख्यक-
सूत्रगृह्यचतुर्थोरख्यकेषु तु प्रत्यध्यायसमाप्तावपि द्विवचनं दृष्टं । वागुदिता भवति भवतीत्यादि^{२१} ॥

अथ ऋग्वेद इत्यादि तृतीयात्रिहुवंतकं ।

इदं शास्त्रमधीयानः प्रणवाद्यर्थेतामियात् ॥१॥

ऋषिच्छन्दोदेवतादि^{२२} विज्ञानं फलमुच्यते ।

ऋषिर्नामावंगोत्रश्च ऋषेः संस्थानतार्त्तमियात् ॥२॥

एकैकस्य ऋषेर्ज्ञानासिहस्राब्दा स्थितिर्भवेत् ।

^१ W 1 and I 4 omit this remark. ^२ See sūtra on X, 124. ^३ Āsv. Gṛhya-sūtra, III, x, 7-8. ^४ ब्रह्मवादिनी added in P 1. ^५ W 1; omitted in P 2, I 2; आत्मस्त-
वनित्यर्थः P 1. सार्वेराज्ञीदेवत्वमित्यर्थः marg. note in W 1. ^६ यथा तथापश्यत् in W 1 only.
^७ See comm. on X, 129. P 1 here repeats the former comm. ^८ W 1. ^९ W 1 only.
^{१०} शास्त्रसमा^० P 1, P 2, I 2; शास्त्रपरिसमा^० I 4. ^{११} ०र्त्तं P 1, P 2, I 2. ^{१२} Pān.
VIII, iv, 68. ^{१३} Piṅgala Khandaś-sūtra, VIII, 33. ^{१४} Āsv. Sr.-sūtra, XII, xv, 12-13.
^{१५} Āsv. Gṛhya-sūtra, IV, viii, 43-44. ^{१६} Ait. Ār. V, iii, 3, 19. ^{१७} ब्राह्मणामृष्ट
हवा^० P 1, P 2, I 2, I 4. ^{१८} This remark omitted in W 1. ^{१९} Ait. Br. VIII, 28,
20. ^{२०} This quotation omitted in W 1. ^{२१} Ait. Br. I, vi, 12. This
quotation in P 1 and I 4 only. ^{२२} ०र्त्तानि W 1. ^{२३} ऋषेर्ज्ञानं W 1. ^{२४} W 1;
संस्थानं P 1; ऋषिसंस्थितिमित्यत् P 2, I 2; omitted in I 4. ^{२५} P 1, I 4; नास्मा P 2,
I 2; दिव्य^० W 1. ^{२६} W 1; सहस्राब्दातिभिर्भवेत् P 1, P 2, I 2, I 4.

छंदसां चैव¹ सालोक्षं छंदोशानादवामुयात् ॥३॥
तस्यास्तस्या देवतायास्तद्भावं प्रतिपद्यते² ।
यां यां विजानाति नरो देवतामिति³ निखैयः ॥४॥

किं च । ऋष्यादिविज्ञानफलमनुभूय सुपूजितः ।
स्वाध्यायस्य फलं पञ्चाङ्गुत्यादन्नं प्रपद्यते⁴ ॥५॥
ज्ञानस्मरणसंयुक्तो जायते यदि जायते ।
नखेतद्विज्ञानसूत्रेण⁵ चादावेव⁶ महात्मना ॥६॥
उक्तमन्यस्य⁷ तैष्मिल्यं सर्वकर्मसु सर्वदा ।
किंच⁸ स्वयं शौनकोऽपि ब्रवीत्यत्र फलं महत्⁹ ॥७॥
ऋषिनामार्घगोचरश्चऋषिभ्योऽस्तु सदा नमः ।
ऋषीणां विषयस्तु यः शरीरात्प्रमुच्यते ॥८॥
सोऽतीत्य तमसः पारं स्वर्गलोके महीयते ।
सहस्रयुगपर्यंतमहर्षिब्राह्ममुच्यते ॥९॥
नाकस्य पृष्ठे तं¹⁰ कालं दिवि सूर्येव¹¹ रोचते ।
स्वाध्यायं मुनिर्योऽधीते¹² मंत्रदैवतविष्णुतेः¹³ ॥१०॥
सह सैद्भिर्वैसेत्स्वर्गे तत्र¹⁴ सन्निरपीड्यते ।
सर्वानुक्रमणी सैषा कात्यायनमुनेः कृतिः¹⁵ ॥११॥
तस्या वृत्तिरियं चापि समामा चक्रुरोः कृतिः ।
वेदार्थदीपिका नाम¹⁶ चक्रुरुणां प्रसादतः ॥१२॥

¹ P 2, I 2; नु चं I 4; तु P 1; छंदसामृत° W 1. ² W 1; तावद्भावं प्रपद्यते I 4;
स्वाध्यायत्वं प्रपद्यते P 1; तावद्भावं प्रतीयते P 2, I 2. ³ W 1; त्रियं वांछति I 4; देव-
मिच्छति P 2, I 2; देवाछति P 1. ⁴ W 1 omits this line and the following. ⁵ P 2,
I 2; ज्ञाति P 1, I 4. ⁶ W 1, P 2, I 2; नखेतदनुज्ञानसूत्रेण P 1, I 4. See Intro. § 1.
⁷ W 1; -दैवं P 1, I 4; समज्ञैव P 2, I 2. ⁸ W 1; महास्य P 1, P 2; - - स्याज्ञाने I 4.
⁹ W 1 alone. ¹⁰ W 1; भवतीत्यत्र फलमाह the rest. ¹¹ W 1; ब्राह्म्यं यदु° P 1,
I 4; ब्राह्मणं P 2, I 2. ¹² नाकपृष्ठे वसेत् P 2, I 2. ¹³ सूर्य इव P 1, W 1, I 4;
सूर्यैर्विराजते P 2, I 2. ¹⁴ मुनयो धीते P 2, I 2; मनुयो धीते P 1; मुनयो धीय I 4; मुनयो
धीते W 1. ¹⁵ °वष्णुतिः P 1; निष्कृतिः P 2; °विष्कृतिः I 2; °वक्षुतिः I 4; °विद्विषी W 1.
¹⁶ स तत्र W 1; स तस- I 4; सतस्य- P 1; स तं सति P 2, I 2. ¹⁷ दिवस W 1; सदिग्व
P 1, I 4; दिग्वसेत् P 2, I 2. ¹⁸ सत्र W 1; सत P 1, I 4; स तं P 2, I 2. ¹⁹ W 1;
अभि the rest. ²⁰ W 1 here adds पटिभ्योकाध्ययवती; P 1, P 2, I 4 समानैकाध्यायवती
(°न्यैकाध्ययनकैः P 2, I 2) । षट् सर्वाधिकश्रद्धिका (°व्यया I 4). ²¹ नाम्ना W 1.

स्वगोत्याम्नेषुमायेति¹ कल्पहोमने² सति ।
 सर्वानुक्रमणीवृत्तिर्जाता वेदार्थदीपिका ॥१३॥
 लक्षाणि पंचदश वै³ पंचमहिसहस्रकं ।
 सद्वात्रिंशच्छतं चेति दिनवाक्यार्थे ईरितः⁴ ॥१४॥
 विनायकः शूलपाणिर्मुकुन्दः⁵ सूर्यो व्यासः शिवयोगीति षड्वै⁶ ।
 नमामि तान् सर्वदा पातु मां ते येवै षड्विः सप्त विद्यास्तु दत्ताः⁷ ॥१५॥
 आद्या सर्वानुक्रमणी⁸ द्वितीया महाव्रतं चोपनिषद्ग्रन्थं च ।
 महाव्रतं सूत्रमासां तृतीया चत्वारिंशद्वाद्यं वै चतुर्थी ॥१६॥
 सूत्रं पंचम्यत्र¹⁰ षष्ठी नु गृह्यं शाकल्यस्य संहिता सप्तमीति ।
 इमा दत्ता¹¹ विद्यास्तु सत्रिंशर्वै षड्भ्यो गुरुभ्यो हि नमोऽस्तु तेभ्यः ॥१७॥
 इति षष्ठुरुशिष्येण कृता वेदार्थदीपिका ।
 सर्वानुक्रमणीवृत्तिः समाप्तेष्टार्थपुष्टये¹² ॥१८॥

॥ इति षष्ठुरुशिष्यविरचितायां सर्वानुक्रमणीवृत्तौ वेदार्थदीपिकायां प्रथमोऽध्यायः समाप्तः¹³ ॥

¹ W I; गार्ग्यानिषमासेति P I; गार्ग्यानिषमासेति P 2, I 2 (I 4 omits verses 12-18).
² कल्पहोमने W I; कलिशुद्धदिनहोमने P I; कलिशुद्धदिनहोमने P 2, I 2. ³ W I;
 ल - पंचदश वै P I; लक्षपंचदशपदैः P 2, I 2. ⁴ W I; ० र्वै हीरितः P I, P 2, I 2. These
 two slokas (13 and 14), which give the date of the Vedārthadīpikā, are fully explained by
 Weber, Ind. Stud. vol. viii, p. 160, note. ⁵ P I, P 2, I 2; मुकुन्दात्म्यो W I. In the
 Introd. to Shadg.'s comm. (Weber's Catal., p. 14) Śūlapāni is called Śūlāṅka, and Mu-
 kunda is called Govinda. ⁶ षड्भ्यो P I, P 2, I 2; षड्भ्यो W I. ⁷ P I, W I; प्रदत्ताः
 P 2, I 2. ⁸ P I, P 2, I 2; आद्यानुक्रमणी W I. ⁹ ० र्वै P I. ¹⁰ W I; सूत्रं पंचम्यु -
 P I; तद्वत्सुत्रं पंचमी वै निरुक्तं P 2, I 2. ¹¹ P I, P 2, I 2 add सप्त. ¹² W I;
 चार्थपुष्टये P I; आत्मपुष्टये P 2, I 2. ¹³ P I, I 4 add समाप्तमिदं शास्त्रं समाप्ता चेयं वृत्तिः
 सर्वानुक्रमणीवृत्तिः ।

॥ अथ षड्गुरुशिष्यविरचितानुवाकानुक्रमणीवृत्तिः ॥

३. तादर्थ्ये प्रणम्य । प्रयतः । जितेन्द्रियः । द्विविधं शौचं । मृन्मलान्धां वासं । आंतरमर्चशुद्धिः । प्रणम्य । ततः किं ॥

४. चक्षुः । वर्तमानानां च चक्षुः^२ । अतंद्रितः । तारकादिभ्य इतच्^३ ॥

५. आदि^४ मूक्तपरिमाणं । परीक्षार्थे श्छांदसः^५ । संख्या^६ सर्वविषयक्रममेव च । इदमस्योपरमिति । यावंतः । अनुवाकाः ॥

६. तात्पर्ये वक्ष्यामीत्यन्वयः । अनुवाकस्य नित्याध्ययने प्रयोजनमित्याह ॥

७. ब्रह्म कृण्वंतः परिवत्सरीयमिति श्रुतेः^७ । अस्य तु नित्याध्ययनस्य^{१०} ॥

८. देवान् प्रजापत्यादीन्^{११} मंत्रस्य । चक्षीन् । शतर्च्योदिमहामूर्क्षातान् । पितृन् सुमन्त्रादि प्रति-
पुरुषं पितृनिर्वातान् । तदर्थे^{१२} ॥

९. शैशिरीयायां । शिशिरनाममहर्षिप्रोक्तायां । शिशिरतुल्यमाप्यायामित्यने । शाकलस्य^{१४}
संहितायामित्यर्थः । प्रमाणं निबोधनं^{१५} प्रतिपादनमित्यर्थः । शास्त्रे^{१६} उक्तं हि ।

प्रमाणं बोधनेयमथोदाशास्त्रहेतुषु ।

सम्यगुक्तावेव^{१८} च ॥

इति । अनुवाकानां सूक्तैः । सहेति शेषः । शृणुत हे शाकलाः । के ते । सर्वेषां शाकलत्वमाप्री-
हारेण वक्तुमाप्रीदृष्ट्वा^{१९} नाह ॥

१०. आप्रीदृष्टार एते । इदं शास्त्रं शाकलानामेव^{२०} संबन्धनमित्यने । जमदग्निर्दधोऽरं ।
दशममाप्रीमूक्तं जमदग्निर्ददृशे । प्राजापत्ये पशौ सर्वेषामाप्रीयो जामदग्न्य^{२२} इति सर्वे शाकलाः ॥

११. सुसमिद्धो न आ वह^{२३} । समिद्धो अग्न आ वह^{२४} । समिद्धो अद्य राजसि^{२५} । समिद्धो

^१ चक्षुर्वे° W I, C. ^२ W I, C; चक्षुः C I. ^३ See Kāśikā Vṛtti on Pān. V, ii, 36.

^४ W I, C, C I. ^५ W I, C; परि C I. ^६ °स W I, C, C I. ^७ ता added in W I, C,

C I. ^८ हृदयस्या W I, C; हृदयमस्या C I. ^९ Rīg. VII, 103, 8. ^{१०} Introducing the next verse. ^{११} C I; प्राजापत्यादेव W I, C. ^{१२} Āsv. Grihya-sūtra, III, iv, 4-5.

^{१३} °समाप्यम् W I, C; समाप्याम् C I. ^{१४} शाकलस्य W I, C, C I. ^{१५} बोधनं W I, C.

^{१६} C I; शास्त्रे मूक्तं W I, C. ^{१७} बोधनेयता C I. ^{१८} सम्यगुक्तरिवे च MSS.

^{१९} °द्रष्टुम् W I, C; द्रष्टुम् C I. ^{२०} शाकलाय नामेव C I. ^{२१} संबन्धम् C I.

^{२२} Cp. Āsv. Sr.-sūtra, III, ii, 8. ^{२३} (12) Rīg. I, 13. ^{२४} (13) I, 142.

^{२५} (11) I, 188.

अग्निर्निर्हितः¹ । समित्समित्सुमनाः² । सुसमिद्धाय शोषिषे³ । सुपस्व नः समिधमग्ने अह⁴ । समिद्धो विध्वत्तस्यतिः⁵ । इमां मे अग्ने समिधं सुपस्व⁶ । समिद्धो अहं मनुषो दुरोणे⁷ । अथारभते⁸ ॥

१५. अग्निमीळे चिसूक्तं । अनुवाकविशेषः । सुरुपैद्र चतुःसूक्तं । अनुवाकविशेष इत्यादि यथायोगमुत्तरत्रापि वेदितव्यं । सुरुपकुलसूतये⁹ । इन्द्र सानसिं रयिं¹⁰ । अग्निं दूतं¹¹ । सोमानं स्वरयं¹² । कस्य नूनं¹³ ॥

१६. पंचकं । अनुवाकं पंचसूक्तं । त्वमग्ने प्रथमो अंगिराः¹⁴ । प्र वो यज्ञं¹⁵ । अग्ने विपस्वहं अभि त्वं नूचिदिति ये त्रयोऽनुवाकाः समसूक्ताः । अग्ने विपस्वदुपसः¹⁶ । अभि त्वं मेघं¹⁷ । नूचिस्सहोमाः¹⁸ ॥

१७. पश्चा न तायुं¹⁹ । उप प्रयंतो अध्वरं²⁰ । एकादशसूक्तं विद्यादित्येव । नन्वत्र²¹ मध्ये खिलमार्धानुक्रमण्यादिवात्²² किं²³ नोच्यत इत्याह । अस्मिन्ननुवाकानां ग्रंथे खैलिकानामनुवाकानामनादेशः । अनुक्ता हि ॥

१८. योऽनुवाकश्चर्चायते सम्यगभ्यस्यते । चर्चैवाश्रयतीति अह । यद्वा चर्चयाभ्यसनेनायते । आभिमुख्येन बह्वः । यमु बंधने क्तः । वेदे । वेदपारायणाध्ययने²⁴ तस्य संख्या विधेयेति । नः । अस्माकं । श्रुतिः । उपदेशः । अतोऽत्रोत्तरत्रापि खिलवर्जमगुच्यत इति भावः ॥ प्र ये शुभंते जनयः²⁵ । इमं स्तोमं²⁶ ॥

१९. इन्द्रं मित्रं वरुणं²⁷ । अत्र दश सूक्तानि । नासत्याभ्यां बर्हिर्दिव²⁸ । कदित्या नृन्²⁹ । अग्निमित्यपरोऽनुवाकः समसूक्तः । अग्निं होतारं मन्ये³⁰ । आ त्वा नुषो रारहाणाः³¹ ॥

२०. वेदिषदे प्रियधामाय³² । अषोध्यग्निर्ऋः³³ । कया शुभा³⁴ । त्रिपंचसूक्तः । पंचदशसूक्त इति यावत् । युषो रजांसि³⁵ ॥

२१. चत्वारो विंशतिश्चैव । अनुवाकाः । अथ बाष्कलकेऽस्य³⁶ विशेषमाद्यमंडल आह । उपप्रयंतो नासत्याभ्याम् अग्निं होतारं इमं स्तोमं वेदिषद इति बाष्कलकः क्रम इत्यर्थः । उपप्रयंत इमं स्तोमं नासत्याभ्याम् अग्निं होतारं वेदिषद इति शाकलकः क्रमः³⁷ । अत्रैवमुक्तेरुत्तरमंडल-नवकेऽनुक्रमविपर्ययः³⁸ ॥

॥ इति प्रथमं मंडलं समाप्तं ॥

¹ (II) Rigv. II, 3. ² (II) III, 4. ³ (II) V, 5. ⁴ (II) VII, 2.
⁵ (II) IX, 5. ⁶ (II) X, 70. ⁷ (II) X, 110. ⁸ There is no commentary
on the last five lines of the Introd. ⁹ Rigv. I, 4. ¹⁰ I, 8. ¹¹ I, 12.
¹² I, 18. ¹³ I, 24. ¹⁴ I, 31. ¹⁵ I, 36. ¹⁶ I, 44. ¹⁷ I, 51.
¹⁸ I, 58. ¹⁹ I, 65. ²⁰ I, 74. ²¹ C I; यत्र W I, C. ²² Op. Meyer, Rigv.,
p. xx, note. ²³ MSS. add किमिति. ²⁴ Op. Ind. Stud. III, 251. ²⁵ Rigv. I, 85.
²⁶ I, 94. ²⁷ I, 106. ²⁸ I, 116. ²⁹ I, 121. ³⁰ I, 127. ³¹ I, 134.
³² I, 140. ³³ I, 157. ³⁴ I, 165. ³⁵ I, 180. ³⁶ ०॥ अस्या W I, C, C I.
³⁷ This comm. omitted in C I. ³⁸ See M. M., A. S. L., p. 229, note.

२२. त्वमग्ने सुभिः¹ । यो जात एव² । गणानां त्वा³ । आ ते पितः⁴ । गणानां तृतीये
सूक्तानि दश । त्वं यो आ त इत्यग्रे त्रयोऽनुवाका एकादशसूक्ताः ॥

॥ इति द्वितीयं मंडलं ॥

सोमस्य मा तवसे⁵ । प्र वो देवाय⁶ ॥

२३. इच्छंति त्वा⁷ । इंद्रं मतिर्हृद आ वक्ष्यमाना⁸ । पंचदशक इत्यर्थः । इमं महे विदध्याय⁹ ॥

॥ इति तृतीयं मंडलं ॥

त्वां स्रग्ने सदमिह¹⁰ । भद्रं ते स्रग्ने¹¹ । यत् इंद्रः¹² ॥

२४. प्र चतुर्भ्यो दूतमिव¹³ । अग्रं पिबेत्येष चापि त्रयोदश । अग्रं पिब मधूनां¹⁴ ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं ॥

स्रक्चोध्यग्निः समिधा¹⁵ । प्र वेधसे कवये¹⁶ ॥

२५. महि महे¹⁷ । विदा दिवो विष्यन्¹⁸ । तथा द्वादशक इति यावत् । आ रुद्रास इंद्रवंतः¹⁹ ।
यदद्य स्यः²⁰ पंचदश ॥

॥ इति पंचमं मंडलं ॥

त्वं स्रग्ने प्रथमो मनोता²¹ । त्वमग्ने यशानां²² । वृषा मद इंद्रे²³ । यो रयिवो रयितमः²⁴ ॥

२६. हुवे वो देवा²⁵ द्वादश । सुवे नरा²⁶ षष्ठे मंडले यः षष्ठोऽनुवाकश्चतुर्दशसूक्तः ॥

॥ इति षष्ठं मंडलं ॥

अग्निं नरो दीधितिभिः²⁷ । त्वे ह यत्पितरः²⁸ । प्र शुक्रा²⁹ ॥

२७. क ईं व्यक्ता नराः³⁰ । अप ससुरुषस³¹ एकौनविंशतिः । प्र वीरया शुषयः³² ॥

॥ इति सप्तमं मंडलं ॥

मा विदम्यद्वि शंसत³³ । अथ सप्त । महौ इंद्रो य जोजसा³⁴ । अष्ट । इंद्र सुतेपु³⁵ । वयमु
त्वामपूर्व³⁶ ॥

२८. यो यजाति³⁷ । इमे विप्रस्य³⁸ । हकारः पूरणः । अग्न आ यास्रग्निभिः³⁹ । यो राजा
चर्वणीनां⁴⁰ । उतेति पूरणः । आ तू न इंद्र क्षुवंतं⁴¹ । गौर्ययति मरुतां⁴² । विद्यादिति शेषः ।

¹ Rigv. II, 1.

² II, 12.

³ II, 23.

⁴ II, 33.

⁵ III, 1.

⁶ III, 13.

⁷ III, 30.

⁸ III, 39.

⁹ III, 54.

¹⁰ IV, 1.

¹¹ IV, 11.

¹² IV, 22.

¹³ IV, 33.

¹⁴ IV, 46.

¹⁵ V, 1.

¹⁶ V, 15.

¹⁷ V, 33.

¹⁸ V, 45.

¹⁹ V, 57.

²⁰ V, 73.

²¹ VI, 1.

²² VI, 16.

²³ VI, 24.

²⁴ VI, 44.

²⁵ VI, 50.

²⁶ VI, 62.

²⁷ VII, 1.

²⁸ VII, 18.

²⁹ VII, 34.

³⁰ VII, 56.

³¹ VII, 71.

³² VII, 90.

³³ VIII, 1.

³⁴ VIII, 6.

³⁵ VIII, 13.

³⁶ VIII, 70.

³⁷ VIII, 31.

³⁸ VIII, 43.

³⁹ VIII, 60.

⁴⁰ VIII, 70.

⁴¹ VIII, 81.

⁴² VIII, 94.

यस्तमिति च । अष्टममिति च । अतः परो दशको गोर्धयतीत्यर्थः । तमष्टममंडलस्यांतं विद्यात् । अतः पंचाशको गोर्धयत्यमित्यन्ये पठन्ति ॥

॥ इत्यष्टमं मंडलं ॥

२९. स्वादिष्टया मदिष्टया^२ चतुर्विंशतिसूक्तः । पथस्व दक्षसाधनः^४ । त्रिंशत् सप्तद्वः । स्त्रीत्वा-
भावश्छांदसः । षट्त्रिंशत्सूक्तकः । अया वीती परि स्रव^६ । प्र देवमक्षा^७ । प्र त आशवः^८ । अस्य
प्रेषा हेमना^९ । ससाय आ नि वीदत्^{१०} ॥

॥ इति नवमं मंडलं ॥

३०. अग्रे बृहन्नृपसा^{११} । त्वष्टा दुहित्रे^{१२} । प्र देवत्रा ब्रह्मणे^{१३} । अक्षा म ईद्वं^{१४} । इदमित्या
रौद्रं^{१५} । भद्रा अग्नेः^{१६} । सत्येनोत्तमिता^{१७} । सं जामृवन्निः^{१८} । ईद्वं दृस्व^{१९} ॥

३१. तमस्य छावापुषिषी सचेतसा^{२०} । नासदासीर्दित्येव परोऽनुवाकस्तयोर्विंशतिसूक्तकः ।
अस्मिन्मंडले द्वादशकं ऋग्वेदांतो योऽनुवाकः शास इत्येत्यादि तत्रानुवाके सूक्तानि चत्वारिंशत् ।
शास इत्या महौ अस्मि^{२२} ॥

॥ इति दशमं मंडलं ॥

३२. अथ मंडलेष्वनुवाकसंख्यामाह । यत् । तत्रेति शेषः । द्वितीयं मंडलं यच्चतुरनुवाकं । द्वे
पंचके । अतः परमित्येव । अतः परे द्वे तृतीयचतुर्थमंडले पंचानुवाके भवतः । पराणि त्रीणि
मंडलानि पंचमषष्ठसप्तमानि षडनुवाकानि । अष्टमं । तत्र दशानुवाकाः संति । नवमं यत्तत्र
सप्तानुवाकाः । दशममंतं मंडलं यत्तत्र द्वादशानुवाकाः ॥

३३. अथ मंडलेषु सूक्तसंख्यामाह । एकनवत्यधिकशतं सूक्तानि भवन्तीत्यर्थः । द्वितीयं त्रिच-
त्वारिंशत्सूक्तं । द्वे सूक्ते । द्वाधिकषष्टिरिति यावत् ॥

३४. अपि तु चतुर्थे तत्राष्टाधिकपंचाशत्सूक्तानीत्याहुः । अतः परं स्यात् । अतः पंचमं
मंडलं । पंचाधिका सप्ततिरुत्तरं तु । उत्तरं षष्ठं । वासिष्ठं सप्तमं मंडलं चतुरधिकं शतं सूक्तं ॥

३५. अष्टमं । द्विनवतिः^{२४} सूक्तानि यानि । नवमं मंडलं शतं भवेद् अथ^{२५} यानि चतुर्दश
सूक्तानि^{२६} चात्राहुश्चतुर्दशाधिकशतं भवेदित्याहुरित्यर्थः । अथाधिकानीति^{२७} ।

वहि भागुरिरस्रोपमवाप्योर्हपसर्गयोः^{२९} ।

चतुर्दश त्वाहुरथाधिकानीत्यन्ये पठन्ति । एकनवत्यधिकशतं सूक्तानि वर्द्धन्ति दशमे मंडले इत्यर्थः ॥

^१ गोर्धयदित्यर्थः W I. ^२ Rigv. IX, 1. ^३ C I; °तिः W I, C. ^४ Rigv. IX, 25.
^५ स्त्रीत्वादाव W I, C. ^६ Rigv. IX, 61. ^७ IX, 68. ^८ IX, 86. ^९ IX, 97.
^{१०} IX, 104. ^{११} X, 1. ^{१२} X, 17. ^{१३} X, 30. ^{१४} X, 43. ^{१५} X, 61. ^{१६} X, 69.
^{१७} X, 85. ^{१८} X, 91. ^{१९} X, 100. ^{२०} X, 113. ^{२१} X, 129. ^{२२} X, 152.
^{२३} °यात् । अष्ट° W I; °यै तत् अष्ट° C I. ^{२४} °ति MSS. ^{२५} अथो W I; omitted in C I.
^{२६} C I; शतानि W I. ^{२७} अथो यानीति MSS. ^{२८} C I; °स्रोपमवाप्योर्ह° W I.
^{२९} See kārīkā, giving a rule of Bhāguri, quoted by Śāyana, Rigv. II, 4, 5, and III, 26, 1.

३६. अथ सर्वमंडलसूक्तसंख्यामाह । एतासूक्तजालं समदशाधिकं सहस्रं सूक्तानि । बाष्कलके¹ संहितापाठे² सतः शाकलादधिकान्यथौ सूक्तानि पंचविंशत्यधिकसहस्रमित्यर्थः³ । खिलेष्वनुवाका⁴ नेत्युक्तं⁵ । तत्रैतस्याप्य⁶ पुनराह । तानुवाकानुवाकांशाकले शैशिरीये पारायणे वेदपारतीरकर्मसमाप्तौ । करणे व्युद् । अत्रादिमोक्षांतफलपारमिहेतौ । शिशिरश्चाह गहादिह्यात्⁸ प्रोक्ताष्टण्⁹ स्वार्ये¹⁰ । शिष्टाः परमहर्षयो¹¹ विप्रा मेधाविनः । शिष्टा अनुवाकानैस्त्रिंशाकल एव वर्दति न खिलेष्वित्यर्थः । अतः खिलानामनुवाको नोक्त इति भावः । तान्पारणे शाकले शैशिरीया वर्दति शिष्टा न खिलेषु विप्रा इति परंत्यने¹³ ॥

३७. सर्वमंडलमितितानुवाकसंख्यामाह । दाशतये¹⁴ । दशमंडलयोगिनि¹⁵ वेदे । संख्याया अवयवे तय¹⁶ । ततः स्वार्येष्टण् । सृग्वित् । सृगर्यवित् । वेदतोऽधीते सः । वेदितधेया च । नाकपुष्टं स्वर्गं । शश्वत् सदा । भजते भजेत । लिङ्गर्थे लट् । ह प्रसिद्धौ । इतोऽभुं लोकमेव तस्माच्च व्यचते¹⁷ होत्यर्थः ॥

३८. वर्गाः षडधिकद्विसहस्रमित्यर्थः ॥

३९. खिलरहितसूक्तानि समदशाधिकसहस्रं । संख्यातं । पुरा महर्षिभिरिति शेषः । वयमपि तच्छाकल्यदृष्ट इत्यादिना वक्ष्यामः ॥

४०. एकर्षेः । जातवेदसे¹⁹ । नवर्षे एको वर्गः । आपो हि हा मयोभुवः²⁰ । दृष्वौ । अग्ने त्वं नो ज्ञातमः²¹ । आ याहि घनसा सह²² । तृचवर्गाः समनवतिः । उत त्वं चमसं नवर्षित्यादि ॥

४१. चतुर्ष्वर्षवर्जजातं चतुःसप्तत्यधिकशतं । यदंग दाशुषे त्वर्षित्यादि । सप्ताधिकशतद्वयसहस्रं पंचका वर्गाः । अग्निमीळेत्यादि ॥

४२. अश्विना यज्जरोरिष²⁷ इत्यादि । समकानां । एकोनविंशत्यधिकशतं समर्षाः । यज्ञिञ्च सप्त सोमपा²⁸ इत्यादि । एकोनषष्टिरष्टकवर्गाः²⁹ । जना षष्टिरष्टकानामित्यने परंति । इन्द्रं विश्वा अवीवृधर्षित्यादि ॥

४३. सहस्राष्ट्यवामिति संबंधानुकरणं छंदोऽनुवाकानुक्रमं पारमं वेदसमापनकर्तृभिः संप्रकीर्तितं । पादश्च भद्रं न³¹ इति ॥

¹ C I; बाष्कले W I. ² C I; °पाठके W I. ³ See A. S. L., p. 229. ⁴ W I; °के C I. ⁵ Ver. 17. ⁶ W I; °ह्याय C I. ⁷ तानुवाकान् C I; तानुक्तानुवाकानां W I, C. ⁸ °शब्दानुग्रहादिह्यात् MSS. ⁹ W I; प्रोक्ता यण् C I. ¹⁰ स्वार्यो MSS. ¹¹ C I; शिष्टा महर्षयः W I, C. ¹² शिष्टाः अनुवाकाः C I; शिष्टानुवाका W I. ¹³ W I, C; °न्ये परंति C I. ¹⁴ °तय्ये MSS. ¹⁵ W I; °गीन C I. ¹⁶ Pān. V, ii, 42. ¹⁷ W I; प्रव्यचते C I. ¹⁸ दृष्टेता° MSS. See verse 45. ¹⁹ Rīg. I, 99. ²⁰ X, 9. ²¹ V, 24. ²² X, 172. ²³ I, 20, 6. ²⁴ C I; चतुर्षो च W I, C. ²⁵ Rīg. I, 1, 6. ²⁶ I, 1. ²⁷ I, 3. ²⁸ I, 29. ²⁹ C I; अष्टवर्गाः W I, C. ³⁰ Rīg. I, 11. ³¹ X, 20. Cp. A. S. L., pp. 220-221.

४४. मुनिभिः पुरा । दृष्टमिति शेषः । द्वात्रिंशदधिकशतद्वयाधिकनेकविंशतिसहस्रमर्धर्चाः पादश्रेक इत्यर्थः ॥

४५. शाकल्यदृष्टे वेदे अर्चितान्यभ्यस्तान्यधीतानि पदानि षड्विंशत्यधिकाष्टशतयुक्तत्रिसहस्राधिकपञ्चाशत्सहस्राधिकशतसहस्रमित्यर्थः ॥

४६. अथ क्रमसंख्यामाह । अर्चापदानि क्रमरूपेणाभ्यस्तानि पदानीत्यर्थः । चतुरधिकसप्तशतदशसहस्राधिकलक्षं क्रमसंख्येत्यर्थः ॥ वावेति खल्वित्यर्थः । द्वात्रिंशत्सहस्राधिकचतुर्लक्षमक्षराणीत्यर्थः । द्विरुक्तिः समामिज्ञापनार्था । एष वा चतुर् एष वा अर्धर्च एष वै पदम्^२ एष वा अक्षरमित्यादि सर्वेषां ब्रह्मरूपत्वोक्तेरारण्यके^४ । अत्रापि सर्वे संयक् संख्यातं भगवता शौनकेन बह्वचसिंहेन वेदितव्यं ॥

॥ यज्जुरुशिष्यविरचितानुवाकानुक्रमणीविवृत्तिः समाप्ता ॥

^१ वसि खल्वित्यर्थः W I, C; सि खल्वित्यर्थः C I; all three adding वावेति पाठेऽपि स एवार्थः । ^२ C I; पाद W I. ^३ ब्रह्म^० C I. ^४ Ait. Ār. II, ii, 2, 7-10.

APPENDICES.

- I. EXPLANATORY NOTES.
- II. INDEX OF PRATĪKAS AS GIVEN IN THE SARVĀNUKRAMAṂ.
- III. INDEX OF METRES.
- IV. LIST OF VERSES FROM THE *R/G*VEDA, QUOTED BY SHADGURUSISHYA AS EXAMPLES OF METRES.
- V. LIST OF AUTHIORS AND WORKS QUOTED BY SHADGURUSISHYA.
- VI. LIST OF ITIHĀSAS RELATED BY SHADGURUSISHYA.
- VII. INDEX OF WORDS OCCURRING IN THE SARVĀNUKRAMAṂ, THE ANUVĀKĀNUKRAMAṂ, AND IN SHADGURUSISHYA.

I.

EXPLANATORY NOTES.

§ 1, 1. The quotation छादयन्ति ह वा एनं छंदसि पापात्कर्मणः is from the Ait. Âr. II, i, 6, 4. (W 1 alone reads छादयन्तीह.)

शौनकोपदेशानुक्रमणीदशकः as to the thirteen books on which the Sarvānukramanī is based, see A. S. L., p. 234. Note that the ten works of Saunaka are here mentioned under the generic term 'Anukramanī.'

§ 1, 3. महाबलिम्: Bali the son of Prahlāda. सप्तप्रत्ययः: with reference to the importance here attributed to patronymic suffixes in connexion with the names of seers, a line is curiously enough introduced from the story of Syāvāsava in the Brihaddevatā, containing the fanciful statement that 'a seer considers the composer of hymns a father of the Veda.' This is supported by a forced interpretation of Rīg. X, 66, 14, which is understood to mean 'the Vasishthas composed this as fathers' instead of 'as their fathers did before them.' The reading चूमि, which I have chosen because a subject is necessary both here and in the BD., is also supported by the corruption तमुकर्ण (P 2, I 2); this no doubt stands for वमुकर्ण, the author of the verse quoted. Probably the same name has been shortened to कर्ण in P 1 to force it into the metre. W 1 has किञ्च.

§ 2, 3. कौशिकत्वं कथादिना: the reference is to the introductory sūtra to mand. III.

नारायणस्य गोत्रं: cp. comm. to X, 90.

§ 2, 6. यदक्षरपरिमाणं तच्छब्दः none of the MSS. containing the commentary have this sūtra (except W 1, where it is written on the margin), nor is there any comment. It is, therefore, perhaps, a later addition, it being necessary for the sake of completeness, with reference to the three words rishi, daivata, khandaḥ, mentioned in the first sūtra of § 1.

§ 2, 16. नैय्यायका: seems to have no point, and is probably a corruption for ऐतरेयकाः, P 1 being an incorrect MS. I cannot make any sense out of the reading of W 1, I 4.

§ 2, 20. The conjectural reading क्षार, 'acid,' is preferable to a vague word like रस (W 1, I 4), 'liquid.' All the MSS. have a long vowel in सूत्रायते: 'the sūtras, like the Brāhmanas, explain the connexion of the Veda.'

§ 2, 22. अभ्यागतयूजनं (P 2, I 2) is, perhaps, a preferable reading to that of the

other MSS., आगतः : besides this curious explanation of Nipāta, Shadg. gives another elsewhere (see comm. to III, 6). What follows I explain thus : 'moreover, if after this (scil. this introduction, i. e. in the main part of the Sarvānukramanī which refers to the mantras) an Indra metre is to be recited, it is always connected with the Maruts, as the verse itself shows. Hence though Rīg. I, 6 contains six verses to the Maruts, the employment of it as an Indra hymn by the Brāhmanākhamsi priest is undoubted.' This passage shows, I think, pretty clearly the connexion between MSS. P 2 and P 1. मारुतपदान्वये पि must be the correct reading. P 1 (1392 A.D.) reads मारुतः कावये पि (षद् having dropped out). The writer of P 2, who no doubt knew the pratikas of the Rīgveda by heart, being unable to make sense of the words as they stand, turned them into तेषां ये पि रोदसी (adding the last word), which is a Marut verse (VIII, 94, 11), but has no connexion whatever with the hymn here under discussion.

§ 3, 10. The quotation न शेकस्मादक्षराद्वाधयन्ति is from the Pañḍavimsa Br. XV, xii, 5, where the reading is विराधयन्ति.

§ 11, 4. माहावृहतः the MSS. are all corrupt; this must, however, be what Shadg. considered the correct grammatical formation : vridhdi of the first syllable of the first word, and no vridhdi in the second.

§ 11, 6. मा विज्ञायिः a rare use of the aorist passive as an imperative. अनुसुखास्तृचाः the Sarvānukramanī (VIII, 68 and 74) agrees with the Khando-nukramanī in stating that there are eight of these pragāthas in the Rīgveda. These are not given in the table of metres in the preface (p. xviii); if they had been there mentioned, 8 would have to be subtracted from the total of the anushṭubh, and 16 from that of the gāyatrī verses in mandala VIII.

Page 76, line 4. The MSS. are here corrupt, doubtless owing partly to the similarity of ञ and च when indistinctly written, and partly to the ambiguity of उक्तं. The passage as emended gives a perfectly clear and satisfactory meaning : 'It is to be understood that, because 14 is considered to be the number of metres in this Sākalya Samhitā, there is no mention, either at the beginning, of the five metres ukta, etc., nor at the end, of the seven metres beginning with kriti and ending with utkṛiti.'

P. 76, l. 8. उक्तं सति मध्यं प्रतिष्ठा सु च । This sūtra does not occur in the extant text of Piṅgala. Prof. Weber (Ind. Stud. VIII, p. 283) thinks it is impossible to reconcile two of these words with the names of the five metres just mentioned by Shadg., viz. उक्तं असुक्तं मध्यं प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा. Their identity seems to me to be perfectly clear. उक्तं certainly does not occur in any of the MSS., but it may easily be restored without any violence; for that an ambiguous word like this, which might mean 'it has been said,' should easily have dropped out after सुच्यते, especially when not असुक्तं

follows, but सति, is obvious; then सति would be = स + सति [चक्र], a form quite in keeping with Piṅgala's style; मध्यं and प्रतिष्ठा show no variation, while the last words सु च are clearly = सु[प्रतिष्ठा] च.

P. 77. प्रकृतिः. I have been unable to trace the verse quoted as an example of this metre: it is probably from the Taittirīya Brāhmana. (Cp. M. M., *R̥g̥v. Prātis.*, p. cccxxvii.)

I, 23, l. 6. The words मरुद्भिस्तद्भान् occur in Nir. IV, 25.

P. 85, verse 9. शुनःशेषपशुं must be the correct reading: 'a rāgasūya sacrifice in which Sunaksepa played the part of the sacrificial animal.' Ver. 12. The reading अन्याः (देवताः) is more natural than that of W1: the meaning being, 'I will address myself to the other gods,' not to Varuna, to whom he does not pray till afterwards (ver. 13).

I, 28. The MSS. are very corrupt in the three metrical lines, but the sense requires the emendations I have made.

I, 50. सूचवृत्तौ: this is the only reference to another comm. (Ait. Âr.) in Shadg. उपनिषत्: the fanciful etymology of this word here given upa[itya] ni[yuktāya] sad[yate] reminds one of the jocular derivation of 'cadaver' from ca[ro] da[ta] ver[minibus].

I, 51. अभ्यायात्: the MSS. are so corrupt here that it is almost impossible to make out what the commentator meant. According to my emendation the meaning would be: 'instead of the impf. अभ्यायात् the aor. अभ्यात् should have been used, the employment of the present base being Vedic:' none of the MSS., however, read लुङि, all pointing to लङि. The point appears to lie in the use of the present stem, not in the difference of meaning in the tenses. Shadg. does here and there speak of one tense being wrongly used for another in the case of तुष्टाव (see Index), which, he says, is owing to the influence of another anukramanī, and should have been सत्तौत्. This may, however, only be due to the fact that there is one mora less in this word. It is not clear to me whether Shadg. made a distinction in the meaning of the tenses.

I, 99. Shadg. comments at some length on the curious statement in the text that this hymn, consisting of one verse, is the first of a thousand hymns composed by Kasyapa. He quotes the Ârshānukramanī as the authority for Kātyāyana's statement. He says: 'These are Khila hymns: we read (in the *R̥g̥veda*) the first of them which consists of one verse; this is stated by Saunaka himself in the *Rishi Anukramanī*, where he says, "gātavedase" is the first of the hymns composed by Kasyapa, which increase (in the number of their verses) by one up to one thousand.' The verses, however, ending with the hymn "sa yo vriṣhā" [*R̥g̥v. I, 100*, the following hymn. Shadg. uses anta with an excluding sense in the introd. to *mand. VIII* also, this *mandala*

being said to end with *svādishtāyā*, which is the first hymn of *mand. IX*] are in the midst of the Veda, appertaining to the *Akhila sūktas*. [The MSS. are very corrupt in this line.] 'But the number of verses [contained in these 1000 hymns] will amount to 500,500 diminished by one (a half verse being subtracted at the beginning and the end), according to the calculation of *Āryabhatta*, just as the sum of (the arithmetical progression) 1 to 10 is stated to be 55.' The sum of the progression 1 to 1000 is 500,500. Meyer, *Rigvidh.*, p. xx, note, is therefore not right in saying that there is nothing to support the statement of Max Müller (*Rigv.*, vol. ii) that the *Khilas* seem to have been mentioned in *Saunaka's Ārshānukramanī*. In fact this very point is distinctly stated in the comm. on the *Anuvākānukramanī* (verse 17). Other references to the *Khilas* will be found in the *Anuvākānukramanī* (see Index) and Meyer, *Rigvidh.*, pp. xxi, note 2, and xxvii.

I, 111. Perhaps it would have been better to retain the reading of the MSS., *उपनि-षदिसुक्ताथै*, supplying *षदं* to account for the neuter.

I, 120. The only practical difference in the reading which I have adopted (this being supported by all the MSS. except W 1) is that W 1 states verse 2 to be *ushnih* or *gāyatrī*, while the rest state it to be *ushnih* (*kakubh*) only.

I, 132. It is clear from the comm. that *Shadg.* read *येद्वापवैत* (without *vridhhi* of the second word), which should therefore be restored. The MSS. have followed *Pāṇini*.

I, 164, p. 97, l. 4. *सूच्यते* refers to the *sūtra* portion of the *Āranyaka*, this quotation being explained by the following quotation from the *Brāhmaṇa* portion (cp. comm. on I, 50, l. 3, and X, 28, l. 2). Line 11. *संज्ञा वैकर्षाः केशिनः*, the reading of the remaining MSS., *केशिनः*, should be corrected to *केशिनं* (W 1), this word being quoted from the *sūtra* on X, 136. The meaning is that the name *Kesināḥ* has the same signification as it has in that *sūtra*, where *Agni*, *Sūrya*, and *Vāyu* are the deities, and the hymn is stated to be *केशिनं*.

I, 165. The structure of the three lines quoted from the *Devatānukramanī* is irregular, and similar to that in the *Anuvākānukramanī*.

II, 33, verse 5. *हिता जहुः* 'fled and forsook him' (the one verb being intransitive, the other transitive,) 'while the Maruts assisted him.'

II, 41. The last three lines of the comm. are difficult, as the last part is in W 1 only, and besides being very corrupt, is written on the margin. In accordance with my emendations I explain the passage *इत्येष हि* etc. as follows: *Shadg.* says that the *Sūtrakāra* by the *sūtra* VII, vi, 2-3 means 'in assigning a triplet to each of the *prāuga* deities, each of whom claims a triplet, he gives five triplets or 15 verses (4-18) to the gods beginning with *Mitrāvaruṇa* and ending with *Sarasvatī*; while as regards the first

triplet, he assigns to Vāyu (who in *Rigv.* II, 41, 1-2 obtains two verses), as obtaining only one verse in I, 23, 1, and to Indra-Vāyu (who in *Rigv.* II, 41, 3 obtains one verse), as obtaining two verses in I, 23, 2-3, the verse तीन्नाः (for Vāyu) and the two verses उभा (for Indra-Vāyu) respectively.' The sense seems to require लम्बुवाय्यां. I do not know what to make of the corrupt word वार्येन्. द्वाभ्यां would be superfluous.

IV, 3. The quotation given in the foot-note from MS. I 2 is written on the margin in another hand. As it is not to be found in P 2, the passage must have been copied from some other source. Its presence in this form does not invalidate the evidence that this MS. is a copy of P 2.

IV, 18, ver. 9. विवेकत्वे etc.: 'the meaning is explained because it is necessary to distinguish in order to ascertain who are the *Rishis* and who the deities.'

IV, 23. The comm. is corrupt. साधनाः, if correct, is used like प्रतिपादकाः, 'these verses are addressed to *Rita* because they mention him in the sense of a deity; or they are addressed to Indra.' It is perhaps better to omit देवे.

IV, 33. It is necessary to read प्र ऋभुभ्यः owing to the grammatical remark which follows (this could not refer to the Sandhi of वा ऋभुः); but *Shadg.* does not otherwise comment on the Sandhi of the pratikas of the hymns.

IV, 57. The comm. distinctly shows that *Shadg.* read क्षेत्रपतः (not क्षेत्रपत्याः), the fem. of क्षेत्रपतः.

V, 61, ver. 9. The last four words are corrupt, but make good sense as emended: 'A man who is not a *Rishi* cannot be our son-in-law; this man (is not one) for he has not seen mantras; let our daughter be given to a *Rishi*, in order that she may become a mother (संज्ञा) of the *Veda*; for a seer (*Vasukarna*) considers that one who has seen mantras to be a father of the *Veda*.' This is of course very fanciful, but at the same time very Indian. (Cp. comm. on § 1, 3, p. 58.)

Ver. 30. प्रत्याक्षि must be the correct reading though none of the MSS. have it: 'because I refused you before.'

Ver. 35. वाच्यत्वे: 'then, because it was necessary to praise the Maruts in the form of a question, those deities are praised in the four verses ke shtā (V, 61, 1-4) and the six verses ya im' (verses 11-16).

V, 73. 'This seer is a citizen, from a city. He is not Paura by name as Bahuvrīkta, for instance, is called Bāhuvrīkta. There are no two *Rishis* having the name of Pura (i. e. I suppose there is no *Rishi* named Pura, nor one with the patronymic Paura). The name of the *Rishi* is not even mentioned.' The MSS. have न लो विनामापि नोच्यते. The corruption must have arisen from the ऋ being mistaken for an अ, which would then drop out after ऋः.

V, 78. The words **सर्वोऽखिं केचित्** are a quotation from the sūtra on V, 27. **समुदायो-पदेऽन्तात्** : 'the singular (upanishad) is used, as in the expression, "the Vedas are the authority," because he wishes to give (upadā) the aggregate of five verses.'

P. 123, l. 2. The emendation **प्रसववेदनानां** I take as a bahuvrīhi : 'of women in the travail of childbirth.' Verse 2. The conjecture **निष्पेक्ष्यन्** I derive from **निष्पिप्** in the sense of 'wishing to stamp out, annihilate.'

VI, 27. **अभ्यावर्तिनः** : 'of king Kāyamāna, who has obtained the epithet of the "returning" hero, after having gone to meet his foes in battle.'

VI, 52. **द्वैमातुः**; this, he means, is not an uncommon thing, for a man may have a step-mother; but how is **द्विपितृकाः** to be explained? For according to the well-known Indian custom a widow might not marry again. Verse 4. If **मत** is the correct reading, the meaning would be : 'the one called Samvarta was widely renowned in India as one of good repute.'

P. 127, ver. 5. **अवोचदुत्तरं** : without being addressed. Cp. the biblical expression, 'answered and said.'

VII, 32. **एकपुरोडाशः** : I do not understand the reference. It is meant as an illustration from some sacrificial usage, to show that if two verses, a *bṛīhati* and a *satobṛīhati*, were left over, neither should be taken as the metre of a single verse at the end, but *trishrubh*, the regular metre when no other is specified, would take their place; while by applying another method of reasoning, that of taking the first of two and leaving the last, verse 27 would be *bṛīhati*. This difficulty is, however, hypothetical only, for verse 3 being a *virāt*, no single verse is left over to be accounted for at the end.

P. 131, last line. **शाङ्खात्** seems a necessary correction as the reading of the MS. does not construe.

VII, 55. **उपनिषच्च भवति** : *Shadg.* regularly puts the verb in the sing. after plural subjects, when it is immediately preceded by a noun in the singular. Cp. § 3, 6 : **द्वे अक्षरे एकमक्षरं क्षियते**; I, 65 : **द्वे द्विपदे एकगं भवति**.

VII, 90. According to this comm. the first verse should also have Indra and Vāyu for their deities; this is not mentioned in the Indices of Aufrecht or Max Müller.

VIII, 1. Cp. with this discussion, showing that *mandala* VIII begins here, though it is not expressly stated in the *Sarvānukramanī*, the introd. to *mandala* X, where the *Anuvākānukramanī* is also referred to, as here.

VIII, 4. **अदर्शनात्** is a necessary correction because of the meaning. 'Kātyāyana must not be supposed to be infringing the rule "yathopadesam" owing to nothing being said about this in the *Devatānukramanī*; for it is expressly stated in another authority, the *Bṛīhaddevatā*.'

VIII, 11. **शिष्टाजगतीत्वः** : a curious compound frequently employed by *Shadg.*

VIII, 14. *Shadg.* expressly states here that the names are properly Goshûkti and *Asvasûkti* (not ending in ण), because that is the form they have in the *Sāmans*. The names are quoted without ण in *Ind. Stud.* I, p. 293, but with ण in III, p. 215.

VIII, 15. I do not see the relevancy of the quotation.

VIII, 91. The readings are so corrupt in the first line that it is impossible to emend them satisfactorily. In the first place the sense requires ईद्रे instead of याँ. सामगाः may be right: it might easily have become corrupted owing to the similarity of the following word. Cp. the passage in Max Müller's *Rîgv.* quoted in foot-note 10.

P. 146, l. 1. सोमदेवता. The verses which have Soma for their deity have the quality of 'pavamāna.' All the MSS. but W 1 read सवेदेवताः; this would refer to what is said in the introd. to this *mandala*, that any other deity occurring in this *mandala* has this quality also. This reading is, therefore, after all, perhaps preferable to the other; it being less obvious, for Soma himself in the introductory *paribhāshā* is expressly stated to be *pavamāna*. It is only an inference with regard to the other gods.

P. 146, ll. 4-6. Now follows a discussion as to the propriety of placing the *paribhāshā* जागतवृद्धं प्रागशनसः before 68 instead of before 72. It may be objected, says *Shadg.*, that by placing it where it is, it states over again for these four hymns (68-71) what already follows from the *paribhāshā* about hymns ending in a *trishubh*. But, he answers, nothing is really gained by placing it either in one place or the other. However, he adds, even if you lay stress on the argument as to *sûktas* ending in *trishubhs*, it really implies a praise (scil. of Kātyāyana in placing the *sûtra* here, because, I suppose, it confirms the *paribhāshā*, while nothing at all would be gained by placing it after the four hymns).

IX, 86. The mysterious word निवाचरी must be a nom. plur. agreeing with सिकताः, and should, I suppose, be written with a visarga (i. e. निवाचरीरिति) as a Vedic plur., though the MSS. without exception read निवाचरी इति.

X, 17. सारख्यो must be the correct dual fem. of the masc. सारण (not सारख्य), an adj. formed from सारख्य according to the analogy of सरयू in Pān. VI, iv, 174.

X, 18. The reasoning appears to be this: 'If this verse is called *aniruktā* because the name of a god does not appear in it, then the same would apply to *Rîgv.* VII, 59, 12, and to *Rîgv.* IV, 40, 5. But this is not so, because Kātyāyana considers this to be *anirukta* as being enjoined as such in the *Veda*. Well then, he continues, *Rîgv.* I, 43, 6 is in the *Ait. Br.* specially stated to be *aniruktā*, and yet it is not mentioned by Kātyāyana. The answer is, that the verse under discussion must not be taken to be *aniruktā*, because cited as such in a *Brāhmaṇa*, but it (tad scil. *aniruktatvam*) is pointed out by the verse (tayā) itself.' This verse has no meaning, being quite disconnected. (See Grassmann, *Rîgv.*, p. 468, note.)

P. 157, ver. 9. See on this Max Müller, *Rîgv.*, vol. vi, p. 18.

X, 50. The quotation from the BD. is at the end of the comm. on this hymn (not 149), and is introduced with the words भाष्यांतरे पि वृक्षाचार्यो व्याह । वैश्वानरे गृह्यतो यविष्ठे ग्नौ च पावके etc. BD. VII, 839-855 (17 slokas, not 9).

X, 98. The quotation from the BD. in P 1 is simply introduced with अत्रेतिहासः । and begins with the words आदिषेण देवापि शंतनुश्चापि कारवौ (sic).

X, 105. दुर्ज्ञानगुणानि etc.: 'called Durmitra as an epithet because his virtues are difficult to know owing to their great number.'

सृगपेस्य etc.: 'Kātyāyana thinks the optional connexion of either name with the other epithet should be mentioned without urging the want of connexion in the sense of the verse.'

बलासुरधृक्कुटीतदैः etc.: 'by Asuras named Pani, protected by the frown of the Asura Bala;' Bala being their protector. All the MSS. read °तदैः. It may possibly be a corruption for कदैः (= करैः), in which case the compound would mean 'performing the (frowns =) commands of Bala,' i. e. the servants of Bala.

X, 106. P 1 alone at the end of the comm. introduces a short story of three lines with the words अत्रेतिहासः । भूतांशः किल प्रजाकामः कर्त्तव्यं चकारः । What follows is corrupt.

X, 121. The meaning seems to be: 'The hymn is sacred to Ka. A sūtra, it is true, mentions this verse as prāgāpatyā, which would be an exception to Ka. Hence this hymn, as well as R̥g. IV, 31, is employed as a Ka hymn, and when in a Brāhmaṇa it is spoken of in connexion with a prāgāpatyā verse it is merely alluded to by the name of the R̥shi, like Sukīrti and the rest.'

X, 140. The evidence of the MSS., both in the text and the comm., is altogether in favour of the two first verses being viśvārapaṅkti, and the last therefore upariś-tāggyotih.

X, 161. Shadg. thinks that Saunaka also, in the Bṛihaddevatā, considering Indra to be the deity, quotes the opinion of Yāska and of certain persons (eke) merely to show that he differs from them.

X, 166. The MSS. are very corrupt in the comm. W 1 reads अत्र चान् प्रकृतितु विराडैराजं शाक्त्रो वा शाक्त्रं वा; P 1, अत्र चाण् प्रकृतितु विराद् । वैराजं वा शाक्त्रं वा । न कैश्चिदपि किरणायि; P 2, अत्र चाण् । प्रकृतितु विराद् । वैराजं वा शाक्त्रं वा नात्र कैश्चिदपि किरणायि; all the comm. in I 4 is सृषभो नाम विराजयुजः । अथ शाक्त्रा वा सृषभः । The passage as emended means: 'here we have the suffix अण्, while the base is विराद्; but the meaning of "Vairāga or Sākvara" has been made out by no one.'

X, 179. There can be no doubt from the evidence of the MSS. in both text and comm. that the patronymic is Rausadaśva.

X, 180. The *ī* of *Aindra* has dropped out of the text in all the MSS. *Aindra*, however, would not be incorrect if *Indra* be considered a *Rishi*, which, as is here pointed out, he may be.

X, 185. P 1 reads *नामृषित्वाद् इम्* (= *न तृषित्वाद् इम्*); P 2, *न तु ऋषित्वाद् इम्*. This remark is omitted in W 1 and I 4, but corresponds to what is said in the comm. to X, 180.

X, 191. *संज्ञानं । ततोऽण्* W 1, P 2 (*संज्ञानं* - - P 1; *संज्ञानं ततो* I 4); according to this the text should have *संज्ञानं*.

P. 167, ver. 11. *सह सन्निर* etc.: the readings of the MSS. in this line are very corrupt; the conjecture is not violent, and gives a good sense: 'he will dwell in heaven with the good, and even be worshipped there by them.'

P. 168, ver. 16. *महाव्रतं सूत्रं* must refer to the *sūtra* portion of the *Aitareya Āraṇyaka*, the *Srauta* and the *Grihya Sūtra* being afterwards mentioned as the fifth and the sixth branch of knowledge taught to *Shadgurusishya* by his six teachers.

ANUVÂKÂNUKRAMANĪ.

Verse 5. *परीदीर्घश्चादसः*, 'the length of *pari* is Vedic,' shows that the text must have read *परीमाणम्* originally.

Verse 9. *प्रमाणं* etc.; this is apparently a quotation from one of the *Kosas*. For the meanings of *प्रमाण* here given, cp. A. Borooh's Grammar of the Sanskrit Language, vol. iii, part i, p. 287; also the *Sāsvata Kosa*.

Verse 17. This reference to the mention of the *Khilas* in the *Ārshānukramanī* confirms what *Shadg.* says in his comm. to *Sarv.* I, 99.

Verse 18. *कर्कवाचरतीति कर्कः*: cp. Schol. to *Pān.* III, i, 10. The alternative explanation is that *karkāyate* is a compound of *karkā* + *āyate*, loc. sing. of the past participle of *ā-yam*.

Verse 21. The only difference in the order of the *Bāshkalas* is that the hymns of *Kutsa* (beginning with *इमं स्तोमं*) come last but one instead of second.

Verse 35. If the *अ* of *अपि* is dropped according to the rule of *Bhāguri*, the reading would of course be *अधिकानि प्याद्ये*. *अथो यानीति*, the reading of the MSS., makes no sense, and must be a corruption for *अथाधिकानीति*, under the influence, perhaps, of the words *अथो यानि* in the previous line. The only point in which the reading of 'others' differs from that given in the text, is apparently the dropping of *अपि* altogether.

Verse 36. Why Meyer, *Rigvidhâna*, p. xxvii, wishes to read शिशान् अखिलेषु, I cannot understand, for no sense can be made out of the words if so divided.

शिशिरशब्दाद् etc.: the corruption of the MSS. is easily explained from शिशिरशब्दान् गहादिद्वान्. The meaning is clearly this: 'after the suffix छ of the gana gahâdi (Pân. IV, ii, 136) following the word शिशिर, is added the suffix अण् coming under the sūtra तेन प्रोक्तं (Pân. IV, iii, 101), without any change of meaning.' छ would give शिशिरीय, which अण् changes to शैशिरीय. The form शैशिरि, occurring in the gana gahâdi, must be wrong for शिशिर.

II.

INDEX OF PRATĪKAS

AS GIVEN IN THE SARVĀNUKRAMANĪ.

akshibhyām X, 163.	agne tam adya IV, 10.	aparyam (asya) X, 79; (tvā) X, 183.
aganma VII, 12.	agne tava X, 140.	apa svasuḥ VII, 71.
agna ā VIII, 60.	agne tvam V, 24.	apāt VI, 38.
agna ogishṭham V, 10.	agne divaḥ III, 25.	apāyi II, 19.
agnā yaḥ VI, 14.	agne naya I, 189.	apūrvyā VI, 32.
agnim (i/e) I, 1; (dūtām) I, 12; (hotāram) I, 127; (naraḥ) VII, 1; (hinvantu) X, 156.	agne bhava VII, 17.	apehi X, 164.
agnim vaḥ VII, 3.	agne mriṣa IV, 9.	abudhram X, 35.
agnim stomena V, 14.	agne sahasva III, 24.	abodhi (agniḥ) I, 157; (agniḥ samidhā) V, 1; (gāra) VII, 9.
agnim hotāram III, 19.	agne hamsi X, 118.	abhi tash/eva III, 38.
agninā VIII, 35.	agram IV, 46.	abhi tyam I, 51.
agnim tam V, 6.	agre X, 1.	abhi tvā I, 78.
agnim astoshi VIII, 39.	akodasaḥ IX, 79.	abhi naḥ IX, 98.
agnim ushasam III, 20.	akṣha V, 83.	abhi pra VIII, 49.
agnirindraḥ X, 65.	akṣhā me X, 43.	abhi priyāni IX, 75.
agnirukthe VIII, 27.	akṣhā vaḥ V, 25.	abhī navante IX, 100.
agnir hotā (purohitaḥ) III, 11; (naḥ) IV, 15.	agātasatrum V, 34.	abhivartena X, 174.
agnishomau I, 93.	aṅganti III, 8.	abhūd idam I, 182.
agne (vivasvat) I, 44; (sahantam) V 23; (pāvaka) V, 26; (sutasya) V, 51; (sardhantam) V, 56; (sa) VI, 3.	atārishma VII, 73.	abhūd devaḥ IV, 54.
agne akṣhā X, 141.	adardaḥ V, 32.	abhūr ekaḥ VI, 31.
agne gushasva III, 28.	adarsi VIII, 103.	abhyarashṭhā V, 19.
	adhi yat IX, 94.	abhraprushaḥ X, 77.
	adhvaryavaḥ (bharata) II, 14; (runam) VII, 98.	amandān I, 126.
	adhvaryo IX, 51.	amivahā VII, 55.
	anarvānam I, 190.	ayam (devāya) I, 20; (vām) I, 47; (sa yasya) X, 6; (agne) X, 142.
	anasvaḥ IV, 36.	
	anasvantā V, 27.	
	apa naḥ I, 97.	
	apā prātaḥ X, 131.	

- ayam venaḥ X, 123.
 ayam sa III, 22.
 ayam somaḥ (indra) VII, 29;
 IX, 88.
 ayam hi X, 144.
 ayam kr̥t̥nuḥ VIII, 79.
 ayam gāyata I, 128.
 ayam te (astu) III, 44;
 (emi) VIII, 100.
 ayam agniḥ III, 16.
 ayam iha IV, 7.
 ayam panthāḥ IV, 18.
 ayā ruḥā IX, 111.
 ayā vīt IX, 61.
 ayā somaḥ IX, 47.
 aranyāni X, 146.
 arāyi X, 153.
 arṇantaḥ V, 13.
 arvāk VI, 37.
 avitā VIII, 36.
 asvam I, 27.
 asvāvatī I, 83.
 asvinā I, 3.
 asvinau V, 78.
 asat su X, 27.
 asargi (rathyaḥ) IX, 36; (va-
 kvā) IX, 91.
 asāvi (soma) I, 84; (devam)
 VII, 21; (somaḥ) IX, 82;
 (somaḥ puruhūta) X, 104.
 asrīgran IX, 46.
 asrīgram IX, 7.
 astabhāt VIII, 42.
 astīdam III, 29.
 astu srausha I, 139.
 asteva X, 42.
 asmā id u I, 61.
 asmai VIII, 96.
 asmā ū shu VIII, 41.
 asmākam II, 31.
 asmin naḥ X, 38.
 asya I, 164.
 asya pratnām IX, 54.
 asya preshā IX, 97.
 asya me II, 32.
 aham X, 125.
 aham dām X, 49.
 aham bhuvam X, 48.
 aham manuh IV, 26.
 ahasṭa VI, 9.
 ahe/amānaḥ VI, 41.
 â gantā VIII, 20.
 â gāvaḥ VI, 28.
 â gomatā VII, 72.
 âgnim na X, 21.
 â gha VIII, 45.
 â k̥arshaniprāḥ I, 177.
 â kikitāna V, 66.
 â ganam X, 60.
 â tu I, 5.
 â tū naḥ (indra) III, 41;
 (indra vritrahan) IV, 32;
 (indra kshumantam) VIII,
 81.
 â te (pitar) II, 33; (mahaḥ)
 VII, 25.
 â tvā (vabantu) I, 16; (gu-
 vaḥ) I, 134; (ratham)
 VIII, 68; (giraḥ) VIII,
 95; (aharsham) X, 173.
 â dakshinā IX, 71.
 âdityānām VII, 51.
 âdityāsaḥ VII, 52.
 â devaḥ VII, 45.
 â dhenavaḥ V, 43.
 â naḥ (bhadrāḥ) I, 89; (iā-
 bhiḥ) I, 186; (indraḥ) IV,
 20; (gantam) V, 71; (vi-
 svābhiḥ) VIII, 8; (deva)
 VII, 30; (devānām) X,
 31.
 â naḥ pavasva IX, 35.
 â naḥ stutaḥ IV, 29.
 â nūnam VIII, 9.
 â no visvāsu VIII, 90.
 â pavasva IX, 63.
 âpo yam VII, 47.
 âpo hi X, 9.
 â pra drava VIII, 82.
 â bhāti V, 76.
 â mandraiḥ III, 45.
 â mām VII, 50.
 â mikre V, 72.
 â me VIII, 85.
 âyam gauḥ X, 189.
 â yagñaiḥ V, 17.
 â yātu (indraḥ) IV, 21; (in-
 draḥ svapatiḥ) X, 44.
 â yāhi (arvān) III, 43; (a-
 dribhiḥ) V, 40; (sushu-
 mā) VIII, 17; (vanasā)
 X, 172.
 â rudrāsaḥ V, 57.
 â vaḥ (indram) I, 30; (rā-
 gānam) IV, 3; (vāhish-
 thaḥ) VII, 37; (rūḡase)
 X, 76.
 â vām (ratho asvinā) I, 118;
 (rāgānau) VII, 84.
 â vām ratham I, 119.
 â vām rathaḥ VII, 69.
 â vāyo VII, 92.
 â vidyunmadbhiḥ I, 88.
 âviḥ X, 107.
 â visvavārā VII, 70.
 âsuḥ X, 103.
 âsum IV, 39.
 â subhrā VII, 68.
 âsur arsha IX, 39.
 â satyaḥ IV, 16.
 â haryatāya IX, 99.
 â hotā III, 14.

- ikkḥanti III, 30.
 iti vai X, 119.
 itthā I, 80.
 idam (śreṣṭhāṃ) I, 113;
 (kaveḥ) II, 28; (u tyat)
 IV, 51.
 idam vaso VIII, 2.
 idam vām IV, 49.
 idam ha VIII, 18.
 idam te X, 56.
 idam itthā X, 61.
 inaḥ X, 3.
 indra (dr̥hya) X, 100.
 indram (visvā) I, 11; (vaḥ)
 VI, 29.
 indram stava X, 89.
 indraḥ (madāya) I, 81.
 indraḥ pūrblit III, 34.
 indraḥ suteshu VIII, 13.
 indraḥ svāhā III, 50.
 indra tvā III, 40.
 indram naraḥ VII, 27.
 indra piba (tubhyam) VI,
 40; (pratikāmam) X, 112.
 indram akḥḥa IX, 106.
 indram it I, 7.
 indram matiḥ III, 39.
 indram mitram I, 106.
 indra somam (piba) I, 15;
 (somapate) III, 32; (i-
 mam) X, 24.
 indrasya I, 32.
 indrā ko vām IV, 41.
 indrāgnī (ā gatam) III, 12;
 (yam avattha) V, 86; (yu-
 vam) VIII, 50.
 indrā nu VI, 57.
 indrāparvatā III, 53.
 indrāya (hi) I, 131; (sāma)
 VIII, 98; (soma) IX,
 85.
 indrāvaruṇayoḥ I, 17.
 indrāvaruṇā VII, 82.
 indrāsomā (mahī) VI, 72;
 (lapatam) VII, 104.
 indrehi I, 9.
 indro rathāya V, 31.
 indhānaḥ II, 25.
 indhe VII, 8.
 imam (stomam) I, 94.
 imam nu VIII, 76.
 imam naḥ (yagṇam) III, 21;
 (agne) X, 124.
 imam ū shu VI, 15.
 imam mahe III, 54.
 imāḥ (rudrāya) I, 114; (gi-
 raḥ) II, 27; (rudrāya sthi-
 tadhanvane) VII, 46.
 imā u (vām) III, 62; (tvā)
 VI, 21.
 imā u vām VII, 74.
 imām (khanāmi) X, 145.
 imāni vām VIII, 59.
 imā nu kam X, 157.
 imām te I, 102.
 imām dhiyam X, 67.
 imām ū shu III, 36.
 imām me (agne) II, 6; (agne-
 samudham) X, 70.
 ime (viprasya) VIII, 43.
 iyam (adadāt) VI, 61.
 iyam vām VII, 94.
 i-hur na IX, 69.
 iha (indrāgnī) I, 21.
 iheha vaḥ III, 60.
 ihopa IV, 35.
 iṅkhayantiḥ X, 153.
 iṅānam X, 132.
 iśhva VIII, 23.
 iḥe (dyāvāpr̥thivī) I, 112;
 (āgnim) V, 60.
 ugraḥ VII, 20.
 uta devāḥ X, 137.
 uto hi IV, 38.
 uttishṭha I, 40.
 uttishṭhata X, 179.
 ut te (sushmāso asthū) IX,
 53.
 ut te sushmāsaḥ (irate) IX,
 50.
 ut tvā VIII, 64.
 ut śrīyaḥ VII, 62.
 udapṛtaḥ X, 68.
 ud asau X, 159.
 ud itatām X, 15.
 udīrāthām VIII, 73.
 ud u (brahmāni) VII, 23;
 (gyotīḥ) VII, 76.
 ud u tyad VI, 51.
 ud u tyam I, 50.
 ud u sīye VI, 64.
 ud u śhīyaḥ (devaḥ) II, 38;
 (devaḥ savitā) VI, 71;
 (devaḥ savitā yayāma)
 VII, 38.
 ud gha VIII, 93.
 udbudhyadhvam X, 101.
 ud vām VII, 61.
 ud v eti VII, 63.
 upa naḥ (sutam) III, 42;
 (vāgā) IV, 37.
 upa pīa I, 71.
 upaprayantaḥ I, 74.
 upamam VIII, 53.
 upasadyāya VII, 15.
 upāsmat IX, 11.
 upem II, 35.
 upo ruruḥ VII, 77.
 upo shu I, 82.
 ubhayam VIII, 61.
 ubhā hi VIII, 86.
 ubhe I, 133.

- ubhe yat X, 134.
 ubhau X, 106.
 uroḥ V, 38.
 ushaḥ (bhadrebhiḥ) I, 49;
 (vāgena) III, 61.
 ushasaḥ III, 55.
 ushā ukṣhantī I, 124.
 ushāsānaktā X, 36.
 usho na VII, 10.

 ūrdhva ū shu IV, 6.
 ūrdhvaḥ VII, 39.

 rīguntī I, 90.
 rīgūḥ II, 26.
 rītam (devāya) II, 30; (ka
 satyam) X, 190.
 rītasya V, 63.
 rītūḥ II, 13.
 rītena V, 62.
 rīdhak VIII, 101.
 rībhukshavaḥ VII, 48.
 rībhur vibhvā IV, 34.
 rīshabham X, 166.

 ekaḥ X, 5.
 eta I, 33.
 etat te VIII, 54.
 etā u tyāḥ I, 92.
 eti pra I, 144.
 ete asrīgram IX, 62.
 ete dhāvanti IX, 21.
 ete somāḥ IX, 8.
 ete somāsaḥ IX, 22.
 enā vaḥ VII, 16.
 endra yāhi (upa naḥ) I, 130;
 (haribhiḥ) VIII, 34.
 endra sāsanim I, 8.
 evā IV, 19.
 esha u syaḥ IX, 38.
 esha kaviḥ IX, 27.

 esha (devaḥ) IX, 3; (pra
 kose) IX, 77.
 esha dhiyā IX, 15.
 esha pra (pūrvīḥ) I, 56.
 esha vāgī IX, 28.
 esha syaḥ IV, 45.
 eshā syā VI, 65.
 esho (ushāḥ) I, 46.
 ehi vām VI, 55.

 aibhiḥ I, 14.

 o kit X, 10.
 o tyam VIII, 22.
 o srushīḥ VII, 40.

 ka īm VII, 56.
 ka u sravat IV, 43.
 kaṅkataḥ I, 191.
 katarā I, 185.
 kathā (dāsema) I, 77; (te
 agne) I, 147; (mahām)
 IV, 23; (devānām) X, 64.
 kadā (bhuvan) VI, 35; (va-
 so) X, 105.
 kad itthā I, 121.
 kad u (presh/hau) I, 181;
 (priyāya) V, 48.
 kad dha I, 38.
 kad rudrāya I, 43.
 kanikradat II, 42.
 kanikranti IX, 95.
 kam naḥ X, 99.
 kanyā vāḥ VIII, 91.
 kayā (subhā) I, 165; (naḥ)
 IV, 31.
 kasya I, 24.
 kâ te I, 76.
 kâ rādhat I, 120.
 kâ sush/utiḥ IV, 24.
 kim asya VI, 27.

 kim ikṣhantī X, 108.
 kim u sresh/hāḥ I, 161.
 kumāram V, 2.
 kuvid aṅga VII, 91.
 kuha X, 22.
 kūsh/hāḥ V, 74.
 krīnushva IV, 4.
 keśī X, 136.
 ke sh/hā V, 61.
 ko adya IV, 25.
 ko nu V, 41.
 ko vaḥ IV, 55.
 ko veda V, 53.
 krānā IX, 102.
 krīlam I, 37.
 kva tyā VI, 63.
 kva sya V, 30.
 kshetrasya IV, 57.

 ganānām II, 23.
 garbhe nu IV, 27.
 gāyat I, 173.
 gāyanti I, 10.
 gaur dhayati VIII, 94.
 grāvāneva II, 39.

 gharṁ X, 114.
 ghrītavatī VI, 70.

 lakshushaḥ X, 82.
 kandrāmā I, 105.
 karshanīdhritam III, 51.
 kītra it X, 115.
 kītram I, 115.
 kītraḥ (vaḥ) I, 172.

 gagrībhṁ X, 47.
 gagrānāḥ VIII, 77.
 ganayan IX, 42.
 ganasya V, 11.
 ganish/hāḥ X, 73.
 gātavedase I, 99.

- gîmûtasyeva* VI, 75.
gushasva (suprathastamam) I, 75; (*naḥ*) VII, 2.
gohûtraḥ II, 10.

tam *yuṣṭgâthâm* I, 183.
tam *vaḥ* (dasmam) VIII, 88; (*sakhâyaḥ*) IX, 105.
tam *vâm* IV, 44.
takshan I, 111.
tam *gûrdhaya* VIII, 19.
tatam I, 110.
tat *te* I, 103.
tat *savitur* V, 82.
tad *asmai* II, 17.
tad *it* X, 120.
tad *devasya* IV, 53.
tam *tvâ* IX, 48.
tan *nu* I, 166.
tam *amrîkshanta* IX, 26.
tam *asya* X, 113.
tam *u* V, 58.
tam *u* *shûhi* VI, 18.
tam *prikkhata* I, 145.
tam *pratnathâ* V, 44.
tam *v* *abhi* VIII, 15.
tarat *sa* IX, 58.
tarobhiḥ VIII, 66.
tava *tye* X, 138.
tâm *su* X, 54.
tâ *vâm* (*adya*) I, 184; (*vis-*
vasya) VIII, 25.
tish/hâ *harî* III, 35.
tisraḥ VII, 101.
tîvrasya X, 160.
tîvrâḥ I, 23.
tubhyam II, 36.
tubhyedam X, 167.
te *vadan* X, 109.
te *hi* I, 160.
tyam *su* I, 52.

tyam (*kit*) X, 143.
tyam *û* *shu* X, 178.
tyân *nu* VIII, 67.
trikadrukeshu II, 22.
trimûrdhânâ I, 146.
trir *asmai* IX, 70.
tris *kit* I, 34.
trî *rokanâ* V, 69.
tryaryamâ V, 29.
tvam (*mahân*) I, 63.
tvam *râgâ* I, 174.
tvam *soma* I, 91.
tvam *somâsi* IX, 67.
tvam *hi* VI, 2.
tvam *hy* *agne* VI, 1.
tvad *visvâ* VI, 13.
tvam *tyam* X, 171.
tvam *naḥ* VIII, 71.
tvam *agne* (*prathamaḥ*) I, 31; (*vasûmr*) I, 45; (*dyu-*
bhiḥ) II, 1; (*varunaḥ*) V, 3; (*yagñânâm*) VI, 16;
(vratapâḥ) VIII, 11; (*brî-*
had *vayaḥ*) VIII, 102.
tvam *mahân* IV, 17.
tvayâ I, 132.
tvayâ *manyô* X, 84.
tvashâ X, 17.
tvâm *hy* *agne* IV, 1.
tvâm *agne* (*manishinaḥ*) III, 10; (*vasupatim*) V, 4;
(ritâyavaḥ) V, 8; (*havi-*
mantâḥ) V, 9.
tvâm *idâ* VIII, 99.
tvâm *id* *dhi* VI, 46.
tvâ *yugâ* IV, 28.
tvâvataḥ VIII, 46.
tve *ha* VIII, 18.

dadhikrâm VII, 44.
dadhikrâvnaḥ IV, 40.

divas *kit* I, 55.
divas *pari* X, 45.
divi VII, 64.
dûtam *vaḥ* IV, 8.
dûrât VIII, 5.
dûre X, 55.
devam *vaḥ* V, 49.
devâḥ X, 165.
devânâm (*id* *avaḥ*) VIII, 83;
(nu *vayam*) X, 72.
devân *huve* X, 66.
dyâvâ X, 12.
dyutadyâmânâ V, 80.
dyumnî VIII, 87.
dyaurn *na* VI, 20.
dve I, 95.

dhartâ IX, 76.
dhânâvantam III, 52.
dhârâvarâḥ II, 34.
dhîrâ VII, 86.
dhritavratâḥ II, 29.
dhenuḥ III, 58.

nakiḥ IV, 30.
na *tat* VI, 52.
na *tam* X, 126.
na *tâ* III, 56.
na *nûnam* I, 170.
namaḥ X, 37.
na *vâ* *u* X, 117.
na *somaḥ* VII, 26.
nahi *vaḥ* VIII, 30.
na *hy* *anyam* VIII, 80.
nânânâm IX, 112.
nâsat X, 129.
nâsatyâbhyâm I, 116.
ni *kâvyâ* I, 72.
nirmathitaḥ III, 23.
ni *vartadhvam* X, 19.
ni *hotâ* II, 9.

- nû kit I, 58.
 nû martaḥ VII, 100.
 ny ū shu I, 53.
- pataṅgam X, 177.
 param mṛtyoḥ X, 18.
 parāvataḥ X, 63.
 pari dyukshaḥ IX, 52.
 pari pra (asishyadat) IX, 14;
 (dhanva) IX, 109.
 pari priyā IX, 9.
 pari savānaḥ (girish/hāḥ) IX,
 18; (hariḥ) IX, 92.
 pari somaḥ IX, 56.
 parītaḥ IX, 107.
 pareyivāmsam X, 14.
 paraḥ VII, 99.
 parganyāya VII, 102.
 pary ū shū IX, 110.
 pavasva (devavir) IX, 2;
 (dakshasādhanaḥ) IX, 25;
 (vrishām) IX, 49; (go-
 git) IX, 59; (visvakar-
 shane) IX, 66; (devamā-
 danaḥ) IX, 84; (madhu-
 mattama) IX, 108.
 pavitrām te IX, 83.
 pasvā I, 65.
 pāntam VIII, 92.
 pitum nu I, 187.
 piprīhi X, 2.
 piba (somam abhi yam) VI,
 17; (somam indra) VII,
 22; (sutasya) VIII, 3;
 (somam mahate) X, 116.
 punānaḥ IX, 40.
 puniṣhe VII, 85.
 puru I, 150.
 purūṛṇā V, 70.
 purogītī IX, 101.
 puroḥṣam VIII, 78.
- puro vaḥ VI, 10.
 pūrvīḥ I, 179.
 prīkshasya VI, 8.
 prīthuḥ I, 123.
 pra (manmahe) I, 62; (vis-
 vasāman) V, 22.
 pra rībhūbhyaḥ IV, 33.
 pra kaviḥ IX, 20.
 pra kāravaḥ III, 6.
 pra kṛitāni VIII, 32.
 pra ketunā X, 8.
 pra kshodasā VII, 95.
 pra gāyatṛeṇa IX, 60.
 pra gha II, 15.
 pra naḥ IX, 44.
 pra tavyasīm I, 143.
 pra tāri X, 59.
 prati (priyatamam) V, 75;
 (ketavaḥ) VII, 78; (sto-
 mebbhiḥ) VII, 80.
 prati te VIII, 56.
 prati tyam I, 19.
 prati vaḥ I, 171.
 prati vām (sūre) VII, 65;
 (ratham) VII, 67.
 prati shyā IV, 52.
 pra tu IX, 87.
 pra te (sotāraḥ) IX, 16; (ya-
 kshi) X, 4; (mahe) X, 96;
 (ratham) X, 102.
 pra te dhārāḥ IX, 57.
 praty agniḥ (ushasaḥ) III, 5;
 (ushasām) IV, 13; (usha-
 saḥ) IV, 14.
 praty asmai VI, 42.
 praty u VII, 81.
 prativakshasaḥ I, 87.
 prathas ka X, 181.
 pradakshinī II, 43.
 pra devatrā X, 30.
 pra devam IX, 68.
- pra dyāvā I, 159; VII, 52.
 pra dhārāḥ IX, 30.
 pra navyasā VI, 6.
 pra nimneneva IX, 17.
 pra nu VI, 59.
 pra nūnam X, 188.
 pra parvatānām III, 33.
 pra punānāya IX, 103.
 prapra (pūshnaḥ) I, 138;
 (vaḥ) VIII, 69.
 pra brahma VII, 36.
 pra brahmānaḥ VII, 42.
 pra mamhish/hāya I, 57.
 pra mandine I, 101.
 pra mā X, 33.
 pra mitrayoḥ VII, 66.
 pra me III, 57.
 prayagyavaḥ V, 55.
 pra yat I, 39.
 pra yad vaḥ VIII, 7.
 pra yuṣṭatī V, 47.
 pra ye (sumbhante) I, 85;
 (āruḥ) III, 7.
 pra ye gāvaḥ IX, 41.
 pra rāgā IX, 78.
 pra vaḥ (yahvam) I, 36;
 (pāntam) I, 122; (pāntam
 andhasaḥ) I, 155; (satām)
 II, 16; (devāya) III, 13;
 (vāgāḥ) III, 27; (spaḥ
 akran) V, 59; (mitrāya)
 V, 68; (mahe) V, 87;
 (sukrāya) VII, 4; (in-
 drāya) VII, 31; (yagñe-
 shu) VII, 43; (grāvānaḥ)
 X, 175.
 pra vīrayā VII, 90.
 pra vedhase V, 15.
 pra vo devam VII, 7.
 pra vo mahe X, 50.
 pra santamā V, 42.

- pra sardhāya V, 54.
 pra sukrā VII, 34.
 pra sundhyuvam VII, 88.
 pra syāvārva V, 52.
 pra samrāgaḥ VII, 6.
 pra samrāgam VIII, 16.
 pra samrāge V, 85.
 pra sasāhishe X, 180.
 pra sākamukshe VII, 58.
 pra su (*gyesh/ham*) I, 136;
 (vaḥ) X, 75.
 pra su gmanā X, 32.
 pra suvānaḥ IX, 34.
 pra susrutam VIII, 50.
 pra sūnavaḥ X, 176.
 pra senāniḥ IX, 96.
 pra somasya IX, 81.
 pra somāsaḥ (*adhanvishuḥ*)
 IX, 24; (*svādhyāḥ*) IX,
 31; (*madaḥyutaḥ*) IX, 32;
 (*vīpasḥkitaḥ*) IX, 33.
 pra svānāsaḥ IX, 10.
 pra hi X, 26.
 pra hinvānaḥ IX, 90.
 pra hotā X, 46.
 prāgnaye (*brīhate*) V, 12;
 (*tavasc*) VII, 5; (*visva-*
 sukte) VII, 13; (*vātam*) X,
 187.
 prātaḥ (*rathaḥ*) II, 18; (*ag-*
 niḥ) V, 18; (*agnim*) VII,
 41.
 prātaryāvānā V, 77.
 prātaryugā I, 22.
 prātā ratnam I, 125.
 prāvepāḥ X, 34.
 prāsya IX, 29.
 predam VIII, 37.
 presh/ham VIII, 84.
 praitē X, 94.
 pro asmai VIII, 62.
 pro shu X, 133.
 pro syaḥ IX, 89.
 babhruḥ VIII, 29.
 ba/ iithā (*tad vapushe*) I, 141;
 (*devā*) V, 67; (*parvatā-*
 nām) V, 84.
 brīhaḥ V, 16.
 brīhad indrāya VIII, 89.
 brīhad u VII, 96.
 brīhaspatiḥ X, 182.
 brīhaspate (*prathamam*) X,
 71; (*prati*) X, 98.
 brahmavā X, 162.
 brahmā naḥ VII, 28.
 bhadram (*te*) IV, 11; (*naḥ*)
 X, 20, 25.
 bhadra X, 69.
 bhava I, 156.
 bhavā naḥ III, 18.
 bhūyaḥ VI, 30.
 bhūrīt VIII, 55.
 matsi (*apāyi*) I, 175.
 matsi (*naḥ*) I, 176.
 mathīd yat I, 148.
 madhye hotā VI, 12.
 madhvaḥ (*somasya*) I, 117;
 (*vaḥ*) VII, 57.
 manishinaḥ X, 111.
 manushvat V, 21.
 mandasva II, 37.
 mandrayā IX, 6.
 mandrasya VI, 39.
 mama dvitā IV, 42.
 mamāgne X, 128.
 mayobhūḥ X, 169.
 marutaḥ I, 86.
 marutvān III, 47.
 mahaḥ sa I, 149.
 mahat tat X, 51.
 mahaḥ I, 169.
 mahān (*indro nrīvat*) VI, 19;
 (*asi*) VII, 11.
 mahān indraḥ VIII, 6.
 mahi (*mahe*) V, 33; (*dyāvā-*
 prīthivī) X, 93; (*urīnām*)
 X, 185.
 mahi vaḥ VIII, 47.
 mahī IV, 56.
 mahe V, 79.
 mā kīt VIII, 1.
 mā naḥ (*asmin*) I, 54; (*mi-*
 traḥ) I, 162.
 mā pra gāma X, 57.
 mītram I, 151.
 mītraḥ III, 59.
 muṣṭikāmi X, 161.
 mūrdhānam VI, 7.
 mainam X, 16.
 mo shu (*vā*) VII, 32; (*va-*
 runa) VII, 89.
 ya ānayat VI, 45.
 ya indoḥ IX, 114.
 ya indraḥ VIII, 12.
 ya indrāgni I, 108.
 ya imā X, 81.
 ya ekaḥ VI, 22.
 ya enaḥ VI, 56.
 ya ogish/haḥ VI, 33.
 yaṃ rakshanti I, 41.
 yak kīt (*hi te*) I, 25; (*hi*
 sctya) I, 29.
 yagasva VI, 11.
 yagāmahe (*vām*) I, 153;
 (*indram*) X, 23.
 yagñāḥ I, 107.
 yagñasya (*hi*) VIII, 38; (*vaḥ*)
 X, 92.
 yagñāyagñā (*vaḥ samanā*)
 [III. 4.]

- I, 168; (vo agnaye) VI, 48.
 yagñe VII, 97.
 yagñena II, 2.
 yat te yamam X, 58.
 yatra grāvā I, 28.
 yat soma IX, 19.
 yat stha VIII, 10.
 yathā manau (sāmvaranau) VIII, 51; (vivasvati) VIII, 52.
 yathā hotā VI, 4.
 yad akrandaḥ I, 163.
 yad adya (stha) V, 73; (sūrya) VII, 60.
 yad indra (kītra) V, 39; (prāk) VIII, 4; (aham) VIII, 14; (prāg apāg u-daṇ) VIII, 65.
 yad u I, 181.
 yad dha syā I, 178.
 yam trāyadhve VII, 59.
 yam tvam I, 129.
 yan na IV, 22.
 yam agne V, 20.
 (yam rāvigah) VIII, 58.
 yam aikāmaḥ X, 53.
 yavam yavam IX, 55.
 yas kīketa V, 65.
 yas tastambha IV, 50.
 yas tigmasrīṅgaḥ VII, 19.
 yas te V, 35.
 yas te manyo X, 83.
 yas tvām IV, 12.
 yasmin X, 135.
 yasya VI, 43.
 yā indra VIII, 97.
 yā oshadhīḥ X, 97.
 yā te VI, 25.
 yukshvā hi VIII, 75.
 yuge X, 13.
 yuṅgate V, 81.
 yuṅganti I, 6.
 yudhmasya III, 46.
 yuvam I, 152.
 yuvam devā VIII, 56.
 yuvām narā VII, 83.
 yuvoḥ (ragāmsi) I, 180; (u-shū) VIII, 26.
 ye trimsati VIII, 28.
 ye yagñena X, 62.
 yo atya iva IX, 43.
 yo adribhit VI, 73.
 yo gātaḥ II, 12.
 yoniḥ (te indra nisadane) I, 104; (te indra sadane) VII, 24.
 yo martyeshu IV, 2.
 yo yagāti VIII, 31.
 yo yagñah X, 130.
 yo rayivaḥ VI, 44.
 yo rāgā VIII, 70.
 yo vām X, 39.
 rakshohanam X, 87.
 ratham yāntam X, 40.
 radat VII, 87.
 rayiḥ I, 66.
 rayir na I, 73.
 rātri X, 127.
 vane na X, 29.
 vanema I, 70.
 vaneshu I, 67.
 vapur nu VI, 66.
 vayam gha VIII, 33.
 vayam te II, 20.
 vayam VI, 53.
 vayam u VIII, 21.
 vayā it I, 59.
 varunam V, 64.
 vasishva I, 26.
 vasum na X, 122.
 vasū I, 158.
 vasūnām X, 74.
 vahnim I, 60.
 vāgayann iva II, 8.
 vātaḥ X, 186.
 vātasya X, 168.
 vāyo (ā yāhi) I, 2; (ye te) II, 41; (sukraḥ) IV, 47.
 vātrahatyāya III, 37.
 vāstoshpate VII, 54.
 vidā V, 45.
 vi pāgasā III, 15.
 viprāsah X, 78.
 vibhrāt X, 170.
 viso viso vaḥ VIII, 74.
 visvagite II, 21.
 visvaḥ V, 50.
 visve X, 52.
 visveshām VI, 67.
 visvo hi X, 28.
 vishnuḥ X, 184.
 vishnoḥ I, 154.
 vi hi (akhyam) I, 109; (ho-trāḥ) IV, 48; (sotoḥ) X, 86.
 vrishā (madaḥ) VI, 24; (vri-shne) X, 11.
 vrishā soma IX, 64.
 vrishne I, 64.
 vedishade I, 140.
 vaisvānaram III, 26.
 vaisvānarasya I, 98.
 vaisvānarāya (dhishanām) III, 2; (prīthupāgase) III, 3; (mīlhushe) IV, 5.
 vy ushāḥ (āvaḥ) VII, 75; (āvaḥ pathyā) VII, 79.
 samsā mahām III, 49.
 sam nah VII, 35.
 saryazāvati IX, 113.

- râsaḥ* X, 152.
râsat III, 31.
sisur na IX, 74.
sukraḥ I, 6ḡ.
sukram VI, 58.
suktim nu VII, 93.
snathat VI, 60.
srat te X, 147.
sraddhayâ X, 151.
srīnan I, 68.
srudhi II, 11.
srudhī naḥ VI, 26.
srush/hī vām VI, 68.
srresh/ham II, 7.
svityaṅkaḥ VII, 33.

sa â gamat V, 36.
samvatsaram VII, 103.
sam vām VI, 69.
sam sam X, 191.
sakhâyaḥ (tvâ) III, 9; (*sam vaḥ*) V, 7; (*â sishâmahi*) VIII, 24; (*â ni shîdata*) IX, 104.
sam gâgrivadbhiḥ X, 91.
sam ka tve VI, 34.
satyena X, 85.
satrâ VI, 36.
sadyo ha III, 48.
sana IX, 4.
sa pavaśva IX, 45.
sa pûrvaḥ VIII, 63.

sa pratnathâ I, 96.
samânam X, 41.
samit samit III, 4.
samidhhaḥ (agne â vaha) I, 142; (*adya*) I, 188; (*agnir nibitaḥ*) II, 3; (*agnir divi*) V, 28; (*visvataḥ*) IX, 5; (*adya manushtaḥ*) X, 110; (*kit*) X, 150.
samidhâ VII, 14.
samidhâgnim VIII, 44.
samidhyamânaḥ III, 17.
samudragyesh/hâḥ VII, 49.
samudrât IV, 58.
sam pûshan (adhvanaḥ) I, 42; (*vidushâ*) VI, 54.
sam bhânunâ V, 37.
sa yo vrîshâ I, 100.
savitâ X, 149.
sa sutaḥ IX, 37.
saha I, 48.
sahasram I, 167.
sahasrasîrshâ X, 90.
sâkamukshaḥ IX, 93.
suta it VI, 23.
surûpakrînum I, 4.
sushuma I, 137.
sushvânâsa X, 148.
susamiddhaḥ I, 13.
susamiddhâya V, 5.
sûryarasmîḥ X, 139.
sûrya naḥ X, 158.

semâm II, 24.
somaḥ (punânaḥ) IX, 13; (*ekebhyaḥ*) X, 154.
somasya (mâ) III, 1; (*dhârâ*) IX, 80.
somâ asrîgram (indavaḥ) IX, 12; (*âśavaḥ*) IX, 23.
somânam I, 18.
somâpûshanâ II, 40.
somârudrâ VI, 74.
stîrnam I, 135.
stushe (ganam) VI, 49; (*narâ*) VI, 62.
srakve IX, 73.
svasti X, 7.
svâdish/hayâ IX, 1.
svâduḥ VI, 47.
svâdoḥ VIII, 48.

hayaḥ V, 46.
haye X, 95.
harim IX, 72.
haviḥ (krînudhvam) VIII, 72; (*pântam*) X, 88.
hinvanti IX, 65.
hiranyakeraḥ I, 79.
hiranyagarbhâḥ X, 121.
huve (vaḥ) II, 4; (*vaḥ sū-num*) VI, 5; (*vo devīm*) VI, 50.
hotâ II, 5.
hvyâmi I, 35.

III.

INDEX OF METRES.

Gāyatrī (24).

- Mandala I, 1, 1-9; 2, 1-9; 3, 1-12; 4, 1-10; 5, 1-10; 6, 1-10; 7, 1-10; 8, 1-10, 9, 1-10; 12, 1-12; 13, 1-12; 14, 1-12; 15, 1-12; 16, 1-9; 17, 1-9¹; 18, 1-9; 19, 1-9; 20, 1-8; 21, 1-6; 22, 1-21; 23, 1-18, 21²; 24, 3-5; 25, 1-21; 26, 1-10; 27, 1-12; 28, 7-9; 30, 1-15³, 17-22; 37, 1-15; 38, 1-15; 41, 1-9; 42, 1-10; 43, 1-8; 46, 1-15; 50, 1-9; 74, 1-9; 75, 1-5; 78, 1-5; 79, 7-12; 84, 13-15; 86, 1-10; 90, 1-8; 91, 5-16; 93, 9-11; 97, 1-8; 120, 1, 10-12; 133, 5; 172, 1-3; 187, 2, 4, 8-10; 188, 1-11. [472]
- II, 6, 1-8; 7, 1-6; 8, 1-5; 41, 1-15, 19-21. [37]
- III, 11, 1-9; 12, 1-9; 24, 2-5; 27, 1-15; 28, 1, 2, 6; 37, 1-10; 40, 1-9; 41, 1-9; 42, 1-9; 51, 10-12; 52, 1-4; 53, 13; 59, 6-9; 62, 4-18. [104]
- IV, 8, 1-8; 9, 1-8; 10, 1-3⁴, 4, 6, 7⁵; 15, 1-10; 30, 1-7, 9-23; 31, 1⁶-15; 32, 1-24; 46, 1-7; 49, 1-6; 52, 1-7; 55, 8-10; 56, 5-7. [119]
- V, 5, 1-11; 13, 1-6; 14, 1-6; 19, 1-2; 26, 1-9; 28, 5-6; 51, 1-4; 53,

- 8, 12; 61, 1-4, 6-8, 10-19; 68, 1-5; 70, 1-4; 71, 1-3; 82, 2-9. [79]
- VI, 16, 1⁷-26, 28-45; 45, 1-32⁸; 47, 24; 52, 7-12; 53, 1-7, 9-10; 54, 1-10; 55, 1-6; 56, 1-5; 57, 1-6; 60, 4-12; 61, 4-12. [137]
- VII, 15, 1-15; 31, 1-9; 55, 1; 59, 9-11; 66, 1-9, 17-19; 89, 1-4; 94, 1-11; 96, 4-6; 102, 1-3. [61]
- VIII, 2, 1-27, 29-42; 3, 22-23; 5, 1-36; 6, 1-48; 7, 1-36; 9, 2, 3, 20-21; 11, 1⁹-9; 14, 1-15; 16, 1-12; 17, 1-13; 25, 23¹⁰; 26, 16-19, 21, 25; 28, 1-3, 5; 30, 1; 31, 1-8, 10¹¹-13; 32, 1-30; 33, 16-18; 34, 16-18; 38, 1-10; 43, 1-33; 44, 1-30; 45, 1-42; 46, 1¹¹, 2-4, 6, 10, 23, 29, 33; [55, 1, 2, 4; 56, 1-4]; 63, 2, 3, 6, 8-11; 64, 1-12; 65, 1-12; 67, 1-21; 68, 2-3, 5-6, 8-9, 11-19; 69, 4-6; 71, 1-9; 72, 1-18; 73, 1-18; 74, 2-3, 5-6, 8-9, 11-12; 75, 1-16; 76, 1-12; 77, 1-9; 78, 1-9; 79, 1-8; 80, 1-9; 81, 1-9; 82, 1-9; 83, 1-9; 84, 1-9; 85, 1-9; 92, 2-33; 93, 1-34; 94, 1-12; 101, 3; 102, 1-22; 103, 10¹². [733]
- IX, 1, 1-10; 2, 1-10; 3, 1-10; 4, 1-10; 5, 1-7; 6, 1-9; 7, 1-9; 8, 1-9;

¹ 4 and 5 pādaniṣṭit. ² Pratiṣṭhā. ³ 11 pādaniṣṭit. ⁴ Padapankti. ⁵ (3) padapankti or ushwiḥ. ⁶ 3 pādaniṣṭit. ⁷ 1 and 6 vardhamānā. ⁸ 29 atniṣṭit, 31 pādaniṣṭit. ⁹ 1 pratiṣṭhā, 2 vardhamānā. ¹⁰ Ushwiggarbhā. ¹¹ Pādaniṣṭit. ¹² Hrasvayasi.

9, 1-9; 10, 1-9; 11, 1-9; 12, 1-9;
13, 1-9; 14, 1-8; 15, 1-8; 16, 1-8;
17, 1-8; 18, 1-7; 19, 1-7; 20, 1-7;
21, 1-7; 22, 1-7; 23, 1-7; 24,
1-7; 25, 1-6; 26, 1-6; 27, 1-6; 28,
1-6; 29, 1-6; 30, 1-6; 31, 1-6;
32, 1-6; 33, 1-6; 34, 1-6; 35, 1-6;
36, 1-6; 37, 1-6; 38, 1-6; 39, 1-6;
40, 1-6; 41, 1-6; 42, 1-6; 43, 1-6;
44, 1-6; 45, 1-6; 46, 1-6; 47, 1-5;
48, 1-5; 49, 1-5; 50, 1-5; 51, 1-5;
52, 1-5; 53, 1-4; 54, 1-4; 55, 1-4;
56, 1-4; 57, 1-4; 58, 1-4; 59,
1-4; 60, 1, 2, 4; 61, 1-30; 62, 1-30;
63, 1-30; 64, 1-30; 65, 1-30;
66, 1-17, 19-30; 67, 1-15, 19-26,
28-29; 101, 2-3; 108, 13¹. [600]
X, 9, 1-7²; 19, 6; 20, 3-8; 33, 4-9;
57, 1-6; 60, 1-5; 62, 10; 101, 4, 6;
105, 1³; 118, 1-9; 119, 1-13;
127, 1-8; 144, 1, 3-4; 153, 1-5;
156, 1-5; 158, 1-5; 171, 1-4; 175,
1-4; 176, 2; 185, 1-3; 186, 1-3;
187, 1-5; 188, 1-3; 189, 1-3. [108]

Ushvih (28).

I, 23, 19⁴; 79, 4-6; 84, 7-9; 91, 17;
92, 13-18; 120, 2⁵, 5⁶, 6⁷; 150,
1-3; 187, 1⁸. [21]
III, 10, 1-9; 28, 1. [10]
IV, 10, 8; 57, 5⁹. [2]
V, 40, 1-3; 51, 5-10; 53, 1, 10, 11¹⁰, 4¹¹;
72, 1-3; 78, 1-3. [19]
VI, 43, 1-4; 48, 13, 18¹²; 51, 13-15. [9]
VII, 66, 10¹³. [1]

VIII, 4, 21; 9, 5¹⁴; 12, 1-33; 13, 1-33;
15, 1-13; 18, 1-22; 19, 34, 36¹⁴; 22,
11¹⁴; 23, 1-30; 24, 1-29; 25, 1-22, 24;
26, 1-15, 22-24; 28, 4¹⁵; 30, 2; 46,
5¹⁶, 15¹⁷; 31, 1-3; 69, 2; 70, 13, 15¹⁵;
98, 1-12¹⁸; 103, 8, 12¹⁸. [228]
IX, 60, 3¹⁹; 67, 30¹⁸; 102, 1-8; 103,
1-6; 104, 1-6; 105, 1-6; 106, 1-
14. [42]
X, 26, 1, 4; 105, 2-10¹⁹; 132, 1. [12]

Anushubh (32).

I, 10, 1-12; 11, 1-8; 23, 20, 22-24;
28, 1-6; 43, 9; 45, 1-10; 49, 1-4;
50, 10-13; 84, 1-6; 90, 9; 93, 1-
3; 120, 3²⁰, 4²¹, 8²², 9²³; 126, 6-7;
133, 2-4; 142, 1-13; 149, 1-5²⁴;
158, 6; 164, 51; 170, 2-4; 175, 2-5;
176, 1-5; 187, 3, 5-7, 11²⁵; 191, 1-
9, 14-16. [117]
II, 5, 1-8; 8, 6; 32, 6-8; 41, 16-17. [14]
III, 8, 3, 7; 13, 1-7; 21, 2-3; 22, 4;
24, 1; 25, 1-5²⁶; 29, 1, 4, 10, 12; 33,
13; 37, 11; 53, 12, 20, 22. [27]
IV, 7, 2-6; 10, 5²⁷; 24, 10; 30, 8, 24;
37, 5-8; 39, 6; 47, 1-4; 48, 1-5;
57, 1, 4, 6, 7. [27]
V, 7, 1-9; 9, 1-4, 6; 10, 1-3, 5-6;
16, 1-4; 17, 1-4, 18, 1-4; 19, 3-4;
20, 1-3; 21, 1-3; 22, 1-3; 23, 1-3;
25, 1-9; 27, 4-6; 28, 4; 35, 1-7;
38, 1-5; 39, 1-4; 40, 5, 9; 50, 1-
4; 51, 14-15; 52, 1-5, 7-15; 53,
3; 61, 5; 64, 1-6; 65, 1-5; 66, 1-
6; 67, 1-5; 73, 1-10; 74, 1-10;

¹ Yavamadhyā. ² Vardhamānā, 7 pratishā. ³ Or ushviḥ. ⁴ Puraushviḥ. ⁵ Kakubh.
⁶ Tanusirā. ⁷ Aksharaiḥ. ⁸ Anushubgarbhā. ⁹ Puraushviḥ. ¹⁰ (3) kakubh. ¹¹ Pura-
ushviḥ. ¹² Puraushviḥ (2). ¹³ Puraushviḥ. ¹⁴ Kakubh. ¹⁵ Puraushviḥ. ¹⁶ Kakubh.
¹⁷ Nyāṅkurirā. ¹⁸ 7, 10, 11 kakubh; 9, 12 puraushviḥ. ¹⁹ 2 and 7 pipilikamadhya.
²⁰ Kāvīrā. ²¹ Nashārāpti. ²² Kṛiti. ²³ Virā. ²⁴ Virā. ²⁵ Or br̥hatī. ²⁶ Virā.
²⁷ Mahāpadapaṅkti.

- 78, 5-9; 82, 1; 83, 9; 84, 1-3; 86, 1-5. [155]
 VI, 2, 1-10; 14, 1-5; 15, 17; 16, 27, 47, 48; 28, 8; 42, 1-3; 44, 1-6; 45, 33; 47, 23; 48, 22; 51, 16; 53, 8; 56, 6; 59, 7-10; 60, 15; 75, 12-13, 15-16, 19. [45]
 VII, 1, 1-18¹; 22, 1-8¹; 31, 10-12; 55, 5-8; 59, 12; 67, 1-7¹; 94, 12; 103, 1; 104, 25. [44]
 VIII, 2, 28; 3, 21; 5, 39; 8, 1-23; 9, 7-9, 11¹; 13, 16-19; 10, 3; 22, 8; 24, 30; 26, 20; 30, 4; 31, 9, 14; 33, 19; 34, 1-15; 42, 4-6; 46, 8, 16¹; [55, 3, 5]; 63, 1, 4, 5, 7; 66, 15; 68, 1, 4, 7, 10; 69, 1, 3, 7-10, 12-15; 70, 14; 74, 1, 4, 7, 10, 13-15; 79, 9; 89, 5-6; 91, 3-7; 92, 1; 95, 1-9; 100, 7-9; 103, 14. [112]
 IX, 5, 8-11; 66, 18; 67, 27, 31, 32; 98, 1-10, 12; 99, 2-8; 100, 1-9; 101, 1, 4-16; 110, 1-3², 10-12³. [55]
 X, 9, 8-9; 14, 13, 14, 16; 16, 11-14; 17, 14; 18, 14; 19, 1-5, 7-8; 20, 2, 9³; 22, 5, 7, 9; 24, 4-6; 26, 2-3, 5-9; 58, 1-12; 60, 6-7, 10-12; 62, 5, 8-9; 72, 1-9; 85, 1-13, 15-17, 22, 25, 28-33, 35, 38-42, 45-47; 87, 22-25; 90, 1-15; 93, 2-3, 13; 97, 1-23; 103, 13; 109, 6-7; 131, 4; 135, 1-7; 136, 1-7; 137, 1-7; 141, 1-6; 142, 7-8; 143, 1-6; 145, 1-5; 146, 1-6; 151, 1-5; 152, 1-5; 154, 1-5; 155, 1-5; 159, 1-6; 161, 5; 162, 1-6; 163, 1-6; 164, 1-2, 4; 166, 1-4; 173, 1-6; 174, 1-5; 176, 1, 3-4; 179, 1; 184, 1-3; 190, 1-3; 191, 1-2, 4. [260]
 Br̥hatī (36).
 I, 120, 7⁴; 139, 5; 170, 1; 175, 1⁵; 179, 5. [5]
 II, 41, 18. [1]
 III, 9, 1-8; 44, 1-5; 45, 1-5; 53, 18. [19]
 V, 53, 2; 56, 1, 4-5, 8-9. [6]
 VI, 15, 18; 42, 4; 47, 19; 48, 5, 14, 19-20; 59, 1-6; 60, 14. [14]
 VII, 14, 1; 55, 2-4⁶. [4]
 VIII, 1, 5-32; 3, 24; 5, 37-38; 9, 1, 4, 6, 14-15; 10, 1; 22, 7; 30, 3; 33, 1-15; 46, 7, 11, 14³, 18⁴, 19-20⁷; 62, 7-9; 69, 17-18; 70, 7-12; 78, 10; 89, 7; 97, 1-9, 11-12⁶; 101, 13; 102, 1-4. [89]
 IX, 98, 11; 99, 1; 107, 8-9; 110, 4-9. [10]
 X, 14, 15; 17, 13⁸; 22, 1-4, 6, 8, 10-14⁹; 85, 34¹⁰; 93, 11¹¹, 15¹²; 101, 5; 102, 1, 3, 12; 126, 1-7¹³; 132, 1¹¹; 144, 2; 150, 1-3. [32]
 Pañkti (40).
 I, 29, 1-7; 80, 1-16; 81, 1-9; 82, 1-5; 84, 10-12; 88, 1, 6¹⁴; 105, 1-7, 9-18; 164, 42¹⁵; 169, 2¹⁶. [61]
 III, 21, 5¹⁷; 23, 3¹⁸. [2]
 V, 6, 1-10; 7, 10; 9, 5, 7; 10, 4, 7; 16, 5; 17, 5; 18, 5; 20, 4; 21, 4; 22, 4; 23, 4; 35, 8; 39, 5; 50, 5; 52, 6, 16-17; 53, 7, 9, 13-14¹⁹; 61, 9¹⁸; 64, 7; 65, 6; 75, 1-9; 79, 1-10. [54]

¹ Virāṭ. ² Pīplīkamadhyā. ³ Virāṭ. ⁴ Viśhrārabr̥hatī. ⁵ Skandhogrīvī. ⁶ Upa-rishādbbr̥hatī. ⁷ Vishamapadā. ⁸ Or anushr̥ubh. ⁹ (11) purastādbbr̥hatī. ¹⁰ Urobbr̥hatī. ¹¹ Nyañkusārīnī. ¹² Purastādbbr̥hatī. ¹³ Uparishādbbr̥hatī. ¹⁴ (2) prastārapañkti. ¹⁵ Prastārapañkti. ¹⁶ Kātushpadā virāṭ. ¹⁷ Satobbr̥hatī aśd virāṭrūpā, v. comm. ¹⁸ Sato-br̥hatī. ¹⁹ (4) satobbr̥hatī.

INDEX OF METRES.

195

- VI, 20, 7¹; 44, 7-9¹; 75, 17. [5]
 VII, 96, 3². [1]
 VIII, 10, 4³; 19, 35⁴, 37; 31, 15-18;
 35, 22, 24; 46, 9⁴, 12⁵, 21, 22, 24,
 32; [56, 5]; 62, 1-6, 10-12; 69, 11,
 16; 91, 1-2; 96, 4¹; 101, 4¹; 103,
 7, 9, 11, 13⁶. [33]
 IX, 108, 14⁴; 112, 1-4; 113, 1-11;
 114, 1-4. [20]
 X, 18, 11²; 21, 1-8³; 24, 1-3³; 25,
 1-11³; 59, 8; 60, 8-9; 86, 1-23;
 93, 1, 4-8, 10, 12, 14⁷, 9⁸; 132,
 2, 6²; 134, 7; 140, 1-2³, 3-5⁴;
 144, 5⁴, 6³; 145, 6; 164, 5; 170,
 4³. [72]
 Trishatubh (44).
 I, 24, 1-2, 6-15; 27, 13; 30, 16; 31,
 8, 16, 18; 32, 1-15; 33, 1-15; 34,
 9, 12; 35, 2-8, 10-11; 51, 14-15;
 52, 13, 15; 53, 10-11; 54, 6, 8-9,
 11; 58, 6-9; 59, 1-7; 60, 1-5; 61,
 1-16; 62, 1-13; 63, 1-9; 64, 15;
 71, 1-10; 72, 1-10; 73, 1-10; 76,
 1-5; 77, 1-5; 79, 1-3; 84, 16-18;
 85, 5, 12; 88, 2-5¹⁰; 89, 6¹¹, 8-10;
 91, 1-4, 18-23; 92, 5-12; 93, 4-7,
 8¹², 12; 94, 15-16; 95, 1-11; 96,
 1-9; 98, 1-3; 99, 1; 100, 1-19;
 101, 8-11; 102, 11; 103, 1-8; 104,
 1-9; 105, 8¹³, 19; 106, 7; 107, 1-
 3; 108, 1-13; 109, 1-8; 110, 5, 9;
 111, 5; 112, 24-25; 113, 1-20;
 114, 10-11; 115, 1-6; 116, 1-25;
 117, 1-25; 118, 1-11; 121, 1-15;
 122, 1-15¹⁴; 123, 1-13; 124, 1-13;
 125, 1-3, 6-7; 126, 1-5; 130, 10,
 133, 1; 136, 7; 139, 11; 140, 10¹⁵;
 142-13; 141, 12-13; 143, 8; 145, 5;
 146, 1-5; 147, 1-5; 148, 1-5; 152,
 1-7; 153, 1-4; 154, 1-6; 157, 5-6;
 158, 1-5; 161, 14; 162, 1-2, 4-5, 7-
 22; 163, 1-13; 164, 1-11, 13-14,
 16-22, 24-28, 30-35, 37-40, 43-50,
 52; 165, 1-15; 166, 14-15; 167,
 1-11; 168, 8-10; 169, 1, 3-8; 170,
 5; 171, 1-6; 173, 1-13; 174, 1-10;
 175, 6; 176, 6; 177, 1-5; 178, 1-
 5; 179, 1-4, 6; 180, 1-10; 181, 1-
 9; 182, 6, 8; 183, 1-6; 184, 1-6;
 185, 1-11; 186, 1-11; 189, 1-8;
 190, 1-8; 191, 13¹⁵. [742]
 II, 3, 1-6, 8-11; 4, 1-9; 9, 1-6; 10, 1-
 6; 11, 1-21¹⁶; 12, 1-15; 13, 13; 14,
 1-12; 15, 1-10; 16, 9; 17, 8-9; 18,
 1-9; 19, 1-9; 20, 1-9¹⁷; 21, 6; 23,
 15, 19; 24, 12, 16; 27, 1-17; 28, 1-
 11; 29, 1-7; 30, 1-10; 31, 7; 33,
 1-15; 34, 15; 35, 1-15; 38, 1-11;
 39, 1-8; 40, 1-6; 42, 1-3. [230]
 III, 1, 1-23; 4, 1-11; 5, 1-11; 6, 1-
 11; 7, 1-11; 8, 1-2, 4-6, 8-11; 9, 9;
 14, 1-7; 15, 1-7; 17, 1-5; 18, 1-5;
 19, 1-5; 20, 1-5; 21, 1, 4; 22, 1-3,
 5; 23, 1-2, 4-5; 26, 7-9; 28, 4;
 29, 2-3, 5, 7-9, 13, 16; 30, 1-22;
 31, 1-22; 32, 1-17; 33, 1-12; 34,
 1-11; 35, 1-11; 36, 1-11; 38, 1-
 10; 39, 1-9; 43, 1-8; 46, 1-5; 47,
 1-5; 48, 1-5; 49, 1-5; 50, 1-5; 51,
 4-9; 52, 5, 7-8; 53, 1-9, 11, 14-15,
 17, 19, 21, 23, 24; 54, 1-22; 55, 1-

¹ Virāḥ. ² Prastārapaṅkti. ³ Āstārapaṅkti. ⁴ Satobhṛhatī. ⁵ Viparītā.
⁶ (4) satobhṛhatī. ⁷ (9) prastārapaṅkti. ⁸ Aksharaiḥ. ⁹ Vishārapaṅkti. ¹⁰ Ver. 5 virāḥrūpā.
¹¹ Virāsthānā. ¹² Or gagatī. ¹³ Mahābhṛhatī yavamadhyā. ¹⁴ 5 and 6 virāḥrūpā.
¹⁵ Mahābhṛhatī. ¹⁶ 1-20 virāsthānā. ¹⁷ 3 virāḥrūpā.

- 22; 56, 1-8; 57, 1-6; 58, 1-9; 59, 1-5; 61, 1-7; 62, 1-3. [399]
- IV, 1, 4-20; 2, 1-20; 3, 1-16; 4, 1-15; 5, 1-15; 6, 1-11; 7, 7-11; 11, 1-6; 12, 1-6; 13, 1-5; 14, 1-5; 16, 1-21; 17, 1-14, 16-21; 18, 1-13; 19, 1-11; 20, 1-11; 21, 1-11; 22, 1-11; 23, 1-11; 24, 1-9, 11; 25, 1-8; 26, 1-7; 27, 1-4; 28, 1-5; 29, 1-5; 33, 1-11; 34, 1-11; 35, 1-9; 36, 9; 37, 1-4; 38, 1-10; 39, 1-5; 40, 1; 41, 1-11; 42, 1-10; 43, 1-7; 44, 1-7; 45, 7; 50, 1-9, 11; 51, 1-11; 54, 6; 55, 1-7; 56, 1-4; 57, 2-3, 8; 58, 1-10. [403]
- V, 1, 1-12; 2, 1-11; 3, 1-12; 4, 1-11; 12, 1-6; 15, 1-5; 19, 5¹; 27, 1-3; 28, 1, 3; 29, 1-15; 30, 1-15; 31, 1-13; 32, 1-12; 33, 1-10; 34, 9; 36, 1-2, 4-6; 37, 1-5; 40, 4, 6-8; 41, 1-15, 18-19; 42, 1-16, 18; 43, 1-15, 17; 44, 14-15; 45, 1-11; 46, 2, 8; 47, 1-7; 49, 1-5; 54, 14; 55, 10; 57, 7-8; 58, 1-8; 59, 8; 60, 1-6; 62, 1-9; 69, 1-4; 76, 1-5; 77, 1-5; 78, 4; 80, 1-6; 83, 1, 5-8, 10; 85, 1-8; 86, 6². [284]
- VI, 1, 1-13; 3, 1-8; 4, 1-8; 5, 1-7; 6, 1-7; 7, 1-5; 8, 7; 9, 1-7; 10, 1-6; 11, 1-6; 12, 1-6; 13, 1-6; 15, 10-14, 16, 19; 16, 46; 17, 1-14; 18, 1-15; 19, 1-13; 20, 1-6, 8-13; 21, 1-12; 22, 1-11; 23, 1-10; 24, 1-10; 25, 1-9; 26, 1-8; 27, 1-8; 28, 1, 5-7; 29, 1-6; 30, 1-5; 31, 1-3, 5; 32, 1-5; 33, 1-5; 34, 1-5; 35, 1-5; 36, 1-5; 37, 1-5; 38, 1-5; 39, 1-5; 40, 1-5; 41, 1-5; 44, 9-24; 47, 1-18, 20-22, 26, 28-31; 48, 21³; 49, 1-14; 50, 1-15; 51, 1-13; 52, 1-6, 13, 15-17; 58, 1, 3-4; 60, 1-3, 13; 61, 14; 62, 1-11; 63, 1-10; 64, 1-6; 65, 1-6; 66, 1-11; 67, 1-11; 68, 1-8, 10; 69, 1-8; 71, 4-6; 72, 1-5; 73, 1-3; 74, 1-4; 75, 1-5, 7-9, 11, 14, 18. [478]
- VII, 1, 19-25; 2, 1-11; 3, 1-10; 4, 1-10; 5, 1-9; 6, 1-7; 7, 1-7; 8, 1-7; 9, 1-6; 10, 1-5; 11, 1-5; 12, 1-3; 13, 1-3; 14, 2-3; 18, 1-25; 19, 1-11; 20, 1-10; 21, 1-10; 22, 9; 23, 1-6; 24, 1-6; 25, 1-6; 26, 1-5; 27, 1-5; 28, 1-5; 29, 1-5; 30, 1-5; 33, 1-14; 34, 22-25; 35, 1-15; 36, 1-9; 37, 1-8; 38, 1-8; 39, 1-7; 40, 1-7; 41, 2-7; 42, 1-6; 43, 1-5; 44, 2-5; 45, 1-4; 46, 4; 47, 1-4; 48, 1-4; 49, 1-4; 51, 1-3; 52, 1-3; 53, 1-3; 54, 1-3; 56, 12-25; 57, 1-7; 58, 1-6; 59, 7-8; 60, 1-12; 61, 1-7; 62, 1-6; 63, 1-6; 64, 1-5; 65, 1-5; 67, 1-10; 68, 8-9; 69, 1-8; 70, 1-7; 71, 1-6; 72, 1-5; 73, 1-5; 75, 1-8; 76, 1-7; 77, 1-6; 78, 1-5; 79, 1-5; 80, 1-3; 84, 1-5; 85, 1-5; 86, 1-8; 87, 1-7; 88, 1-7; 90, 1-7; 91, 1-7; 92, 1-5; 93, 1-8; 95, 1-6; 97, 1-10; 98, 1-7; 99, 1-7; 100, 1-7; 101, 1-6; 103, 2-10; 104, 8-17, 19, 20, 22, 24. [586]
- VIII, 1, 33-34; 9, 10; 10, 2⁴; 11, 10; 22, 12⁴; 35, 1-21⁵, 23⁶; 40, 12; 42, 1-3; 48, 1-4, 6-15; [57, 1-4; 58, 1-3]; 63, 12; 80, 10; 96, 1-3, 5-21; 97, 14; 100, 1-5, 10-12; 101, 14-16; 103, 5⁷. [81]

¹ Virāḍrūpā. ² Virāḍpūrvā. ³ Yavamadhya mahābṛhatī. ⁴ Madhyegyotī. ⁵ Upa-
rīṣṭāgyotī. ⁶ Mahābṛhatī. ⁷ Virāḍrūpā.

IX, 68, 10; 69, 9-10; 70, 10; 71, 9;
74, 8; 81, 5; 82, 5; 85, 11-12; 87,
1-9; 88, 1-8; 89, 1-7; 90, 1-6;
91, 1-6; 92, 1-6; 93, 1-5; 94, 1-5;
95, 1-5; 96, 1-24; 97, 1-58. [149]
X, 1, 1-7; 2, 1-7; 3, 1-7; 4, 1-7; 5,
1-7; 6, 1-7; 7, 1-7; 8, 1-9; 10,
1-14; 11, 7-9; 12, 1-9; 13, 1-4;
14, 1-12; 15, 1-10, 14-16; 16, 1-
10; 17, 1-12; 18, 1-10, 12; 20, 10;
22, 15; 23, 1, 5¹, 7; 27, 1-24; 28,
1-12; 29, 1-8; 30, 1-15; 31, 1-11;
32, 6-9; 33, 1; 34, 1-6, 8-14; 35,
13-14; 36, 13-14; 37, 10; 39, 14;
42, 1-11; 43, 10-11; 44, 1-3, 10-
11; 45, 1-12; 46, 1-10, 47, 1-8;
48, 7, 10-11; 49, 2, 11; 50, 3-5²;
51, 1-9; 52, 1-6; 53, 1-5, 8; 54,
1-6; 55, 1-8; 56, 1-3, 7; 59, 1-7,
10³; 61, 1-27; 62, 11; 63, 15⁴-17;
64, 12, 16-17; 65, 15; 66, 15; 67,
1-12; 68, 1-12; 69, 3-12; 70, 1-
11; 71, 1-8, 10-11; 73, 1-11; 74,
1-6; 77, 1-4, 6-8; 78, 1, 3-4, 8;
79, 1-7; 80, 1-7; 81, 1-7; 82, 1-7;
83, 2-3; 84, 1-3; 85, 14, 19-21,
23-24, 26, 36-37, 44; 87, 1-21;
88, 1-19; 89, 1-18; 90, 16; 91, 15;
94, 5, 7, 14; 95, 1-18; 96, 12-13;
98, 1-12; 99, 1-12; 100, 12; 101,
1-3, 7-8, 10-11; 102, 2, 4-11; 103,
1-12; 104, 1-11; 105, 11; 106, 1-
11; 107, 1-3, 5-11; 108, 1-11; 109,
1-5; 110, 1-11; 111, 1-10; 112,
1-10; 113, 10; 114, 1-3, 5-10;
115, 8; 116, 1-9; 117, 3-9; 120,
1-9; 121, 1-10; 122, 1, 5; 123, 1-
8; 124, 1-6, 8-9; 125, 1, 3-8; 126,

8; 128, 1-8; 129, 1-7; 130, 2-7;
131, 1-3, 5-7; 132, 3⁵-5; 133, 7;
139, 1-6; 140, 6⁶; 142, 3-6; 147,
5; 148, 1-5; 149, 1-5; 150, 4-5⁷;
160, 1-5; 161, 1-4; 161, 3; 165,
1-5; 168, 1-4; 169, 1-4; 177,
2-3; 178, 1-3; 179, 2-3; 180, 1-
3; 181, 1-3; 182, 1-3; 183, 1-3;
191, 3. [901]

Gagati (48).

I, 31, 1-7, 9-15, 17; 34, 1-8, 10-11;
35, 1, 9; 51, 1-13; 52, 1-12, 14;
53, 1-9; 54, 1-5, 7, 10; 55, 1-8;
56, 1-6; 57, 1-6; 58, 1-5; 61, 1-14;
82, 6; 83, 1-6; 85, 1-4, 6-11; 87,
1-6; 89, 1-5, 7; 92, 1-4; 94, 1-14;
101, 1-7; 102, 1-10; 106, 1-6;
110, 1-4, 6-8; 111, 1-4; 112, 1-23;
114, 1-9; 119, 1-10; 125, 4-5;
140, 1-9, 11; 141, 1-11; 143, 1-7;
144, 1-7; 145, 1-4; 151, 1-9; 155,
1-6; 156, 1-5; 157, 1-4; 159, 1-5;
160, 1-5; 161, 1-13; 162, 3, 6⁸;
164, 12, 15, 23, 29, 36, 41; 166, 1-
13; 168, 1-7; 182, 1-5, 7; 191,
10-12⁹. [356]
II, 1, 1-16; 2, 1-13; 3, 7; 13, 1-12;
16, 1-8; 17, 1-7; 21, 1-5; 23, 1-
14, 16-18; 24, 1-11, 13-15; 25, 1-
5; 26, 1-4; 30, 11; 31, 1-6; 32,
1-5; 34, 1-4; 36, 1-6; 37, 1-6; 43,
1, 3. [142]
III, 2, 1-15; 3, 1-11; 26, 1-6; 28, 5;
29, 6, 11, 14-15; 51, 1-3; 52, 6;
53, 10, 16; 60, 1-7. [50]
IV, 7, 1; 36, 1-8; 40, 2-5; 45, 1-6;
50, 10; 53, 1-7; 54, 1-5; 58, 11. [33]

¹ Abhisārinī. ² 3 and 4 abhisārinī. ³ Panktyuttarā. ⁴ 15 or gagati. ⁵ 3 virādrūpā.
⁶ Uparishāggyotiā. ⁷ Uparishāggyotiā, 4 or gagati. ⁸ Quoted as trishrubh by Shaṅg.
⁹ Mahāpañkū.

- V, 8, 1-7; 11, 1-6; 28, 2; 34, 1-8; 36, 3; 44, 1-13; 46, 1, 3-7; 48, 1-5; 51, 11-13¹; 54, 1-13, 15; 55, 1-9; 57, 1-6; 59, 1-7; 60, 7-8; 63, 1-7; 81, 1-5; 83, 2-4. [103]
 VI, 7, 6-7; 8, 1-6; 15, 1-2, 4-5, 7-9; 28, 2-4; 47, 27; 48, 6; 52, 14; 58, 2; 61, 1-3, 13; 68, 9-10; 70, 1-6; 71, 1-3; 75, 6, 10. [39]
 VII, 41, 1; 44, 1; 46, 1-3; 50, 1-3; 82, 1-10; 83, 1-10; 89, 5; 104, 1-6, 7, 18, 21, 23. [39]
 VIII, 9, 12; 36, 7²; 37, 2-7²; 39, 1-10²; 40, 1, 3-11²; 41, 1-10²; 46, 17; 47, 1-18; 48, 5; [59, 1-7]; 86, 1-5; 97, 15; 100, 6. [65]
 IX, 68, 1-9; 69, 1-8; 70, 1-9; 71, 1-8; 72, 1-9; 73, 1-9; 74, 1-7, 9; 75, 1-5; 76, 1-5; 77, 1-5; 78, 1-5; 79, 1-5; 80, 1-5; 81, 1-4; 82, 1-4; 83, 1-5; 84, 1-5; 85, 1-10; 86, 1-48. [166]
 X, 11, 1-6; 13, 5; 15, 11; 18, 13; 23, 2-4, 6; 32, 1-5; 34, 7; 35, 1-12; 36, 1-12; 37, 1-9, 11-12; 38, 1-5; 39, 1-13; 40, 1-14; 41, 1-3; 43, 1-9; 44, 4-9; 48, 1-6, 8-9; 49, 1, 3-10; 50, 1-2, 6-7; 53, 6-7, 9-11; 56, 4-6; 59, 9²; 62, 1-4; 63, 1-14; 64, 1-11, 13-15; 65, 1-14; 66, 1-14; 69, 1-2; 71, 9; 75, 1-9; 76, 1-8; 77, 5; 78, 2, 5-7; 83, 1, 4-7; 84, 4-7; 85, 18, 27, 43; 91, 1-14; 92, 1-15; 94, 1-4, 6, 8-13; 96, 1-11; 100, 1-11; 101, 9-12; 107, 4; 113, 1-9; 114, 4; 115, 1-7; 117, 1-2; 122, 2-4, 6-8; 124, 7; 125, 2; 128, 9; 130, 1; 132, 7³; 133, 4-6²; 134, 1-6²; 138, 1-6; 142, 1-2; 147, 1-4; 166, 5⁴; 167, 1-4; 170, 1-3; 177, 1. [351]
Atigagatī (42).
 IV, 1, 2. [1]
 V, 41, 16-17; 87, 1-9. [11]
 VI, 48, 15. [1]
 VIII, 37, 1; 97, 10, 13. [3]
Sakvarī (56).
 IV, 27, 5. [1]
 V, 2, 12. [1]
 VI, 2, 11; 14, 6; 15, 3, 15; 31, 4; 49, 15. [6]
 VII, 50, 4⁴. [1]
 VIII, 36, 1-6; 40, 2. [7]
 X, 115, 9; 133, 1-3. [4]
Atisakvarī (60).
 I, 129, 8-9; 137, 1-3. [5]
 II, 22, 2, 3, 4⁵; 43, 2⁵. [4]
 VI, 15, 6. [1]
Ashrī (64).
 I, 129, 11; 134, 6; 135, 7-8. [4]
 II, 22, 1. [1]
 IV, 1, 1. [1]
Atyashrī (68).
 I, 127, 1-5, 7-11; 128, 1-8; 129, 1-7, 10; 130, 1-9; 131, 1-7; 132, 1-6; 133, 7; 134, 1-5; 135, 1-6, 9; 136, 1-6; 138, 1-4; 139, 1-4, 6-10. [80]
 IX, 111, 1-3. [3]
Dhrīti (72).
 I, 133, 6. [1]
 IV, 1, 3. [1]
Atidhrīti (76).
 I, 127, 6. [1]

¹ Or trishubh.² Mahāpankti.³ Mahāsatobrihatti.⁴ Or atigagati.⁵ Or ashri.

INDEX OF METRES.

203

Dvipadâ (20).

- I, 65, 1-5; 66, 1-5; 67, 1-5; 68, 1-5; 69, 1-5; 70, 1-6. [31]
V, 24, 1-4. [4]
VI, 10, 7; 17, 15¹; 47, 25. [3]
VII, 17, 1-7²; 32, 3; 34, 1-21; 56, 1-11. [40]
VIII, 19, 27; 29, 1-10; 46, 13³, 30. [13]
IX, 67, 16-18⁴; 107, 3, 16; 109, 1-22. [27]
X, 157, 1-5²; 172, 1-4. [9]

Ekapadâ (10).

- IV, 17, 15. [1]
V, 41, 20; 42, 17; 43, 16. [3]
VI, 63, 11⁵. [1]
X, 20, 1. [1]

Pragâtha.

a. Barhata (36 and 40).

- I, 36, 1-20; 39, 1-10; 40, 1-8; 44, 1-14; 47, 1-10; 48, 1-16; 84, 19-20. [80]
III, 16, 1-6. [6]
V, 56, 2-3, 6-7⁶. [4]

- VI, 46, 1-14; 48, 1-4, 9-10. [20]
VII, 16, 1-12; 22, 1-2, 4-27; 59, 1-6; 66, 10-15; 74, 1-6; 81, 1-6; 96, 1-2. [64]
VIII, 1, 1-4; 3, 1-20; 4, 1-20; 10, 5-6; 17, 14-15; 22, 1-6; 27, 1-22; 46, 25-28; [49, 1-10; 50, 1-10; 51, 1-10; 52, 1-10; 53, 1-8; 54, 1-8]; 60, 1-20; 61, 1-18; 66, 1-14; 70, 1-6; 71, 10-15; 77, 10-11; 87, 1-6; 88, 1-6; 89, 1-4; 90, 1-6; 99, 1-8; 101, 1-2, 5-12; 103, 6-7. [188]
IX, 107, 1-2, 4-7, 10-15, 17-26. [22]
X, 23, 2-3; 62, 6-7. [4]

b. Kâkubha (28 and 40).

- V, 53, 5-6, 15-16⁸. [4]
VI, 48, 11-12, 16-17. [4]
VIII, 19, 1-26, 28-33; 20, 1-26; 21, 1-18; 22, 9-10, 13-18. [84]
IX, 108, 1-12, 15-16. [14]

c. Mahâbarhata (44 and 48).

- VI, 48, 7-8. [2]

¹ Trishubh. ² Dvaipadam traishubham. ³ Kâturvimsikâ. ⁴ Dvipadâ gâyatryâk.
⁵ Ekapadâ trishubh. ⁶ Not specially stated to be pragâtha in the text.

IV.

LIST OF VERSES FROM THE RIGVEDA,

QUOTED BY SHADGURUSISHYA AS EXAMPLES OF
METRES IN HIS COMMENTARY ON THE INTRODUCTION TO
THE SARVĀNUKRAMANĪ, §§ 3-11.

<i>Rig-veda.</i>		
I, 1, 1, gāyatrī, § 4, 1.	I, 120, 7, vishārabrīhatī, 7,	III, 21, 4, virāḍrûpâ, 9, 6.
1, 2, gāyatrī nikṛid, 3, 4.	5.	62, 10, (vyûha of y), 3, 6.
1, 8, virâḍ gāyatrī, 3, 5.	120, 8, kr̥ti anushubh,	62, 10, gāyatrī, 4, 5.
7, 4, (vyûha), 3, 6.	6, 3.	IV, 10, 1, padapaṅkti gāya-
10, 1, anushubh, 6, 1.	120, 9, virâḍ anushubh,	trī, 4, 2.
11, 1, anushubh, 6, 1.	6, 8.	10, 2, padap. gāy., 4, 1.
17, 4, gāyatrī pādaniḥrid,	122, 5, virâḍrûpâ, 9, 6.	10, 5, mahâpadapaṅkti,
4, 4.	122, 6, virâḍrûpâ, 9, 6.	6, 2.
23, 19, puratishnih, 5, 2.	127, 1, 'atyashī,' 11, 6.	19, 1, (vyûha of r), 3, 6.
35, 9, gagatī nikṛid, 3, 5.	127, 6, 'atidhr̥ti,' 11, 6.	31, 3, pādaniḥrid gāya-
40, 1, brīhatī, 7, 1.	133, 6, 'dhr̥ti,' 11, 6.	trī, 4, 4.
47, 1, brīhatī, 11, 2.	162, 6, trishubh, 9, 3.	V, 86, 6, paṅktyuttarâ, or
47, 2, satobrīhatī, 11, 2.	162, 12, trishubh, 9, 2.	virâḍpûrvâ, 9, 11.
57, 4, gagatī, 9, 8.	175, 1, nyan̥kusirâ, or	87, 1, 'atigagatī,' 11, 6.
80, 1, paṅkti, 8, 1.	'skandhogrīvī,' or 'uro-	VI, 16, 1, vardhamânâ gā-
81, 1, paṅkti, 8, 1.	brīhatī,' 7, 3.	yatrī, 4, 7.
89, 6, virâḍsthânâ, 9, 5.	187, 1, anushubgarbhâ,	28, 8, (vyûha), 3, 6.
94, 1, gagatī, 10, 1.	5, 7.	44, 8, paṅkti virâḍ, or
94, 2, gagatī, 9, 2.	187, 11, brīhatī, 7, 9.	trishubh, 8, 3.
105, 8, yâvamadhyâ, 9,	191, 10, mahâpaṅkti,	45, 29, atinikṛid gāya-
10.	10, 3.	trī, 4, 5.
120, 2, bhurig gāyatrī,	191, 13, mahâbrīhatī,	45, 29, supratish/hâ, 11, 6.
3, 4.	9, 9.	47, 27, (vyûha of y), 3, 6.
120, 3, kâvirâḍ, 6, 5.	II, 7, 6, (vyûha of y), 3, 6.	48, 6, mahâsatobrīhatī,
120, 4, nasharûpâ, 6, 6.	11, 1, virâḍsthânâ, 9, 5.	10, 2.
120, 5, tanusirâ, 5, 5.	22, 1, 'ashī,' 11, 6.	48, 7-10, bârhata pra-
	22, 3, 'atisakvarī,' 11, 6.	gâtha, 11, 4.

LIST OF VERSES FROM THE RIG-VEDA.

205

VII, 22, 1, virâd anush/ubh, 6, 7.	VIII, 46, 12, viparîtâ, 8, 5.	IX, 110, 8, ūrdhvabrîhatî, 7, 6.
32, 22, brîhatî, 7, 1.	46, 14, pipîlikamadhyâ brîhatî, 7, 7.	X, 18, 11, prastârapaṅkti, 8, 6.
32, 23, satobrîhatî, 8,	46, 15, kakum nyañ- kusirâ, 5, 4.	21, 1, âstârapaṅkti, 8, 7.
36, 1, (vyûha), 3, 6.	46, 20, vishamapadâ brîhatî, 7, 8.	22, 1, purastâdbrîhatî, 7, 2.
VIII, 10, 2, madhyegyoti, 9, 8.	61, 17, (vyûha), 3, 6.	22, 3, pûrastâdbrîhatî, 7, 2.
11, 1, pratish/hâ gâya- trî, 4, 8.	68, 1-3, anush/um- mukha, 11, 6.	23, 5, abhisârîñî trish- /ubh, 9, 4.
11, 2, vardhamânâ gâ- yatrî, 4, 7.	69, 1, 'anush/ubh,' 5, 8.	26, 4, ushñih, 5, 8.
12, 1, ushñih, 5, 1.	69, 2, ushñih, 5, 8.	59, 9, mahâpaṅkti, 10, 3.
16, 7, (vyûha), 3, 6.	69, 8, 'anush/ubh,' 5, 8.	103, 6, (vyûha), 3, 6.
21, 1, kakubh, 11, 3.	69, 13, ushñih, 5, 8.	105, 2, ushñik pipîlika- madhyâ, 5, 6.
21, 1, ushñih kakubh, 5, 3.	84, 1, atinikrîd gâya- trî, 4, 5.	117, 7, (vyûha), 3, 6.
21, 2, satobrîhatî, 11, 3.	84, 7, trish/ubh, 9, 1.	126, 1, uparish/hâdbrî- hatî, 7, 4.
22, 12, madhyegyoti, 9, 8.	103, 10, atinikrîd gâ- yatrî, 4, 5.	133, 1, 'sakvari,' 11, 6.
25, 23, ushñiggarbhâ gâyatrî, 4, 3.	103, 10, hrasîyasî gâ- yatrî, 4, 9.	134, 1, mahâpaṅkti, 10, 3.
29, 1, 'dvipadâ', 8, 8.	IX, 108, 13, yavamadhyâ gâyatî, 4, 9.	140, 1, vishârapaṅkti, 8, 9.
35, 1, uparish/haggyo- ti, 9, 8.	110, 1, pipîlikamadhyâ brîhatî, 6, 4.	140, 6, uparish/haggyo- ti, 9, 8.
35, 23, mahâbrîhatî, 9, 9.	110, 4, ūrdhvabrîhatî, 7, 6.	157, 1, 'dvipadâ,' 8, 8.
46, 11, uktam, 11, 6.		172, 1, 'dvipadâ,' 8, 8.
46, 11-12, viparîtot- tara pragâtha, 11, 5.		172, 3, samstârapaṅkti, 8, 8.

THE FOLLOWING VERSES ARE FROM OTHER VEDAS.

Vâgasaneyi Samhitâ.	Taittiriya Brâhmaṇa.
III, 9, atyuktam, 11, 6.	III, v, 9, 1, sañkrîti, 11, 6.
VIII, 10, pratish/hâ, 11, 6.	
XIX, 82, madhyegyoti, 9, 8.	Taittiriya Âraṇyaka.
XXI, 43, utkrîti, 11, 6.	IV, xxi, 1, krîti, 11, 6.
XXXI, 42, vikrîti, 11, 6.	xliv, 32, âkrîti, 11, 6.
58, abhikrîti, 11, 6.	

V.

LIST OF AUTHORS AND WORKS

QUOTED BY SHADGURUSISHYA.

The figures refer to the numbering of the sūtras and commentary corresponding to the hymns
of the *Rigveda* ; §§ refer to the introduction of the *Sarvānukramanī*.

Anukramanīs.

1. Anuvākānukramanī :
(Verse 32) VIII, 1.
(Verses 43-44) X, 1 and 20.
2. Ârshānukramanī :
I, 24 (p. 86, ver. 20), 99, 100, 105 ;
II, 1 ; III, 31, 36, 38 ; V, 1, 18 ;
IX, 66 ; X, 38, 105, 115, 119.
3. *Khando*-nukramanī :
§ 3, 5 ; III, 21.
4. Devatānukramanī :
I, 22, 28, 112, 165 ; VII, 100 ;
VIII, 4, 68 ; X, 38, 101, 119.
5. Pādānukramanī :
§ 11, 6.

Âranyakas.

1. Aitareya :
(I, ii, 6, 1) X, 28.
(I, ii, 6, 6-8) VI, 15.
(I, v, 1, 10) VIII, 40.
(I, v, 3, 7-8) I, 164,
(II, i, 6, 4) § 1, 1 and § 2, 14.
(II, ii, 2, 2-4) VIII, 1.

- (II, ii, 2, 7-8) A. 46.
(III, ii, 3, 12) § 2, 15.
(V, i, 1, 8) X, 28.
(V, ii, 5) § 5, 4 and § 11, 6 (p. 76).
(V, iii, 2, 14) I, 164.
(V, iii, 3, 6) I, 50.
(V, iii, 3, 19) X, 191.
2. Taittirīya :
(IV, xxi, 1) § 11, 6.
(IV, xlv, 32) § 11, 6.

Rigvidhāna.

- (II, iv, 2) III, 53.
(II, xvii, 1-4) V, 78.
(II, xxii, 2-4) V, 47.

Nighantu.

- § 2, 12.

Nirukta.

- (I, 5) I, 170.
(II, 10) § 2, 7.
(II, 11) § 2, 4.
Quoted generally : Introd. § 2, 12.

- Naigama.
 (I, 6) I, 170.
 Quoted generally (as also the De-
 vatākāṇḍa, § 2, 18, and X, 30)
 § 2, 12.
- Pāṇini.
 (VIII, iv, 68) X, 191.
- Purāṇa.
 § 2, 17.
- Nṛisimha.
 § 1, 2.
- Prātisākhya.
Rigveda:
 (53) I, 28.
 (104) V, 32.
 (830) I, 50.
 (880) § 3, 9.
 (881) *ibid.*
 (892) § 3, 5.
 (907) *ibid.*
 (926 and 928) § 3, 9.
Vāgasaneyī:
 (IV, 146) § 3, 6.
- Bṛhaddevatā.
 (§ 1, 3); § 2, 12 (twice); I, 28; II,
 43; III, 5-6; 53 (twice); IV,
 57; V, 1, 61; VI, 47; VII, 100;
 VIII, 4, 27, 46, 68, 91; X, 38,
 57 (twice); X, 71, (98, note),
 101, 119, 161, 173.
- Brāhmaṇas.
 Ârśheya:
 (I, 1) § 1, 5.
- Aitareya:
 (I, vi, 2) § 3, 9.
 (I, vi, 12) X, 191.
- (I, ix, 7) X, 63.
 (I, xvi, 9-10) X, 118.
 (I, xxix, 3-4) II, 41.
 (II, iv, 1) I, 13.
 (II, xiii, 3-4) I, 13.
 (III, xix, 4) X, 73.
 (III, xxxiv, 1) IX, 65.
 (III, xxxiv, 8) X, 18.
 (IV, iv, 4) § 5, 8.
 (IV, xxii, 6-7) X, 92.
 (IV, xxxi, 6) II, 41.
 (IV, xxxi, 14) X, 178.
 (V, v, 10-11) VII, 34.
 (V, v, 13-14) VII, 56.
 (V, v, 17) VII, 1.
 (V, xiii, 12-xiv, 1) X, 62.
 (V, xv) X, 86.
 (V, xvi, 14) I, 170.
 (V, xvii, 9) II, 41.
 (V, xvii, 10) § 8, 8.
 (V, xix, 12) X, 157.
 (V, xxi, 13-15) VIII, 28-29.
 (VI, xviii, 2) III, 31.
 (VI, xviii, 4-5) I, 61.
 (VI, xxii) X, 86.
 (VI, xxv, 5) X, 96.
 (VII, iii) I, 24.
 (VII, ix, 2) VI, 47.
 (VII, xvi, 3) I, 24.
 (VII, xvi, 8) I, 27.
 (VII, xvii, 1) I, 28.
 (VII, xvii, 3) I, 24.
 (VII, xvii, 7) IX, 71; X, 104.
 (VII, xxxiv, 9) IV, 15.
 (VIII, xxi, 12) X, 172.
 (VIII, xxviii, 20) X, 191.
- Taittirīya:
 (III, iv, 9, 1) § 11, 6.
- Pañkavimsa:
 (X, xii, 5) § 3, 9.

Satapatha :

(XI, vi, 1, 1) IX, 65.

Sāmavidhāna :

(I, iv, 16) IV, 3.

Bhagavadgītā.

(VIII, 3) I, 164.

(X, 35) § 4, 1.

Manu.

(V, 4) § 1, 5.

(XI, 254) VI, 74.

Mahābhārata.

(I, 3623) § 1, 2.

(XI, 80) V, 27.

(Argunaganmani) V, 1.

Samhitās.

Atharva :

(VI, 114) § 1, 5.

Taittirīya :

(II, ii, 2, 3) IV, 3.

(II, vi, 6, 1) X, 50.

Vāgasaneyi :

(III, 9) § 11, 6.

(VIII, 10) *ibid.*

(XVI, 53-54) § 2, 13.

(XIX, 82) § 9, 8.

(XXI, 42) § 11, 6.

(XXI, 43, 58) *ibid.*(XXXVI, 24) *ibid.*

Sāmaveda :

(I, i, 2, 2, 7) IV, 3.

(I, v, 1, 2, 6) *ibid.*

(II, iii, 1, 22, 1) § 3, 5.

Sūtras.

1. Pīṅgala *Khaṇḍaḥ* :

(III, 4-6) § 3, 10.

(III, 11) § 4, 5.

(III, 26) § 8, 3.

(III, 33) § 7, 9.

(III, 52-54) § 9, 8.

(IV, 1-4) § 11, 6 (p. 76).

(Last sūtra) X, 191.

A quotation in § 11, 6 is not to be found in present text of Pīṅgala.

2. Āsvalāyana *Gr̥hya* :

(I, v, 4) I, 90.

(I, xv, 3) III, 36.

(II, iii, 4) X, 34.

(III, ii, 8) A. 10.

(III, iv, 4-5) A. 8.

(III, vi, 3-4) X, 161.

(III, vii, 7) X, 165.

(III, x, 7-8) X, 185.

(III, x, 9) II, 43.

(III, xii, 17) VI, 47.

(IV, viii, 43-44) X, 191.

3. Āsvalāyana *Srauta* :

(I, xii, 13) § 3, 6.

(II, viii, 7) I, 129.

(II, xiii, 7) I, 79.

(II, xiv, 11-12) X, 121.

(II, xvii, 14) VII, 100.

(II, xvii, 15) X, 121.

(III, i, 10-11) III, 8.

(III, ii, 5) I, 13.

(III, ii, 8) A. 10.

(III, viii, 1) VII, 100; X, 121.

(III, xiii, 13-14) VII, 100.

(IV, vi, 3) X, 183.

(IV, ix, 4) II, 41.

(IV, xi, 6) VII, 100.

(IV, xiii, 7) IX, 44.

(IV, xv, 2) V, 76.

(V, viii, 1) I, 15.

(V, x, 80) I, 139.

(V, xvi, 2) III, 36.

(V, xvii, 1) VII, 51.	(VIII, ix, 5) II, 41.
(VI, ii, 9) § 5, 8.	(VIII, x, 5) I, 139.
(VI, v, 17-18) I, 50.	(VIII, xi, 1) VII, 90.
(VII, vi, 2-3) II, 41.	(VIII, xii, 24) I, 65.
(VIII, i, 8) II, 37.	(X, viii, 5) I, 162.
(VIII, vii, 24) § 8, 8; I, 139.	(X, viii, 7) I, 162.
(VIII, viii, 4) VII, 1.	(XII, x, 8) IX, 5.
(VIII, viii, 5) VII, 34; VII, 56.	(XII, xv, 12-13) X, 191.

VI.

LIST OF ITIHÂSAS

RELATED BY SHADGURUSISHYA.

- Agastya¹, son of Mitra and Varuna, I, 166.
Apâlâ (cured of skin-disease by Indra), VIII, 91.
Âsaṅga and his wife Sasvatî (their sex changed), introd. to *mand.* VIII.
Urvasî¹ and Mitrâvarunau, I, 166; and Purûravâ Ai/a, X, 95.
Kakshivân, son of Dirghatamas and the slave Usig, I, 116.
Gâthin¹ (Indra), son of Kusika Aishîrathi and father of Visvâmitra, introd. to *mand.* III.
Gaupâyanas¹, household priests to king Asamâti, X, 57-60.
Pâyû, son of Bharadvâga, renders Kâyamâna and Prastoka victorious over the Pârasikhas, VI, 75.
Pragâtha¹, son of Ghora, is adopted by his elder brother Kanva, introd. to *mand.* VIII.
Maruts, sons of Diti, adopted by Rudra, II, 33.
Vasishtha, son of Mitra and Varuna, I, 166.
Vasukra¹, son of Indra, and his wife converse with Indra, X, 28.
Vâk Sasarpârî and Visvâmitra, III, 53.
Vâmadeva, his conversation, before birth, with Indra and Aditi, IV, 18.
Vikuntâ¹, an Asurî, becomes the mother of Indra, X, 47.
Visvâmitra and Vâk, III, 53.
Sakti¹, son of Vasishtha, burnt at the instigation of Visvâmitra, VII, 32.
Sunahsepa, son of Agîgarta, saved from the stake by the gods, cures king Hariskandra, and is adopted by Visvâmitra, I, 24.
Syâvâsya, son of Arkanânas, obtains the daughter of king Rathavîti, V, 61.
Saramâ¹ recovers the cows of Brîhaspati, X, 108.
Savya¹ (Indra) becomes the son of Âṅgiras, I, 51.
Suhotra¹, Sunahotra, Nara, Garga, Rîgisvâ, the five sons of Bharadvâga, who, being the son of Brîhaspati, was adopted by Bharata, VI, 52.
Sauîika Agni¹, X, 50.

¹ Shortly told in the text of the Sarvânukramanî also.

VII.

INDEX OF WORDS

OCCURRING IN THE SARVĀNUKRAMAṆĪ, THE ANUVĀKĀNU-
KRAMAṆĪ, AND IN SHADGURUSISHYA.

A. refers to the Anuvākānukramāṇī. An asterisk indicates that the word occurs in Shadgurusishya only; inverted commas, that it is to be found in a quotation. Nouns are often, verbs always, given as they occur, so that it may be seen at a glance what forms occur. The names of *Rishis* and Deities are, as a rule, excluded, because these are given in Max Muller's and Aufrecht's Indexes; the principal metres are also excluded, these being given in Appendix III.

Akrishāḥ IX, 86.	Āngirāḥ A. 10.	Atrimandala X, 56.
akshakīvanindā X, 34.	Āngirasaḥ VIII, 34; X, 62.	adāhyata VIII, 32.
akshakrishprasamsā X, 34.	*āṅgikrīṭa VII, 100; X,	Aditeḥ II, 40.
akshara A. 47.	161.	adhika § 3, 4.
aksharaparimāṇa § 2, 6.	*akḥḥattra § 2, 2.	adbigakḥḥati § 1, 3.
*aksharam § 1, 2.	Agāḥ IX, 86.	*adhishavanakarma I, 28.
aksharair ushṇih I, 120.	agāyata I, 51.	adhite A. 37.
aksharair paṅkti X, 93.	*aḡgasavana p. 85, ver. 16.	adhiyate § 1, 5; 2, 12.
*akhila I, 99.	atanūnapāt, adj., I, 14.	adhyardha I, 23; X, 134.
Agastya A. 10.	atandrita A. 4; * § 1, 2.	adhyāpana § 1, 3.
Agastyendramarutaḥ I, 165.	atigāgata V, 85.	adhyāya A. 38.
agāt VIII, 1.	atidhrīṭi § 3, 2; I, 127.	*adhyālvīya VIII, 101,
Agni § 2, 8 and 20.	atiniḥrīṭi § 4, 5; VI, 45.	103.
Agniyuta X, 110.	atipādaniḥrīṭi § 4, 5.	adhvan II, 43.
Agniyūpa X, 116.	atisakvarī § 3, 2; I, 129;	*anatikrama § 1, 1; 2, 21.
Agnivarunasomāḥ X, 124.	II, 43.	*anavadya VII, 100.
Agnivākya X, 151.	atisakvara I, 137; II, 22.	anādesa § 3, 11; 12, 5; A.
Agnistūryānilāḥ VIII, 18.	*atyuktam (metre) § 11, 6.	17.
Agnishomīya I, 93.	Atri A. 10.	anikḥḥan X, 10.
agnau VII, 32.	atridevata V, 40.	anikḥḥanti X, 95, 108.
*'agre' § 2, 14.	Atribhyaḥ V. 1.	anirukta § 12, 4; X, 18.

- anuktagotra § 2, 3; VI, 52; VIII, 1.
 *anukramanīdasaka § 1, 1.
 *anukramanīvid § 2, 22.
 *anukramanyantara § 11, 6; I, 126, 139; II, 32; V, 18, 23, 27; VI, 48, 75; VIII, 2; IX, 104; X, 19, 71, 110.
 anukramāt A. 8.
 anukramishyāmāḥ § 1, 1; 2, 21.
 anukrāmantāḥ § 3, 8.
 *anupalabdhi § 2, 3.
 *anupalamba § 2, 8.
 anuvartate § 12, 1.
 anuvāka A. 4, 6, 7, 9, 17, 26, 31, 32, 37.
 anuvākānukramanīrūpa A. 2.
 anuṣ/ubh § 3, 2; 6, 1; 11, 6, etc.
 anuṣ/ubgarbhā § 5, 7; I, 187.
 anuṣ/umrukha § 11, 6; VIII, 68, 74.
 anevamvid § 1, 4.
 antataḥ VIII, 97.
 antariksha § 2, 8.
 *antarikshasthadevata § 2, 12.
 *‘antarlīna’ § 2, 17.
 antevāsin I, 179.
 annastuti I, 187.
 anyatara VIII, 71, 102.
 *anvaya § 2, 20, 22, etc.
 anvrikam X, 183.
 anvesh/um X, 108.
 apaḥ X, 50.
 apagamāya X, 59.
 apatat I, 166.
 *apatyapratyaya § 1, 3.
 aparyat I, 179; II, 1; III, 1, 36; IV, 1; VI, 1; VII, 1, 102; VIII, 1, 10, 42.
 aparyan VIII, 34; IX, 97; X, 134.
 *apodyate VIII, 34.
 aponaptrīyam II, 35; X, 30.
 aptṛinasaurya I, 191.
 Apvādeyī X, 103.
 apsaraḥ I, 166; IX, 104.
 abhavat II, 1.
 *abhikṛīti § 11, 6.
 abhikṛuḥ X, 57.
 abhitushāva VI, 75.
 abhidhāna § 2, 13 and 21.
 *abhidhāyaka § 2, 11.
 *abhidhāyitva § 2, 11.
 *abhimāninī X, 146.
 abhisāpāḥ III, 53.
 abhisārinī § 9, 4; X, 23, 50.
 *‘abhihīmkṛītya’ § 3, 8.
 abhūt VIII, 1.
 abhyadhāvan § 2, 7 (var. lect.)
 abhyadhyāyat I, 51.
 abhyavadat IV, 15.
 Abhyāvartin VI, 27.
 *amayana § 1, 2.
 *amūrtatā § 2, 8.
 *amogharetaḥ VI, 52, ver. 7.
 ayākata IV, 15.
 ayug, adj., § 8, 4; 12, 11; I, 165; VIII, 103; X, 10, 52, 108.
 *aranī I, 12.
 aranyānī X, 146.
 *Argunaganma V, 1.
 *artharūpa § 2, 17, 19.
 arthepsu § 2, 7.
 ardhapañcamāḥ VII, 63.
 ardharaḥ, m., I, 45, 94, 113, 132; II, 32, 40; VI, 47; VII, 32, 34, 36, 104; VIII, 5; X, 19, 59; A. 44.
 alakshmīghna X, 155.
 alpastava I, 164.
 *avadhārana § 2, 23; 3, 7.
 avaroddhum X, 95.
 avāvisish/a § 12, 2.
 *‘aviditvā’ § 1, 2.
 avisheta § 2, 3.
 *arvamedha § 2, 3.
 Arvasūktin VIII, 14.
 arvastuti I, 162.
 arvān VI, 75.
 Asvibhīyām VIII, 18.
 Asvya VIII, 46.
 Arvyushasaḥ I, 44.
 ashī § 3, 2; I, 129, 134, 135; II, 22.
 asurī X, 47.
 asuraiḥ X, 108.
 astuvan VIII, 67; X, 57, 60.
 astaut VIII, 100; X, 60, 76, 85, 94, 107, 139, 175.
 astriyam § 2, 3.
 asprisan X, 60.
 aharahaḥ A. 7.
 Ahirbudhnyāya VII, 32.
 ā § 12, 1; 2, 12; I, 64.
 *ākṛīti § 11, 6.
 Āgimāruta I, 19; VIII, 103.
 Āgnisāvitṛī IX, 67.
 Āgnisaurī VIII, 56.
 Āgneya § 12, 12.
 Āngī X, 11.
 Āngirasa § 2, 3.
 ākṣhate § 2, 15.
 ākārya A. 3.

âṭikshipatuh X, 57.

âgim X, 102.

Âgigarti I, 24.

âtmadaivata X, 85, 189.

'âtmane' V, 27.

âtmastava IV, 42; X, 124.

âtmastuti III, 26.

Âtmâ § 2, 14.

*'âtmâdhîna' § 2, 7.

âtyasham I, 127; IX, 111.

âtreya V, 1.

âtreya VIII, 91.

âdityam VIII, 51.

Âdityebhya I, 41; II, 27;

VIII, 19, 46.

*âdyâdi VIII, 97.

Âdhyâtmika § 2, 11.

*ânâya VIII, 67.

*ânupûrvyâ § 1, 1.

ânushatubha § 11, 6; I, 10, etc.

Âpa IV, 58; VII, 47, 49; X, 9, 19.

âpî I, 23; X, 17.

âpram II, 3; IV, 5; VII, 2; X, 70.

âprasabdokta I, 14.

âpriya I, 142, 188; III, 4;

VIII, 5; X, 110; A. 12.

âprîsûkta I, 14.

mnâya § 1, 1.

yu I, 15.

Ârazyakasruti § 2, 15.

rtñî VI, 75.

rbhava I, 20, 110, 161.

Âryabha I, 99.

sha III, 62; VII, 32.

rsheya § 1, 3.

ebhe VII, 32.

ishah VIII, 31.

iñ VII, 104.

*Âsvalâyana VII, 100.

Âsvina I, 3, etc.

Âsvinoshasya I, 30.

âsâdya X, 95.

Âstârâpanîkti § 8, 7; VIII, 10; X, 21, 24, 170.

âha X, 28.

Âhavanîya I, 12.

âhu I, 2, 20; A. 33, 35.

âhvayan X, 60.

ikkhan I, 51; III, 1.

ikkhanî X, 47.

igyâstava VIII, 31.

itare X, 57.

*itaretarayoge § 3, 2.

itihâsa V, 40; VIII, 91.

*itihâsayati X, 47.

*itihâsavid I, 166; X, 119.

Indra § 2, 20; 12, 5.

indratulya I, 51; III, 1; X, 47.

Indramâtara X, 153.

Indravasukrayoh X, 28.

Indravâkya I, 170.

Indrastuti III, 33.

Indrânuvarunânyagnâyyah I, 22.

Indrâditivâmadevâh IV, 18.

Indrâsvau IV, 32.

*'irina' V, 49.

Ishîratha III, 1.

ishu VI, 75.

ishudhi VI, 75.

îrita A. 14, 34.

*uktam (metre) § 11, 6 (p. 76).

*uktam § 1, 2; 2, 2; 2, 13; X, 33, 90.

uktagotra III, 54.

*uktatirikâtmika § 2, 15.

uktadaivata I, 14.

ukyate § 2, 5.

*unnâdika VIII, 31.

Utkîla III, 15.

*utkrîti § 11, 6.

*utkrîshatama § 2, 11.

uttitîrshu III, 33.

udâbarishyâmah § 3, 8.

uddesa § 3, 9.

udiyata I, 170.

upakrama A. 8.

upakâra X, 164.

upadesa § 1, 1.

upanishat I, 50, 101, 191; V, 78; VII, 55; X, 145.

*upanyâsa § 2, 9.

*upapâdayati § 2, 15.

*upapipâdayishu X, 47.

uparishaggyoti X, 140, 150.

uparishadbbârhatâ X, 126.

uparishadbrîhatî § 7, 4; VII, 55; VIII, 46, 97.

upalabhya VIII, 1.

*upasamasta X, 95.

*upâkarman VIII, 1.

upâdhâvan § 2, 7.

upâdhyâyastuti III, 26.

upânîya I, 93, 135, etc.

*upâyabhûta § 2, 7.

*upodvalayati V, 49.

urobrîhatî § 7, 3; X, 85.

Urvâî § 2, 3; I, 166; X, 95.

Usikprasûta I, 116.

Ushase VIII, 46.

Ushasya I, 92, 113, etc.

ushziggarbhâ § 4, 3; VIII, 25.

- ushñih § 3, 2; 5, 1, 8.
 ūna § 3, 4.
 ūrdhvabṛiḥatī § 7, 6; IX, 110.
 ūrdhvam IX, 67.
 * ūshara'V, 49.
 riksaḥ VI, 75.
 riksamkhyā § 1, 1.
 rigudāharana § 2, 20.
 Rīgveda § 1, 1.
 rik VIII, 101.
 rikḥḥati § 1, 4.
 rigu A. 4.
 Rīgrāsvāmbarīshasahadeva-
 bhayamānasurādhasaḥ I, 100.
 Rīadevyah, adj., IV, 23.
 Rītavya I, 15; II, 36; III, 27.
 Rītudevātā I, 15.
 rīte § 1, 2; II, 11; VII, 22; X, 112.
 rītvikstuti X, 101.
 rītavigbhyah III, 29.
 rīshabena X, 102.
 rīshayaḥ § 2, 1.
 rīshi § 1, 1; 2, 4; 12, 2, 3; A. 8.
 rīshiganāḥ IX, 85.
 ekapadā § 12, 9; V, 43; IV, 17; VI, 63 (trish-
 tubh); X, 20.
 ekabhūtyaḥ I, 99.
 ekarka V, 24; X, 136, 137, 179, 181; A. 40.
 ekavarga A. 40.
 ekāksharibhāva § 3, 6.
 ekādasaka I, 14.
 * ekādasinī III, 8.
 ekānnakatvārimsat VIII, 5.
 * ekībḥṭa § 2, 17.
 ekonā I, 100, 105; II, 23.
 eko=pi III, 38.
 * aikasrutya I, 23, 53; VI, 63; VII, 75.
 aikḥḥat X, 95.
 * aitiḥāsika IV, 3.
 Aindavī I, 129.
 Aindra § 2, 22; 12, 12; I, 3, 4, 6, 44, 170, etc.
 Aindravāyava I, 2.
 Aindrākausi V, 31.
 Aindrāgna I, 21, 108.
 Aindrāpārvata I, 131; III, 53.
 Aindrābārhaspatya IV, 49.
 Aindrābrāhmaṇaspatya VII, 97.
 Aindrāvaruna I, 17.
 Aindrāvarunabārhaspatya-
 paushnasāvitrasaumyami-
 trāvarunāḥ III, 83.
 Aindrāvaishṇava VI, 69.
 Aindrāsoma IV, 28; VII, 104.
 aindrāsuma II, 30; VI, 72.
 Aindri X, 180.
 Aisvarayaḥ IX, 109.
 Aishīrathi III, 1.
 Aivākya X, 95.
 omkāra § 2, 11.
 oshadhistuti X, 17.
 * aunnatya (var. leet.) § 2, 20.
 auparishāggyautisham
 VIII, 35.
 Aulūkhala I, 28.
 Ausanasa V, 29.
 Ausiga A. 21.
 Aushasa (agni) I, 95.
 aushñiḥa I, 150.
 aushñihapāṅktagāyatratri-
 sh'tubha I, 84.
 kakubh § 5, 3; 11, 3; V, 53; VIII, 9, 19, 22, 46, 98, 103.
 * kam/aka § 1, 2.
 Karva A. 10.
 * Kata III, 15, 17.
 kathamkit § 2, 3.
 * 'kapota' X, 57 (p. 153, line 8); X, 165.
 kapotopahati X, 165.
 * kampa I, 23, 53; VI, 63; VII, 75.
 * karmaprithaktva § 2, 3.
 * karsayanti § 1, 5.
 Kasyapa A. 10.
 Kasyapārsham I, 79.
 kākubha § 11, 3; VI, 48; VIII, 19; IX, 108.
 Kānvyāyana VIII, 14.
 Kātya III, 15.
 * Kātyāyana § 1, 1, etc.
 Kādraveya X, 94.
 kāmāt X, 95.
 Kāya I, 24.
 Kārshni VIII, 86.
 kālākavarnana I, 164.
 kāvirāt § 6, 5; I, 120.
 Kāvya VIII, 84.
 Kāsirāga X, 179.
 Kutsa * § 2, 17; A. 21.
 kumbha I, 166.
 * 'Kuli' X, 57 (p. 153).
 * krīkalāsa VIII, 91, ver. 8.
 krīti § 6, 3; I, 120.

- * *kr̥iti* § 11, 6.
kr̥itrima I, 24.
Kesinaḥ I, 164.
kaisina X, 136.
Kautsyausanasa V, 31.
Kausika III, 19.
kausikatva § 2, 3.
krama A. 5, 21.
kruddha X, 57.
kvaṭitkathamkidavīṣeṣita § 2, 3.
**kshāraviddha* (var. lect.) § 2, 20.
kshiti § 2, 8.
**kshitigata* § 2, 12.
**kshipra* § 3, 6.
kshudrasūkta § 2, 2.
kshaitrapata IV, 57.
kshaipra § 3, 6.

khila A. 7, 36.
khailika A. 17, 39.

**gamakatva* § 1, 3.
**gargādi* I, 65, 140; III, 5; IV, 42; VIII, 14, 46, 84; X, 54, 71.
'garta' § 1, 5.
garbhakartri X, 184.
garbhasamsrāva X, 162.
garbhasrāvinī I, 101; V, 78.
garbhārthāsīḥ X, 184.
gavya IV, 58; VIII, 101; X, 19, 169.
**gahādi* A. 26.
gāḥ X, 108.
**Gāthin* § 2, 3.
gāyatrī § 3, 2; 4, 1; 11, 6; 12, 14.
gīrīrāgendraputrīmahesvarapriyasūnī A. 1.

**Gītōpanishatkr̥uti* I, 164.
gunataḥ X, 105.
**gunasaṅkīrtana* § 1, 13.
**gunāvaḥkīnna* § 2, 13.
guru A. 3.
**'gr̥ihapati'* § 2, 8.
gr̥ihapativish/hayoḥ VIII, 101.
**Gr̥ihya* § 1, 1.
gotra § 2, 3.
**godhā* VIII, 91, ver. 8.
**'gobhiḥ'* § 2, 17.
Goshūktin VIII, 14.
Gautama A. 21.
Gaupāyanāḥ X, 57.
grantha A. 17.
grāvan X, 76, 94, 175.
grāvnī VII, 101.

ghr̥inābdhi A. 1.
ghr̥itastuti IV, 58.

kaḥāra II, 1.
katuruttaravṛddhi § 3, 3; V, 1.
katuruttarāni § 3, 3.
katurgāyatryanta III, 59.
katurgagatyādi I, 92.
**katurthārayaka* § 1, 1; I, 50; X, 191.
kātushka § 4, 2; I, 49, 138; II, 22, 26.
kātushpada § 3, 12; VIII, 2.
**kātushpāttva* § 8, 8; 10, 1.
kātustrishūbanta I, 58, 101.
**kātvarīmsadbrāhmaṇa* p. 168, ver. 16.
karkāpada A. 46.
karkāyate A. 18.
karkita A. 45.
karmaprasamsā I, 28.
Kaidya VIII, 5.

**khatrin* § 2, 2.
**khattrinyāya* § 2, 2.
kḥandaḥ § 1, 1, 3, 4; 2, 6, 7, 22; 3, 1; 4, 1; 12, 3, 6.
**kḥandovadbhāva* § 1, 2; I, 132; II, 11; VII, 22.
**Kḥandovikīti* X, 191.
**kḥāndasa* § 1, 2; 4, 3; 11, 4; I, 51, 137, 191; II, 11, 22, 40; III, 8; IV, 28; V, 87; VI, 74; VII, 104 (twice); VIII, 35, 47, 96 (twice); X, 10, 21, 22, 57 (p. 153, line 12), 93, 103, 126; A. vers. 5 and 29.

'gagataḥ' § 2, 17.
Gagatī § 3, 2; 4, 1; 9, 2; 10, 1.
gagtic III, 1; X, 47.
gaptvā X, 57.
Gamadagni A. 10.
Gaya X, 180.
gāgata § 3, 10; 5, 4.
gātavedasya I, 99; X, 188.
gāyāpatī I, 179.
gālanadlha VIII, 67.
gīgāya X, 102.
gīvam X, 60.
Gctā I, 11.
gepuḥ X, 58, 59.
gñānam X, 71.
gñānamokshāksharaprasamsā I, 164.
gyā VI, 75.
gyotīḥ § 9, 8.
gyotishmatī § 9, 7.

tattatsthāna § 2, 12.
tatsnehāt X, 33.

- tadardham § 12, 7.
 * tadātmaka § 3, 9.
 * tadgata § 2, 17.
 taddātṛīn X, 107.
 tanusirā § 5, 5; I, 120.
 Tanūnapât I, 13; A. 13
 (emend.).
 tapaḥ X, 47.
 * Taranta § 2, 3.
 tarpayet A. 8.
 * 'tasthushaḥ' § 2, 17.
 Tāndaka VII, 32.
 * tādārthya I, 15, etc.
 * 'tādris' § 2, 7.
 * tātūnapāta VII, 2.
 * tāraka § 1, 4.
 Tārakshya X, 178.
 tush/āva I, 126; II, 43;
 IV, 26; VII, 103; VIII,
 1, 2; X, 47, 51, 98, 119,
 125, 146, 159.
 tuhihavaitakḥḥabda § 12, 3.
 trika § 11, 6; I, 2, 3, 23,
 24, etc.
 trikam (sc. sūktam) I, 98,
 107, 137, 172, etc.
 trikaḥ (sc. rishi) IX, 67, 101,
 108.
 trinapāni V, 49.
 trinapānika VI, 48.
 trinamushā IV, 3.
 tepe X, 47.
 tyaktivā X, 57.
 tripadāṅka A. 25.
 tripada § 4, 1; 5, 1.
 * 'triloki' § 2, 17.
 trish/ubanta § 12, 13.
 trish/ubh § 3, 2, 9; 9, 1, 3;
 12, 6.
 Traivṛishnapaurukutsyau
 V, 27.
 traish/ubha § 3, 10; 5, 4;
 9, 3.
 traish/ubhapada § 9, 1.
 traish/ubhaushmiha I, 79.
 tryadhika I, 91.
 tryash/asūkta A. 29.
 tryūna II, 27.
 Tvāsh/ri I, 15.
 dakshinā I, 18; X, 107.
 dattvā VIII, 1.
 'dadyāt' V, 27.
 dampatī I, 126; VIII, 31;
 X, 85.
 * Dalbha V, 61.
 dasarṇa IX, 86; X, 57.
 dāna VIII, 1, 2.
 dānatush/ta I, 126; V, 61.
 dānastuti § 2, 23; I, 125; V,
 28; VI, 47; VII, 18; VIII,
 3, 4, 5, 6, 19, 21, 24, 46,
 55, 68, 74; X, 33, 62.
 Dālbhya V, 61.
 dāsātaya A. 37.
 dīkshita I, 166.
 Dīrghatamāḥ A. 21.
 duḥsvapnaghna X, 164.
 duḥsvapnānāsini I, 120.
 Durmitra X, 105.
 * dṛidhabuddhi § 2, 17.
 * dṛidhasaṅkalpa § 2, 7.
 dṛisyate III, 6.
 dṛish/aliṅga V, 44.
 dṛish/vā I, 166.
 deva A. 8.
 devagandharva X, 139.
 devagāmayaḥ X, 153.
 devatā § 2, 5; 12, 5; I,
 13, 165.
 * Devatākānda § 2, 12, 18;
 X, 38.
 devapatnīstava V, 46.
 Devarāta I, 24.
 devasunī X, 108.
 devī I, 14, 22.
 daiva § 2, 11; VII, 104.
 daivata § 1, 1, 3; 2, 12;
 12, 3; I, 94; VI, 45.
 Daivodāsi IX, 96.
 Dauḥshanti VI, 52.
 Dyāvāpr̥thivya I, 158, 185;
 IV 56; VI, 70; VII, 53.
 dyu § 2, 8.
 dyushānadevatā § 2, 12.
 dyaḥ § 2, 8.
 Dravinodase I, 15, 96.
 drughana X, 102.
 draughana X, 102.
 * dvādasarakhadī § 12, 14.
 dvādasarṇa X, 58.
 dvitrish/ubanta I, 51.
 dvipadā § 12, 8, 11; VI, 10,
 17, 47; VII, 32, 34, 56;
 VIII, 19, 46 (katurvimsi-
 kā); VIII, 46; IX, 67, 107.
 dvirdvipada § 12, 10.
 dvivadukta VII, 90.
 dvishat A. 26.
 dvisaptaka A. 26.
 dvrika I, 43, 179; III, 26;
 V, 46; VIII, 21, 100;
 IX, 108; X, 53.
 dvrika (sc. rishi) IX, 108;
 X, 142; (sc. varga) A. 40.
 dvaipada I, 65; V, 24; VII,
 17 (traish/ubha); VIII,
 29; IX, 109; X, 56, 159
 (traish/ubha), 172.
 * dvaimātura VI, 52.
 dvyagnidaivata I, 12.
 dvyadhika I, 30, 162.
 dvyūna I, 31, 92.

- dhanānnadānaprasaṃsā X, 117.
dhanuḥ VI, 75.
* dhāma~~kk~~ad I, 79.
dhishnyaḥ IX, 109.
dhr̥ti § 3, 2; I, 133.

* nadādi X, 15, 135, 151, 168.
nadibhiḥ III, 33.
nadīvākyā III, 33.
nadīstuti VII, 50, 75.
namaḥ IV, 1.
Nārāmsa I, 13.
nasharūpā § 6, 6.
nasharūpī I, 120.
nākapriśhṭha A. 37.
nāmna X, 105.
* Nārastotra I, 13.
Nārāmsa I, 14, 18.
* nāsadāsiya § 2, 2.
* Nighanṭu § 2, 12; I, 4, 191.
nikṛit § 3, 4.
nityadvipada IX, 67.
nipāta * § 2, 22; III, 6; X, 124.
* nipātabhāktva I, 94.
* nipātabhāg § 2, 22.
* Nirukta § 2, 12.
* Nirukti § 1, 2.
nirūḥa X, 108.
nirṛityapanodārtham X, 59.
'nirdahet' III, 36.
Nirmathyāhavanīyau I, 12.
* nirvāha § 3, 5.
Nivāvari IX, 86.
nisṛita A. 39.
* nisheka § 1, 2.
nihava X, 124.
* nīrasatva § 1, 4.
nr̥nām X, 85.

* Nr̥medha § 2, 3.
* Naigama § 2, 12.
* Naighanṭuka § 2, 12; V, 18; X, 57 (p. 153, l. 8).
* Naiyyāyaka (var. lect.) § 2, 16.
* Nairukta IV, 13.
nyaṅkusirā § 5, 4; VIII, 46.
nyaṅkusārini § 7, 3; X, 93, 132.

pañkti § 3, 2; 8, 1.
pañktyanta § 5, 1.
pañktyuttara § 9, 11; X, 59.
pañṭaka § 4, 2.
pañṭapada § 8, 1.
* pañṭavimsa X, 90.
* pañṭavimsaka X, 90.
pañṭādḥika I, 116.
pañṭona I, 31, 37, 46, etc.
Panibhiḥ X, 108.
paṭhet A. 7.
paṭhyante A. 39.
patnī VIII, 1.
Pathyāsvastidevatya X, 63.
pada A. 46.
padakrama A. 39.
padapañkti § 4, 2.
padapañkta IV, 10.
padāksharasamāmnāya A. 6.
Paramesh/hī X, 129.
* paripāśi § 3, 8.
parimāna A. 5.
Paruḥhepa A. 21.
parokshavat X, 28.
Parganyastuti VII, 103.
Parganyāgnidevatā I, 164.
* paryāya § 2, 21.
paru A. 14.
pañṭa I, 29.
'pātyate' § 1, 5.

pāda I, 12, 94, 112; II, 41; V, 29, 31; VI, 28; X, 20; A. 43.
pādanikṛit § 4, 4; I, 17, 30; IV, 31; VII, 31, 46.
pādapūrana § 3, 6.
pādavibhāga § 4, 9.
pādaviseshā § 3, 7.
* pādābhiprāya § 3, 10.
* pādyaṅghya V, 61, ver. 32.
'pāpīyān' § 1, 5.
pāraṇa A. 36, 43.
Pāramesh/hya § 2, 11.
* pārishesha V, 51.
Pāruḥhepa I, 127.
Pāruḥhepi IX, 111.
Pārganya V, 83.
Pārtha X, 93.
Pārthiva I, 22.
Pāravya VIII, 6.
pāvaka VIII, 101.
pāvamāna VIII, 101; IX, 1.
pāvamānyadhyetṛistuti IX, 67.
pāravimokanī VII, 88.
pitṛi A. 8.
pitṛidevarshirāddhebhyaḥ A. 3.
pitṛya X, 14, 15.
pipīlikamadhyā § 5, 6; 6, 4; 7, 7; VIII, 46 (br̥hati); IX, 110 (anushubh); X, 105.
pumstva VIII, 1.
putra I, 51; III, 1; X, 32, 47.
putratā VIII, 1.
putroṭta VII, 32.
pumān VIII, 1.
puraūshaiḥ § 5, 2; I, 23; IV, 57; V, 53; VI, 48;

- VII, 66; VIII, 4, 28, 30, 70, 98; IX, 60, 67.
 purastâdbârhata X, 22.
 purastâdbrihatî § 7, 2; X, 17, 93.
 purâṇa A. 37.
 purishebhyaḥ (agnibhyaḥ) III, 22.
 * Purumîḥa § 2, 3.
 purodadhe X, 57.
 purohita X, 57.
 pûrvâtmagâtâ III, 26.
 pûrvârdha III, 52; X, 139.
 pûrvoshita X, 95.
 * prithakstava § 2, 13.
 prithagabbhidhânastuti § 2, 13.
 * prithagnâman § 2, 13.
 prithiviyantankshadaivata VII, 104.
 Prisṇayaḥ IX, 86.
 Prisṇistûkta VI, 48.
 * prîshodarâti I, 51, 116, 166; V, 1.
 putra VI, 52.
 paura V, 73.
 pauraṃsî A. 8.
 Paushya I, 23.
 prâṭha II, 41.
 prâṭhadevatâ I, 3.
 * prakâra § 3, 9, etc.
 * prakrîti (metre) § 11, 6.
 prakshipyamâṇa VII, 32.
 Prâgâtha VIII, 1, 10.
 prâgâtha § 11, 1; 12, 7; I, 84; VI, 48, 59, 66; VII, 96; VIII, 1, 10, 17, 22, 46, 54, 70, 77; X, 33, 62.
 * prâgâthyate § 11, 1.
 Prâgâpati § 2, 10.
 prâṇamya A. 3.
 * pratigṛhâ § 3, 5.
 * pratipadanukâra I, 44.
 * pratipâdita § 2, 17.
 * pratipâdya § 2, 5.
 * 'pratipâdyate' I, 165.
 * prativyakii § 3, 5.
 pratishṭhâ (gâyatri) § 4, 8; I, 23; VIII, 11; X, 9.
 * pratishṭhâ (metre) § 11, 6.
 Pratishṭhâna X, 95.
 pratishṭhita A. 6.
 pratîka § 1, 1.
 pratoda VI, 75.
 * pratyagâtman § 2, 11.
 pratyâkash'e X, 10, 95, 108.
 pratyârikam I, 14.
 * pratyekânvaṃyin § 4, 3.
 pradeśa § 3, 10.
 pramâṇa A. 9.
 * pramânatva § 2, 16.
 * 'pramîyate' § 1, 5.
 * pravara IX, 5.
 pravarnyate A. 2.
 pravisya X, 50.
 prasasamsa V, 61.
 prasna I, 164.
 prasiddhi § 1, 3.
 * prastara X, 76.
 prastârapaṅkti § 8, 8; I, 88, 164; VII, 96; X, 18, 132.
 prastârapâṅkta X, 93.
 prâsvâpinyaḥ VII, 55.
 prahita X, 108.
 * Prahlâda § 1, 3.
 prâk § 12, 14; VI, 15; VIII, 1; IX, 67.
 Prâgâtha VIII, 6q.
 prâgâtha I, 36, 39, 43, 47; III, 16; VI, 46; VII, 16, 32, 74, 81; VIII, 2, 27, 49, 60, 66, 71, 87, 99, 101; IX, 107.
 Prâgâpatya X, 18.
 * prâṇabhrit § 2, 17.
 prâṇâḥ * § 2, 17; X, 57.
 prâbravit I, 191.
 prâyasakitta X, 162, 165.
 prâyeṇa § 2, 22; I, 164.
 * prâsaṅgika § 2, 11.
 prîta VIII, 1.
 prokta § 2, 9.
 prokuḥ X, 108.
 provâḥ X, 10.
 Plâta X, 63.
 Plâyogi VIII, 1.
 * phalapradâna § 1, 2.
 Bandhvâdayaḥ X, 57.
 * Bali § 1, 3.
 bahu III, 8.
 * bahuva § 1, 1.
 * bahurûpa § 2, 13.
 * bahuvaṅkavyatâ § 3, 5.
 bahûna § 3, 9.
 bahvrika A. 2, 14; * § 2, 15.
 bârhata (prag.) § 11, 2; 12, 7; VI, 48.
 bârhaspatya I, 139, 190.
 * bâhulya § 1, 1; 2, 2, 22.
 Bâhuvrîkta V, 71, * 73.
 * bâhvâdi I, 24; III, 1; VIII, 84; IX, 101, 109; X, 11, 126, 147, 175, 180, 185.
 buddhvâ V, 61.
 Brîbuzh (takshâ) VI, 45.
 brihatî § 3, 2; 7, 1, 9; 11, 2, 5.
 brahmaçarya III, 1.
 brahmaçârîna I, 179.
 brahmagâyâ X, 108.

INDEX OF WORDS.

219

- brahmarshi § 2, 3.
 Brâhma § 2, 11.
 brâhmana, n., § 1, 3; A. 7;
 X, 121; m., A. 3.
 Brâhmanaspatya I, 18, 40;
 II, 24.
 *brâhmanâkkhamsi § 2, 22.
 brâhmanânukarana X, 51.
 bhagate A. 37.
 Bhâga I, 24.
 Bhârmyasva X, 102.
 bhâvavritta X, 129, 154, 190.
 *bhâvavrittiya X, 129.
 Bhâshkalaka A. 21, 36.
 *bhukto~~kk~~hishtha § 1, 4.
 bhurig § 3, 4.
 bhûtvâ II, 1.
 bhûr § 2, 10.
 bhrâtri VIII, 1; X, 50, 57.
 mandala § 2, 2; A. 38.
 mandâlâdi~~h~~ § 12, 12.
 mandûka VII, 103.
 matvâ X, 57.
 matsya VIII, 1, 67.
 Madhu~~kk~~anda~~h~~ A. 4; I, 1.
 *madhyam (metre) § 11, 6.
 madhyama (agni) I, 79.
 madhyegyoti~~h~~ VIII, 10, 22.
 manaâvartana X, 58.
 mantra § 1, 3.
 *mantrakam/aka § 1, 2.
 *‘mantradrîs’ § 1, 3.
 *mantrali~~ng~~ § 2, 22.
 *mantravigarhaka § 1, 3.
 Maruta~~h~~ § 2, 22.
 marutvatîya *§ 2, 22; I, 23,
 171; *X, 28.
 Marutvân (Indra) I, 165.
 mahat X, 47.
 *‘mahaduktha’ § 2, 15.
 *‘mahadyasa~~h~~’ § 2, 14.
 *maharshi I, 5; § 2, 20.
 mahâtman A. 37.
 mahâpankti § 10, 3; I, 191;
 VIII, 36; X, 59, 166.
 mahâpadapankti § 6, 2; IV,
 10.
 mahâpânkta VII, 39, 46;
 X, 133, 134.
 mahâbârhata § 11, 4; VI, 48.
 mahâbrîhatî § 9, 9; 11, 4;
 I, 105 (yavamadhyâ), 191;
 VI, 48 (yavamadhyâ);
 VIII, 35.
 *mahâvrata X, 28.
 mahâsatobrîhatî § 10, 2; 11,
 4; X, 132.
 mahâsûkta § 2, 2.
 mahishî V, 61.
 mâtri X, 60.
 Mâdhu~~kk~~andasa~~h~~ I, 11.
 mādhyama § 2, 2.
 mânyava X, 83.
 mâyâbheda X, 177.
 mâyâvin X, 57.
 Mârika VIII, 29.
 Mâruta I, 6.
 *mârutasasaka § 2, 22.
 Mâruti VIII, 96.
 Mâshâ~~h~~ IX, 86.
 Mitra § 2, 20.
 miti~~ty~~anta~~h~~ X, 108.
 mithunârtham X, 10.
 *mîmâ~~ms~~sante § 2, 15.
 Mukunda p. 168, ver. 15.
 mukhya IV, 10.
 *mudgara X, 102.
 Mudgala X, 102.
 muni A. 44.
 mushkavân X 38.
 Mrîktavâhâ~~h~~ V, 18.
 mrîta X, 33.
 mrîtyu X, 157.
 mrîtyudevatâ X, 18.
 mrîtyuvimokani VII, 59.
 Maitrâvaruna I, 2.
 Maitrâvaruni VIII, 67.
 Maitrî I, 154.
 Maugâvân X, 34.
 Mausala I, 28.
 yakshmaghna X, 163.
 yakshmanâsana X, 161.
 yakshmanâsini X, 85.
 yagamânâpatnîhotrâsisha~~h~~
 X, 183.
 yagamânânaprasamsâ VIII,
 31.
 Yaguk~~sr~~uti A. 13.
 ‘yatharshi’ A. 14.
 yatharshipaksha A. 14.
 *yathâdhyâyana § 3, 9.
 yathânipâta X, 124.
 yathâbbhidhânânam § 2, 21.
 yathâsânkhyam § 12, 3; A. 11.
 yathopadesam § 1, 1.
 yaddevatya I, 94.
 yavamadhyâ § 4, 6; 9, 10;
 I, 105 (mahâbrîhatî) IX,
 108 (gâyatri).
 *yâgakan/aka § 1, 2.
 yâgana § 1, 3.
 *yâgyânuvâkya I, 79.
 yâtayâma I, 3.
 *‘yâdrîs’ § 2, 7.
 Yâma X, 135.
 Yâmâyana X, 144.
 ‘Yâska’ X, 161.
 yugma X, 108.
 yug, adj., § 8, 5; VIII, 103;
 X, 10, 28, 51.

- yûpa III, 8.
 yûpastuti III, 8.
 * yoga § 3, 5, 9; 5, 1.
 yaupa I, 36.
- ratyartham I, 179.
 rathagopâh VI, 75.
 rathadundubhi VI, 47.
 rathângastuti III, 53.
 rasmi VI, 75.
 * rasisiddha (var. lect.) § 2, 20.
 Râkâsinivâlyoñ II, 32.
 râkshoghna IV, 4; VII, 104; X, 87, 118.
 râgan § 2, 23.
 râgayakshmaghna X, 161.
 râgarshi § 2, 3.
 râgâ V, 30; IX, 110; X, 33, 57, 60, 173.
 râtristava X, 127.
 râtreñ I, 113.
 * rûdhitva § 5, 1.
 retañ I, 166.
 rogaghna I, 50.
 Raudra I, 43, 114; IV, 3, etc.
 Rausadasva X, 179.
- laba X, 119.
 labdhasaṅga X, 60.
 * lāṅgalāpaddhati IV, 57.
 līṅga I, 139.
 līṅgoktadevata I, 94, 112; II, 32; V, 26; VI, 47, 48, 75; VII, 41, 44; X, 17, 59, 132, 167.
 līṅgoktadevatya I, 136.
 līṅgoktadaivata IV, 13; X, 184.
 līṅgoktadaivatapâda I, 35.
 Vatsaprih IX, 68; X, 45.
- Vatsapreñ VIII, 1.
 vadanti A. 36.
 vadhûvâsa/samsparsamoka-nî X, 85.
 Varuna § 2, 20.
 Varunamitrârâmyamnam I, 41.
 varga A. 38.
 vargam X, 53.
 * varna § 1, 2.
 vardhamânâ § 4, 7; VI, 16; VIII, 11; X, 9.
 Vasishthâ A. 10, 13.
 Vasishthadveshinyah III, 53.
 Vasishthâh III, 53.
 'vâ' § 1, 5.
 vâginyau VII, 38.
 Vâtâyana X, 168.
 Vâyavya I, 2, etc.
 Vâyû § 2, 8.
 Vârûni IX, 65; X, 19, 185.
 vâva A. 47.
 vâsyamâna II, 43.
 vâsatîvara I, 166.
 Vâstoshpatya VII, 54, 55.
 * vâhañ V, 18.
 vimsatika § 12, 8.
 Vikunthâ X, 47.
 * vikriti § 2, 12.
 * vikriti (metre) § 11, 6.
 vigñâyate § 1, 5.
 * Vidadasva V, 61.
 * vidâdi VI, 52.
 viduh A. 11.
 vidyât § 2, 3; V, 1.
 Vinâyaka (1) A. 1.
 Vinâyaka (2) p. 168, ver. 15.
 * viniyoga § 1, 2; 2, 22, etc.
 viparîta § 4, 8.
 viparîtâ § 8, 5; 11, 5.
 viparîtottara (prag.) § 11, 5; VIII, 46.
- * Vibhindu § 2, 23.
 vibhûti § 2, 12, 18.
 virâñ § 3, 5; 6, 7; 8, 3; 12, 8; I, 120, 169 (pañkti); VI, 20, 44; VII, 1, 31, 68; VIII, 9, 46, 96; IX, 110; X, 20.
 virâ/pûrvâ § 9, 11; V, 86.
 virâ/sthânam II, 11.
 virâ/sthânâ § 9, 5; I, 88.
 virâ/drûpâ § 3, 9; 9, 5; I, 122; II, 20; III, 21; V, 19; VIII, 103; X, 132.
 vivâha X, 85.
 vivâhamantrâsti/prâya X, 85.
 * vivikya § 3, 12.
 Visvâmitra A. 10.
 vishamapadâ (brîhatî) § 7, 8; VIII, 46.
 vishasankâvân I, 191.
 vish/ârapañkti § 8, 9; X, 140, 144.
 vish/ârabrîhatî § 7, 5.
 vrikna X, 50.
 vrîshhikâma VII, 102; X, 98.
 * 'vedapitri' § 1, 3.
 * vedavid § 1, 5; 2, 15.
 * vedântara § 9, 8.
 * Vedârthadipikâ p. 167, vers. 12, 13, 18.
 Vaikunthâ X, 47.
 Vaikhânasâh IX, 66.
 * Vaitara (rîshi) § 1, 3.
 Vaidadasvi V, 61.
 Vainya X, 113.
 * vaimatya VII, 32 (ver. 9).
 * vaiyarthya VI, 28.
 vairâga § 3, 10; I, 149; III, 25; VII, 22.
 Vairâga X, 166.
 Vairûpa X, 110.

- Vaivasvata VIII, 27; X, 10.
 *vaisadya V, 61.
 vaisvakarmāna X, 81.
 vaisvadeva I, 3.
 vaisvadevatva I, 139.
 Vaisvānarīya I, 59, 98; VI, 7.
 Vaisvāmītra I, 1.
 Vaishnava I, 22.
 *vyatirikta § 2, 18.
 *vyavahāra § 3, 5.
 vyasta § 2, 9.
 Vyāsa p. 168, ver. 15.
 vyāhṛti § 2, 9.
 *vyūha § 2, 22.
 *vyūhana § 4, 5.
 *vyūhet § 3, 6.
 vrasakīni III, 8.
 sakunta II, 43.
 sakvarī § 3, 2.
 satam IX, 66.
 satarākin § 2, 2.
 *sarīravartin § 2, 11.
 *salyaka VIII, 91, ver. 8.
 sarvat A. 37.
 *sasyate § 2, 22.
 'sasyamāna' III, 36.
 *Sāka/āyana VIII, 4.
 Sākala A. 9, 36.
 Sākalaka § 1, 1.
 Sākalya p. 168, ver. 17.
 Sākalyadrishā A. 45.
 *Sākalyalopa IV, 33; VI, 15.
 Sākvara X, 166.
 Sātīyānaka VII, 32.
 sānti VII, 35.
 sāntiyartha X, 20.
 sāpābhisāpaprāya VII, 104.
 sārīnga X, 142.
 *Sipivishā VII, 100.
 *Sivayogin p. 168, ver. 15.
 *sivādi X, 47.
 Sishā (1) VIII, 31; X, 28, 59, 95, 124.
 sishā (2) A. 36.
 *sish/āgagatīva VIII, 80.
 sukāye I, 97.
 Sunaka A. 10, 13.
 Sunāya IV, 57.
 Sunāsīrābhyām IV, 57.
 Sūlapāni p. 168, ver. 15.
 srinuta A. 9.
 srinvanti III, 53.
 sesha V, 1; VII, 53; IX, 67, 101; X, 132.
 Sainīshi X, 147.
 Sailūshi X, 126.
 Saisirīya A. 9, 36.
 Saunaka II, 1; *I, 99; *III, 53; *V, 61 (ver. 37); *X, 161; *p. 167 (ver. 7).
 *smāsa § 1, 2.
 Syāvāvi IX, 101.
 Syena X, 188.
 syenastuti IV, 26.
 *sraddhā § 2, 7.
 srāddha X, 151.
 srāvana A. 8.
 sruti A. 18.
 *srutidarsana § 2, 22.
 srutisatelbhyah § 2, 7, 13.
 sruteh VIII, 31.
 *srutyānukarāna § 4, 1.
 *srutyantara X, 50.
 srutvā I, 179.
 srūyate III, 36; *II, 14; *VI, 45, 75.
 sreyaḥ § 1, 3.
 sreshṭhāna X, 57.
 srauta § 1, 2.
 *svapatyādi IV, 57.
 svabhyām X, 14.
 shaḥka § 4, 2; X, 52.
 sha/anush/ubādi I, 28.
 sha/ushniganta I, 92.
 sha/ūnā I, 44, 161.
 samvatsarasamstha I, 164.
 *samvanana § 2, 7.
 samvāda I, 126, 165, 170, 179; III, 33; IV, 18; VII, 32; X, 10, 28.
 samsayothāpana I, 164.
 samstava VII, 32.
 samstārapaṅkti § 8, 8.
 Samhitā A. 9; *p. 168, ver. 17.
 samhrishā VII, 103; X, 47.
 *saṅkṛiti § 11, 6.
 saṅkhyā § 12, 4; A. 5, 18.
 saṅkhyāta A. 38, 39.
 *'saṅgrāma' X, 33.
 saṅgrāmāṅgāni VI, 75.
 saṅgrāmāśishah VI, 75.
 saṅgā § 3, 10.
 saṅgāna X, 191.
 *saṅgānapradesa § 3, 2.
 saṅgānvishesha § 3, 7.
 *saṅgāni § 2, 2.
 *saṅgāni § 4, 2.
 satobhṛtati § 8, 4; 11, 2; III, 21, 23; V, 53, 56, 61; VII, 46, 101, 103; X, 140, 144.
 *sadākāra § 1, 2.
 *sadyate I, 50.
 san VIII, 1.
 sapatnaghna X, 166.
 sapatnibādhana X, 145.
 sapāda VIII, 101; A. 44.
 saputra VII, 32.
 santarishayaḥ III, 13; IX, 67, 107; X, 137.

- saptavarga § 3, 7.
 saptonā I, 27, 50, 62, etc.
 saphala A. 1.
 samavadat X, 50.
 samasta § 2, 10.
 samāpāyata VII, 32.
 samāpya A. 8.
 samāmananti § 12, 10.
 * samāmnāya § 2, 12.
 * samānsritarakshana § 2, 7.
 samāhita A. 6.
 samiddhasūktā A. 13.
 samfrita A. 5.
 samūdire X, 86.
 * sampadādi I, 50.
 samprakīrtita A. 43.
 * sammelyate § 11, 1.
 * sayovirishīyam I, 95.
 Saranyūdevatā X, 17.
 Saramā X, 108.
 Sarasvate (sūryāya) I, 164;
 VII, 95, 96.
 Sarpa X, 76, 94.
 sarvadevatya § 2, 11.
 sarvapakshatā A. 13.
 sarvabhūtātma § 2, 16.
 * Sarvānukramanī § 1, 1;
 1, 2; 1, 4; 2, 3; p. 167,
 vers. 11, 13, 16, 18.
 Savitāram X, 139.
 Savya I, 51.
 sasarparyai (vāke) III, 53.
 sahasram VIII, 34; A. 39.
 Sāmbhūika I, 23, 53; VI,
 65; VII, 75.
 Sānkhyā X, 143.
 * 'sāti' § 11, 6.
 Sādasaspatya I, 18.
 sādhyebhyaḥ I, 164.
 * sāpekshatva § 1, 3.
 * Sāmaga IV, 3.
 * Sāmavedārshyabrāhmaṇa
 § 1, 5.
 * sāmānyokti § 3, 5.
 sārathi VI, 75.
 sārāsvata I, 3; II, 30; VII,
 95.
 * sāratrika VII, 100.
 Sāvitrī I, 22.
 Sikatāḥ IX, 86.
 Sītāyai IV, 57.
 * 'su' § 11, 6.
 * sugandhetaragandhādhyā
 I, 116.
 suta VIII, 101; X, 110.
 * supratishṭhā § 11, 6.
 Sumitra X, 105.
 * suvarṇatā § 2, 20.
 Suhotrādayaḥ VI, 52.
 sūktā § 1, 1; I, 94; V, 1;
 VIII, 5; X, 28.
 * sūktadarsitva § 2, 2.
 sūktaprayoga I, 139.
 sūktabhāḡ § 12, 3.
 sūktabhedaḡprayoga I, 139.
 sūktasaṅkhyā § 12, 1; A. 6.
 sūktasahasram I, 99.
 * sūktahavirbhāgin § 2, 7.
 * sūtra § 2, 21; 3, 5; I, 22.
 sūtrataḥ A. 14.
 * sūtrapāḡita § 3, 5.
 * sūtravṛtti I, 50.
 * sūtrāyate (var. lect.) § 2, 20.
 Sūrya (1) § 2, 8, 15, 17.
 Sūrya (2) p. 168, ver. 15.
 Sūryaprabhāstuti VIII, 101.
 saikā I, 22, 25; II, 11, etc.
 Somāpaushṇa II, 40.
 Somāraudra VI, 74.
 Somārka X, 85.
 Saukika X, 50.
 Saudāsa VII, 32.
 Saumya I, 43; X, 101.
 Saurya I, 50.
 Sauryavaisvānarīya X, 88.
 Saushāṃṇa VIII, 24.
 skandhogrivi § 8, 3; I, 175.
 stuta IV, 32; V, 30.
 stuti § 2, 13; VIII, 72; X,
 47, 62, 173.
 stutikarmatva V, 40.
 strībhūtvā VIII, 1.
 sthānu § 1, 5; * III, 8.
 sthāna § 2, 8.
 snushā X, 28.
 * smaryate § 1, 2; I, 65.
 * smārakatā § 1, 3.
 smārta § 1, 2.
 sva § 10, 2.
 * svara § 1, 2.
 svarāt § 3, 5.
 svasrī X, 60.
 svastyayana X, 51, 185.
 hataputra VII, 32.
 Haristuti X, 96.
 haviḥ I, 170; VIII, 72.
 hastaghna VI, 75.
 hāvirdhāna II, 41; X, 13.
 Hiranyastūpiya § 12, 14.
 hrasīyāsī § 4, 9; VIII, 103.

CORRIGENDA.

The figures in parentheses refer to the numbers of the sūtras.

- Page 1, line 6, for °गच्छतीति read °गच्छति
„ 10, line 1, for ककप् read ककुप्
„ 13, line 10, *dele* the figure ³
„ 16, third line from the bottom, read °पत्य° for °पत्य°
„ 17, second line from the bottom, read °सोम° for °सोम°
„ 24, line 8 (74), read सोम° for सोम°
„ 27, line 8 (104), read °सोम° for °सोम°
„ 27, third line from the bottom, read दस्वा for दत्वा
„ 28, third line from the bottom, read काश्यायनौ for काश्यायनौ
„ 31, line 6, insert गायत्रे after चानुष्टुभौ
„ 33, line 9 (1), read मधुच्छंदाः for मधुच्छाः
„ 36, line 1 (104), read काश्यपौ for काश्यपौ
„ 41, line 1, read गृभ्णामीति for गृभ्णामीति
„ 45, line 9 (165), *dele* इदं after प्रायश्चित्तं
„ 46, line 1, read रौशदश्चो for रौहिदश्चो
„ 46, line 2 (180), read रेंद्रिः for रेंद्रः
„ 79, line 3, read गायत्रं for गामत्रं
„ 96, line 5, read नराशंस° for नाराशंस°
„ 97, line 11, read केशिनं for केशिन
„ 106, line 8, read °वचनीयको for °वचनीयको
„ 111 (46), read चेंद्र° for चंद्र°
„ 112 (50), read वृहस्पति° for वृहस्पति°
„ 155 (86), line 6, read संहोत्रम् for संहोत्रम्
„ 157, verse 8, read तमुर्वेशी for तमूर्वेशी

B. C. R. 457

12 MAR 1962

Received on

Acknowledged on

12 MAR 1962

